

ISSN: 2651-4664

Arkhaia Anatolika

Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi
The Journal of Anatolian Archaeological Studies

Volume 6

2023

Arkhaia Anatolika

Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi
The Journal of Anatolian Archaeological Studies

Arkhaia Anatolika
Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi
The Journal of Anatolian Archaeological Studies
Volume 6 (2023)

Kurucu ve Yayın Sahibi / Established and Owned by
Zeliha GİDER BÜYÜKÖZER

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Zeliha GİDER BÜYÜKÖZER
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya, TR (e-mail: zgider@gmail.com)

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Prof. Dr. Aytakin BÜYÜKÖZER
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya, TR (e-mail: aytakinbuyukozer@gmail.com)

Doç. Dr. Volkan YILDIZ
Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Manisa, TR (e-mail: vyildiz45@gmail.com)

Dr. Öğretim Üyesi Güray ÜNVER
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Muğla, TR (e-mail: gurayunver@gmail.com)

Türkçe Dil Editörü / Turkish Language Editor

Doç. Dr. F. Gülden EKMEK
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Zonguldak, TR (e-mail: fguldenekmen@beun.edu.tr)

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Dr. William BRUCE
The University of Kansas, Department of Classics, College of Liberal Arts and Sciences, Wescoe, RM 1034, Kansas, USA (e-mail: wbruce@ku.edu)

Etik Editörü / Ethics Editor

Prof. Dr. Çiler ÇİLİNGİROĞLU
Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, İzmir TR (e-mail: ciler.cilingiroglu.unlusoy@ege.edu.tr)

Yazı İşleri Müdürü / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Zeliha GİDER BÜYÜKÖZER
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya, TR (e-mail: zgider@gmail.com)

İstatistik Editörü / Statistics Editor

Havva ÖZGÜN
Yazım Desteği Akademik Yayıncılık ve Danışmanlık, Ankara, TR (e-mail: info@yazimdestegi.com)

Sosyal Medya Editörü / Social Media Editor

Arş. Gör. D. Ozan TOZLUCA
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya, TR (e-mail: ozantozluca89@gmail.com)

Arş. Gör. Serdar BAĞLIBEL
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Hatay, TR (e-mail: serdarbaglibel@gmail.com)

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Tayfun YILDIRIM

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Ankara, TR (e-mail: tayfun1961@gmail.com)

Prof. Dr. R. R. R. SMITH

Oxford University, Lincoln Professor of Classical Archaeology and Art, Oxford, UK
(e-mail: bert.smith@classics.ox.ac.uk)

Prof. Dr. Harun TAŞKIRAN

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Ankara, TR
(e-mail: haruntaskiran@gmail.com)

Prof. Dr. Nicholas D. CAHILL

University of Wisconsin-Madison, Department of Art History, Madison, ABD (e-mail: ndcahill@wisc.edu)

Prof. Dr. Ramazan ÖZGAN

Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü (emekli), Konya, TR (e-mail: rozgan@hotmail.com)

Prof. Dr. Andreas SCHACHNER

Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi, İstanbul, TR (e-mail: Andreas.Schachner@dainst.de)

Prof. Dr. Mustafa ADAK

Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eski Çağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Antalya, TR
(e-mail: madak@akdeniz.edu.tr)

Prof. Dr. Bedia Yelda OLCAY UÇKAN

Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Eskişehir, TR (e-mail: byolcay@anadolu.edu.tr)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ertekin M. DOKSANALTI

Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya, TR (e-mail: ertekin96@selcuk.edu.tr)

Prof. Dr. Bilge HÜR MÜZLÜ KORTHOLT

Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Isparta, TR (e-mail: bilgehurmuzlu@sdu.edu.tr)

Prof. Dr. Çiler ÇİLİNGİROĞLU

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, İzmir, TR (e-mail: ciler.cilingiroglu.unlusoy@ege.edu.tr)

Prof. Dr. B. Tolga UYAR

Neuşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Neuşehir, TR
(e-mail: btolgauyar@gmail.com)

Prof. Dr. William AYLWARD

University of Wisconsin-Madison, Department of Classical and Ancient Near Eastern Studies, Madison, ABD
(e-mail: aylward@wisc.edu)

Prof. Dr. Felix J. PIRSON

Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi, İstanbul, TR (e-mail: Felix.Pirson@dainst.de)

Prof. Dr. Christof BERNIS

Universität Hamburg, Fakultät für Geisteswissenschaften, FB Kulturwissenschaften, Archäologie und Kulturgeschichte des antiken Mittelmeerraumes, Hamburg, DE (e-mail: christof.bernis@uni-hamburg.de)

Prof. Dr. Jeroen POBLOME

KU Leuven, Faculty of Arts, Department of Archaeology, Leuven, BE (e-mail: jeroen.poblome@kuleuven.be)

Prof. Dr. Thekla SCHULZ-BRIZE

Technische Universität Berlin, Institut für Architektur, Fachgebiet Historische Bauforschung Masterstudium Denkmalpflege, Berlin, DE (e-mail: thekla.schulz-brize@tu-berlin.de)

Prof. Dr. Michael C. HOFF

University of Nebraska-Lincoln, Department of Art and Art History, Lincoln, ABD, (e-mail: mhoff1@unl.edu)

Prof. Dr. Olivier HENRY

Université Lumière Lyon2, Histoire de l'art et archéologie, Laboratoire HiSoMA, Lyon, FR
(e-mail: olivier.henry@univ-lyon2.fr)

Doç. Dr. Erim KONAKÇI

İzmir Demokrasi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, İzmir, TR (e-mail: erim.konakci@idu.edu.tr)

Doç. Dr. Ali OZAN

Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Denizli, TR (e-mail: aliozan@pau.edu.tr)

Doç. Dr. Erkan ALKAÇ

Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Mersin, TR (e-mail: ealkac77@gmail.com)

Doç. Dr. Görkem KÖKDEMİR

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Ankara, TR
(e-mail: Gorkem.Kokdemir@ankara.edu.tr)

Doç. Dr. Elif KOPARAL

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, İstanbul, TR
(e-mail: elif.koparal@msgsu.edu.tr)

Doç. Dr. Erkan DÜNDAR

Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Antalya, TR
(e-mail: dundarerkan@gmail.com)

Doç. Dr. Burak TAKMER

Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Antalya, TR
(e-mail: buraktakmer@akdeniz.edu.tr)

Doç. Dr. Ebru N. AKDOĞU ARCA

Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Antalya, TR
(e-mail: ebruakdogu@akdeniz.edu.tr)

Doç. Dr. H. Ayça TİRYAKİ TÜRKMENOĞLU

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İstanbul, TR (e-mail: aycatir@istanbul.edu.tr)

Doç. Dr. Gökçen Kurtuluş ÖZTAŞKIN

Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Denizli, TR (e-mail: gokcenko@gmail.com)

Doç. Dr. Ahmet İhsan AYTEK

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Burdur, TR
(e-mail: aytak@mehmetakif.edu.tr)

Dr. Öğretim Üyesi Tolga ÖZHAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Çanakkale, TR
(e-mail: tolgaozhan@comu.edu.tr)

Dr. Öğretim Üyesi Alper Yener YAVUZ

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Burdur, TR
(e-mail: alpyeneravuz@mehmetakif.edu.tr)

Dizinler / Indexing

Directory of Open Access Journals (DOAJ) (Kabul/Accepted: 13/05/2020)

Ulrich's Periodicals Directory | ProQuest (Kabul/Accepted: 10/07/2023)

EBSCO - Central & Eastern European Academic Source (CEEAS) (Kabul/Accepted: 08/08/2023)

Veri Tabanları / Databases

Open Academic Journals Index (OAJI) (Kabul/Accepted: 22/12/2020)

İletişim / Contact

Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 42130, Konya / TR
Tel: +90 332 223 1381 | Faks: +90 332 241 1309 | GSM: +90 537 282 50 80
arkhaiaanatolika@gmail.com | info@arkhaiaanatolika.org
http://arkhaiaanatolika.org

Arkhaia Anatolika Dergisi uluslararası hakemli bir dergi olup, yılda bir kez elektronik ortamda yayımlanır.
Arkhaia Anatolika is an international, independent, double-blind peer reviewed, Open Access and online publishing journal. The journal is published annually.

Dergide yayınlanan makalelerin tamamına web sayfasından (www.arkhaiaanatolika.org) ulaşılabilir.
All of the articles published in the journal can be accessed from the website (www.arkhaiaanatolika.org).

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. Dergide yayınlanan makalelerin sorumluluğu yazarlarına aittir.
Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. The responsibility of the articles published in the journal belongs to the authors.

Arkhaia Anatolika makale değerlendirme ve yayın süreci için herhangi bir ücret talep etmez.
Arkhaia Anatolika does not charge a fee for submission, processing or publication from authors.

Gönderilen makaleler, iki iç hakem ile iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik değerlendirmesine tabi tutulur.
Submitted articles are subject to double-blind peer-review evaluation by two internal reviewers and two external reviewers.

Arkhaia Anatolika
Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi
The Journal of Anatolian Archaeological Studies
Volume 6 (2023)

HAKEMLER / REFEREES

- Prof. Dr. Bedia Yelda UÇKAN (*Anadolu Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü*)
 Prof. Dr. Gonca CANKARDEŞ ŞENOL (*Ege Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
 Prof. Dr. Murat ÇEKİLMEZ (*Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
 Prof. Dr. Sait YILMAZ (*İstanbul Esenyurt Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler (İngilizce) Bölümü*)
 Prof. Dr. Kaan İREN (*Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
 Prof. Dr. Erdoğan ASLAN (*Selçuk Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
 Prof. Dr. Yusuf SEZGİN (*Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
 Prof. Dr. Feriştah ALANYALI (*Anadolu Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
 Doç. Dr. Emre OKAN (*Düzce Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
 Doç. Dr. Emine TOK (*Ege Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü*)
 Doç. Dr. Ersin ÇELİKBAŞ (*Karabük Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
 Doç. Dr. Çağatay YÜCEL (*Dicle Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
 Dr. Öğretim Üyesi Yavuz YEĞİN (*Ardahan Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
 Dr. Öğretim Üyesi Suhal SAĞLAN (*Selçuk Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
 Dr. Öğretim Üyesi Hatice Asena KIZILARSLANOĞLU (*Kastamonu Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
 Dr. Öğretim Üyesi Ayca GERÇEK (*Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
 Dr. Öğretim Üyesi Özlem VAPUR (*Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
 Dr. Öğretim Üyesi Deniz SEVMEN (*Selçuk Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)
 Dr. Öğretim Üyesi İsmail AKKAŞ (*Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü*)

Arkhaia Anatolika
Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi
The Journal of Anatolian Archaeological Studies
Volume 6 (2023)

İÇİNDEKİLER

C O N T E N T S

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Ebru Fatma FINDIK

2022 Yılı Aziz Nikolaos Kilisesi Naos Sondaj alışmalarının Ön Değerlendirmesi

Preliminary Evaluation of the Naos Sondage Works of St. Nicholas Church in 2022

1

Işık ADAK ADIBELLİ – Erkan ALKAÇ

Kırşehir Kale Höyük'ten Hellenistik Dönem Amphora Mühürleri: Rhodos ve Sinope

Hellenistic Amphora Stamps from Kırşehir Kale Höyük: Rhodes and Sinope

24

Nihal DURNAGÖLÜ

Muğla Müzesi'nden Astarte Kültü ile İlişkili Geç Demir Çağı'na Ait Pişmiş Toprak İki Plaka

Two Terracotta Plaques of Late Iron Age Related with the Cult of Astarte in the Muğla Museum

36

Çilem UYGUN – Melih ARSLAN

Gaye Çarmıklı Koleksiyonu ve Sadberk Hanım Müzesi'nden Doğuran Kadın Amuletleri

The Amulets for Woman Giving Birth in the Gaye Çarmıklı Collection and Sadberk Hanım Museum

65

Ayşegül SOSLU

Burdur Müzesi'nden Cam Taşlı Altın Yüzük

A Gold Ring with Glass Stone from Burdur Museum

82

Oktay DUMANKAYA – Atila BAşDEMİR

Kızlar Hamamı Koyu Antik Liman Araştırmaları

Ancient Harbour Research in Kızlar Hamamı Bay

96

Tuğba KILIÇ

Tyana'da 2003–2017 Yılları Arasında Bulunan Hellenistik Dönem

Unguentariumları

Hellenistic Unguentaria Found in Tyana between 2003 and 2017

133

Arkhaia Anatolika

e-ISSN: 2651-4664

arkhaiaanatolika.org
Arkhaia Anatolika 6 (2023) 1-23
DOI: 10.32949/Arkhaia.2023.55

Araştırma Makalesi

2022 Yılı Aziz Nikolaos Kilisesi Naos Sondaj Çalışmalarının Ön Değerlendirmesi

Ebru Fatma FINDIK*

Öz

* Doç. Dr. Ebru Fatma Fındık, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Hatay/Türkiye.
E-mail: effindik@mku.edu.tr
Orcid iD: 0000-0001-9150-0884

Sorumlu Yazar: Doç. Dr. Ebru Fatma Fındık, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Hatay/Türkiye.
E-mail: effindik@mku.edu.tr

Geliş Tarihi: 29.11.2022
Kabul Tarihi: 17.02.2023
Online Yayın Tarihi: 01.10.2023

Makale Künyesi: Fındık, E. F. 2023. "2022 Yılı Aziz Nikolaos Kilisesi Naos Sondaj Çalışmalarının Ön Değerlendirmesi." *Arkhaia Anatolika* 6: 1-23.
<https://doi.org/10.32949/Arkhaia.2023.55>

Çıkar Çatışması Beyanı: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) olarak lisanslıdır.

• Dergide yayınlanan makalelerin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)ına aittir.

"Aziz Nikolaos Anıt Müzesi Restorasyonu ve Çevre Düzenlemesi İş'i", 2021-2022 yılları arasında TC Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Antalya Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü kontrolörlüğünde, Demre Likya Uygarlıkları Müzesi ile birlikte gerçekleştirilmiştir. Restorasyon çalışmaları sırasında, kilisenin *naos*undaki çimento harçlı zemin taşları kaldırılmış, altta önceki evreye ait *in situ* yer döşemeleri ortaya çıkmıştır. Liturjik işlevli *ambon* ve *solea*nın tahrip olmasının ardından olasılıkla zeminde oluşan açıklıklar sonraki evrede niteliksiz yer döşemeleri ile kaplanmıştır. 2022 yılında restorasyon çalışmalarında ortaya çıkarılan bu *in situ* yer döşemelerine istinaden *naosta* beş sondaj çalışması gerçekleştirilmiştir. Sondajların amacı; kilisenin farklı yapı evrelerini tespit etmektir.

Bu çalışmada 2022 yılında Aziz Nikolaos Kilisesi'nin *naos*unda gerçekleştirilen sondajlarda elde edilen verilerin ön değerlendirmesi sunulmuş; bugüne kadar yapılan çalışmalarda araştırmacılar tarafından önerilen kilisenin yapı evreleri ve tarihlendirmeye ilişkin tartışmalara açıklık getirilmeye çalışılmıştır. 2022 yılında elde edilen veriler, bazı önerileri desteklerken, önceki çalışmalara yeni ve önemli bilimsel katkılar sunmuştur.

Aziz Nikolaos Kilisesi'nin mimarisi üzerine yapılan önceki çalışmalarda üç ana inşa evresi belirlenmiştir. Bazilikal planlı I. yapı evresi 529 yılındaki büyük deprem sonrasına tarihlendirilir. 2022 yılında *naosta* gerçekleştirilen sondajlarda ise olasılıkla üçü inşa ve ikisi onarım olmak üzere beş yapı evresi tespit edilmiştir. Sondaj çalışmalarının en önemli sonuçlarından biri, 6. yüzyıla tarihlendirilen bazilikal planlı yapının zeminlerinin ortaya çıkarılması ve bu yapının Geç Roma-Erken Hristiyanlık dönemine ait bir yapı /yapılar topluluğu üzerine inşa edildiğinin belgelenmesidir. Çalışmalar sonunda, 1. evre olarak tanımladığımız bu yapının zemininde geometrik ve bitkisel motifli *opus tessellatum* tekniğinde mozaikler ortaya çıkarılmıştır. Bu mozaiklerin Aziz Nikolaos Kilisesi'nin erken bir evresine mi veya azizin *martyrion*una mı ait olduğu gelecekteki kazı çalışmalarıyla aydınlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bizans, Myra, Aziz Nikolaos Kilisesi, Aziz Nikolaos, mozaik, *opus tessellatum*, *opus sectile*.

Arkhaia Anatolika

e-ISSN: 2651-4664

arkhaiaanatolika.org
Arkhaia Anatolika 6 (2023) 1-23
DOI: 10.32949/Arkhaia.2023.55

Research Article

Preliminary Evaluation of the Naos Sondage Works of St. Nicholas Church in 2022

Ebru Fatma FINDIK*

Abstract

* Assoc. Prof. Dr. Ebru Fatma Findik, Hatay Mustafa Kemal University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Art History, Hatay/Türkiye.
E-mail: effindik@mku.edu.tr
Orcid id: 0000-0001-9150-0884

Corresponding Author: Assoc. Prof. Dr. Ebru Fatma Findik, Hatay Mustafa Kemal University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Art History, Hatay/Türkiye.
E-mail: effindik@mku.edu.tr

Received Date: 29.11.2022
Acceptance Date: 17.02.2023
Online Publication Date: 01.10.2023

Citation: Findik, E. F. 2023. "Preliminary Evaluation of the Naos Sondage Works of St. Nicholas Church in 2022." *Arkhaia Anatolika* 6: 1-23.
<https://doi.org/10.32949/Arkhaia.2023.55>

Conflicts of Interest: No conflict of interest has been declared.

Copyright & License: Authors retain copyright of their work and their articles are licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

• The scientific and legal propriety of the articles published in the journal belongs exclusively to the author(s).

“St. Nicholas Memorial Museum Restoration and Landscaping Work” was carried out between the years of 2021-2022 by the Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Turkey under the control of the Antalya Directorate of Surveying and Monuments as well as the Demre Lycian Civilizations Museum. During the restoration period, the cement mortar floor stones in the naos of the church were removed, and the in situ floor tiles of the previous phase were exposed. The openings that may have formed in the ground after the destruction of the liturgical ambon and solea were then covered with unqualified floor coverings in the next phase. Based on these in situ floorings that were uncovered during the restoration works in 2022, five sondages were carried out in the naos. The purpose of sondages is to identify the different building phases of the church. In this study the soundings carried out in the naos of the Church of St. Nicholas in 2022, a preliminary evaluation of the obtained data to date, is presented to researchers in order to clarify the debates on the building phases and dating of the church. While the data obtained in 2022 supported some suggestions, it has allowed for new and important contributions to previous studies.

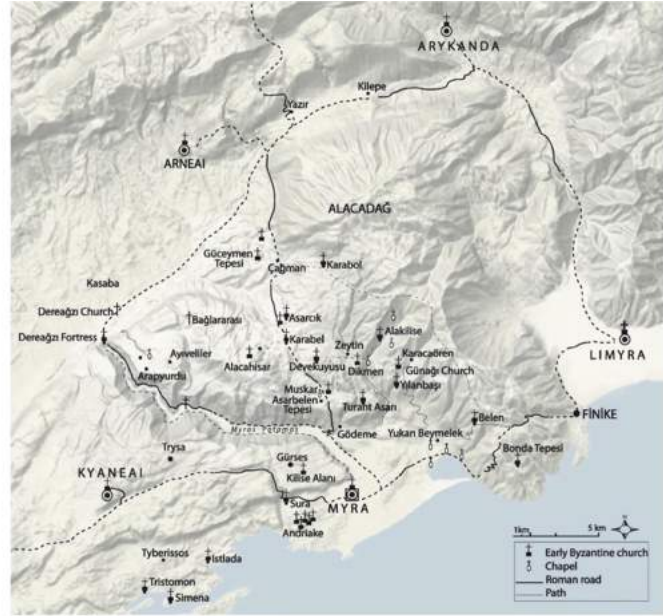
In previous studies on the architecture of the Church of St. Nicholas, three main construction phases were identified. Building phase I, which follows the floor plan of a basilica, is dated to the aftermath of the great earthquake in 529. The soundings carried out in the naos in 2022 identify five building phases. It is likely that three of the phases were construction while the remaining two were repair. One of the most important results of the drilling works is the unearthing of the floors of the basilica planned building. The floors have been dated to the 6th century and provide clear documentation that this structure was built on a building/constructions that belonged to the Late Roman-Early Christian period. At the end of the studies, floor mosaics in the opus tessellatum technique with geometric and floral motifs were unearthed in this building, which we defined as the 1st phase. Whether these mosaics belong to an early phase of the Church of St. Nicholas or to the martyrion of the saint will be illuminated by future excavations.

Keywords: Byzantine, Myra, St. Nicholas Church, St. Nicholas, mosaic, opus tessellatum, opus sectile.

Giriş

Aziz Nikolaos, 5. yüzyıla tarihlendirilen *Praxis de Stratelatis*'e göre İmparator I. Konstantinos (324-337) döneminde Myra piskoposudur¹. 325 yılındaki İznik Konsili'ne ait piskoposluk listelerinde adı geçmemesine rağmen, yaşamıyla ilgili bazı öykülerden *sinoda* katıldığı kabul edilmektedir². Azizin 5. yüzyıldan itibaren yaygınlaşan kült inanışı, Myra'nın II. Theodosios (408-450) döneminde Likya Bölgesi'nin metropolisi olmasında etkili görünür³ (fig. 1). 529 yılında Akdeniz'in tüm kıyı şeridinde yıkıma neden olan büyük depremin ardından İmparator I. Iustinianos (527-565) kentin yeniden imarı için yardımda bulunur⁴. Antakyalı Tarihçi Ioannes Malalas (491-578) bu olayı şöyle aktarır⁵: “Aynı dönemde, Likya'nın Metropolü olan Myra, ilahi bir gazaba uğradı; İmparator şahsen, hayatta kalanlara ve inşası için kente çok sayıda lütufta bulundu.” I. Iustinianos'un (527-565) kentin yeniden inşası için bağışta mı bulunduğu, yoksa onarım için gerekli malzemeleri mi sağladığı kesin olarak anlaşılmaz. Bununla birlikte S. Y. Ötüken, kilisenin bu döneme tarihlendirilen sütun başlıkları ve bazı mimari plastik elemanlarda başkent etkisinden söz eder⁶. Aynı zamanda Aziz Nikolaos kültünün başkent Konstantinopolis'te 6. yüzyıldan itibaren yaygınlaşması da dikkati çeker⁷.

U. Peschlow, tarihsel gelişmeleri göz önüne alarak Aziz Nikolaos Kilisesi'nin I. yapı evresini 529 yılındaki büyük deprem sonrasına tarihlendirir⁸. Myra'nın liman kenti Andriake'de bulunan B Kilisesi'nin de bu depremde kısmen yıkıldığı düşünülmektedir⁹. Myra metropolisinde azizlerin *martyrion*larını ziyaret etmek isteyen hacıların sayısındaki artış, olasılıkla Andriake'de pek çok kilisenin inşa edilmesine neden olmuştur. Bu kiliselerden beşi, 5. yüzyıl sonları veya 6. yüzyıl başlarına tarihlendirilir¹⁰. Araştırmacılara göre, 530 yılında Myra'da Aziz Nikolaos'un *martyrionu* veya mezarının yakınında bir kilise bulunmaktadır¹¹ (fig. 2-3).

Figür 1: Likya Bölgesi haritası

¹ Anrich 1913, I, 67-91.

² Hellenkemper ve Hild 2004, 109.

³ Ioan. Mal. XIV. 69 (365. 1-2); Foss 1994, 14; Hellenkemper ve Hild 2004, 109, 344; Akyürek 2018, 41.

⁴ Depremler için bk. Duggan 2004, 129.

⁵ Ioan. Mal. XVIII, 183 (448. 17-19); 'Εν δὲ τῷ αὐτῷ χρόνῳ ἐπαθεν ὑπὸ θεομηνίας μητρόπολις τῆς Λυκίας τὰ Μύρα· καὶ πολλὰ ἐχαρίσατο τοῖς ὑπολειφθεῖσι καὶ τῇ πόλει εἰς κτίσματα ὁ αὐτὸς βασιλεὺς. (Lat.)“*Eodem tempore divinam iram perpessa est Myra, Lyciae Metropolis; eui instaurandae, ut etiam civibus supertitibus, Imperator pulirima suppeditavit*”.

⁶ S. Y. Ötüken'in yayınlanmamış mimari plastik taş eser kitabında bu etkiden bahsedilmektedir; ayrıca bk. Doğan 2003, 251-264.

⁷ Ötüken 2006, 525.

⁸ Peschlow 1975, 323-24; Peschlow 1990, 212.

⁹ Demir 2020, 26.

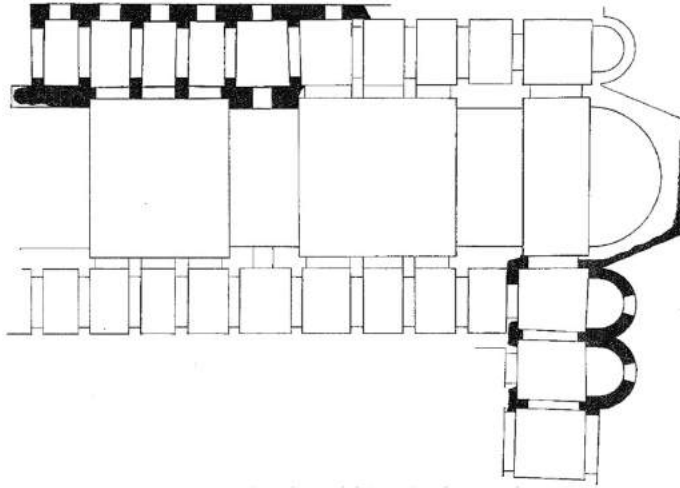
¹⁰ 6. yüzyıl kiliseleri için bk. Tekinalp 2000, 346; ayrıca Harrison 1963, 141-143; Foss 1994, 25; Tekinalp 2000, 289-310.

¹¹ Anrich 1913, I, 449; Peschlow 1975, 347, dn. 186.

Aziz Nikolaos'un Myra'da gömülü olduğu bilgisi; Sion Manastırı'nın kurucusu olan Nikolaos'un, ölümünden sonra bir müridi tarafından 565 yılında yazılan yaşam öyküsünde (*Vita Nicolai Sionitae*) geçmektedir¹². Vita'ya göre Sionlu Nikolaos, "Aziz Nikolaos'un Rosalia zamanında" azizin mezar yerinde/*martyrionunda* düzenlenen "gül festivaline" katılmıştır. Bu olay Vita'da şöyle aktarılır: "Atamız Aziz Nikolaos'un Rosalia zamanı geldiğinde, Tanrı'nın hizmetkârı Nikolaos, Myra metropolünde törene (*sinodos*) indi. Mesih'teki kutsal meclisin (*synodos*) azizler, saygıdeğer babalar ve diğer kutlayıcıları ile birlikte dua etti ve bundan zevk aldı; ve herkesi kucaklayıp huzura kavuşturduktan sonra, hayırsever manastırına geri döndü ve hastalığa yakalandı". Sinod olasılıkla Aziz Nikolaos'un ölüm günü olan 6 Aralık'ta gerçekleşmiş, Sionlu Nikolaos bu toplantıdan kısa bir süre sonra hastalanarak, 10 Aralık 564'te ölmüştür¹³. Vita'da, 6. yüzyılda Aziz Nikolaos'tan bölgedeki saygınlığının göstergesi olarak Likya Kilisesi'nin ortak babası anlamında "atamız" (προπάτωρ ἡμῶν) olarak bahsedilir¹⁴. Sionlu Nikolaos'un *Vitası* bölgedeki dini ve günlük yaşam hakkında bilgiler verir. Vita'dan anlaşıldığı üzere Roma Dönemi'nde gül festivali olarak bilinen bu pagan ritüel, Erken Hristiyanlık döneminde aziz kültlerine aktarılmıştır. Aynı zamanda, pagan kökenli bu geleneğin 6. yüzyılın ikinci yarısında Myra metropolisinde hala devam ettiği görülmektedir¹⁵.

Figür 2: Aziz Nikolaos Kilisesi 1965 sonrası (kartpostal)

Figür 3: Aziz Nikolaos Kilisesi I. yapı evresine ait izleri gösteren plan (Peschlow 1975).

Sionlu Nikolaos'un *Vitası*'nda Myra'da bir *episkopeion* olduğundan bahsedilir. Aziz Nikolaos Kilisesi'nin Orta Çağ'a tarihlendirilen *episkopeionunun* duvarında ise 6. yüzyıla ait devşirme bir yazıt üzerinde Başpiskopos Modestos ismi geçer¹⁶. 7. yüzyıldan itibaren bilinen piskoposluk kayıtlarına göre Myra, bölgedeki 37 piskoposluk merkezine başkentlik eder¹⁷. 9. yüzyılda Ephesos antik kentine bağlı 34 piskoposluk bulunurken, Myra 33 piskoposluk kilisesi ile önemli bir dini merkez olma özelliğini korumuştur¹⁸.

¹² *Vita Nicolai Sionitae* metni ve farklı dillerdeki tercümelemleri için bk. Anrich 1913; Anrich 1917; Blum 1997; Ruggieri 2013; Ševčenko ve Ševčenko 1984. İlgili metnin İngilizce tercümesi ve yorum için ayrıca bk. Rizos 2014.

¹³ Ševčenko ve Ševčenko 1984, 91; yorum için Rizos 2014; Anrich 1913; Anrich 1917; Blum 1997; Ruggieri 2013.

¹⁴ *V. Nic. Sit.* 76 (F 31); Φθάσαντος δὲ τοῦ καιροῦ τῶν Ῥοσσαλίων τοῦ προπάτορος ἡμῶν τοῦ ἁγίου Νικολάου, κτλ.

¹⁵ Kokkinia 1999, 209-210; Toohey 2010, 366-367.

¹⁶ Vita için bk. Ševčenko ve Ševčenko 1984, dn. 29; kitabe için bk. Ötügen 1998, 545, res. 7; Ötügen 2018, 94, res. 19.

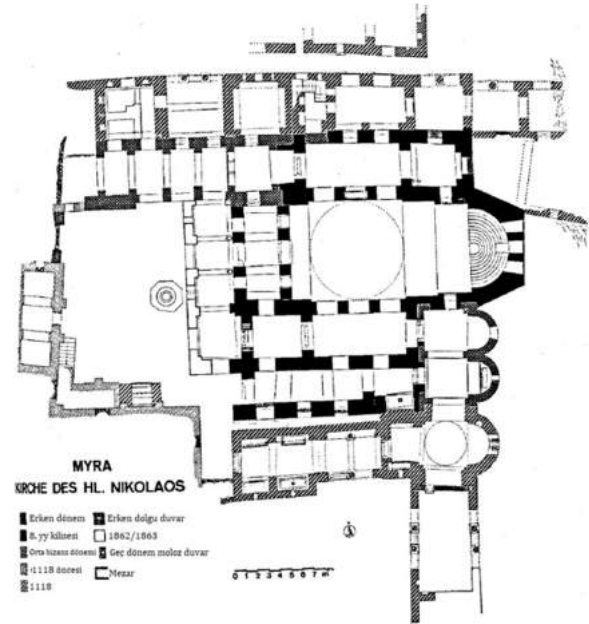
¹⁷ Ötügen 2002, 587, dn. 10; 7. yüzyıl Myra piskopos ve metropolit mühürleri için bk. Zacos ve Veglery 1972, 1.2, 758, no. 1220, 1.3 1655, no. 2941; Laurent 1963, tav. 135, no. 929.

¹⁸ Akyürek 2018, 46.

Aziz Nikolaos Kilisesi ilk kez 1975 yılında, Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün Myra Projesi çerçevesinde, U. Peschlow ve O. Feld tarafından değerlendirilir¹⁹. U. Peschlow kilisede üç ana yapı evresi tespit eder²⁰. Araştırmacı, bazilikal planlı I. yapı evresini malzeme-teknik ve plan tipine göre 6. yüzyıla tarihlendirir²¹ (fig. 3). Bu çalışmada, azizin mezar yeri/*martyrionu* ile bazilika arasındaki ilişki mevcut arkeolojik verilerle ortaya konulamamıştır²². Araştırmacı, I. yapının 789 yılındaki Arap akınları veya bir deprem sonrası hasar görerek yıkıldığını ve yapının Kubbeli Bazilika planında yeniden inşa edildiğini öne sürer²³. II. yapı evresi olduğu düşünülen Kubbeli Bazilika, 7.-9. yüzyıllar arasında gelişen örneklerle kıyaslandığında, nefleri ayıran ağır kütsel payeler ve arkaik plan şeması nedeniyle 8. yüzyıla tarihlendirilmiştir²⁴ (fig. 4).

7. yüzyıldan itibaren Akdeniz kıyı şeridini etkisi altına alan Arap akınları sırasında Abbasi Halifesi Harun el-Reşid'in (786-809) komutanlarından Humeid İbn-i Mayuf, 807 yılındaki Rodos seferi sonrası, Myra'ya gelerek Aziz Nikolaos'un kutsal röliklerinin korunduğu mezarı hedef alır. Theophanes'e göre mezar yerini tahrip etmek istese de yanlışlıkla kilisedeki başka bir lahdi parçalamıştır²⁵. U. Peschlow, bu olay nedeniyle kilisenin 8. yüzyıl sonu veya 9. yüzyıl başında, II. yapı evresinde tekrar onarım geçirdiğini belirtir²⁶.

S. Y. Ötüken'e göre bazilikal planlı I. yapı beş nefli ve mevcut kiliseden daha büyüktür. II. yapı evresinde kuzeydeki dış yan nef olduğu gibi korunmuş veya açık portale dönüşerek, III. yapı evresinde bugünkü şeklini almıştır²⁷. Araştırmacı, yapı evrelerini tarihsel olaylar çerçevesinde yeniden değerlendirerek, II. yapı evresine ait Kubbeli Bazilika plan tipinin 7.-9. yüzyıllara özgü olmadığını; ayrıca Arap akınları dolayısıyla bu yüzyıllarda Myra'da anıtsal bir yapı inşa etmenin mümkün olamayacağını belirtir²⁸. Buna karşın Aziz Nikolaos'un başkentteki ününün 9. ve 10. yüzyıllarda, özellikle İmparator I. Basileios (867-886) ve II. Basileios (976-1025) döneminde üst düzeye çıktığına dikkati çekerek²⁹, Kubbeli Bazilikanın mimari, arkeolojik bulgular ve tarihsel olaylar çerçevesinde II. Basileios (976-1025) döneminde inşa edilmiş olabileceğini öne sürer³⁰.

Figür 4: Aziz Nikolaos Kilisesi yapı evrelerini gösteren plan (Peschlow 1975)

¹⁹ Feld 1975a, 398-423; Feld 1975b, 360-397; Peschlow 1975, 303-359.

²⁰ Peschlow 1975; Peschlow 1990.

²¹ Peschlow 1975, 323-24; Peschlow 1990, 212.

²² Doğan 2018, 26.

²³ Peschlow 1975, 323-24; Peschlow 1990, 212.

²⁴ Ötüken 2006, 524.

²⁵ Theoph. Homolog. AM 6300, AD 807/8 (483); Hellenkemper 1993, 103.

²⁶ Peschlow 1975, 303-359.

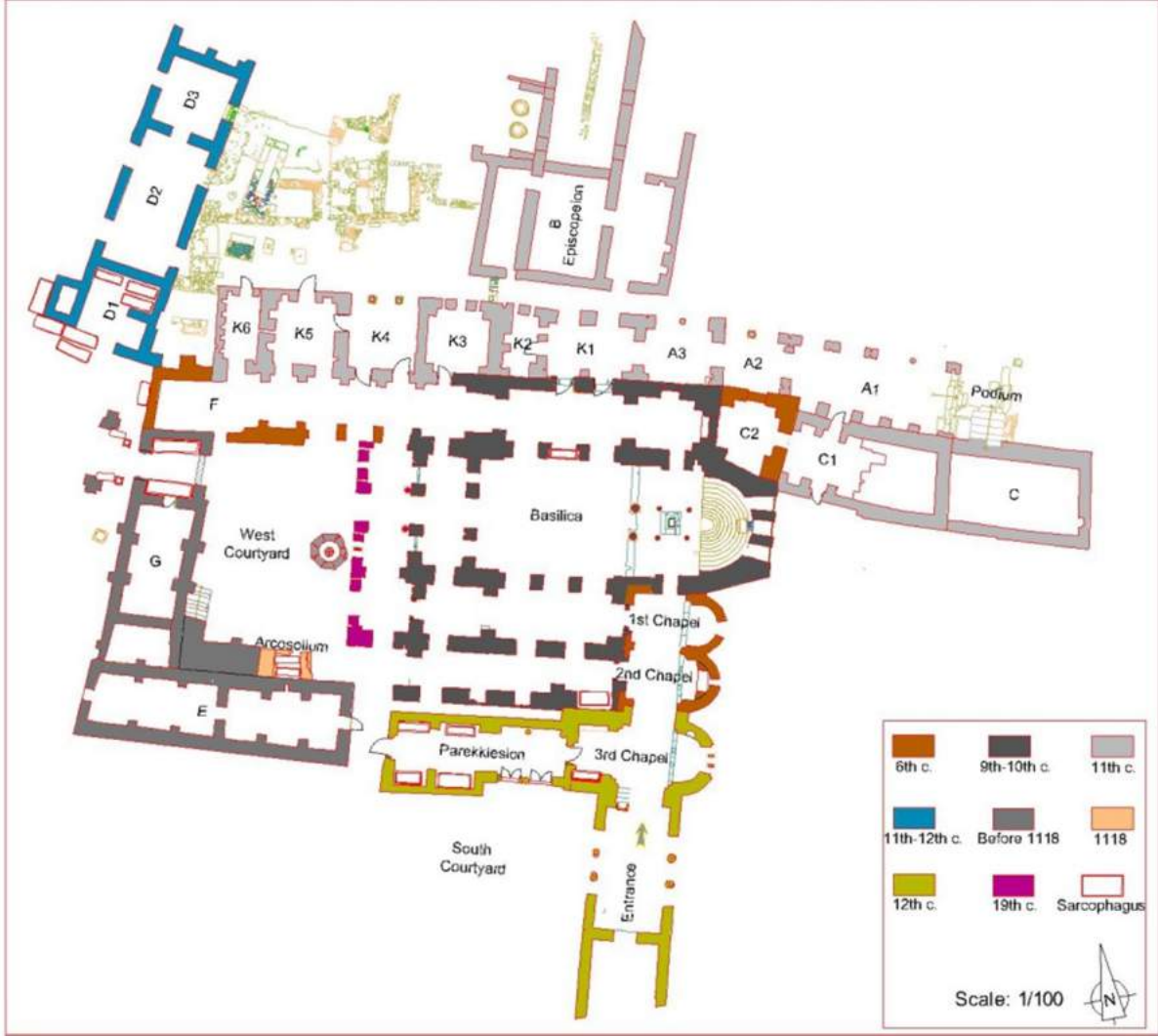
²⁷ Ötüken 1998, 25.

²⁸ Ötüken 1998, 24-25.

²⁹ Hellenkemper ve Hild 2004, 347-348.

³⁰ Ötüken 1998, 21-23.

U. Peschlow, 1975 yılındaki çalışmasında, Aziz Nikolaos Kilisesi'nin III. yapı evresi olarak kabul edilen Kuzey Ek Yapısını 12. yüzyıla tarihlendirir³¹. 1990 yılındaki bir diğer çalışmasında ise ek yapıları 1034-1087 yılları arasına tarihlendirerek; IX. Konstantinos Monomakhos ve İmparatoriçe Zoe (1042-1050/55) ile İmparator IV. Mihail'in (1034-1041) saray hazinesinden sorumlu olan kardeşi Ionannes Orphanotrophos'un banı olabileceğini öne sürer³². S. Y. Ötüken ise tarihsel olaylar ve arkeolojik verilere göre, IX. Konstantinos Monomakhos'u ek yapıların banisi olarak kabul eder³³. Ayrıca ek yapıların inşası sırasında kilisenin duvar resimleri ve *opus sectile* yer döşemeleri ile yenilediği düşünülür³⁴ (fig. 5).

Figür 5: Aziz Nikolaos Kilisesi 2022 yılı planı (Doğan ve Dertli 2022)

2022 Yılı Naos Sondaj Çalışmaları

Aziz Nikolaos Kilisesi kazı çalışmaları ağırlıklı olarak yapının Orta Çağ dönemini aydınlatmaya yönelik sürdürülmüştür. Önceki kazı sezonlarında ortaya çıkarılan kilisenin erken evresine ait duvar kalıntıları ve Kuzey Ek Yapısının altında bulunan *opus tessellatum* tekniğindeki mozaikler ise aydınlatılması gereken en önemli konulardan birisidir. S. Y. Ötüken, Kuzey Ek Yapısının altındaki bu mozaikleri kilisenin I. yapı evresine

³¹ Peschlow 1975, 318, 345, 355.

³² Peschlow 1990, 253.

³³ Ötüken *et al.* 1999/2000, 223.

³⁴ Ötüken 1998, 21-50; Ötüken *et al.* 1999/2000, 221-242; Ötüken 2006, 523-536.

tarihlendirmiştir³⁵. 2009 yılındaki kazı raporlarında ise *opus tessellatum* tekniğindeki mozaiklerin 4-5. yüzyıllara ait olabileceği önerilerek, söz konusu mozaikler I. yapı evresi öncesinde var olan, olasılıkla daha erken bir yapı ile ilişkilendirilmiştir³⁶.

Restorasyon çalışmaları sırasında batı avlunun güneydoğu köşesinde bulunan *opus tessellatum* mozaik ve *naosta* ortaya çıkarılan kimi döşeme parçaları bu alanda bir sondaj yapılması gerektiğini ortaya koymuştur. 2022 yılındaki restorasyon çalışmaları sırasında kilisenin *naosunda* orjinal olmayan döşeme taşları kaldırılmış, altta farklı bir evreye ait olduğu düşünülen mermerden yer döşemesi parçaları ile karşılaşmıştır. Bu verilerin yanı sıra batı avlunun güneydoğusunda bulunan *opus tessellatum* tekniğindeki mozaik parçası, *naosta* sondaj yapılması düşüncesini desteklemiştir. *Naostaki* sondajların amacı; bu zeminlerin hangi döneme ait olduğunu belirlemek, kilisenin evrelerini saptamak; ayrıca U. Peschlow'un I. yapı olarak tanımladığı Bazilikanın zeminlerini açığa çıkarmaktır. Aynı zamanda sondajlarla cevap aranan diğer sorular; Kuzey Ek Yapı ve batı avluda ortaya çıkarılan *opus tessellatum* tekniğindeki mozaiklerin kilise zemini altında devam edip etmediği ve kilisenin 6. yüzyıldan önce aynı yerde olması muhtemel, daha erken bir yapı veya yapılar topluluğu üzerine inşa edilip edilmediğini tespit etmektir. Son olarak, *opus tessellatum* tekniğindeki mozaik zeminlerin aynı yerde daha önce var olduğu düşünülen bazilika, *martyrium* veya sivil bir yapı ile ilişkisini ortaya koyabilmeyi hedeflemiştir. Bu amaçlar doğrultusunda, yukarıda sözünü ettiğimiz yapı evrelerini arkeolojik olarak da belgelemek için, *naos* ekseninde yaklaşık 14,84 metrekarelik alanda 5 sondaj (*Naos* Sondaj 1-5) gerçekleştirilmiştir (fig. 6-7). Aşağıda, *naostaki* bu sondaj çalışmaları detaylı bir şekilde aktarılmıştır.

Figür 6: Aziz Nikolaos Kilisesi apside bakış

³⁵ Ötüken 2006, 529; Alas 2018, 291; daha erken tarih önerisi için bk. Ötüken ve Fındık 2009, 52.

³⁶ Ötüken ve Fındık 2008, 52; Fındık 2013.

Figür 7: Aziz Nikolaos Kilisesi *naosta* sondajların yapıldığı alanlar

Naos Sondaj 1: 1,40x1,40 m ve +40 cm bir levha sonradan kaldırılıp kazıldı. 2,52 metrekare alanda 0,75 metrekarelik mozaik açığa çıkarıldı (fig. 8-9, 15-16).

Naosun orta-batı bölümünde, orijinal olmayan yer döşemeleri kaldırılarak 1,40x1,40 m genişliğinde bir sondaj gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar sırasında kilisenin mevcut zemini 0,00 m kabul edilerek, Sondaj 1’de -0,46 m koda kadar inilmiştir.

Sondaj 1’de *naostaki* orijinal olmayan zemin taşlarının altında; kuzey, güney ve batı kesiti boyunca -0,07 m kotta, kireç taşı ve mermerden yapılmış *in situ* yer döşemeleri ile karşılaşmıştır. Bu yer döşemelerinin altında kireç, kum ve taş tanecığı katkılı gri harç yatağı ortaya çıkarılmıştır. *Naos* sondajlarında gri harç genellikle düz levha şeklindeki mermer veya kireçtaşı yer döşemelerinin altında kullanılmıştır. 5. evre olarak kabul edilen kilisenin mevcut zemininin altındaki bu yer döşemeleri, 4. evre olarak tanımlanmıştır.

Kilisenin 5. evredeki mevcut zemini kireç taşı levhalar ile etrafını çevreleyen *opus sectile* tekniğinde bordürlerden oluşan panolarla kaplıdır. Bu kireç taşı levhaların kalınlığı 6-9 cm arasında, *opus sectile* bordürlerin kalınlığı ise 2 cm olup, altında 2 cm kalınlığında bir harç tabakası ile 5 cm kalınlığında bir dolgu bulunmaktadır. Bu sayede levhaların kalınlığı ile *opus sectile* zeminlerin kodu eşitlenmeye çalışılmıştır. 5. evrede çoğunluğu devşirme olan levha ve *opus sectile* bordürlerin altındaki harç ve dolgu kalınlığı birbirinden farklılık gösterir. 5. evredeki bazı levhalar kalınlıklarına bağlı olarak doğrudan 4. evre yer döşemeleri üzerine oturur.

Naos Sondaj 1’de seviye inme çalışmaları devam ettiğinde, 4. evre zemini altında kuzeydoğu yönünde yaklaşık -0,17-0,19 m kotlarında, pembe renkli bir harç tabakasının düzensiz devam ettiği görülür. 3. evre olarak tanımladığımız pembe harçlı bu tabakada olasılıkla bir tahribat olduğu düşünülmektedir. Bu tabakanın hemen altında, içerisinde taş, tuğla-kiremit, çoğunluğu mermer yer döşemesi parçası, seramik, cam ve kemik gibi buluntular olan, yaklaşık 20 cm kalınlığında bir dolgu bulunur.

Sondaj 1’de bu dolgu kaldırıldığında, yaklaşık -0,35/-0,37 m kotlarında oldukça nitelikli, sağlam ve pembe renkli bir harç yatağı açığa çıkarılmıştır. Harç yoğun kireç, tuğla tozu ve dere kumu bileşiminde; gözenekli, gevşek dokulu, tuğla kırığı ve oldukça küçük çakıl taşı ağrega taneciklidir.

Figür 8: *Naos* Sondaj 1, 2. evre pembe harç yatağı

2. evre olarak tanımlanan bu pembe renkli harç, tüm sondajda aynı seviyede ve düzgün bir şekilde devam eder. Harç tabakasının yüzeyinde orijinalde zemindeki panolara ait izler görülür. Bu panolardan yalnız birinin kompozisyonu tam olarak tespit edilir. Panonun ortasında dikdörtgen, çevresindeki bordürün kısa kenarlarında tek, uzun kenarlarında ikişer olmak üzere eşkenar dörtgenler ve köşelerde kare şeklinde levha izleri mevcuttur (fig. 8). Ayrıca panonun etrafı bordürlerle çevrelenmektedir. Harç tabakasının üzerinde başka panolara ait izler de vardır ve bunlar kesitin altına doğru devam etmektedir. Harç yatağının pembe renkli oluşu ve üzerindeki pano izleri, 2. evrede kilise zemininin 5. evrede olduğu gibi levhalar ve *opus sectile* tekniğindeki panolarla kaplı olduğunu düşündürür. Bu savımızı destekleyecek arkeolojik veriler ise sonraki sondajlarda ortaya çıkarılmıştır.

Sondaj 1’deki çalışmalara bu evrede ara verilmiş, Sondaj 5 tamamlandıktan sonra geri dönülerek; 4. evredeki *in situ* gri harç tabakası belgelenecek kaldırılmış ve açma kuzeye doğru genişletilmiştir. Kuzeyde 2. ve 4. evre arasındaki dolguda tuğla-kiremit, harç, ince mermerden kaplama levha parçaları ile seramik ve az miktarda kemik parçası bulunmuştur.

Sondaj 1’in batısında, 2. evredeki kompozisyonu tanımlanabilen pano korunarak güneybatı köşedeki pembe harç tabakası kontrollü şekilde kaldırılmıştır. Bu bölümde harç tabakasının kaldırılarak sondajın genişletilmesinin nedeni, Sondaj 2’de ortaya çıkarılan *opus tessellatum* tekniğindeki mozaığın uzantısını görebilmek ayrıca burada yazıtlı bir mozaik olup olmadığını araştırmaktır. Sondajda, güneybatı köşedeki 2. evre pembe harç yatağı

kaldırıldığında, hemen altında çok renkli *opus tessellatum* tekniğinde bir mozaik açığa çıkarıldı (fig. 9). Mozaik oldukça nitelikli olduğu anlaşılınca sondaj, 5. evredeki orijinal zemine zarar vermeden bir levha parçasının kaldırılmasıyla batıya doğru genişletildi. 5. evredeki *opus sectile* mozaikli panonun kenar bordürünün güneydoğuda önceden kesilmiş olması ve kaldırılan yer döşemesinin çimento harçlı olması, bu levhanın aslında daha geç bir onarım sırasında buraya yerleştirildiğini ortaya koymuştur.

Figür 9: Naos Sondaj 1, 1. evre çok renkli *opus tessellatum* mozaik

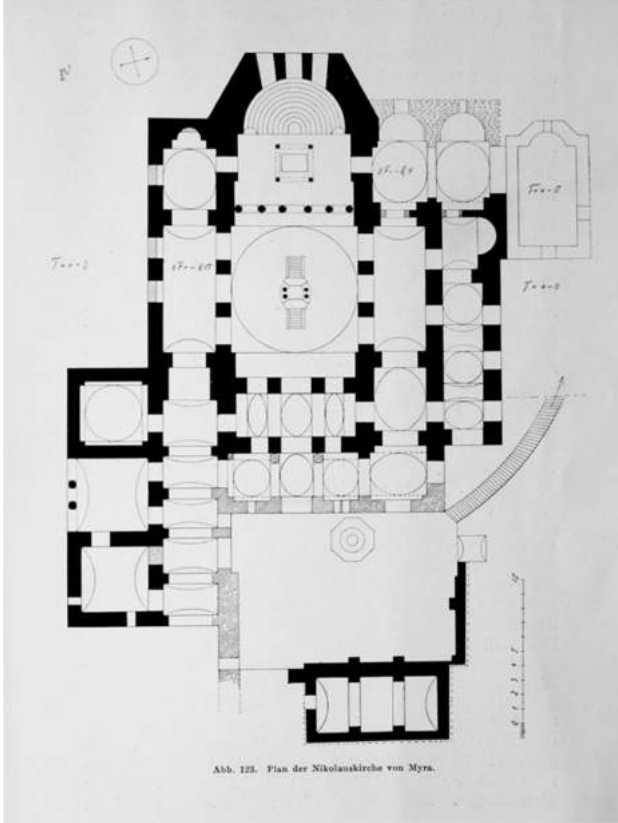
Sondaj kuzey ve batıya doğru genişletildiğinde, *opus tessellatum* tekniğindeki çok renkli mozaik devam ettiği görüldü. Bu alanda mozaik düğüm/*guiloché* motifli kenar bordürüne sahip olan simetrik iki panosu açığa çıkarıldı. Bu panolar, köşelerde beyaz renkli üçgenimsi dilimlerin içinde kırmızı renkli tomurcuk/ksen yaprağı ile tek taç yaprağı olan stilize bitkisel motifler içermektedir (fig. 9, 16). Söz konusu mozaik hem tekniği hem de çok renkli olması bakımından, sondajdaki diğer mozaiklerden ayrılır. Bu mozaikte *tessellatum* yerine kırmızı, turuncu/sarı, mavi, yeşilimsi gri ve beyaz renkte *tesseralar* kullanılmıştır. Sondaj tamamlandığında, mozaik batıda tahrip olduğu ve devam etmediği anlaşılmıştır.

Sondaj 1'de çoğunlukla sırsız seramik, boya bezemeli Geç Roma ve Erken Hristiyanlık dönemi seramikleri, Geç Roma Kıbrıs Kırmızı Astarlı (LRC-D) seramikleri ve pişmiş toprak kandil parçaları ele geçmiştir. Buluntulardan bazılarının üzerinde gri harç kalıntılarının gözlemlenmesi, seramiklerin -0,15(-0,34) m kot aralığındaki 2. evre üzerindeki dolguda kullanıldığına işaret eder. Sırsız seramik buluntular arasında yivli gövdeli testi veya amphora parçaları hamur, form ve kap türü açısından homojen özelliklere sahiptir. Sondaj 1'de ayrıca cam, hayvan kemiği ve tuğla-kiremit parçaları da ele geçmiştir.

Naos Sondaj 2: 1,60x1,60 +1,20 cm; daha sonraki çalışmalarda genişletilerek mevcutta 4,48 metrekare alanda sondaj gerçekleştirildi. 2,82 metrekarelik mozaik açığa çıkarıldı (fig. 12a-b, 13).

2022 yılındaki restorasyon çalışmaları sırasında orijinal olmayan zemin kaplamaları kaldırılarak H. Rott'un 1908 tarihli plan ve fotoğraflarında görülen *ambon* izinin belirginleştirilmesine karar verilmiştir (fig. 10-11). Bununla birlikte sondajların doğuya doğru devam etmesi ve çıkan buluntular nedeniyle bu uygulamadan vazgeçilmiştir.

Kilisenin Orta Çağ'daki *ambonuna* ait izler 5. evre zemininde hala görülmekteyken, zaman içerisinde basit onarımlarla tümüyle kaybolmuştur. *Naos* Sondaj 2'de 1,60x1,60 m boyutlarında bir açma planlanmıştır. Sondaja, *ambon* izinin bulunduğu yerde, *ambonun* tahrip olmasından sonraki evreye ait olduğu düşünülen çimento harçlı zemin taşlarının kaldırılmasıyla başlanmıştır. Bu sırada *naosun* mevcut zemininde kullanılan yer döşemelerinin orijinalde bir yüzü kabartmalı levhalar olduğu, kabartmalı ön yüzlerinin ters çevrilerek arka yüzlerinin zeminde kullanıldığı anlaşılmıştır. Kireç taşıdan yapılmış olan bu levhaların çoğu kırık, çok parçalı, çeşitli boyut ve kalınlıkta olup, *naos* zeminine ne zaman yerleştirildikleri tartışmalıdır³⁷.

Figür 10: Aziz Nikolaos Kilisesi H. Rott plan (Rott 1908)

Figür 11: Aziz Nikolaos Kilisesi *naosundaki ambonun* fotoğrafı (Rott 1908)

Sondaj 2'de 5. evredeki orijinal olmayan zemin döşemeleri kaldırıldığında altta 4. evre *in situ* yer döşemeleri ile karşılaşılmamıştır. Bunun nedeni, olasılıkla Orta Çağ'da buraya *ambonun* yerleştirilmiş olmasıdır. Açmada 5 cm'lik seviye inme çalışmaları sırasında dolgu içinde seramik, cam, az sayıda hayvan kemiği, çok küçük boyutlu tuğla-kiremit ile yoğun olarak 2-4 cm kalınlığında mermer yer döşemesi parçalarına rastlanmıştır.

Sondaj 2'de seviye inme çalışmaları sırasında sondajın merkezinde, aynı kotlarda açmanın başka yerinde görülmeyen taş ve tuğla yığıntısı dikkati çekmiştir. Bu kısımda temizlik yapılarak özenli bir şekilde seviye inilmeye devam edildiğinde, taş ve tuğla parçalarının açmanın merkezindeki yuvarlak bir çukuru kapatmak için buraya bilinçli olarak

³⁷ 6. yüzyıla ve Orta Bizans Dönemi'ne tarihlenen levhaların aynı yerde kullanılması, bu levha parçalarının en erken Orta Çağ'da zemine yerleştirildiğini düşündürür. Aynı zamanda, U. Peschlow'un 1975 öncesine ait fotoğrafında zeminde döşeme olmayan yerlerin görülmesi, bu kısımdaki döşemelerin olasılıkla daha geç onarımlara ait olabileceğini de akla getirir. Benzer levhalar için bk. Tiryaki 2012, 493-514; Alpaslan 2003, 251-264; İşler 2009.

konulduğu anlaşılmıştır. Sondaj 2'deki bu çukurun *naosun* merkezinde olması, kilisenin ilk *ambonuna* ait bir sütun yuvası olduğunu düşündürmüştür (fig. 12a-b)³⁸.

Figür 12a-b: Naos Sondaj 1-3, 2. evre pembe harç tabakası ve *ambon* sütun yuvası

Naosun merkezindeki *ambon* sütun yuvasının 2. evredeki pembe harç tabakasını kestiği ancak harç üzerinde kalın *monolit* bir levha yuvası olduğu görülür. Bu levha olasılıkla *ambonun* parçası olup, sütunu desteklemek için yerleştirilmiştir (fig. 13). *Ambon* sütun yuvasının doğusunda seviye inildiğinde, dolgunun hemen altında 2. evreye ait pembe harç yatağının yanı sıra *opus tessellatum* tekniğinde mozaik bir zemin açığa çıkarılmıştır. Beyaz renkli kireç taşıdan yapılmış olan bezemesiz bu mozaik doğuya doğru devam etmektedir.

Buradaki çalışmalarda kilisenin ilk *ambonunun* inşası sırasında *ambon* sütununu yerleştirmek için çukur açılırken 1. evreye ait *opus tessellatum* mozaik zeminin tahrip edildiği anlaşılmıştır. Çukurun içerisindeki *ambon* sütununu desteklemek amacıyla, sütun yuvasının çevresine gri harçla taş ve yer döşemesi parçaları yerleştirilmiştir. Sütun için açılan çukurun içinde -0,79 m'ye kadar inildiğinde, bu seviyede taş ve harç kaplı çok sert bir dolguyla karşılaşıldığından, çalışma bu kotta sonlandırılmıştır. Çukuru kapatmak için kullanılan dolgu içinde küçük boyutlu *templon* payesi ve levha parçası gibi liturjik işlevli taş eserler bulunmuştur³⁹. Sütun yuvasının kesitinde *opus tessellatum* tekniğindeki mozaik pembe harç yatağı altında devam ettiği görülmüştür.

Figür 13: Naos Sondaj 1, 2, 3 ve *ambon* sütunu yuvası

³⁸ *Ambon* tipi için bk. Say-Özer ve Özer 2010, 67-76; Jakobs 1987; Orlandos 1954; Uysal 1990; Friedländer 1912.

³⁹ *Templon* payesi için bk. Tekinalp 1995; Yalçın 2001, 549-562; Ermiş 2003; Ivison 2003, 119-225; Vanderheyde ve Prochaska 2011, 351-375; Andıç 2012.

Sondajda, batıya doğru 1. evredeki mozaik izi takip edilmiş; bu kısımda *opus tessellatum* tekniğinde siyah renkli taştan iki-üç sıra halinde bir şerit ortaya çıkarılmıştır. Bu mozaik şeridin bir motifin parçası olup olmadığı ve ne kadar alanı kapladığını anlamak için *ambon* çukurunun kesitinde yapılan çalışmada; gri harç yatağı üzerinde siyah ve beyaz renkteki *tesseraların* -0,43/-0,44 m kot aralığında devam ettiği görülmüştür. Bu nedenle çukurun etrafındaki pembe harç yatağı kontrollü şekilde kaldırılmış ve harç tabakasının altında, doğudaki mozaik çevreleyen, siyah-beyaz renkli *tesseralardan* yapılmış 60 cm genişliğinde bir şerit açığa çıkarılmıştır. Bu şerit üzerinde *svastika/gamalı haç/dönen meander* motifleri ile dört yapraklı çiçek motifleri dönüşümlü olarak tekrarlanmaktadır (fig. 16). Aynı zamanda şerit, pembe harç yatağı altında kuzey ve güneye doğru devam etmektedir.

Pembe renkli harç yatağı üzerinde, kuzey kesitindeki doğu-batı yönlü panoya ait olan, kireç taşından *in situ* bir levha parçası ortaya çıkarılmıştır. Kuzeye doğru kesitin altında devam eden bu levha, iki panonun kenar bordürüne aittir. Söz konusu levha, 2. evredeki bazilikanın zemin döşemesine ait *in situ* bir parça olması açısından oldukça önemlidir.

Sondaj 2'de Geç Roma ve Erken Hristiyanlık dönemi sırsız, boya bezemeli ve Kıbrıs Kırmızı Astarlı seramikleri ile pişmiş toprak kandil parçası ortaya çıkarılmıştır. Burada bulunan kırmızı astarlı tabağa ait bir kaide parçası Sondaj 1'deki ağız parçası ile birleşir. Aynı alanda kırmızı astarlı yivli *mortarium/leğen* parçaları, sırsız pişirme kabı, testi ve *amphora* parçaları bulunmuştur. Seramik dışında az miktarda cam parçası, hayvan kemiği, yoğun miktarda tuğla ve kiremit kırığı ele geçmiştir.

Naos Sondaj 3: 2,10x1,60 m boyutlarında, 3,36 metre karelik alanda sondaj yapıldı (fig. 15-16).

Sondaj 3'te *naosun* orta bölümünde orijinal olmayan mevcut zemin taşları kaldırılarak seviye inme çalışmaları devam etmiştir. Bu kısımda 4. evreye ait mermerden kırık halde, gri harçlı *in situ* yer döşemeleri açığa çıkarılmıştır. Bu evrenin altında, yaklaşık 20-25 cm'lik dolgu içinde yeşil, beyaz ve pembe renkte mermer ve şist parçaları toprakta dağınık ancak birbirine yakın kotlarda bulunmuştur. Dolgu tabakasının altında ise 2. evreye ait pembe renkli harç yatağı ile karşılaşmıştır. Bu kısımdaki pembe harç tabakası kaba görümlü olup, yer yer düzensizdir. Ayrıca üzerinde, batıdaki gibi düzgün pano izlerine rastlanmaz. Harçtaki izlerden bu bölüme *ambon* kuruluşuna ait bazı mimari taş elemanların yerleştirildiği sanılmaktadır. Güney kısımda, doğrudan *opus tessellatum* mozaik zemin üzerine oturan bu taşların harçta oluşturduğu izler belirgindir.

Mozaik zeminin üzerindeki pembe harç tabakası batıda 4-4,5 cm, doğuda 10 cm kalınlığında devam eder. Burada harç yatağı, batıda *opus tessellatum* tekniğindeki mozaik zemin üzerine oturmaktadır. Zemin üzerinde batıda levha izleri çok düzgün çizgiler halindeyken, doğuda düzensizdir; ancak levha izleri aynı ekseninde birbirini takip eder. Sondaj 3'ün güneyinde, mozaik zemin üzerinde beyaz renkli bir kül tabakası ile karşılaşmıştır.

Sondaj 3'te, *ambon* çukurunun doğusunda *opus tessellatum* tekniğindeki mozaik devamı aranmış; mozaik doğuya doğru 2. evre pembe harç yatağının altında bir miktar devam ettiği, ancak harç tabakası tümüyle kaldırıldığında tahrip olduğu görülmüştür. Mozaik tahrip olduğu kısımla 2. evre harç yatağının bağlantı yerinde içbükey şekilde sıva ile sağlamlaştırıldığı dikkati çekmiştir (fig. 12a-b). Bu durum, mozaik zeminin 2. evrede korunarak kullanıldığını düşündürür. Benzer şekilde mozaik korunarak sonraki evrede kullanıldığını gösteren uygulama, Kuzey Ek Yapının altında da görülür.

Sondaj 3'ün ikinci aşamasında kuzey ve güneyde 2. evre harç yatağı doğuya doğru kontrollü şekilde kaldırılmış, mozaik bu kısımda devam etmediği anlaşılmıştır. Buradaki pembe harç tabakası içinde küçük moloz taş parçası, mermer, şist, kiremit kırığı gibi dolgu

malzemesi ele geçmiştir. Harç yatağının içinde benzer dolgu malzemesinin kullanılmasına *bema* önünde de rastlanmış, bu dolgunun olasılıkla mozaığın olmadığı yerlerde *ambon* merdiveninin oturacağı kısımlardaki harç yatağının mukavemetini artırmak için yapıldığı düşünülmüştür.

Sondaj 3'teki çalışmalarda Geç Roma ve Erken Hristiyanlık dönemi sırsız seramikleri, boya bezemeli ve kırmızı astarlı seramikler, *terra sigillata* örnekleri ele geçmiştir. LRC-D/Kıbrıs Kırmızı Astarlı seramikleri içinde çeşitli büyüklükte tabak, kase ve kapalı kap parçaları dikkati çeker. Ayrıca çok az miktarda cam, hayvan kemiği ve tuğla-kiremit parçaları bulunmuştur.

Naos Sondaj 4: 0,80x1,70 m boyutlarında, 1,36 metrekairelik alanda sondaj yapıldı (fig. 15-16).

Naosun orta bölümünün doğusunda, orijinal olmayan çimento harçlı yer döşemelerinin altında, -0,10 m kotta 4. evre kireç taşı ve mermer yer döşemeleri açığa çıkarılmıştır. Bu döşemelerin altında -0,15 m kotta gri renkte harç yatağı bulunur. Aynı alanın güneydoğu köşesinde -0,17 m kotta mermerden kırık yer döşemeleri tespit edilmiştir. İnce, düz kaplama levhası şeklindeki bu yer döşemeleri, beyaz ve gri damarlı *Prokennesos*/Marmara Adası mermerinden yapılmıştır. Mermer levhaların altında, -0,19 m kotta, pembe renkli bir harç yatağı dikkati çeker. 3. evre olarak tanımladığımız bu pembe renkli harç tabakası neredeyse *naostaki* tüm sondaj kesitlerinde -bazı yerlerde düzensiz olsa da- takip edilir. Sondajın bu bölümünde 3. ve 4. evrenin *in situ* zemin döşemelerini korumak için kazıya devam edilmemesi uygun görülmüştür.

Figür 14: Naos Sondaj 5, *opus tessellatum* tekniğindeki mozaik

Sondaj 4'te, 3. evre pembe harç yatağı altında, yaklaşık 15-20 cm kalınlığında bir dolgu bulunmaktadır. Dolgu tabakasının altında, diğer sondajlarda olduğu gibi 2. evreye ait pembe renkli harç yatağı ortaya çıkarılmıştır. Bu harç tabakasının güneybatı köşesinde, harç üzerinde geometrik şekilli bazı izler dikkati çekmiş; daha sonra bu izlerin orijinalde zemindeki bir panonun *opus sectile* tekniğindeki kenar bordürüne ait motiflerin izi olduğu

anlaşılmıştır. Panoyu çevreleyen bordür üzerindeki geometrik şekiller, ortada kare, kenarlarda üçgen ve mekik motifleri ile oluşturulmuş dairesel bir kompozisyona sahiptir. Kenar bordürüne ait kompozisyonu korunmuş olan panonun genişliği yaklaşık 25 cm, mevcut uzunluğu 50 cm'dir. Bu bordürün kuzeyinde şerit biçiminde düz bir levha izi takip edilirken, levhanın kuzeyindeki harç yatağı üzerinde ise yalnızca üçgen şeklinde izi bulunan, *opus sectile* tekniğinde başka bir bordürün olduğu sanılmaktadır.

Kilisede Güneydoğu Şapellerde olduğu gibi *opus sectile* tekniğindeki bordürlerin etrafının mermer kaplı düz bordürlerce çevrenmesi yaygın bir uygulamadır. Sondaj 4'te, 2. evre zeminindeki panoları çevreleyen *opus sectile* tekniğindeki kenar bordürlerinin izine rağmen *in situ* durumda bir *opus sectile* parçası bulunamamıştır. Bununla birlikte, *opus sectile* tekniğindeki bordürde bir mekik parçasının harç üzerinde bıraktığı izden, bu parçanın olasılıkla bir yüzü kabartmalı kireç taşı bir levhadan dönüştürülerek ikinci kez kullanıldığı anlaşılmıştır. Bu sayede *opus sectile* zeminin malzeme ve tekniği konusunda önemli bir fikir edinilmiştir. Aynı zamanda kilisedeki mevcut *opus sectile* panolardaki mekik parçalarının kireç taşından yapılmış olması, 6. yüzyılda da aynı malzemenin kullanıldığı görüşünü destekler.

Naos Sondaj 4 çalışmalarında Geç Roma ve Erken Hristiyanlık dönemi sırsız seramik, boya bezemeli ve Kıbrıs Kırmızı Astarlı seramikler, *terra sigillata* ve pişmiş toprak kandil parçaları ele geçmiştir. Sırsız seramik buluntularının çoğunluğunu testi/*amphora*, *mortarium* ve az sayıda pişirme kabı parçası oluşturmaktadır. Aynı sondajda çok az miktarda cam, hayvan kemiği, tuğla-kiremit parçaları bulunmuştur.

Naos Sondaj 5: 2,40x1,30 m boyutlarında, 3,12 metrekairelik alanda 0,45 metrekairelik mozaik açığa çıkarıldı (fig. 15-16).

Naos Sondaj 5, doğuda *bemanın* önündeki alanda gerçekleştirilmiştir. Sondajdaki çalışmalarda gri harçlı 4. evrenin hemen altında, kuzey ve güney kesitte pembe harçlı 3. evrenin düzensiz devam ettiği gözlemlenmiştir. Sondajın orta bölümündeki dolgu toprağın alınmasından sonra -0,38 m kotta, 2. evre pembe renkli *opus sectile* harç yatağı ortaya çıkarılmıştır. Bu harç yatağı sadece sondajın orta bölümünde, apsis ekseninde, doğu-batı doğrultusunda devam etmektedir. Harcın üzerindeki izlerine göre, burada olması muhtemel orijinal levhanın ölçülebilen genişliği 62 cm, uzunluğu 66 cm'dir. Bu kısımda , -0,36 m kotta ise kireç taşından, 2 cm kalınlığında *in situ* bir levha ortaya çıkarılmıştır. Bu levhanın kuzey-güney yönündeki bir panonun bordürüne ait olduğu düşünülür.

Aynı açmanın güneydoğusunda, kireç taşından yapılmış bir diğer levha parçası da *in situ* durumdadır. Bu bölümde, 2. evre ile aynı kotlarda, 39x66 metrekairelik bir alanda gri harç yatağı dikkati çeker. Dolayısıyla Sondaj 5'te kuzey ve güney yönündeki 2. evre pembe harç yatağının tahrip edildiği veya olasılıkla bu kısımda *soleaya* ait parapetler bulunduğu için gri harç kullanıldığı düşünülmektedir.

Sondajın kuzeyinde, 2. evre harcının tespit edilmediği kısımda -0,50 m kotta *opus tessellatum* tekniğinde bir mozaik açığa çıkarılmıştır. Mozaik beyaz renkte kireç taşından yapılmış olup, siyah renkte çakıl taşından kenarları çıkıntılı kare motifleri ile bezemelidir (fig. 14). Kuzeydeki bu mozaığın güneyde devam etmediği, olasılıkla *soleaya* ait mimari elemanların yerleştirilmesi sırasında bu kısmın tahrip olduğu sanılmaktadır (fig. 15-16).

Naos Sondaj 5'in kuzeybatı bölümünde, 1. ve 2. evrenin tespit edilemediği toprak alanda seviye inilmiştir. Buradaki tabakalarda çok miktarda ince mermerden kırık kaplama levhaları bulunmuştur. Mermer levha parçalarının tümünün altında pembe harç izine rastlanması dolayısıyla, bu ince kaplama levhalarının 2. evredeki *opus sectile* zemine ait olabileceği anlaşılmıştır. Sondajda pembe renkli harç yalnızca 2. ve 3. evrede

kullanıldığından, bu alandaki tahribatın 3. veya 4. evrede yaşandığı düşünülmektedir. Dolayısıyla, söz konusu evrelerden birinde bu alanın kazıldığı, 2. evre zemin kaplamalarının alttaki toprak dolgu içine karışmış olabileceği sanılmaktadır. Bu bölümde aynı zamanda toprak içinde dağınık olarak *tesseraların* ele geçmesi, aynı işlem sırasında olasılıkla 1. evre mozaikinin de tahrip edildiğini ortaya koymaktadır.

Naos Sondaj 5'te Geç Roma ve Erken Hristiyanlık dönemi günlük kullanım kapları, sırsız seramik parçaları, boya bezemeli seramik parçaları, Kıbrıs Kırmızı Astarlı seramikler, *terra sigillata* ve pişmiş toprak kandil parçaları ortaya çıkarılmıştır. Kaplar süzgeçli testi, *amphora*, tabak, pişirme kabı, leğen gibi örnekleri içerir. Sondajlarda ortaya çıkarılan seramikler genel olarak tür, tip ve hamur özellikleri açısından homojendir.

Figür 15: *Naos* Sondaj 1-5 ve 2-5. evreleri gösteren hava fotoğrafı

Figür 16: *Naos* Sondaj 1-5 ve 1-5. evreleri gösteren hava fotoğrafı

Sonuç

Aziz Nikolaos Kilisesi'nin mevcut zemini 0,00 m kabul edilerek, *naosun* orta bölümünde doğu-batı doğrultusunda 5 sondaj gerçekleştirilmiştir. Sondajlarda kilisenin *opus sectile* bezemeli panolarla kaplı mevcut zemini ile birlikte beş farklı evre tespit edilmiştir⁴⁰ (fig. 15-16).

Naostaki sondaj çalışmalarında yaklaşık 0,00-(-0,50) m kota kadar inilmiş; Sondaj 1, 2, 3 ve Sondaj 5'te *opus tessellatum* tekniğindeki mozaikler *in situ* olarak bulunmuştur. Kilisenin *naos* zeminin altında yaklaşık -0,50 m kotta ortaya çıkarılan mozaikler, 6. yüzyıla tarihlenen Bazilikanın aynı yerde daha önce var olan bir yapı kalıntısı üzerine inşa edildiğini ortaya koymuştur. Sondajlar sırasında bu mozaikli zeminin altında arkeolojik kalıntıya rastlanmadığından, bu yapının zeminleri 1. evre olarak kabul edilmiştir.

Sondaj 2 ve Sondaj 3'te beyaz kireç taşından yapılmış *opus tessellatum* tekniğinde mozaik bir pano ortaya çıkarılmıştır. Bu panoyu siyah renkte *tesseralar*la yapılmış *svastika*/meander/gamalı haç ve dört sivri yapraklı çiçek motiflerinin dönüşümlü olarak tekrarlandığı bir şerit çevrelemektedir. Sondaj 5'teki beyaz kireç taşından yapılmış *opus tessellatum* tekniğindeki mozaik, olasılıkla farklı bir panonun parçasıdır. Bu pano üzerinde siyah renkli *tesseralar*dan oluşan, kenarları dışli/çentikli/tırtıklı kare şeklindeki motifler belli bir düzende tekrarlanmaktadır. Kilisede önceki yıllardaki kazılarda ortaya çıkarılan *opus tessellatum* tekniğindeki mozaiklerin tümü çok renkli olup, siyah-beyaz renkli bu mozaikler ünük örnekler arasındadır.

Naosun batısında açılan Sondaj 1'de ise *opus tessellatum* tekniğinde çok renkli bir mozaik panonun 2/5'i ortaya çıkarılmıştır. Bu mozaik panonun orijinalde ortadaki dairesel bir madalyonu çevreleyen dört panodan oluştuğu sanılmaktadır. Bu dörtlü panonun yan yana simetrik iki bölümü açığa çıkarılmış olup, panoların köşelerinde taç yaprağına sahip stilize bitkisel motifler bulunur. Panoların etrafı ise düğüm/*guiloché* motifi ile çevrelenmektedir.

1989-2009 yılları arasındaki kazılarda kilisenin Kuzey Ek Yapısı altında *opus sectile* tekniğinde *in situ* mozaikler tespit edilmişti⁴¹. Bu mozaikler kilisenin K4, K5, K6'nın dışında batıya doğru takip edilebilmektedir⁴². 2014-2021 yıllarındaki kazı çalışmalarında F mekanında ortaya çıkarılan *opus tessellatum* tekniğindeki mozaikler, K6 mekanındaki mozaikğin devamı niteliğindedir⁴³. Aynı şekilde, kilise avlusunu güneyden çevreleyen G yapısı içerisindeki *opus sectile* mozaik de motif ve kompozisyon olarak F yapısı ve Kuzey Ek Yapısının altındaki mozaiklerle benzerdir. 2021 yılında kilisenin batı avlusunun güneyindeki sondajda da *opus tessellatum* tekniğinde bir mozaik açığa çıkarılmıştır. Önceki kazı sezonlarına ait bu veriler doğrultusunda *naostaki* sondajların amacı, aynı seviyede olduğunu düşündüğümüz mozaik zeminleri açığa çıkararak, kilisenin erken evrelerini tespit etmektir. Kilisedeki kazılarda ortaya çıkarılan binlerce *tessera* ve harç yatağına sahip mozaik buluntular; ayrıca kilisenin batı, kuzeybatı, güneybatı ve kuzeydoğu ek yapılarındaki *in situ* mozaikler dolayısıyla *naosta opus tessellatum* zemin döşemeleri ile karşılaşmak sürpriz

⁴⁰ Mozaiklerin motif, kompozisyon, teknik ve üslup özellikleri, yapıyla bağlantısı ve tarihlendirme önerileri daha kapsamlı bir yayında ele alınacağından, burada kısaca bahsedilmiştir. Bununla birlikte ön değerlendirmede mozaiklerin benzer örnekleri için bk. Şahin *et al.* 2007, 559-572; Raynaud 2008; Abbasoğlu ve Özdizbay 2010, 483-502; Işıklıyaya 2010; Alas 2011, 13-23; Erdek 2012; Öztaşkın ve Öztaşkın 2012, 329-346; Çıtakoğlu 2015; Tiryaki 2016, 505-534; Alas 2018, 265-300; Çelikay 2018; Koşdemir 2022.

⁴¹ Ötügen *et al.* 1999/2000, 221-242.

⁴² Ötügen 2002, 403.

⁴³ Doğan *et al.* 2017, 11-19.

olmamıştır⁴⁴. İlerleyen kazı sezonlarında mozaik zeminler açığa çıkarılarak, manastırın kurulduğu alandaki erken veriler tümü ile tespit edilmeye çalışılacaktır.

Naos Sondaj 1-5'te ortaya çıkarılan pembe renkli harç yatağı üzerinde tespit edilen levha ve kakma izlerine göre *opus sectile* tekniğinde panolarla düzenlenmiş bir zemine aittir. 2. evre olarak tanımlanan *opus sectile* harç yatağı Sondaj 5'te, *soleaya* ait mimari öğelerin oturduğu düşünülen kısımlar dışında takip edilmiştir. Bu evredeki *opus sectile* tekniğinde yer döşemelerinin, U. Peschlow tarafından I. yapı evresi olarak adlandırılan ve İmparator I. Iustinianos (527-565) tarafından inşa ettirildiği veya onarıldığı düşünülen, bazilikaya ait olduğu sanılmaktadır. Girişte de belirtildiği gibi araştırmacı, kilisenin ilk evresini tarihi, mimari ve arkeolojik verilerle 529 depremi sonrasına tarihlendirir⁴⁵. Araştırmacı, bu evreye ait duvar kalıntılarını apsis, Güneydoğu Şapeller ve kilisenin kuzey ekinde tespit ederek plana işlemiştir. Bu yapıya ilişkin bilgilerimiz sınırlı olmakla birlikte, S. Y. Ötüken ilk inşa evresine ait yapının mevcut kiliseden daha büyük boyutlu olduğunu belirtir⁴⁶. Kilisede, bazilika ile aynı döneme ait olduğu düşünülen Güneydoğu Şapellerde yaklaşık aynı kotta ve benzer teknikte *opus sectile* zeminler bulunur. 2. evredeki *opus sectile* zemin döşemelerine ait harç yatağı ile şapellerin zemin döşemelerinin birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.

Sondaj çalışmalarında 2. evredeki bazilikaya ait özgün zeminler dışında kilisenin *naosunda* sütun üzerinde yükselen bir *ambona* sahip olduğunun tespit edilmesi, son derece önemlidir⁴⁷ (fig. 12a-b, 13).

Sondajlarda, pembe renkli harç yatağı (2. evre) üzerinde yaklaşık 15-20 cm kalınlığında bir dolgu olduğu görülmüştür. Bu dolgudan önce -0,17 m kotta pembe renkli bir harç tabakası düzensiz olarak takip edilir. Bu kottaki pembe harç üzerinde beyaz ve gri damarlı, ince mermerden kırık döşeme levhaları *in situ* olarak bulunmuştur. 3. evre olarak tanımladığımız bu dönemde, birinci yapının işlevini yitirmesinden sonraki süreçte, kilisede bir onarım olduğu düşünülmektedir. Bu evrede pembe renkli harç kullanımı ve dolguda bulunan çok sayıda mermer kaplama parçasından dolayı yapının benzer şekilde *opus sectile* bezemeli levhalarla kaplı olduğu sanılmaktadır. Bunun, U. Peschlow'un bahsettiği⁴⁸ 8. yüzyıl sonu veya 9. yüzyıl başında kilisenin II. yapı evresinde tekrar onarım geçirmesine neden olan tahribat evresi olup olmadığını, küçük buluntularla yapılacak değerlendirmeler ortaya koyacaktır.

4. evrede ise gri harç yataklı, kireç taşından yapılmış kalın levha şeklindeki yer döşemeleri *in situ* olarak ortaya çıkarılmıştır. 4. evredeki yer döşemelerinin Kubbeli Bazilikanın orijinal zeminini veya onarım sonrası yapılan zeminler olduğu düşünülmektedir. Bu evrenin hemen üzerine ise *opus sectile* panolar ve kireç taşı levhalardan oluşan 5. evredeki mevcut zemin bulunmaktadır. Birbirinin üzerine inşa edilen 3., 4. ve 5. evreler arasında çok fazla zaman farkı olmadığı dikkati çeker.

Kilisenin orijinal zeminini oluşturan 5. evredeki *opus sectile* zemin döşemeleri genel olarak IX. Konstantinos Monomakhos ve İmparatoriçe Zoe'nin (1042-1050/55) onarım kitabesi ve benzer örneklerle göre 11. yüzyıla tarihlendirilir⁴⁹. S. Y. Ötüken, Aziz Nikolaos

⁴⁴Kilisedeki yoğun restorasyon çalışmaları dolayısıyla TTK projesi ile çakışmalar olmuş, proje 2022 yılında gerçekleştirilememiştir. Mozaiklerin önceki kazı sezonlarındaki değerlendirmeleri için bk. Ötüken ve Fındık 2009, 52; Ötüken 2009, 422; Alas 2011; Alas 2012, 16; Alas 2018, 291.

⁴⁵ Peschlow 1975, 345-347.

⁴⁶ Ötüken *et al.* 1998, 25.

⁴⁷ Kilisenin erken dönem *ambonu* ile ilgili daha detaylı bir çalışma sürdürülmektedir. *Ambon* tipolojisi için bk. Friedländer 1912; Orlandos 1954; Jakobs 1987; Uysal 1990; Say-Özer ve Özer 2010, 67-76.

⁴⁸ Peschlow 1975, 303-359.

⁴⁹ Kilisenin orijinal zeminini oluşturan son evredeki *opus sectile* yer döşemesi H. Rott, Y. Demiriz, O. Feld, U.

kültürünün 9.-10. yüzyıllarda başkentteki yaygınlığı ve kazılarda ortaya çıkarılan sikkelere dayanarak, Kubbeli Bazilikanın banisi olarak İmparator I. Basileios (867-886) veya II. Basileios'u (960-1025) önermiştir⁵⁰. Kilisedeki *opus sectile* kaplamaların tarihlendirilmesini Kubbeli Bazilikanın inşa dönemine indirgeyerek, yeni bir öneri sunar⁵¹. Naostaki sondajlarda ortaya çıkarılan mimari ve diğer arkeolojik verilerin kilisenin tarihlendirilmesi konusunda yeni tartışmalar yaratacağı açıktır.

Sondaj çalışmaları sonucunda olasılıkla U. Peschlow'un I. yapı evresi olarak tanımladığı bazilikal planlı yapının zemini tespit edilmiş; 2. evredeki *opus sectile* tekniğindeki zemine ait harç yatağı, bazilikanın doğrudan önceden var olan bir yapı üzerine inşa edildiğini ortaya koymuştur. Bu yapının mimarisi ve işlevi henüz çözülmemiş olmakla birlikte, Erken Hristiyanlık döneminde dini yapıların yer seçiminde mevcut yerde geçen bir olayın anısı veya alanın kutsallığının dikkate alındığı bilinmektedir. Bizans mimari geleneğinin sembolik yer seçimine vurgu yapan bu seçmecilik çerçevesinde, 2. evredeki zeminlerin 529 yılındaki bazilikaya ait olduğunu varsayarsak, seçilen yerin kutsalla ilişkisinin tesadüf olmadığı söylenebilir. 1. evreye ait *opus tessellatum* tekniğindeki zeminlere sahip olan yapı veya yapılar topluluğunun Aziz Nikolaos'un *martyrionu* mu yoksa sivil bir yapı mı olduğu ise henüz tartışmalıdır. Bu veriler ışığında, bundan sonraki çalışmalar Azizin mezar yeri ve kilisenin daha erken tarihli evrelerini aydınlatmak üzere sürdürülecektir. Kuşkusuz Dünya kültür mirasında önemli bir yere sahip olan Aziz Nikolaos Kilisesi'nin erken evrelerine ait pek çok soruyu çözebilmek için kazı ve sondaj çalışmalarının devam etmesi, sadece kilisenin değil Myra ve bölgenin tarihine ışık tutması açısından da son derece önemlidir.

Teşekkür

2022 yılında Aziz Nikolaos Kilisesi'nin naosunda sondaj ve çalışma izni veren TC Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kazılar ve Araştırmalar Dairesi Başkanlığı'na, Demre Likya Uygarlıkları Müzesi'ne; ayrıca Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi ve Mersin Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü öğrencilerine ve Demreli çalışanlarımıza teşekkür ederim.

Peschlow ve S. Y. Ötüken'in yayımlarına konu olmuştur. Bk. Rott 1908; Demiriz 1966, 13-34; Feld 1975b, 360-397; Peschlow 1990, 207-259; Ötüken *et al.* 1998, 25. Son olarak kilisenin *opus sectile* zemin döşemeleri Ç. Alas tarafından doktora tezinde değerlendirilmiştir. Bk. Alas 2011. Tarihlendirme için bk. Feld 1975b, 360-397.

⁵⁰ Ötüken *et al.* 1998, 21-23.

⁵¹ Ötüken *et al.* 1998, 25-26.

Bibliyografya

Antik Kaynaklar

- Ioan. Mal. = Ioannes Malalas, *Khronographia*. Kullanılan metin: Dindorf, L. A., ed. 1831. *Ioannis Malalas Chronographia*. Bonnae: Impensis E. Weberi.
- Theoph. Homolog. = Theophanes Homologetes (Confessor), *Khronographia*. Kullanılan tercüme: Mango, C. ve R. Scott ed. 1997. *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*. Oxford: Oxford Universty Press.
- V. Nic. Sit. = (Anonymous), *Vita Nicolai Sionitae*. Kullanılan metin: Anrich, G., ed. 1913. *Hagios Nikolaos, der heilige Nikolaos in der griechischen Kirche, texte und Untersuchungen*. Bd.1. Leipzig, Berlin: Teubner.

Modern Kaynaklar

- Abbasoğlu, H. ve A. Özdizbay. 2010. "Perge Kazı ve Onarım Çalışmaları 2007 Yılı Raporu." *Kazı Sonuçları Toplantısı* 30(2), 483-502.
- Akyürek, E. 2018. "Myra: Likya'nın Metropolisi." *Alakent Kilisesi: Myra'da Bir Bizans Yapısı (12.-13. Yüzyıllar)*, Ed. E. Akyürek, 37-57. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Alas, Z.Ç. 2011. "Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Duvar ve Zemin Kaplamaları." Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi.
- Alas, Z.Ç. 2012. "Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Duvar ve Zemin Kaplamalarına Ait Yeni Değerlendirmeler." *Uluslararası Katılımlı XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (I)*: 13-23. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Alas, Z.Ç. 2018. "Opus Sectile Zemin Panoları ve Duvar Kaplamaları." *Aziz Nikolaos Kilisesi Kazıları 1989-2009*, Eds. S. Doğan ve E. F. Fındık, 265-300. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Alpaslan, S. 2003. "The Evaluation of the Motifs and Styles of the Architectural Sculpture of the Byzantine Age in Antalya and Lycia." *Adalya* 6: 251-264.
- Andıç, A. 2012. "İzmir Arkeoloji Müzesi'ndeki Bizans Dönemi Taş Eserleri." Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Anrich, G. 1913. *Hagios Nikolaos. Der heilige Nikolaos in der griechischen Kirche; Texte und Untersuchungen*. Berlin: Teubner.
- Anrich, G. 1917. *Hagios Nikolaos. Der heilige Nikolaos in der griechischen Kirche; Texte und Untersuchungen*. Berlin: Teubner.
- Blum, H. 1997. *Die Vita Nicolai Sionitae*. Bonn: R. Habelt.
- Çelikay, A. 2018. "Yeniyurt A-B Kiliseleri ve Mozaikleri." Yüksek Lisans Tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi.
- Çıtakoğlu, H. 2015. "Güney Bithynia Bölgesi Figürlü ve Geometrik Desenli Taban Mozaikleri." Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi.
- Demir, Ç. 2020. "Andriake Antik Kenti A Kilisesi Mimari Plastik Eserleri." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Demiriz, Y. 1966. "Demre'deki Aziz Nikolaos Kilisesi." *TAD* 15(1), 13-34.
- Doğan, S. 2018. "Mimari Plastik Buluntular: Liturjik Kuruluşlar ve Liturjik Mekanlar ile İlişkisi." *Aziz Nikolaos Kilisesi Kazıları 1989-2009*, Eds. S. Doğan ve E. F. Fındık, 301-328. İstanbul: Homer Kitabevi.

- Doğan, S. 2003. "The Evaluation of the Motifs and Styles of the Architectural Sculpture of the Byzantine Age in Antalya and Lycia." *Adalya* VI: 251-264.
- Doğan, S., E.F. Fındık ve V. Bulgurlu. 2017. "Myra (Demre) Aziz Nikolaos Kilisesi Kazı, Koruma ve Onarım Çalışmaları - 2016/ Excavations, Restorations and Conservations in St. Nicholas Church in Myra (Demre) in 2016." *News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Areas* 15: 11-19.
- Duggan, T.M.P. 2004. "A short account of recorded calamities (earthquakes and plagues) in Antalya and related areas over the past 2,300 years-an incomplete list, comments and observations." *Adalya* 7: 123-170.
- Erdek, Ş. 2012. "Perge Mozaiklerinin Korunması, Sergilenmesi ve Bakımı: Yöntem Önerileri." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Ermiş, Ü.M. 2003. "İzmir ve Manisa Çevresindeki Orta Bizans Dönemi Templon Arşitravları." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Feld, O. 1975a. "Die Kirchen von Myra und Umgebung." *Myra: Eine Lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit*, Ed. J. Borchhardt. *IstForsch* 30: 398-423.
- Feld, O. 1975b. "Die Innenausstattung der Nikolaoskirche in Myra." *Myra: Eine Lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit*, Ed. J. Borchhardt. *IstForsch* 30: 360-397.
- Fındık, E.F. 2013. "Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kazılarında Bulunan Orta Çağ Sırlı Seramikleri (1989-2009)." Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi.
- Foss, C. 1994. "The Lycian Cost in the Byzantine Age." *DOP* 48: 1-52.
- Friedländer, P. 1912. *Johannes von Gaza ve Paulus Silentarius: Kunstbeschreibungen Justinianischer Zeit*. Berlin: Teubner.
- Harrison, R.M. 1963. "Churches and Chapels of Central Lycia." *AnatSt* 13: 117-151.
- Hellenkemper, H. 1993. "Lykien und die Araber." *Akten Des II. Internationalen Lykien-Symposiums, Band 2*, Eds. J. Borchhardt ve G. Dobesch, 99-106. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Hellenkemper, H. ve F. Hild. 2004. *Tabula Imperii Byzantini, Teil: 1*. Wien: Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften.
- İşıklıyaya, I.R. 2010. "Perge Mozaikleri Macellum, Güney Hamam ve Geç Dönem Meydanı Doğu Portiği." Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Iverson, E.A. 2003. "Polychromy in the Lower City Church: An Overview". *Amorium Reports II: Research Papers and Technical Reports*, Ed. C. S. Lightfoot, 119-225. London: Archaeopress.
- İşler, B. 2009. "Likya Bölgesinde Karabel Asarcık'taki Erken Bizans Dönemi Yerleşimi." Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi.
- Jakobs, P.H.F. 1987. *Die Frühchristlichen Aemone Griechenlands*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt
- Kokkinia, C. 1999. "Rosen für die Toten im griechischen Raum und eine neue Rodismos Bithynien." *Museum Helveticum* 56: 209-210.
- Koşdemir, U. 2022. "Olympos Antik Kenti 3 No.lu Kilise Mozaikleri." Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi.

- Laurent, V. 1963. *Le Corpus des sceux del'empire Byzantin VI.1*. Paris: Ed. du Centre national de la recherche scientifique.
- Orlandos, A.K. 1954. *Η ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική της μεσογειακής λεκάνης, Vol. II*. Athens: Αρχαιολογική Εταιρεία.
- Ötüken, S.Y. 2002. "2000 Yılı Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı ve Duvar Resimlerini Belgeleme, Koruma-Onarım Çalışmaları." *Kazı Sonuçları Toplantısı* 23(2): 401-414.
- Ötüken, S.Y. 2006. "Myra-Demre Aziz Nikolaos Kilisesi İçinde Mimari Değerlendirmeler." *III. Uluslararası Likya Sempozyumu / III. International Lycia Symposium*, Cilt 1, Eds. K. Dörtlük ve T. Kahya, 523-536. Antalya: AKMED.
- Ötüken, S.Y. 2009. "2008 Yılı Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı ve Duvar Resimlerini Koruma-Onarım Çalışmaları." *Kazı Sonuçları Toplantısı* 31(4):417-431.
- Ötüken, S.Y. 2018. "Aziz Nikolaos Kilisesi Kazı Çalışmaları 1989-2009." *Aziz Nikolaos Kilisesi Kazıları 1989-2009*. Eds. S. Doğan ve E. F. Fındık, 63-137. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Ötüken, S.Y., S. Alpaslan, Y. Olcay, M. Acara ve N. Çorağan. 1998. "Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı Işığında Yeni Değerlendirmeler." *II. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı-Araştırmaları Sempozyum Bildirileri*, 21-50. Konya: Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmaları Merkezi.
- Ötüken, S.Y., S. Alpaslan ve M. Acara. 1999/2000. "Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kuzey Ek Yapısının Yeni Bir Değerlendirmesi." *Adalya* 4: 221-242.
- Ötüken, S.Y. ve E.F. Fındık. 2009. "Myra-Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı ve Duvar Resimlerini Belgeleme, Koruma Onarım Çalışmaları 2008." *ANMED* 7: 49-54.
- Öztaşkın, G.K. ve M. Öztaşkın. 2012. "Antalya-Olympos Mozaikli Yapı." *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyumu*, Eds. K. Dörtlük., T. Kahya., R. Boyraz - Seyhan ve T. Ertekin., 329-346. Antalya: AKMED.
- Peschlow, U. 1975. "Die Architektur der Nikolaoskirche in Myra." *Myra: Eine Lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit*, Ed. J. Borchhardt, *IstForsch* 30: 303-359.
- Peschlow, U. 1990. "Materialien zur Kirche des H. Nikolaos in Myra im Mettelalter." *IstMitt* 40: 207-258.
- Raynaud, M.P. 2008. *Corpus of the Mosaics of Turkey Vol. 1: Lycia - Xanthos, Part 1, The East Basilica*. İstanbul: Uludağ Üniversitesi Mozaik Araştırmaları Merkezi.
- Rott, H. 1908. *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien*. Leipzig: Dieterich.
- Ruggieri, V. 2013. *La Vita di San Nicola di Sion. Traduzione, note e commentario*. Roma: Edizioni Orientalia Christiana.
- Say-Özer, Y. ve N.O. Özer. 2010. "Kaunos Kubbeli Kilisesi'nin Ambonu." *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 133: 67-76.
- Ševčenko, I. ve N. Patterson-Ševčenko. 1984. *The Life of St. Nicholas of Sion*. Brookline, Mass.: Hellenic College Press.
- Şahin, M., D. Şahin., E. Aslan ve S. Gündüz. 2007. "2005 Yılı Myndos Kazısı." *Kazı Sonuçları Toplantısı* 28(1): 559-572.

- Tekinalp, V.M. 1995. "Demre (Myra) deki Aziz Nikolaos Kilisesi Yapı Dönemlerinin Malzeme Teknik Değerlendirilmesi." Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi.
- Tekinalp, M. 2000. "Geç Antik Dönem Sonrasında ve Orta Çağ'da (MS 4.-14. yy.) Andriake Kenti." Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi.
- Tiryaki, A. 2012. "Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesine Ait Bir Grup Korkuluk Levhası." *Olba* XX: 493-514.
- Tiryaki, A. 2016. "Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesi'nin Geometrik Desenli Taban Mozaikleri." *Olba* XXIV: 505-534.
- Toohy, P. 2010. "Death and Burial in the Ancient World." *The Oxford Encyclopedia of Ancient Greece and Rome*, 366-367. Oxford: Oxford University Press.
- Uysal, N.D. 1990. "Türkiye Müzelerindeki Bizans Ambonları." Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi.
- Vanderheyde, C. ve W. Prochaska, 2011. "Le marbre en Bulgarie à la période byzantine : l'apport de l'étude des sculptures architecturales de Sozopol." *BCH* 135(1): 351-375.
- Yalçın, A.B. 2001. "Anadolu'da Orta Bizans Dönemi Mimari Plastiği ve Bilinmeyen Bir Örnek." *V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu*, 549-562. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Zacos, G. ve A. Veglery. 1972. *Byzantine Lead Seals*. Basel: J. J. Augustin, Gluckstadt, West-Ger.

Online Kaynaklar

- Rizos, E. 2014. *The Cult of Saints*. <http://csla.history.ox.ac.uk/record.php?recid=E04955>. Erişim: 20.10.2022.

Arkhaia Anatolika

e-ISSN: 2651-4664

arkhaiaanatolika.org
Arkhaia Anatolika 6 (2023) 24-35
DOI: 10.32949/Arkhaia.2023.56

Araştırma Makalesi

Kırşehir Kale Höyük'ten Hellenistik Dönem Amphora Mühürleri: Rhodos ve Sinope

Işık ADAK ADIBELLİ*

Erkan ALKAÇ**

* Dr. Öğr. Üyesi Işık Adak Adıbelli, Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kırşehir/Türkiye.
E-mail: adakadibelli@hotmail.com
Orcid id: 0000-0002-4078-0123

** Doç. Dr. Erkan Alkaç, Mersin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Mersin/Türkiye.
E-mail: ealkac77@gmail.com
Orcid id: 0000-0001-9436-2501

Sorumlu Yazar: Işık Adak Adıbelli, Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kırşehir/Türkiye.
E-mail: adakadibelli@hotmail.com

Geliş Tarihi: 30.12.2022
Kabul Tarihi: 19.02.2023
Online Yayın Tarihi: 01.10.2023

Makale Künyesi: Adak Adıbelli, I. ve Alkaç, E. 2023. "Kırşehir Kale Höyük'ten Hellenistik Dönem Amphora Mühürleri: Rhodos ve Sinope." *Arkhaia Anatolika* 6: 24-35.
<https://doi.org/10.32949/Arkhaia.2023.56>

Çıkar Çatışması Beyanı: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Yazarların Katkı Oranları Beyanı: Yazarlar, çalışmanın tasarlanması; veri toplanması; veri analizi; makalenin yazımı; makalenin gönderimi ve revizyonu aşmalarında IAA %50 ve EA %50 oranında katkı sunmuşlardır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) olarak lisanslıdır.

• Dergide yayınlanan makalelerin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)ına aittir.

Öz

Kent merkezinde oldukça geniş bir alana yayılan Kırşehir Kale Höyük şehrin ilk yerleşim birimidir. Günümüzden Tunç Çağlarına kadar devam eden tabakalaşmada, Hellenistik Dönem katları oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Höyüğün özellikle güneyinde yoğunlaşan çalışmalarda Ortaçağ tabakasının altından, Hellenistik buluntular ve kalıntılar, çok evreli bir şekilde ortaya çıkarılmıştır. Bunlar arasında H4 ve J3 plankaresindeki açmalarda ele geçen üç adet mühürlü amphora kulbunu tanıtmak, değerlendirmek ve yorumlamak, makalemizin amacını oluşturmaktadır. Hellenistik Dönem katmanlarındaki çöp çukuru (*bothros*), dolgu veya blokaj niteliği taşıyan ünitelerden ele geçen parçalarımız steril bir kontekste sahip değildir.

Mühürlü kulplardan ilki bir Rhodos amphorasına aittir ve H4 plankaresinde D1 kodlu Ortaçağ duvar temelinin altındaki dolgu katmanından çıkmıştır. Diğer ikisi ise Sinope amphoralarına ait mühürlerdir. Bunlardan ilki yine H4 plankaresinde, Hellenistik (üçüncü) tabaka ile ilişkili bir çöp çukurunda ele geçmiştir. İkinci Sinope amphora kulpu ise yamaçta yer alan J3 plankaresinde, çoğu tahrip olmuş bir zemin blokajını oluşturan katmanda bulunmuştur.

Çalışmamızda yukarıda söz edilen mühürlü amphoraların üretim yerleri tespit edilerek sınıflandırılmış, kataloğu yapılmış ve genel olarak MÖ 3. yüzyılın ortaları ile 2. yüzyılın başları arasına tarihlendirilmiştir. Ayrıca kulpların diğer merkezlerden ele geçen benzer örnekleri ile karşılaştırmaları da yapılmıştır. Böylece üzerlerindeki mühürleri ile geldikleri yerleri tespit edebildiğimiz amphoralar Kırşehir'in Hellenistik Dönem'deki ticari bağlantıları hakkında bilgi vermiştir. Son olarak bu amphoraların hangi güzergâh üzerinden Kırşehir'e taşınmış olabileceği tartışılmış, bölgenin, Sinope, Kilikia ve Pergamon ile bağlantıları belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kappadokia, Kırşehir Kale Höyük, Hellenistik Dönem, Mühürlü Amphora, Sinope, Rhodos.

Arkhaia Anatolika

e-ISSN: 2651-4664

arkhaiaanatolika.org
Arkhaia Anatolika 6 (2023) 24-35
DOI: 10.32949/Arkhaia.2023.56

Research Article

Hellenistic Amphora Stamps from Kırşehir Kale Höyük: Rhodes and Sinope

Işık ADAK ADIBELLİ*

Erkan ALKAÇ**

* Asst. Prof. Dr. Işık Adak Adıbelli, Ahi Evran University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Archaeology, Kırşehir/Türkiye.
E-mail: adakadibelli@hotmail.com
Orcid id: 0000-0002-4078-0123

** Assoc. Prof. Dr. Erkan Alkaç, Mersin University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Archaeology, Mersin/Türkiye.
E-mail: ealkac77@gmail.com
Orcid id: 0000-0001-9436-2501

Corresponding Author: Asst. Prof. Dr. Işık Adak Adıbelli, Ahi Evran University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Archaeology, Kırşehir/Türkiye.
E-mail: adakadibelli@hotmail.com

Received Date: 30.12.2022
Acceptance Date: 19.02.2023
Online Publication Date: 01.10.2023

Citation: Adak Adıbelli, I. and Alkaç, E. 2023. "Hellenistic Amphora Stamps from Kırşehir Kale Höyük: Rhodes and Sinope." *Arkhaia Anatolika* 6: 24-35.
<https://doi.org/10.32949/Arkhaia.2023.56>

Conflicts of Interest: No conflict of interest has been declared.

Author Contribution: The authors, designing the study; data collection; data analysis; writing the article; contributed to the submission and revision of the article (IAA 50% and EA 50%).

Copyright & License: Authors retain copyright of their work and their articles are licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

• The scientific and legal propriety of the articles published in the journal belongs exclusively to the author(s).

Abstract

Kırşehir Kale Höyük, which spreads over a very large area in the city center, is the first settlement of the city. The Hellenistic Period layers are the most important part of the stratigraphy of the mound from the present to the Bronze Ages. Hellenistic finds and remains in a were unearthed in a multi-phase manner under the Medieval layer, especially in the south of the mound. Among these, the aim of our article is to introduce, evaluate and interpret the three stamped amphora handles found in the trenches in grid-squares H4 and J3. Unfortunately, the handles recovered from the pit, filling layer or blockage in the Hellenistic layers do not have a sterile context.

The first of the handles belongs to a Rhodian amphora. It was found in the filling layer under the medieval wall foundation with code no. D1 in grid-square H4. The other handles belong to two Sinopean amphorae. The first of these was recovered from a pit associated with the Hellenistic (third) layer, again in grid-square H4. The second handle of the Sinope amphora was found in the J3 grid-square on the slope, from the blockage layer of a mostly destroyed flooring ruin.

In our study, the production sites of the above-mentioned amphora stamps were determined and classified, cataloged and generally dated between the middle of the 3rd century BC and the beginning of the 2nd century BC. Also, the handles were compared with similar samples found from other centers. Thus, the amphorae, whose production centers were identified from their stamps, gave information about the commercial connections of Kırşehir in the Hellenistic period. Finally, the routes through which these amphorae may have been transported to Kırşehir have also been discussed; the region's connections with Sinope, Kilikia and Pergamon have been stated.

Keywords: Kappadokia, Kırşehir Kale Höyük, Hellenistic Period, Stamped Amphora, Sinope, Rhodes.

Giriş

Kırşehir kent merkezinde yer alan Kale Höyük yaklaşık 20 m yükseklikte ve 260 m çapındadır (fig. 1). Höyükte ilk kapsamlı araştırma Bahadır Alkım tarafından yapılmış ve yerleşik hayatın Tunç Çağlarından itibaren başladığı belirlenmiştir¹. Bu çalışmadan sonra düzenli kazılar 2012 yılında başlatılmış ve günümüzden Demir Çağı katmanlarına kadar takip edilebilen dönemlere ait bulgular ortaya çıkarılmıştır². Tespit edilen tarihsel süreçte Hellenistik Dönem katmanları höyüğün bugüne kadar ortaya çıkarılan en belirgin tabakasını oluşturmaktadır³. Yoğun, çoğu zaman kopuk kopuk ya da iç içe geçmiş bir şekilde günümüze ulaşabilen çok evreli kalıntıları ile dikkat çeken bu katmanlar özellikle höyüğün güney tarafındaki BIII alanındaki plankarelerde ortaya çıkarılmıştır (fig. 1-2) Makalemizin konusunu oluşturan Hellenistik Dönem mühürlü amphora kulpları da bu alandaki H4 ve J3 plankarelerinde, 2014 kazı sezonunda ele geçmiştir. Toplamda üç adet olan kulpların ikisi H4 (fig. 3), biri J3 (fig. 4) plankarelerindeki açmalarda bulunmuştur. İlk kez bu çalışmada ele alınan kulpların öncelikle tabaka ve kontekst bilgileri verilecektir.

Güneydoğu tarafta yer alan H4 plankaresinde, höyüğün genelinde olduğu gibi, çoğunluğu çanak çömlek parçaları olmak üzere bol miktarda Hellenistik buluntular içeren dolgu tabakası ve çok evreli Hellenistik kalıntılar ortaya çıkarılmıştır⁴. Söz konusu dolgu tabakası ve kalıntılar, alanda süreklilik gösteren yoğun yerleşimler neticesinde süregelen tahribatı gözler önüne sermektedir (fig. 2-3). Açmanın dolgu tabakasında farklı niteliklere sahip buluntular mevcuttur. Bunlar arasında Attika tarzı siyah astarlı tabak, iğ formu unguentarium ve kandil parçaları analogi yolu ile MÖ 3. ve 2. yüzyıllara tarihlendirilmektedir⁵. Dolgu tabakasının altında ortaya çıkarılan çok evreli mimari kalıntılar, kerpiç ve taş malzeme kullanılarak örülmüş duvar ve temel kalıntılarında oluşmaktadır. Nitelikleri değişken olan duvar kalıntılarının, ağır tahribat nedeniyle küçüklü büyüklü boyutlarda korunmuş uzantıları açma içinde farklı mekân veya üniteler oluşturmaktadır. Söz konusu ünitelerden bir tanesi açmanın batı kesitinden içe uzanan D1 kodlu Ortaçağ duvar temelinin kaldırılmasıyla belirlenmiştir (fig. 3). Mühürlü Rhodos amphorasına ait ilk kulp (kat. no. 1), çoğunluğu kaba çanak çömlek olmak üzere Attika tarzı siyah astarlı tabak ve iğ formu unguentarium parçaları ile bu üniteden çıkmıştır. Sinope amphorasına ait olan ikinci mühürlü kulp (kat. no. 2) ise aynı açmanın Hellenistik Dönem'e tarihlenen 3. tabakasında yer alan çöp çukurundan (*bothros*) iğ formu unguentarium parçası, dokuma ağırlıkları, metal objeler gibi farklı nitelikteki buluntularla birlikte ele geçmiştir (fig. 3).

Sinope amphorasına ait son mühürlü kulpun çıktığı J3 plankaresindeki açma yamaçta yer almaktadır (kat. no. 3). Açmada kademeli bir şekilde yapılan kazı çalışmaları sırasında yüzey toprağı alındıktan sonra doğrudan Hellenistik tabakaya inilmiş, bu tabakada büyük bölümü tahrip edilmiş duvar kalıntıları ve taş plakalarla kaplı zemin parçası belirlenmiştir. Tabakanın ilk ünitesini oluşturan zemin kalıntısının altından mühürlü kulp parçası ile birlikte Attika tarzı siyah astarlı kâse parçası, günlük kullanım ve pişirme kapları, Geç Demir Çağı-Erken Hellenistik Dönem'e ait seramik parçaları ve başka amphora parçaları da ortaya çıkarılmıştır (fig. 4).

¹ Alkım 1956.

² Adak-Adıbelli 2016b.

³ Adak-Adıbelli 2014 299-304; Adak-Adıbelli 2016a, 45,48-49;

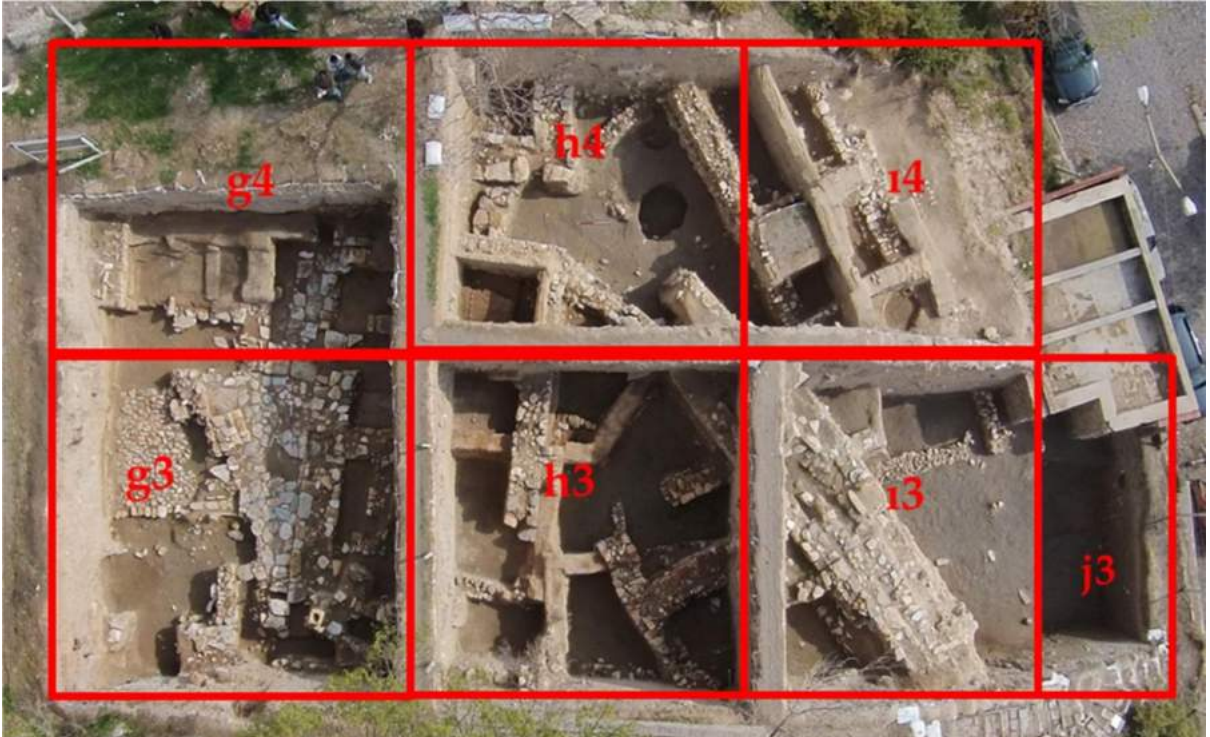
⁴ Adak-Adıbelli 2015,258-261, 264; Adak-Adıbelli 2016b, 90-91.

⁵ Benzerleri için bk. Thompson 1934, 395, fig. 82-83, 117; Jones 1950, fig. 120-121, 135-136; Bats 1988, 108-109, pl. 20-23, 43; Rotroff ve Oliver 2003, pl. 24, 44, 139; Rotroff 2006, 150-151, 156, fig. 63-66.

Yukarıda verilen bilgilerden sonra mühürlü kulpların değerlendirilmesi ve yorumlanabilmesi için üretim merkezlerine göre sınıflandırılan her bir parça tek tek ele alınarak tanıtılmıştır. Bu makalede, Kale Höyük'te bulunan amphora mühürlerini tarihlemek ve üretim merkezlerine göre sınıflandırmak amaçlanmıştır.

Figür 1: Kırşehir Kale Höyük doğu tarafından hava fotoğrafı ve güney bölümdeki açmalar

Figür 2: Kırşehir Kale Höyük güney bölümdeki açmaların hava fotoğrafı

Figür 3: H4 plankaresinde mühürlü kulpların çıktığı üniteler

Figür 4: J3 plankaresinde mühürlü kulpun çıktığı ünite ve konteksti

Rhodos Amphora Mührü⁶

Merkezine gül sembolünün yerleştirildiği mühürde yönetici Ἀρμοσίλας'ın ismi ile birlikte ay adı Βαδρόμιος bulunmaktadır (kat. no. 1; fig. 5). Dairesel satırın başlangıcında "tarafından /..nin dönemi" anlamında kullanılan ἐπί edatı yer almaktadır. Ἀρμοσίλας'ın görev yılının Period IIc içerisinde MÖ c. 209 - c. 205 yılları arasında bir yıl olduğu düşünülmektedir⁷. Ἀρμοσίλας'ın isminin tespit edildiği mühürlerde gül dışında sembol olarak sarmaşık yaprağı⁸, üzüm salkımı⁹ ve Helios¹⁰ sembolleri de görülmektedir. Bu yöneticinin ismi, Rhodos'un Anadolu'da hakimiyeti altındaki bölge olan Peraia'da üretilmiş bazı amphoralara ait mühürlerde de tespit edilmiştir¹¹. Yönetici Ἀρμοσίλας'ın üreticilerden Ἀγορᾶναξ (MÖ c. 209-c. 205 - c. 164-c. 162), Διονύσιος II (MÖ c. 219-c. 211 - c. 203-c. 199), Ἑλλάνικος (MÖ c. 219-c. 211 - c. 209-c. 205), Θεόδωρος (MÖ c. 233-c. 220 - c. 203-c. 199), Μενεκράτης I (MÖ c. 210-c. 209 - c. 205), Μένων I (MÖ c. 233-c. 220 - c. 203-c. 199), Μένων II (MÖ c. 209-c. 205 - c. 189), Πασίων (MÖ c. 219-c. 211 - c. 203-c. 199) ve Πρόθυμος (MÖ c. 219-c. 211 - c. 209-c. 205) ile bağlantıları tespit edilmiştir¹². Kale Höyük buluntusu bu mühürle Krocopolis/Arsinoe'deki örnek aynı kalıptan çıkmıştır¹³. Ἀρμοσίλας ile ilgili amphora mühürleri Delos¹⁴, Tell Sandahannah¹⁵, Krocopolis/Arsinoe¹⁶, Atina Ulusal Müzesi¹⁷, Tarsus Gözlükule Höyüğü¹⁸, Tell Akko¹⁹, Tanis²⁰, Milano Üniversitesi Koleksiyonu²¹, Sinope²², Alexandria Greko Romen Müzesi²³, Tell Keisan²⁴, Paphos²⁵, Sydney Nicholson Müzesi²⁶, Donato Morelli Koleksiyonu²⁷ ve Alexandria Benaki Koleksiyonu'nda²⁸ bulunmaktadır.

Figür 5: Kalehöyük'te bulunan Rhodos Amphora Mührü

⁶ Amphora kulpları üzerindeki mühür baskıları 1/1 ölçeğinde verilmiştir.

⁷ Finkielsztejn 2001, 191, tab. 18.

⁸ Barker 1999, 118, no. 9; Cankardeş-Şenol 2015, 484, RE-APMOΣΙΑΛΑΣ-011.

⁹ Cankardeş-Şenol 2015, 484, RE-APMOΣΙΑΛΑΣ-009.

¹⁰ Nachtergaele ve Pintaudi 1998/99, 171, no. 18.

¹¹ Cankardeş-Şenol ve Canoğlu 2009, 127, B26.

¹² Cankardeş-Şenol 2017, 240-245.

¹³ Empereur 1977, 42, no. 124; Cankardeş-Şenol 2015, 478, RE-APMOΣΙΑΛΑΣ-ΒΑΔΡΟΜΙΟΣ-001.

¹⁴ Cankardeş-Şenol 2015, 487, RE-APMOΣΙΑΛΑΣ-023.

¹⁵ Macalister 1901, 34, no. 56.

¹⁶ Empereur 1977, 41-42, no. 120-123.

¹⁷ Jöhrens 1999, 22, no. 30.

¹⁸ Grace 1950, 144, no. 69.

¹⁹ Ariel ve Messika 2007, 13, no. 3.

²⁰ Chaby 2009, 8, 14d; 9, no. 14g; 14f.

²¹ Criscuolo 1982, 44, no. 21.

²² Conovici ve Garlan 2004, 107, no. 6, pl. I.

²³ Botti 1893, 230, no. 104.

²⁴ Halpern-Zylberstein 1980, 245, no. 6.

²⁵ Sztetyllo 2010, 41, no. 20.

²⁶ Barker 1999, 118, no. 9.

²⁷ Nachtergaele ve Pintaudi 1998/99, 171, no. 18.

²⁸ Cankardeş-Şenol 2015, 486, RE-APMOΣΙΑΛΑΣ-020.

Sinope Amphora Mühürleri

Mührün birinci satırında *ἀστυνόμος* unvanı ile ikinci satırında yönetici *Ἀρτεμιδώρος II* ve üçüncü satırında üretici *Δᾶς II*'nin isimleri bulunmaktadır (kat. no. 2; fig. 6). Kale Höyük buluntusu bu mührün sağ bölümü kırık olmasına rağmen, yazıt benzer örneklerden hareketle tamamlanabilmiştir. Bu yöneticinin Sinope amphora mühür kronolojisinde görev yaptığı yıl, Grup V (MÖ c. 257 – c. 190) olarak belirlenmiştir²⁹. Yönetici ile ilişkili mühürlerin sağ tarafında sembol olarak kantharos veya krater gibi kap formları kullanılmıştır³⁰. *Ἀρτεμιδώρος II*'nin üreticilerden *Πρωτος*³¹, *Ἀγάθων*, *Θυαίας*, *Μιθριδάτης*, *Φιλοκράτης*³², *Καλλισθένης*³³ ve *Κλέων*³⁴ ile bağlantıları belirlenmiştir. Bu yöneticiyle ilişkili mühürler Dobrogei³⁵ ve Kallatis'te³⁶ ele geçmiştir. Üretici *Δᾶς II*'nin birçok yönetici ile bağlantılı olduğu anlaşılmıştır³⁷.

Figür 6: Kalehöyük'te bulunan Sinope amphora mührü

Diğer Sinope mührünün üst bölümünün bir kısmı ve sağ tarafı kırıktır (kat. no. 3; fig. 7). Mührdeki yazıt, benzer örneklerden hareketle tamamlanabilmiştir. Mührün birinci satırında üretici *Κτήσων II*'nin ismi bulunmaktadır. İkinci satırda yönetici isminin unvanı olan *ἀστυνόμος* kullanılmıştır. Baskının üçüncü ve

Figür 7: Kalehöyük'te bulunan Sinope amphora mührü

dördüncü satırlarında yönetici *Καλλισθένης II Ἐστιαίου*'nun ismi yer almaktadır. Yöneticiyle ilgili ele geçen mühürlerde sembol olarak Nike, pruva ve üzüm salkımı görülmektedir³⁸. *Καλλισθένης II Ἐστιαίου*'nun görev döneminin Grup V (MÖ c. 257- c. 190) olduğu belirtilmektedir³⁹. Yöneticinin üreticilerden *Κεφαλίον*, *Μιθριδάτης*⁴⁰, *Ἀνθεστήριος*, *Σιμαλίων* ve *Ἀχαῖος*⁴¹ ile bağlantıları anlaşılmıştır. Yöneticinin ismi, *Tanais*⁴², *Satu Nou*⁴³ ve *Istros*'ta⁴⁴ bulunan amphora mühürlerinde tespit edilmiştir. Üreticinin ismi, bazı mühürlerde bir yönetici olmaksızın da görülebilmektedir⁴⁵. Üretici *Κτήσων II*'nin birçok yönetici ile bağlantılı olduğu tespit edilmiştir⁴⁶.

²⁹ Garlan 2004, 97; 283.

³⁰ Garlan 2004, 170.

³¹ Pridik 1917, 82, no. 415.

³² Conovici 1998, 83-84, no. 153-163.

³³ Pridik 1917, 92, no. 633.

³⁴ Garlan 2004, 170, no. 267-268.

³⁵ Irimia 1973, 53, no. 3.

³⁶ Avram *et al.* 1990, 122, no. 194.

³⁷ Garlan 2004, 53-54.

³⁸ Garlan 2004, 184-186, no. 329-336.

³⁹ Garlan 2004, 97; 283.

⁴⁰ Conovici 1998, 110, no. 339-342.

⁴¹ http://stampsofbosphorus.ru/en_production_center=Sinope.

⁴² Jöhrens 2001, 451, no. 380-381.

⁴³ Conovici ve Irima 1991, 145, no. 62-63.

⁴⁴ Coja 1986, 437, no. 100.

⁴⁵ Conovici 1998, 95, 242-243.

⁴⁶ Garlan 2004, 70.

Sonuç

Kale Höyük'te H4 ve J3 plan karelerindeki açmalarda bir Rhodos ve iki Sinope amphora mührü bulunmuştur (tab. 1; fig. 8). Rhodos amphora mührü üzerinde yönetici Ἀρμοσίλας'ın ismi ile birlikte ay adı Βαδρομίος bulunmaktadır (fig. 5). Bu yöneticinin Rhodos amphora mühür kronolojisine göre Period IIc içerisinde MÖ c. 209 - c. 205 yılları arasında bir yıl görev yaptığı belirtilmektedir. Sinope amphora mühürlerinden ilkinde yönetici Ἀρτεμιδώρος II ve üretici Δᾶς II'nin isimleri tespit edilmiştir (fig. 6). Diğer Sinope mühründe üretici Κτήσων II'nin ve yönetici Καλλιθένης II Ἑστιάου'nun isimleri belirlenmiştir (fig. 7). Sinope amphora mühür kronolojisine göre yönetici Ἀρτεμιδώρος II ve Καλλιθένης II Ἑστιάου, MÖ c. 257 - c. 190 yılları arasında görev üstlenmişlerdir.

Kat. No.	Köken	Yazıt	Yönetici	Üretici	Tarih
1	Rhodos	Ἐπὶ Ἀρμοσίλα Βαδρομίου vac. gül	Ἀρμοσίλας		MÖ c. 209 - c. 205
2	Sinope	Ἀστυ[νόμου] Ἀρτε[μιδώρου] Δάντο[ς]	Ἀρτεμιδώρος II	Δᾶς II	MÖ c. 257 - c. 190
3	Sinope	Κτήσω[ν] Ἀστυνό[μου] Καλλι[θένης] [τοῦ Ἑστιάου]	Καλλιθένης II Ἑστιάου	Κτήσων II	MÖ c. 257 - c. 190

Tablo 1: Kale Höyük'te Bulunan Rhodos ve Sinope amphora mühür listesi

Kale Höyük'te bulunan amphora mühürleri, genel olarak MÖ 3. yüzyılın ortaları ile 2. yüzyılın başları arasında tarihlenmektedir. Bunlar, Hellenistik Dönem höyük yerleşiminin hem arkeolojik hem de epigrafik kanıtlarıdır. Amphora kulplarının çıktığı katmanlarda ele geçen seramik parçaları H4 plankaresinde, yukarıdaki tarih aralığı ile uyumludur. J3 plankaresindeki kontekst ise ağırlıklı olarak Hellenistik Dönem'e tarihlenmekle birlikte, aralarında Geç Demir Çağı geleneğinde üretilmiş kap parçaları da yer almaktadır. Bu nedenle söz konusu kontekstin geniş bir zaman diliminden örnekler ihtiva ettiği söylenebilir.

Makale kapsamında incelenen amphora mühürlerinin, Orta Anadolu'da bulunan Kale Höyük'e nasıl ulaştıkları konusu cevap bekleyen bir sorudur. Anadolu'nun güney, batı ve kuzey kıyıları ile denize yakın iç kentlerde farklı yüzyıllara ve üretim merkezlerine ait çok sayıda amphora parçaları ve mühürleri, kazılar veya yüzey araştırmalarında bulunmuştur. Ancak deniz nakliyatının en önemli taşıma aracı olan ticari amphoralar, Anadolu'nun iç kesimlerine daha az sayıda ulaşmıştır. Çünkü kargo taşıma kabı, kara yolculuğu için uygun yapıda değildir. Amphoraların kazılarda ele geçen diğer ithal kaplardan bir farkı da burada ortaya çıkmaktadır. Zira daha çok ticari değeri olan ürünler için ambalaj olarak tasarlanmışlardır ve aslında içlerinde taşınan yüklere rağbet edildiği için bu kadar geniş ve farklı bölgelere yayılabilmişlerdir. Amphoralarla taşınan zeytinyağı ve şarap gibi ürünler, çoğunlukla üretimin yapıldığı kıyı kesimler ile ulaşımın kolay olduğu bölgelerde, halkın gelenekselleşmiş ve rutin ihtiyaçları arasındaydılar. Ancak iç bölgelere gelindiğinde durum farklılaşmaktaydı. Uzun mesafeli taşımının zorlukları ve aşamaları yüzünden giderlerin artması, fiyatların da yükselmesine sebep olur. Bu nedenle amphoralarla taşınan mallar, bölge insanı için lüks tüketimlere dönüşmüş ve sadece alım gücü yüksek insanlar tarafından

tercih edilmiştir. Daha da önemlisi bu ürünler bir zümre için, prestij amaçlı ve özel sipariş üzerine getirilmiş olmalıdır.

Ticari amphoraların iç bölgelere ulaşımı birkaç yol üzerinden yapılabilmekteydi. Yol güzergahlarını değerlendirirken öncelikle antik kaynaklardan Strabon'un Kappadokia üretimi olan "Sinopeli" isimli aşı boyasını Sinope üzerinden sevk ettikleri yönünden verdiği bilgi (Strab. XII, 2, 10 (C 540)), Kappadokia ile Sinope arasındaki kervan yolunun diğer merkezlere göre daha çok tercih edildiğine işaret etmektedir. Ancak aynı tabakadan ele geçen kandil ve unguentarium parçalarının Pergamon ve Tarsus buluntuları ile benzerlikleri⁴⁷, özellikle Kappadokia krallarının MÖ 2. yüzyılda Pergamon ile kurdukları, evlilik ve ittifak gibi, yakın ilişkiler (Liv. 38.39, 42.29; Poly. 3.5, 31.12), MÖ 130'da Roma'nın Kilikia'nın doğusunu ve Lykaonia Bölgesi'ni Kappadokia Krallığına vermesi (Pomp. Trog. 37.1) göz önüne alınırsa, yerleşimin Ege ve Kilikia ile bağlantıları da gündeme gelmektedir⁴⁸. Kale Höyük ile birlikte Seyitömer⁴⁹, Laodikeia⁵⁰, Gordion⁵¹, Şarhöyük-Dorylaion⁵² ve Kültepe'de⁵³ bulunan bu arkeolojik materyaller, amphora mühürlerinin Anadolu'nun iç kesimlerindeki dağılımını kanıtlamaları açısından önem taşımaktadır. Kale Höyük kazılarında şimdiye kadar ele geçen Attika tarzı siyah astarlıları, unguentarium ve kandil parçaları gibi farklı merkezlerden gelmiş olan buluntular da şehrin çok yönlü ticari bağlantılarının olduğunu göstermektedir. Kazılan alanların höyüğün oldukça küçük bir bölümünü oluşturması ve katmanlardaki yoğun tahribat göz önünde bulundurulursa, şu an az sayıdaki örneklerin ilerleyen yıllarda miktarlarının ve çeşitliliğinin artması olasıdır.

Figür 8: Kırşehir Kale Höyük ve burada ele geçen ithal amphoralara ait mühürlerin üretim merkezleri

⁴⁷ Jones 1950, fig. 94, 135, 187; Schäfer 1968, taf. 62, 64.

⁴⁸ Koyuncu 2015, 53-55, 66.

⁴⁹ Çoşkun ve Alkaç 2020, 243-262.

⁵⁰ Şimşek *et al.* 2017, 18-35, no. 1-19.

⁵¹ Lawall 2010, 163-164.

⁵² Darga 2006, 247-248, res. 8-10.

⁵³ Kültepe'den örnekler, Nevşehir Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Üniversitesi'nden Dr. Burcu Tüysüz tarafından 5. Uluslararası Kültepe Toplantısı'nda "Current Studies on the Hellenistic Period in Kültepe" başlıklı bildiriye sunulmuştur. Bu bilgi için Dr. Burcu Tüysüz'e teşekkür ederiz.

Katalog

Kat. No.: 1 (Fig. 1)

KH.14.AM.H4.D1.45. H4 plankaresi. 988.60 (-3.92 m) Hellenistik tabaka. Yuvarlak, R: 2,8 cm, normal, bir satır dairesel yazıt, harfler içe doğru. Hamur Rengi: 2.5 YR 6/6. Yüzey Rengi: 10 YR 7/4. Yönetici: Ἀρμοσίλας. Ay Adı: Βαδρόμιος. Tarih: MÖ c. 209 - c. 205. Kalıp: RE-ΑΡΜΟΣΙΑΑΣ-ΒΑΔΡΟΜΙΟΣ-001.

Ἐπὶ Ἀρμοσίλα Βαδρομίου vac.
gül

Kat. No.: 2 (Fig. 2)

KH.14.AK.H4.3023/1.45. H4 plankaresi çöp çukuru. 987.65 (-4.63 m) Hellenistik tabaka. Dikdörtgen, ? x 2,4 cm, normal, üç satır yatay yazıt, hilal şeklinde sigma. Hamur Rengi: 5 YR 6/6. Yüzey Rengi: 7.5 YR 7/3. Yönetici: Ἀρτεμιδώρος II. Üretici: Δᾶς II. Tarih: MÖ c. 257 - c. 190.

Ἀστυ[νόμου]
Ἀρτε[μιδώρου]
Δάντο[ς]

Kat. No.: 3 (Fig. 3)

KH.14.AH.J3.3001.46. J3 plankaresi. 987.89 (-4.39 m). Hellenistik tabaka. Dikdörtgen, ? x 3,1 cm, normal, üç satır yatay yazıt. Hamur Rengi: 2.5 YR 6/6. Yüzey Rengi: 7.5 YR 7/4. Yönetici: Καλλισθένης II Ἐστιάου. Üretici: Κτήσων II. Tarih: MÖ c. 257 - c. 190.

Κτήσω[v]
Ἀστυνό[μου]
Καλλισ[θένου]
[τοῦ Ἐστιάου]

Dizin (Rh.: Rhodos; Sin.: Sinope; yön.: yönetici; üret.: üretici)

İsimler

Ἀγάθων, Sin. üre., 2
 Ἀγορᾶναξ, Rh. üre., 1
 Ἀνθεστήριος, Sin. üre., 3
 Ἀρμοσίλας, **Rh. yön., 1**
 Ἀρτεμιδώρος II, **Sin. yön., 2**
 Ἀχαῖος, Sin. üre., 3
 Δᾶς II, **Sin. üre., 2**
 Διονύσιος II, Rh. üre., 1
 Ἑλλάνικος, Rh. üre., 1
 Θυαίας, Sin. üre., 2
 Καλλισθένης II Ἐστιάου, **Sin. yön., 3**
 Καλλισθένης, Sin. üre., 2
 Κεφαλίον, Sin. üre., 3
 Κτήσων II, **Sin. üre., 3**
 Κλέων, Sin. üre., 2
 Μενεκράτης I, Rh. üre., 1
 Μένων I, Rh. üre., 1
 Μένων II, Rh. üre., 1
 Μιθριδάτης, Sin. üre., 2-3
 Πασίων, Rh. üre., 1
 Πρόθυμος, Rh. üre., 1
 Πρωτος, Sin. üre., 2
 Σιμαλίον, Sin. üre., 3
 Φιλοκράτης, Sin. üre., 2

Ay Adı : Βαδρόμιος, **Rh. 1**

Edat: Ἐπὶ, **Rh. 1**

Unvan: ἀστυνόμος, **Sin. 2-3**

Sembol: Gül, **Rh. 1**

Bibliyografya

- Adak-Adıbelli, I. 2014. "2012 Kırşehir Kale Höyük Kazısı." *Kazı Sonuçları Toplantısı* 35(2): 296-310.
- Adak-Adıbelli, I. 2015. "2013 Kırşehir Kale Höyük Kazısı." *Kazı Sonuçları Toplantısı* 36(3): 257-270.
- Adak-Adıbelli, I. 2016a. "2014 Kırşehir Kale Höyük Kazısı." *Kazı Sonuçları Toplantısı* 37(3): 45-56.
- Adak-Adıbelli, I. 2016b. "Kırşehir Kale Höyük Kazıları." *Kırşehir Arkeoloji ve Paleoantropoloji Çalışmaları* Ed. Y. Eraslan, 83-104. Kırşehir: T.C. Kırşehir Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Alkım, B. 1956. "Kırşehir Hüyüğü ve Toprak Üstü Buluntuları." *Bellekten* 20: 61-77.
- Ariel, D.T. ve N. Messika. 2007. "Finds from the Hellenistic Favissa at Akko-Ptolemais." *Atiqot* 57: 11-20.
- Avram, A., N. Conovici ve P.G. Bordea. 1990. "Étude Quantitative sur les Timbres Amphoriques Sinopéens Provenant de Callatis." *Dacia* 34: 111-127.
- Barker, C. 1999. "Hellenistic Stamped Amphora Handles Held in the Nicholson Museum, Sydney." *MeditArch* 12: 111-123.
- Bats, M. 1988. *Vaisselle et Alimentation à Olbia de Provence (v. 350-v. 50 av. J.-C.): Modèles Culturels et Catégories Céramiques*. RANarb. Suppl. 18. Paris: Editions du Centre national de la recherche scientifique.
- Botti, G. 1893. *Notice des monuments exposés au musée gréco-romain d'Alexandrie*. Alexandrie: Imprimerie générale.
- Cankardeş-Şenol, G. 2015. *Lexicon of Eponym Dies on Rhodian Amphora Stamps, Volume 1: Eponyms A (Études Alexandrines 33, Amphor Alex 3)*. Atina: Edition Peters.
- Cankardeş-Şenol, G. 2017. *Lexicon of Eponym Dies on Rhodian Amphora Stamps, Volume 4: Eponyms T-X. (Études Alexandrines 39, Amphor Alex 6)*. Atina: Edition Peters.
- Cankardeş-Şenol, G. ve E. Canoğlu. 2009. "Mısır-Aleksandria Greko-Romen Müzesi'nde Bulunan Düşme Formlu Mühürler." *Arkeoloji Dergisi* XIV(2): 109-160.
- Chaby, R. 2009. *Les timbres amphoriques trouvés à Tanis de 1976 à 2008*. Hamburg: Books on Demand GmbH.
- Coja, M. 1986. "Les Centres de Production Amphorique Identifiés à Istros Pontique." *Recherches sur les Amphores Grecques*, Eds. J. Y. Empereur ve Y. Garlan. *BCH Suppl.* 13: 417-450.
- Conovici, N. 1998. *Histria VIII: Les Timbres Amphoriques, 2. Sinope*. Paris: De Boccard.
- Conovici, N. ve Y. Garlan. 2004. "Les timbres amphoriques étrangers trouvés à Sinope (I)." *Anatolia Antiqua* XII: 105-122.
- Conovici, N. ve M. Irimia. 1991. "Timbres amphoriques et autres inscriptions céramiques découverts à Satu Nou." *Dacia* 35: 139-175.
- Crisuolo, L. 1982. *Bolli d'anfora greci e romani. La Collezione dell'Università Cattolica di Milano*. Bologna: Clueb.
- Coşkun, G. ve E. Alkaç. 2020. "Seyitömer Höyük'de Ele Geçen Mühürlü Amphora Kulpları." *Olba* XXVIII: 243-262.

- Darga, A. M. 2006. "Şarhöyük-Dorylaion Kazılarında İki Buluntu: Dikdörtgen Kerpiç Ocaklar ve Damgalı Amphora Kulpları." *Hayat Erkanal'a Armağan. Kültürlerin Yansıması*, Eds. B. Avunç, A. Erkanal, E. Özgen, S. Günel ve T. Ökse, 241-248. İstanbul: Homer Yayınları.
- Empereur, J.-Y. 1977. "Catalogue des timbres amphoriques de Medinet el-Fayoum (Crocodilopolis - Arsinoé), Vol. 1-2." Ph.D. diss., Université Paris IV-Sorbonne.
- Finkielsztejn, G. 2001. *Chronologie détaillée et révisée des éponymes amphoriques rhodiens, de 270 à 108 av. J.-C. environ*. BAR International Series, 990. London: Archaeopress.
- Garlan, Y. 2004. *Les timbres céramiques sinopéens sur amphores et sur tuiles trouvés à Sinope. Présentation et catalogue*. *Varia Anatolica* 16. Paris: De Boccard.
- Grace, V. 1950. "The Stamped Amphora Handles." *Excavations at Gözlü Kule. Tarsus I*. Ed. H. Goldman, 135-148. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Halpern-Zylberstein, M. 1980. "Timbres amphoriques." *Tell Keisan (1971-1976): une cité phénicienne en Galilée. Orbis Biblicus et Orientalis. Séries archeologica 1*, Eds. J. Briend ve J.-B. Humbert, 243-255. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Irimia, M. 1973. "Descoperiri noi privind populația autohtonă a Dobrogei și legăturile ei cu coloniile grecești (sec. V-I a. Chr)." *Pontica VI*: 7-72.
- Jones, F.F. 1950. "The Hellenistic and Roman Periods." *The Pottery Excavations at Gözlükule, Tarsus I*, Ed. H. Goldman, 149-296. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Jöhrens, G. 1999. *Amphorenstempel im Nationalmuseum von Athen*. Mainz: von Zabern.
- Jöhrens, G. 2001. "Amphorenstempel hellenistischer Zeit aus Tanais." *Eurasia Antiqua* 7: 367-479.
- Koyuncu, C. 2015. "Eski Yunan ve Roma Döneminde Kappadokia Bölgesi." Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi.
- Lawall, M.L. 2010. "Pontic, Aegean and Levantine Amphorae at Gordion." *Production and Trade of Amphorae in the Black Sea. Pataps I*. Eds. D. Kassab-Tezgör ve N. Inaishvili. *Varia Anatolica* 21: 159-165.
- Macalister, R.A.S. 1901. "Amphora Handles, with Greek Stamps, from Tell Sandahannah." *Palestine Exploration Quarterly* 33(1): 25-43.
- Nachtergaele, G. ve R. Pintaudi. 1998/99. "Timbres amphoriques d'Égypte (Collection Donato Morelli)." *Aanalecta Papyrologica X-XI*: 161-187.
- Pridik, E.M. 1917. *Catalogue d'inventaire des timbres sur anses et cols d'amphores, ainsi sur tuiles de la collection de l'Ermitage, I*. Saint Petersburg: Izvestiâ Rossijskoj akademii nauk.
- Rotroff, S.I. 2006. *Hellenistic Pottery: The Plain Wares. Agora, 33*. Princeton, New Jersey: The American School of Classical Studies at Athens.
- Rotroff, S.I. ve A. Oliver (Jr.). 2003. *The Hellenistic Pottery from Sardis: The Finds Through 1994. Archaeological Exploration of Sardis Monographs 12*. Cambridge: Harvard University Press.
- Schäfer, J. 1968. *Hellenistische Keramik aus Pergamon*. Berlin: De Gruyter.
- Sztetyllo, Z. 2010. *Nea Paphos VI: Pottery Stamps from Nea Paphos (Excavations in 1990-2006)*. Warsaw: PCMA UW, University of Warsaw Press.
- Şimşek, C., B. Duman ve E. Alkaç. 2017. *Laodekeia Amphora Mühürleri*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Thompson, H. A. 1934. "Two Centuries of Hellenistic Pottery." *Hesperia* 3: 311-476.

Arkhaia Anatolika

e-ISSN: 2651-4664

arkhaiaanatolika.org
Arkhaia Anatolika 6 (2023) 36-64
DOI: 10.32949/Arkhaia.2023.57

Araştırma Makalesi

Muğla Müzesi'nden Astarte Kültü ile İlişkili Geç Demir Çağı'na Ait Pişmiş Toprak İki Plaka

Nihal DURNAGÖLÜ*

Öz

* Dr. Nihal Durnagözü, Stratonikeia ve Lagina Kazıları, Eskişehir, Yatağan, Muğla/Türkiye.
E-mail: nihalkurum@gmail.com
Orcid id: 0000-0002-7498-6015.

Sorumlu Yazar: Dr. Nihal Durnagözü, Stratonikeia ve Lagina Kazıları, Eskişehir, Yatağan, Muğla/Türkiye.
E-mail: nihalkurum@gmail.com

Geliş Tarihi: 19.01.2023
Kabul Tarihi: 01.05.2023
Online Yayın Tarihi: 01.10.2023

Makale Künyesi: Durnagözü, N. 2023. "Muğla Müzesi'nden Astarte Kültü ile İlişkili Geç Demir Çağı'na Ait Pişmiş Toprak İki Plaka." *Arkhaia Anatolika* 6: 36-64. <https://doi.org/10.32949/Arkhaia.2023.57>

Çıkar Çatışması Beyanı: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) olarak lisanslıdır.

* Dergide yayımlanan makalelerin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)ına aittir.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan buluntular, Muğla Müzesi deposunda muhafaza edilen Astarte ikonografisiyle ilişkili iki adet pişmiş toprak plakadan oluşmaktadır. Müzeye satın alma yoluyla geçtiği için kazı malzemesi olmayan ve buluntu yerine yönelik veri sağlamayan buluntuların tarihlendirilmesi ve yorumlanması karşılaştırmalara ve stilistik analizlere dayandırılmıştır. Buluntulardan ilkinde, ayakta duran ve her iki eliyle göğüslerini kavrayan giyimli bir kadın betimlenmiş iken, diğeri işlevi ve ikonografisi yeterince tanınmayan, elinde davul çalan kadın tipolojisini yansıtmaktadır. Hem üslupları hem ikonografik özellikleri aynı zamanda kalıp kullanımını içeren plaka şeklindeki üretim teknikleri belirli bir bölgeyi temsil etmektedir. Özgün bir çalışmanın parçası olan farklı tip ve ikonografiye sahip söz konusu plakalar mevcut repertuvara katkı sağlaması açısından oldukça önemli buluntulardır. Her biri kendi içinde ünik örnekler oluşturan bu plakaların teknik özellikleri, ikonografisi, ritüel bağlamları, işlevleri ve dönem-stil özellikleriyle birlikte genel bir değerlendirmesi yapılmış, bunların kökeni konusunda bazı olasılıklar üzerinde durulmuştur.

"Astarte plakaları" ya da "Astarte levhaları" olarak adlandırılan, ayakta ve cepheden betimlenmiş farklı tiplerdeki kalıp yapımı pişmiş toprak kadın figürlerin kullanımı Tunç Çağı'nda yaygınlaşmaya başlamış ve üretimleri Demir Çağı'nda artarak devam etmiştir. TK.1 ile benzer tipteki plakaların üretimi ise Akkad Dönemi'nin sonundan Hellenistik Dönem içlerine kadar devam etmiş ve bu süreç boyunca Kuzey Suriye ile komşu bölgelere yayılmıştır. Pers/Akhaimenid İmparatorluğu Dönemi ile birlikte üretiminde teknolojik ve ikonografik anlamda yeni bir evre başlamıştır. Bu dönemde hem figüre ait detaylar daha iyi verilmeye başlanmış hem de seri üretime imkân sağlayan kalıp üretimine geçilmiştir. Böylece Pers Dönemi öncesinde çıplak olarak üretilen Astarte figürlerinin yanı sıra TK.1 numaralı plakada olduğu gibi giyinik tipteki figürlerin seri üretimi de bu dönemdeki bir yenilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Çıplak ve giyinik olarak betimlenen Astarte betimli plaka örnekleri Anadolu, Suriye ve Filistin çevresi, Kıbrıs, Mısır, Korinth, Rhodos, Sardinya ve Susa gibi merkezlerden takip edilebilmektedir. Eski Kuzey Suriye dönemi figüratif sanatın özelliklerini yansıtan ve adak hediyesi olarak kullanım gördüğü düşünülen TK.1 numaralı Astarte plakasının, karşılaştırmalı örnekler doğrultusunda Mezopotamya etkisinde bulunan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki bir yerleşmeden geldiği düşünülmektedir. Bu bağlamda, Anadolu'da görülen Astarte betimli plakaların, Yakın Doğu ile Anadolu arasında yaşanan kültürel temasların sonucunda ortaya çıktığı rahatlıkla söylenebilir.

Davul çalan rahibe geleneğini yansıtan TK.2 numaralı diğerk plaka ile ilgili araştırmacıların öne sürdüğü çok sayıdaki yorumdan en geçerli olanı, bu tip figürlerin tanrıça Astarte ile ilişkili olabileceği yönünde olanıdır. Bu görüş doğrultusunda, doğurganlık kültü de göz önünde bulundurularak, TK.2 numaralı plakanın, Arkaik Dönem'de doğurganlıkla ilgili bir tanrıçaya adanan adak hediyesi olabileceği düşünülmektedir. Teknik ve ikonografik olarak kendi içinde varyantları bulunan bu tip figürler Anadolu, Suriye ve Filistin çevresi, Ürdün, Tunus, İtalya, Kıbrıs, Kartaca ve Ibiza gibi merkezlerden takip edilebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mezopotamya, Yakın Doğu, Doğu Akdeniz, Geç Demir Çağı, Pers/Akhaimenid Dönemi, Terracotta, Plaka, Astarte.

Arkhaia Anatolika

e-ISSN: 2651-4664

arkhaiaanatolika.org
Arkhaia Anatolika 6 (2023) 36-64
DOI: 10.32949/Arkhaia.2023.57

Research Article

Two Terracotta Plaques of Late Iron Age Related with the Cult of Astarte in the Muğla Museum

Nihal DURNAGÖLÜ*

* Dr. Nihal Durnagözü, Stratonikeia and Lagina Excavations, Eskihisar, Yatağan, Muğla/Türkiye.
E-mail: nihalkurum@gmail.com
Orcid iD: 0000-0002-7498-6015

Corresponding Author: Dr. Nihal Durnagözü, Stratonikeia and Lagina Excavations, Eskihisar, Yatağan, Muğla/Türkiye.
E-mail: nihalkurum@gmail.com

Received Date: 19.01.2023
Acceptance Date: 01.05.2023
Online Publication Date: 01.10.2023

Citation: Durnagözü, N. 2023. "Two Terracotta Plaques of Late Iron Age Related with the Cult of Astarte in the Muğla Museum." *Arkhaia Anatolika* 6: 36-64.
<https://doi.org/10.32949/Arkhaia.2023.57>

Conflicts of Interest: No conflict of interest has been declared.

Copyright & License: Authors retain copyright of their work and their articles are licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

• The scientific and legal propriety of the articles published in the journal belongs exclusively to the author(s).

Abstract

The finds constituting the scope of the present article are two terracotta plaques related to the iconography of Astarte which are currently kept in the depot of the Muğla Museum. Because the plaques were acquired through purchase, no information is available regarding their geographical context. As a result, their dating and evaluation are based entirely on comparison and stylistic analyses. The first artefact depicts a draped female figure, standing, holding her breasts with both hands; the second artefact depicts a woman playing a tambourine or similar percussion instrument whose function and iconography are not well-known. Their styles and iconographic features as well as their production technique involving the use of molds indicate a specific region. These plaques, which are part of an authentic work, feature different types of iconography, henceforth making them important for their contribution to the existing repertory. Each work is a unique example and is evaluated overall by their technical features, iconography, ritual contexts, functions and stylistic features of their periods; and some possibilities regarding their provenance are explored.

Mold made terracotta panels depicting a female figure standing facing forward, referred to as "Astarte plaques" or "Astarte panels", became into wider use during the Bronze Age and their production continued increasingly during the Iron Age. Production of plaques similar to TK.1 started from the end of the Akkadian Period at the earliest and continued well into the Hellenistic Period across a vast geographic area encompassing North Syria and neighboring regions. With the Persian Achaemenid Empire, a new phase in iconography and the technology used to produce it began. In this phase, figurines became mass produced and rendered in much higher detail as allowed for by the advancement in mold production. In addition to naked Astarte figures produced before the Persian Period, the novelty of draped figures similar to TK.1 was introduced in mass production. Specimens of various naked and draped Astarte figures can be found throughout Anatolia, Syria, Palestine, Cyprus, Egypt, Corinth, Rhodes, Sardinia and Susa. Astarte plaque TK.1 is thought to reflect the figural art of the ancient North Syrian Period; Based on comparison to similar figures, it may have served as a votive offering and may have come from a site in south-eastern Anatolia, which was under the influence of Mesopotamia. Thus in this context it can be said that plaques with Astarte depictions in Anatolia emerged as a direct result of cultural interactions between Anatolia and the Near East.

That figures reflecting the drummer or tambourine player tradition such as TK.2 as being associated with the goddess Astarte is the most valid among numerous postulations proposed by scholars. In this regard, the plaque TK.2 may be interpreted, considering the cult of fecundity, as a votive offering presented to a goddess associated with fecundity in the Archaic Period. Such figures displaying variants technically and iconographically can be traced to cultural centers such as Anatolia, Syria-Palestine, Jordan, Tunisia, Italy, Cyprus, Carthage and Ibiza.

Keywords: Mesopotamia, Near East, Eastern Mediterranean, Late Iron Age, Persian / Achaemenid Period, Terracotta Plaque, Astarte.

Giriş

Bu çalışmanın konusunu Muğla Müzesi'ne satın alma yoluyla kazandırılmış, diğer tiplere göre az sayıda merkezde ve sınırlı sayıda örnekle temsil edilen, Yakın Doğu'nun tanrıça ikonografisi içinde yerini alan Astarte ikonografisiyle ilişkili iki adet pişmiş toprak plaka oluşturmaktadır. Antik dönemde yaygın kullanılan, belirli yerel kültürlerle ve öbür dünyayla bağlantılı popüler üretimler¹ olan söz konusu pişmiş toprak figürlerin anlamı veya işlevi, bağlamları ve ikonografileri üzerine yapılan çok sayıda araştırmaya rağmen, bu tip plakalar tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Bu çalışmada hedeflenen öncelikli amaç, söz konusu tartışmalara noktayı koymayacak şekilde Muğla Müzesi'nde bulunan her iki pişmiş toprak plakayı mevcut repertuvara kazandırarak, aynı tipteki figürlerin ikonografisine katkıda bulunmak ve bunların arkeolojik bağlamları üzerine genel bir değerlendirme yapmaktır. İkonografik anlamda farklı olan plakalar (TK.1-TK.2) ön cepheden frontal duruşa sahip kadın figüründen oluşan betimlemelerdir. Tek parçalı kalıp ile üretilmeleri ve düz bir sırta sahip olmaları yönüyle teknik benzerlikler sunan söz konusu örnekler, bu sebepten literatürde "levha" ya da "plaka" olarak adlandırılmışlardır². MÖ 7. yüzyılda oldukça popüler olan önden kalıplanmış bu tipteki yüksek kabartma figürler, kabartma zemininin olmadığı düşünüldüğünde nerdeyse plastik bir heykel etkisi bırakacak şekildedir³. MÖ 6. yüzyılın ilk yarısına kadar dişi heykelciklerin üretimi için kullanılan bu teknikteki⁴ figürlerin kullanım şekli ise ya bir yere dayanması ya düz durması ya da asılması şeklindedir⁵.

Figür 1: Muğla Müzesi'nde korunan Astarte plakası

Giyimli Astarte Plakası Parçası (TK.1)

TK.1 numaralı pişmiş toprak plaka⁶ göğüs altından itibaren kırık ve eksiktir (fig. 1a). Bu nedenle ikonografik ayrıntıları net olarak belirlenemeyen plaka için benzerleri referans alınarak bir tamamlama önerisi hazırlanmıştır (fig. 1b). TK.1'de kalıpla şekillendirilmiş

¹ D'Amore 2015, 261.

² Rotté 2012, 13; Michele Daviau 2014, 3.

³ Dewailly ve Muss 2008b, 317-318.

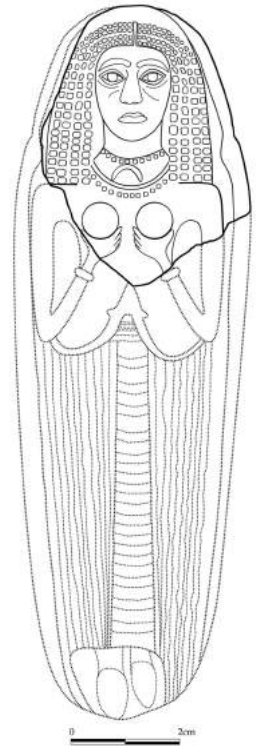
⁴ Dewailly ve Muss 2015, 497.

⁵ Cornelius 2004, 24.

⁶ Müze env. no. 1586. Müzeye geliş şekli ve tarihi: Satın alma, 2002. Ölçü: Korunan Y.: 5,1; G.: 3,7; D.: 1,9 cm. Hamur: Katkısız, sık dokulu, pembe (7.5YR 7/3) renkte hamurlu, yüzey dokusu pürüzsüz. Yapım Tekniği: Tek parça baskı kalıp, arkası düz, iyi fırınlanmış. Korunma Durumu: Parça niteliğinde, alt gövde, kollar kırık ve eksik, boya kalıntısı yok.

yüksek kabartma ön yüz ve düz bırakılmış arka yüz ile bir plaka oluşturulmuştur. Yüzeyinde boya izine rastlanmamıştır ancak benzer örneklerden⁷ bu tipteki figürlerin boyandığı bilinmektedir. Baş yapısı gövdeye oranla büyük, yüz yapısı U görünümünde verilmiştir. Dolgun yüzde kaşlar yay, düz alın dar, çene tok, iri badem şeklindeki gözlerde gözbebeği belirgindir. Burun ve ağız tahrip olmakla birlikte, benzer örneklerden⁸ hareketle burnun ince ve uzun olduğu, geniş ağızda fazla kalın olmayan dudakların kapalı verildiği söylenebilir. Ortadan ayrılan saçlar, Arkaik ve *daedalik* stillere özgü Mısır perukasını andırmaktadır. Yatay dalgalar halinde işlenmiş saçlarda, dikine lülelere sahip saç kıvrımı kulakları gizleyerek her iki yandan omuz üzerine düşürülmüştür⁹. Tipin genel özelliği giyimli olması ve her iki eliyle göğüslerini kavramasıdır. Boynunda çok sıralı gerdanlığı, hilal uçlu kolyesi ve omuzlardan aşağı sarkan örtüsü ile tasvir edilmiştir. TK 1'in yine benzer örneklerinden¹⁰ hareketle giyimli olduğu bellidir. Mezopotamya, Suriye, Filistin ve Güneydoğu Anadolu'da yapılan arkeolojik kazılarda çok sayıda benzer tipte plaka ele geçirilmiştir¹¹.

TK.1 numaralı Astarte plakasının üretim tekniği ve üslup özellikleri bakımından benzerleri tam ve tama yakın korunmuş şekliyle Smyrna¹² (fig. 2a), Şanlıurfa/Mezraa-Teleilat Höyük¹³ (fig. 2b-c), Gaziantep/Tall Khalid¹⁴ ve Suriye/Tell Mardikh/Ebla'dan¹⁵ takip edilebilmektedir. Ayrıca Rezan Has¹⁶ (fig. 2d), Mardin¹⁷ (fig. 2e) ve Adıyaman¹⁸ (fig. 2f) müzelerine kazandırılan ve arkeolojik bağlamları belli olmayan Astarte plakaları da üretim tekniği ve üslup açısından TK.1 ile benzerdir. Astarte'nin farklı müzelerdeki dağılımı, Mezapotamya etkisinde olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki arkeolojik yerleşmelere işaret etmektedir.

Figür 1b: Astarte plakasının tamamlama önerisi (N. Durnagölü)

⁷ Higgins 1954, pl. 71, fig. 529 (Ephesos/Artemision, MÖ 7. yüzyıl ortası, sırtta, saçta, göğüslerde ve kemerde kırmızı boya), pl. 71, fig. 530 (Ephesos/Artemision, MÖ geç 7. yüzyıl, kıyafette ve sırtta siyah boya), pl. 71, fig. 531 (Ephesos/Artemision, MÖ geç 7. yüzyıl, yüzde, göğüslerde ve kollarda kırmızı, saçta siyah boya), pl. 71, fig. 535 (Ephesos/Artemision, MÖ geç 7. yüzyıl, göğüste ve sırtta siyah boya); Rotté 2012, 13, pl. XXXV (Memphis, kadın vücudu kırmızı).

⁸ Smyrna (Mollard-Besques 1954, pl. XXXVI, B 346), Tall Khalid (Serim 2000, lev. XLVIIIc), Rezan Has Müzesi (Paksoy 2007, 251), Mardin Müzesi (Yücel 2017, kat. no. 79), Adıyaman Müzesi (Yücel 2017, kat. no. 87).

⁹ Levant Bölgesi'ndeki çıplak olarak cepheden tasvir edilen kalıp üretimi pişmiş toprak plakalar üzerinde, elleri göğüslerine ya da kasıklarına yerleştirilmiş biçimde tasvir edilen Astarte plakalarının, *daedalik* stilin kökeni olduğu düşünülmektedir (Whitley 2018, 596; Gürbüz 2019, 302). Görünümü itibarıyla *daedalik* stildeki kireç taşından yapılan Auxerre Koresi'nde (MÖ 640-630) göğüslerin ortasına yerleştirilen el, bir tapınma ifadesinden başka doğu kökenli bereket tanrıçalarının göğüs tutma hareketiyle benzerdir (Gürbüz 2019, 302). Kalıbın Yunan dünyasına tanıtılmasıyla *daedalik* stildeki figürler seri halde üretilebilmiş, böylece form standartlaşarak figür tiplerinin kullanımı uzun bir zaman dilimine yayılmış, sonrasında bunlar giyimli olarak üretilmeye başlamıştır (Higgins 1969, 10-11; Marantidou 2009, 174; Boardman 2013, 14-15; Gürbüz 2019, 302).

¹⁰ Smyrna ((Mollard-Besques 1954, pl. XXXVI, B 346), Mezraa-Teleilat Höyük (Şenyurt 2006, 183), Tall Khalid (Serim 2000, lev. XLVIIIc), Rezan Has Müzesi (Paksoy 2007, 251), Mardin Müzesi (Yücel 2017, kat. no. 79), Adıyaman Müzesi (Yücel 2017, kat. no. 87).

¹¹ Kamış 2005, 1; Yücel 2017, 124.

¹² Mollard-Besques 1954, pl. XXXVI, B 346; Marantidou 2009, 174, fig. 5a.

¹³ Kamış 2005, lev. 12, fig. 3-4, lev. 13, fig. 1; Şenyurt 2006, 183.

¹⁴ Serim 2000, lev. XLVIIIc (MÖ 604).

¹⁵ Micale 2014, 696, fig. 7.

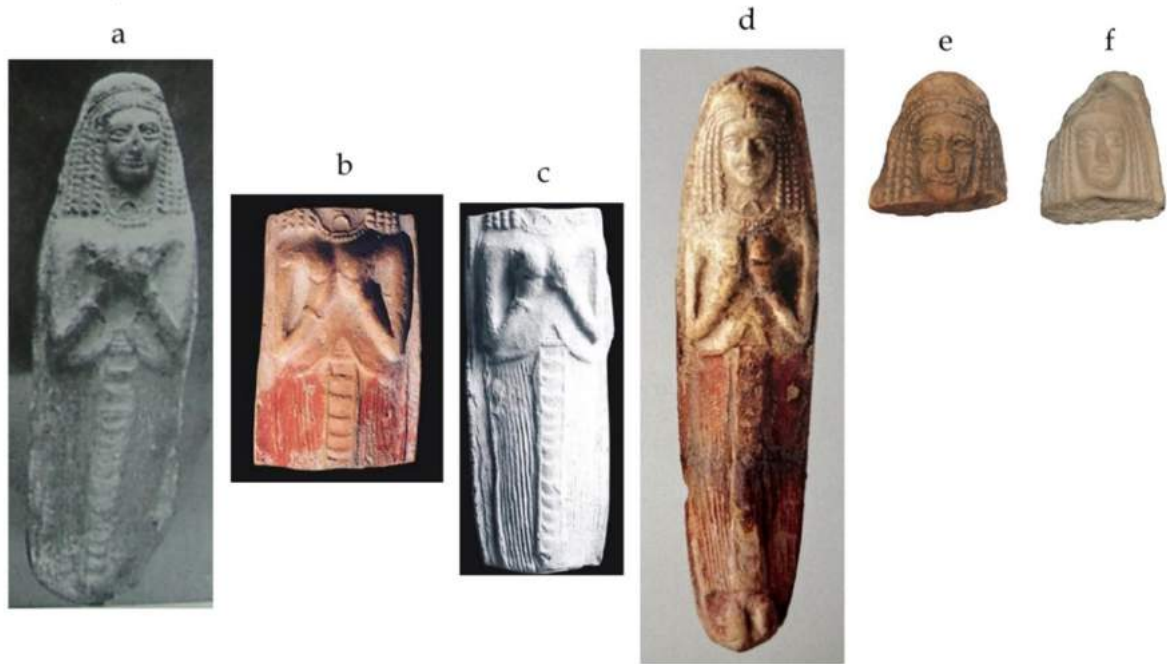
¹⁶ Paksoy 2007, 250-251 (env. no. 2868, yük. 14 cm, MÖ 7.-6. yüzyıl).

¹⁷ Yücel 2017, lev. LXXIX, kat. no. 79.

¹⁸ Yücel 2017, lev. LXXXIII, kat. no. 87.

Şanlıurfa/Akarçay Höyük¹⁹, Şanlıurfa/Harabebezikan²⁰, Hatay/Al Mina²¹ ve Halep yakınlarındaki Neirab²² örnekleri ise TK.1 numaralı levha ile ikonografik anlamda benzerdir ancak takı ve giysilerdeki süslemelerle ilgili çok az farklılıklar göstermektedir.

Kısmen korunmuş Mezraa-Teleilat Höyük ve korunmuş Smyrna, Tall Khalid ve Rezan Has Müzesi örneklerinden hareketle TK.1'in ikonografik tasviri rahatlıkla yapılabilmektedir. MÖ 7. yüzyılın sonu veya 6. yüzyılın başına tarihlendirilen Smyrna²³, Tall Khalid²⁴ ve Rezan Has Müzesi²⁵ örneklerinde kadın figürü, ayak bileklerine kadar uzanan işlemeli, ince pileli bir *khiton* ve *kolpos* giyimlidir. Başu korunan örneklerde yüzü çevreleyen dört sıra boncuk şeklindeki saç modeli görülür. Her iki kol da göğüsleri destekleyecek şekilde bir açıyla bükülmüştür²⁶. Mezraa-Teleilat Höyük²⁷ ve Rezan Has Müzesi örneklerinde yüzey kırmızı renkte boyanmıştır.

Figür 2a: Smyrna (Mollard-Besques 1954, Pl. XXXVI, B 346); 2b: Mezraa-Teleilat Höyük (Şenyurt 2006, 183); 2c: Mezraa-Teleilat Höyük (Kamış 2005, lev. 12, fig. 4); 2d: Rezan Has Müzesi (Paksoy 2007, 251); 2e: Mardin Müzesi (Yücel 2017, kat. no. 79); 2f: Adıyaman Müzesi (Yücel 2017, kat. no. 87).

Mezraa-Teleilat Höyüğü²⁸ Demir Çağı tabakası içinde bulunan çıplak ve giyinik tipteki pişmiş toprak Astarte plakaları²⁹, tanrıça İhtar gelenekli bir Kuzey Suriye kültürünü yansıtmaktadır³⁰. Çıplak tasvir edilenler daha çok Mezopotamya kültürü özellikleri gösterirken, giyinik olanlar MÖ 6. yüzyıldan itibaren bölgede yaygınlaşan Hellen etkileri

¹⁹ Topcu 2010, lev. 3, fig. 5.

²⁰ Topcu 2010, lev. 3, fig. 6.

²¹ Moorey 2002, fig. 3 (orta foto); Topcu 2010, lev. 3, fig. 2; Rotté 2012, 13.

²² Bossert 1951, pl. CXCXIII, 632; Marantidou 2009, 174; Serim 2000, lev. XLVIIIg (Pers Dönemi).

²³ Mollard-Besques 1954, pl. XXXVI, B 346.

²⁴ Serim 2000, lev. XLVIIIc (MÖ 604).

²⁵ Paksoy 2007, 251 (env. no. 2868).

²⁶ Mollard-Besques 1954, 54.

²⁷ Astarte plakalarının üzerinde sıklıkla kırmızı renkte boyaya rastlanmaktadır; bk. Kamış 2005, 18.

²⁸ Türkiye-Suriye sınırının kuzeyinde, Fırat Nehri'nin doğu yakasında Karkamış Barajı etki alanında kalan Mezraa-Teleilat Höyük, Şanlıurfa ili, Birecik ilçesinin yaklaşık 5 km güneyinde Mezraa Mahallesi sınırları içerisindedir (Karul 2003, 638; Yalçıklı 2016, 24; Bayram 2018, 74).

²⁹ Yalçıklı ve Tekinalp 2004, 154.

³⁰ Şenyurt 2006, 183.

taşımaktadır³¹. Aynı alanlarda bulunan ve yayılım alanı açısından Astarte plakaları ile paralellik gösteren pişmiş toprak süvari figürinleri³² (fig. 3), Erken Akhaimenid Dönem’den Akhaimenid sonrasına kadar bölgede hâkim olan Pers kültürünü simgeleyen en önemli buluntu grubunu oluşturmaktadır³³. Demir Çağı tabakası içinde Saray-Tapınak kompleksinde ele geçen çivi yazılı tabletler ve damga bezemeli çanak çömlekler Astarte plakalarının geldiği yapının Pers/Akhaimenid Dönemi’nde, MÖ 6. yüzyıldan MÖ 4. yüzyıl sonuna kadar uzunca bir süre kullanılmış olduğunu göstermiştir³⁴.

Figür 3: Diyarbakır Müzesi’ne satın alma yoluyla kazandırılan Persli süvari figürinleri (Yücel 2018, fig. 3B, 4B, 5B’den)

TK.1 ile benzer ikonografide olan Mezraa-Teleilat Höyük buluntusu Astarte plakaları, tek parçalı kalıp tekniği ile oldukça iyi arıtılmış kilden üretilmiş olup, kilin yapısında sadece mika ve ince kum katkısı vardır³⁵. Kil renkleri kahverenginin ve grinin tonları arasında değişmektedir. Arka yüzeylerinde düzeltme izleri bulunan plakaların yüzeyinde sıklıkla kırmızı boyaya rastlanmıştır. Korunan kısımlardan anlaşıldığı kadarıyla boyları 10-15 cm arasında değişmektedir³⁶. Mezraa-Teleilat plakaları Y. Kamış tarafından tipolojik olarak “giyinik tipler” başlığı altında üç alt gruba ayrılarak değerlendirilmiştir³⁷. Pers/Akhaimenid Dönemi’nde, Yakın Doğu’nun geleneksel çıplak kadın tiplerinden türeyerek giyinmiş olarak karşımıza çıkan³⁸ bu figürler, çıplak tipteki örnekleri andıran

³¹ Orta Fırat Havzası içinde bulunan Mezraa-Teleilat, Orta Demir Çağı’ndan itibaren, Asur hakimiyetinden sonra sırasıyla Yeni Babil, Akhaimenid/Pers ve Yunan/Seleukos siyasi hakimiyeti altına girmiş ve bu kültürleri kendi bölgesinde en iyi yansıtan merkezlerden biri olmuştur, bk. Şenyurt 2006, 183.

³² Bu süvari figürinleri genel olarak Mezopotamya, Suriye ve Anadolu’nun güney ve güneydoğusundaki yerleşimlerde görülmektedir (Lyonnet 2005, 132; Tosun 2022, 389). Pişmiş toprak Persli süvari betimlemeleri için bk. Kamış 2005, lev. 15, fig. 3-4, lev. 16, fig. 1-2 (Suriye/Mezraa-Teleilat Höyük); Özhanlı 2007, fig. 1-3 (Alanya Müzesi); Yücel 2018, fig. 1-5 (Diyarbakır Müzesi); Katzy ve Gries 2019, 216, fig. 12a-b (Tell Halaf); Moorey 2000, 486, pl. 4 (Kıbrıs mezar buluntusu, MÖ 3. yüzyıl). Mısır buluntusu bronz Pers süvari figürünü için bk. Almagor 2021, 12, fig. 9 (Akhaimenid Dönemi, MÖ 5.-4. yüzyıl, British Müzesi).

Bazı araştırmacılar başlıkları ve sakallı yüzleriyle Pers süvarisi olarak tanımlanan pişmiş toprak figürinlerin hepsinin Pers veya Med olmadığı ve Akhaimenid ordusunun hizmetinde olan İskitler de dahil olmak üzere askerleri temsil etmesinin de olasılık dahilinde mümkün olabileceği görüşündedirler. Geniş ve karmaşık bir konu olan atlı Pers süvarileri hakkındaki tartışmalar için ayrıca bk. Tuplin 2010; Moorey 2000, 471.

³³ Şenyurt 2006, 183; Tosun 2022, 389. Batı Suriye ile Türkiye’nin doğusu arasında Akhaimenid Dönemi’ne ait çok sayıda yerleşim yeri bulunmaktadır. Bölgenin topoğrafik konumu, burada kesintisiz yerleşim faaliyetinden yanadır (Katzy ve Gries 2019, 207).

³⁴ Yalçıklı ve Tekinalp 2004, 154, şek. 9.2 (Demir Çağı, pişmiş toprak adak levhası); Kamış 2005, 12; Şenyurt 2006, 182-183; Özhanlı 2007, 279; Yücel 2018, 43-46, fig. 1-5.

³⁵ Kamış 2005, 24-26.

³⁶ Kamış 2005, 17-18.

³⁷ Tip B-1, Tip B-2 ve Tip B-3 başlığı altında değerlendirilen Astarte plakaları için bk. Kamış 2005, 32-37, lev. 12, fig. 3-4, lev. 13, fig. 1.

³⁸ Micale 2014, 696.

şekilde her iki eliyle göğüslerini kavramaktadırlar. S. Mollard-Besques'in tanımladığı sağlam durumdaki Smyrna³⁹ ve Rezan Has Müzesi örneklerinden hareketle TK.1 numaralı plakanın ve diğer tam benzerleri olan kısmen korunmuş Mezraa-Teleilat Höyük buluntusu figürlerin, işlemeli, ince pileli bir *khiton* ve *kolpos* giyimli oldukları rahatlıkla söylenebilir. Ayrıca söz konusu plakalarda görülen gerdanlık ve hilal uçlu kolye de yine TK.1 ile benzerdir.

Smyrna, Mardin Müzesi, Adıyaman Müzesi ve Rezan Has Müzesi örneklerinden hareketle bu tip figürlerin saç ve yüz yapısı hakkında da net veriler elde edilebilmektedir. Aynı kalıptan alınmış gibi benzer olan tüm örneklerde ortadan ayrılan örgülü saçlar dörder sıra şeklinde kulakları gizleyerek omuzlar üzerine düşmüştür. U görünümündeki dolgun yüzde göz kapağı belirgin, gözler iri badem şeklinde ve gözbebeği vurgulanmıştır. TK.1'de ağız ve burun tahrip olduğundan bu ayrıntıları yine sağlam olan diğer örnekler göre tanımlamak mümkündür. Burun ince ve uzun işlenmiş olup, geniş ağızda fazla kalın olmayan dudaklar kapalı verilmiştir. Mezraa-Teleilat Höyük buluntusu⁴⁰ Astarte plakasında giysi kısmında kırmızı renkte boya bulunmasına karşın, parça niteliğindeki TK.1'de boya kalıntısına rastlanmamıştır.

Yukarıda bahsi geçen örnekler içinde tam olarak korunmuş Rezan Has Müzesi⁴¹ ve Gaziantep/Tall Khalid⁴² örneklerinden yola çıkarak, TK.1 ile benzer giyimli Astarte plakalarının ayak ve duruşları hakkında da fikir sahibi olmak mümkündür. Tek başına ayakta duramayan, bir yere açılı bir şekilde dayanması gereken bu tip plakalarda ayaklar üç boyutlu değildir. Tek kalıp üretimine bağlı olarak ayaklar üstten görüldüğü şekliyle, aralarında mesafe bırakılarak yan yana betimlenmiş ve parmak uçları plakanın başlangıcına kadar yaslandırılmıştır.

TK.1 numaralı plakanın tam benzerleri dışında ayrıntıların değiştirilmesinden kaynaklı çıplak ya da yarı giyimli farklı dönemlere ait çeşitli varyantları Tille Höyük (MÖ 630-520)⁴³, Kaunos⁴⁴, Ephesos (MÖ 7. yüzyıl)⁴⁵, Hatay/Sabuniye Höyük⁴⁶, Hatay/Al-Mina⁴⁷, Hatay/Amik Ovası⁴⁸, Rezan Has Müzesi⁴⁹ (MÖ 7.-6. yüzyıl), Alanya Müzesi (Akhaimenid Dönemi)⁵⁰, Rhodos⁵¹ (MÖ 7. yüzyıl sonları), Korinth⁵² (MÖ 7. yüzyıl), Memphis⁵³, Naukratis⁵⁴ (MÖ 8. yüzyıl başları), Tell Khamis⁵⁵, Suriye/Tell Mardikh/Ebla⁵⁶, Suriye/Tell Halaf⁵⁷,

³⁹ Mollard-Besques 1954, pl. XXXVI, B 346; Marantidou 2009, 174, fig. 5a.

⁴⁰ Şenyurt 2006, 183.

⁴¹ Paksoy 2007, 251 (env. no. 2868).

⁴² Serim 2000, lev. XLVIIIc.

⁴³ French 1984, 248, 257, fig. 5: 1-3; Erarslan 1997, lev. III, fig. 5 (MÖ 630), lev. III, fig. 6 (MÖ 520); lev. IV, fig. 7 (MÖ 530).

⁴⁴ Bulba 2019, 137, lev. 7.

⁴⁵ Dewailly ve Muss 2008a, fig. 77.

⁴⁶ Pamir 2014, fig. 28.5-6.

⁴⁷ Rotté 2012, 13 (çıplak, eller göğüsleri destekler, kasık üçgeni vurgulanmış).

⁴⁸ Serim 2000, lev. XLVIII d (plaka şeklinde, giyimli, elinde çiçek).

⁴⁹ Paksoy 2007, 251-252 (env. no. 2869, 2871, 2873, 2872, 2867, 2875, 2870, 2874).

⁵⁰ Özhanlı 2007, fig. 1-3.

⁵¹ Winter 1903 (I), taf. 19.3; Higgins 1954, 40, cat. no. 32, pl. 5.32.

⁵² Davidson 1952, pl. 6.85; Merker 2003, 235, fig. 14.6; Boardman 2013, res. 23 (Suriye'den ithal, MÖ 7. yüzyıl). Korinthli Aphrodite ile Astarte arasında açık yakınlıklar vardır. Kutsal alanda tanrıçayı temsil eden göğüslerini tutan birkaç tanrıça figürü ve MÖ 7. yüzyıla ait "Astarte" tipi birkaç pişmiş toprak plaka, Geç Arkaik Korinth ile Yakın Doğu arasındaki etkileşimin somut biçimleridir (Bonnet ve Delforge 1999, 270).

⁵³ Rotté 2012, 13 (çıplak, eller aşağıda, kasık üçgeni vurgulanmış).

⁵⁴ Higgins 1954, 405, cat. no. 1543-1544, pl. 208.

⁵⁵ Hellenistik tabakada pişmiş toprak giyimli Astarte plakası bulunmuştur (Lyonnet 2005, 136).

⁵⁶ Lyonnet 2005, 134-135; Micale 2014, 696, fig. 6, 8, 9.

⁵⁷ Hellenistik Dönem yerleşiminde giyimli Astarte plakaları ve Persli süvari figürinleri bulunmuştur (Lyonnet 2005, 137; Katzy ve Gries 2019, fig. 11).

Suriye/Tell Neirab⁵⁸, Suriye/Tell Ahmar (Til Barsib)⁵⁹, Tell Nebi Mend⁶⁰, Suriye/Ain Dara⁶¹, Kıbrıs⁶² (Arkaik), Sardinya⁶³ (Arkaik), Susa⁶⁴ gibi merkezlerden takip edilebilmektedir. Bu örnekler dışında Suriye-Filistin⁶⁵ ve çevresindeki bölgelerde çok sayıda Astarte plakası bulunmuştur. Bunlardan Tell Mastuma, Ras Shamra, Abu Qubur (I. Darius 521-486), Tell Qasis, Tell Nebi Mend (Geç Akhaimenid-Erken Hellenistik), Tell Judaidah (Akhaimenid), Tell Şeyh Hasan (Akhaimenid), Tell Khamis (Hellenistik), Tell Gezer⁶⁶, Tell Sandahannah⁶⁷, Tell En-Naşbeh⁶⁸, Tilbeş Höyük (Hellenistik) buluntuları⁶⁹ TK.1 ile tipolojik ve ikonografik olarak yakın benzerlikler sunmaktadır.

Pers etkisinin hissedildiği TK.1 numaralı Astarte plakasına ait parçada ve diğer benzerlerinde dikkat çeken üç önemli unsur, tarihleme için önemlidir. İlki giyimli kadın ikonografisinin Akhaimenid geleneksel toplum yapısıyla uyumlu olması⁷⁰; ikincisi Pers Dönemi'ne özgü bir üslup olan ve Persli süvarilerde görülen iri gözlü benzer yüz yapısının Astarte'de de görülmesi⁷¹; sonuncusu ise Persleri tanınmamıza yardımcı olan *tiara* adı verilen başlıklarıdır⁷². Bahsi geçen tüm unsurlardan dolayı süvari figürinleriyle beraber bulunan Astarte plakaları Pers/Akhaimenid Dönemi'ne (MÖ 545/539-333)⁷³ tarihlendirilmiştir. Kullanılan tekniklerin farklılığına rağmen⁷⁴ her iki figürün Suriye'deki dağılımı benzerdir. Yakın Doğu'daki Astarte plakalarının kökeni Orta Tunç'a kadar gitmektedir. Öte yandan atlı figürinlerin MÖ 10. yüzyıla kadar uzanan bir ataları vardır. Son olarak her iki tipin de Hellenistik Dönem'e kadar devam ettiği anlaşılmakta⁷⁵, TK.1 numaralı plaka parçasının benzerlerinin MÖ 7. yüzyılın sonu ve 6. yüzyılın başından başlayıp Hellenistik Dönem'in içlerine kadar uzanan bir zaman diliminde yoğunlaştığı görülmektedir. TK.1 numaralı Astarte plakası üslubundan dolayı Pers/Akhaimenid Dönemi'nin karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır. Ayrıca Mezraa-Telailat örneklerinden hareketle olasılıkla adak hediyesi olarak kullanım görmüş olan TK.1 numaralı plaka parçası için Pers/Akhaimenid Dönemi

⁵⁸ Bölgede yapılan kazılarda Hellenistik tabakada pişmiş toprak Astarte plakaları ve Persli süvari figürinleri bulunmuştur (Lyonnet 2005, 135).

⁵⁹ Yeni Asur sarayının ön avlusunda, sikkelere göre MÖ 116-95 yıllarına tarihlenen Hellenistik tabakada pişmiş toprak Astarte plakaları ve Persli süvari figürinleri bulunmuştur (Lyonnet 2005, 136).

⁶⁰ Hellenistik yerleşimde Astarte tipi plakalar ve Persli süvari figürinleri bulunmuştur (Lyonnet 2005, 134).

⁶¹ Hellenistik Dönem'de de yerleşim yeri olan bu bölgede pişmiş toprak Astarte plakaları ve Persli süvari figürinleri bulunmuştur (Lyonnet 2005, 135).

⁶² Winter 1903 (I), taf. 19.2, 6; Herbert 1959, 100, fig. 2 (6. yüzyıl); Miller-Ammerman 1991, 222, fig. 19 (Arkaik); Ulbrich 2016, fig. 2.1-2.9; Ulbrich 2020, fig. 10 (MÖ 7.-6. yüzyıl)

⁶³ Winter 1903 (I), taf. 19.5; Miller-Ammerman 1991, 222, fig. 17; Vella 1998, pl. 3c.

⁶⁴ Winter 1903 (I), taf. 19.1.

⁶⁵ Karageorghis 1999, 1; Marantidou 2009, 174; Cornelius 2004, 21-39, fig. 1-3.

⁶⁶ Macalister 1912, pl. CCXX/16, 413; Atik 2007, 228 (başında dikey süslü yüksek bir başlık, yüz hatları belirgin, uzun boyunlu, boynunda sarkaçlı bir kolyesi, kollarında bilezikleri, MÖ 12. yüzyıl).

⁶⁷ Bliss ve Macalister 1902, pl. 70.11-12 (Astarte'nin başsız figürleri, Fenike tipi, içi boş, çıplak); fig. 52 (içi boş, ikili kalıp, üç kademeli kaide üzerinde, sağ el sol göğsünü tutar, başında süslü bir başlık ve bileziklerle temsil edilmekte, Seleukoslar Dönemi).

⁶⁸ McCown 1947, pl. 85, 1-29; (kalıp yapımı Astarte başları, MÖ 3200-2900).

⁶⁹ Kamış 2005, 39-40.

⁷⁰ Suriye/Tell Mardikh/Ebla buluntusu plakalar üzerinden konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Micalle 2014. Pers kadınlarının giyim tarzları hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Dizaji 2021, 581-583.

⁷¹ Özhanlı 2007, 287. Pers sikkeleri üzerinde de benzer göz yapısını görmek mümkündür. Kuzey Lübnan'da bulunan ve Pers Dönemi'ne ışık tutan Fenike Arwad hazinesi gümüş sikkeleri için bk. Elayi ve Elayi 2011, tav. 1-5.

⁷² Pers giysileri hakkında bilgi veren Pompei'deki İskender mozaiğinde betimlenmiş Pers kralı ve askerlerinde betimlenen Med *tiarası* ile sarılmış başlar Marathon Savaşı'ndan sonra Hellenli sanatçılar tarafından komik bir başlıkla (Phryg başlığına çok benzeyen) resmedilmişlerdir (Alanyalı 2002, 19-20, fig. 1).

⁷³ Elayi 1992, 306.

⁷⁴ Astarte plakaları kalıpla, süvari figürlerinin gövdesi elde, başı ise kalıpta yapılmıştır.

⁷⁵ Lyonnet 2005, 132.

(MÖ 545/539-333) önerilmiştir. Satın alma yoluyla Muğla Müzesi'ne kazandırılmış TK.1 numaralı plaka da dâhil olmak üzere Smyrna ve Şanlıurfa Mezraa-Teleilat Höyük buluntusu plakaların Suriye kökenli olduğu ve ticaret yoluyla o dönemde Anadolu'ya girmiş olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Davul Çalan Kadın Plaka Parçası (TK.2)

TK.2 numaralı pişmiş toprak plaka⁷⁶ (fig. 4a-c) elinde yuvarlak nesne tutan giyimli bir kadını temsil etmektedir. Sadece ön cephesi görülebilecek şekilde tasarlanan figür, tek parça açık kalıba preslenerek yapılmış, arkası düzleştirilerek bir alet yardımıyla yumuşatılmıştır. TK.2 numaralı eser, TK.1 numaralı örnekte (fig. 1a-b) olduğu gibi düz bir sırta sahip olması nedeniyle plaka olarak değerlendirilmiştir. Korunan gövdesi dikdörtgen formda olan figürün başı ile diz hizasından altı kırık ve eksiktir. Ayakta, cepheden betimlenen figür uzun bir tunik giymiş, beli kalın bir kemerle sıkılmıştır. Eteğin her iki yanından aşağıya kadar uzanan iki adet pile ile elbiseye hareketlilik sağlanmıştır. TK.2 numaralı plakada baş tamamen kırık olmasına rağmen, benzer örnekler doğrultusunda sol omuz arkasındaki düz çıkıntı ile dirsek altından aşağıya doğru paralel inen kıvrımların başörtüye ait olabileceği anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda TK.2 numaralı figürün, alın hizasından başlayarak başını kapatan ve aşağıya kadar uzanan bir başörtüsüne sahip olduğunu söyleyebiliriz. Kadın figürü, neredeyse üst gövdenin tamamını kaplayan yuvarlak formu ritüel davulunu sol eliyle alttan destekleyerek tutmakta, davulun üzerine yerleştirdiği sağ eliyle de olasılıkla davulu çalmaktadır. Eller vücuduna oranla büyük ve kaba olan figürün her iki kolunda kalın bilezik vardır. TK.2 numaralı plakanın ön ve arka cephesinde kırmızı renkte boya izleri korunmuştur. Özellikle kemer altında yatay, eteğin her iki yanında dikey uzanan bant şeklindeki süslemenin orta kısmında korunan kırmızı boya izleri, eteğin orta kısmında Kartaca örneğinde (fig. 5b) olduğu gibi bir motifin var olabileceğini düşündürmektedir.

Figür 4a: Davul çalan giyimli kadın plaka parçası

Figür 4c: Davul çalan kadın plakasından detaylar

Figür 4b: Davul çalan giyimli kadın plaka parçasının tamamlama önerisi (N. Durnagözü)

⁷⁶ Müze env. no. 1585. Müzeye geliş şekli ve tarih: Satın alma, 2001. Ölçü: Y.: 7,2; G.: 4,4; D.: 2,3 cm. Hamur: Yoğun organik katkı, pürüzlü ve gözenekli, açık kahve (7,5YR 6/3) renkte hamurlu; yüzey dokusu pürüzlü ve gözenekli; tüm yüzey kırmızı (2,5YR 5/6) renkte astarlı, iyi fırınlanmış. Yapım: Tek parça kalıp, içi dolu, arkası düz. Korunma Durumu: Parça niteliğinde, figürün başı ve gövde altının bir kısmı kırık ve eksik.

Gerek işlevi gerekse ikonografisi yeterince tanınmayan TK.2 numaralı plakada betimlenen kadın figürü farklı bir tipoloji içermektedir. Yuvarlak nesneyi göğüslerine dayayarak ayakta duran kadınları tasvir eden bu tip betimler, Mezopotamya'da iki bin yıl boyunca devam etmiştir⁷⁷. Demir Çağı II döneminde Levant Bölgesi'nde oldukça yaygın⁷⁸ olan bu motif, MÖ 2. binin 2. yarısında Suriye/Ugarit'te; Asur Dönemi'nde Filistin, Fenike ve Kıbrıs'ta; Babil ve Pers yönetimi altında Kuzey Suriye ile Halep yakınlarındaki Neirab'ta görülmektedir. Ellerinde yuvarlak nesne tutan bu kadınlar bazen çıplak, bazen de kısmen veya tamamen giyinik olarak karşımıza çıkmaktadır ancak giyinik figürler sayıca daha fazladır⁷⁹. Genellikle bir başlık ve tunik ile tasvir edilen giyimli kadınların çoğu zengin mücevherlere sahiptir⁸⁰. Yuvarlak nesneyi tutuş şekilleri de farklılık göstermektedir; çoğu figür söz konusu yuvarlak nesneyi vücuda karşı, genellikle göğsün sol tarafına doğru tutarken, kural olarak sol el nesneyi altından veya yanından desteklemekte ve sağ eli ise yuvarlak nesnenin üst kısmına dokunmaktadır⁸¹. Söz konusu kadın davulcuların kilden üretilmeleri ve sayıca fazla olmaları, onları herkesin erişebileceği ucuz ürünler haline getirirken, yukarıda da bahsi geçtiği gibi çeşitli tiplerdeki geniş kapsamlı tasvirleri, bunların önemine ilişkin sayısız soruyu da beraberinde getirmiştir⁸².

Figürler çok çeşitli stil ve üretim teknikleri sergilerken, ellerindeki yuvarlak nesnelere de çeşitli boyut ve konumlarda tasvir edilmiştir⁸³. Bu nedenle figürlerin tuttuğu yuvarlak nesnelere araştırmacılar tarafından pasta ya da somun eklemek⁸⁴; bir tabak veya bir adak kasesi⁸⁵, güneş diski⁸⁶ veya bir müzik aleti⁸⁷ gibi farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bu bağlamda, söz konusu yuvarlak nesnelere anlamı, bunların neyi temsil ettiği ve onu tutan kadınların kimlikleri hakkında çok farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bu yuvarlak nesnelere davul olmadığını öneren araştırmacılar, figürlerin verdikleri pozdan, göğse dayadıkları bu diskleri çalıp çalmadıklarının belli olmadığını söylemektedirler⁸⁸. Ancak yuvarlak nesnenin sağ el ile vurulduğunu gösteren diğer figürlerle kıyaslanınca, bu figürlerin davul çaldığı görüşü çoğu araştırmacı tarafından kabul görmüştür⁸⁹. İsrail/Filistin'deki antik çağ müzik tarihini kapsamlı bir şekilde inceleyen J. Braun, bu tipteki figürler için iki ana kategori belirlemiştir⁹⁰, S. Paz ise üç farklı kategori önererek, yuvarlak nesneyi davul ya da tamburin olarak isimlendirmiştir⁹¹. TK.2'nin de dâhil olabileceği A tipine giren Demir Çağı II Dönemi'ne ait İsrail buluntusu plaka şeklindeki davul çalan kadın tasvirlerinde, detayların

⁷⁷ Ferron 1969, 19-21.

⁷⁸ Paz 2007, 13-35, A.1-65, fig. 2.1, 2.2, 2.3; Kletter ve Saarelainen 2011, 16; Bertran ve Ventura 2012, 404; Ulbrich 2016, 294.

⁷⁹ Ferron 1969, 21.

⁸⁰ Ferron 1969, 19-21; Paz 2007, 52.

⁸¹ Ferron 1969, 21; Meyers 1987, 118-119; Paz 2007, 53.

⁸² Paz 2007, 118.

⁸³ Ferron 1969, 15; Averett 2002/2004, 16.

⁸⁴ Glueck 1940, 150-151; Lapp 1964, 40.

⁸⁵ Lapp 1964, 67-69; Barlett 1968, 238; Amr 1980, 111-113; Meyers 1987, 118.

⁸⁶ Amiran 1967, 99-100.

⁸⁷ Meyers 1987, 118-119; Paz 2007, 72; Averett 2002/2004, 16; Kletter ve Saarelainen 2011, 11, 16; Riley 2014, 25.

⁸⁸ Paz 2007, 12, dn. 7-8.

⁸⁹ Paz 2007, 12; Kletter ve Saarelainen 2011, 16.

⁹⁰ Braun 2002, 118.

⁹¹ S. Paz tarafından belirlenen tipolojide, kabartmalı levha şeklindeki figürler A tipini, konik gövdeli figürler B tipini, hibrit figürler ise C tipini oluşturmaktadır. Araştırmacı, B tipini oluşturan, içi boş, çan biçimli figürlerin sıradan kadın müzisyenleri, A tipini oluşturan kabartma şeklindeki davul çalan kadınların ise bir tanrıçadan ziyade büyük olasılıkla kült müzisyenlerini temsil ettiği görüşündedir. A tipi figürler B tipine oranla sayıca çoğunluktadır. A tipi İsrail ve Ürdün'de bulunan 65 figürü; B tipi ise Fenike kıyılarının bir parçası olarak kabul edilen İsrail'in kuzeyinde bulunan 14 figürü içermektedir (Paz 2007, 12, 118-123).

değiştirilmesinden kaynaklı çeşitli alt tipler yer almaktadır⁹². Figürler genellikle çıplak veya yarı çıplak tasvir edilen, kolye, gerdanlık, küpe, halhal, bilezik ve pazıbent gibi takılar takan⁹³, ellerinde küçük bir davul tutan kadınları temsil etmektedir. Davulların farklı pozisyonlarda tutulduğunu gösteren örnekler olmasına karşın bu grubun çoğunluğunda figürler sol göğsüne dayadığı davulu sol eliyle alttan desteklerken, sağ eli davulun üzerinde betimlenmiştir⁹⁴. Bazı örneklerde ise davul göğsün ortasına doğru tutulmuştur⁹⁵. Bir başörtüsü veya peçeyle tasvir edilen⁹⁶ kimi örneklerin dışında, bantlardan yapılmış ve geometrik desenlerle süslenmiş etek giyen⁹⁷ figürler de görülmektedir. Bazı örneklerde kadın cinsel organı bir üçgen olarak tasvir edilmiş⁹⁸, göbek vurgulanmış⁹⁹, kimi örneklerde ise kadın hamile görünümüyle veya çocuk tutarken¹⁰⁰ tasvir edilmiştir. Korunan örneklerde yüz hatları kaba, gözler iridir. Benzer birkaç örnekte ise davulun süslü olduğu görülmektedir¹⁰¹. MÖ 6. yüzyıla tarihli Lindos¹⁰² örneğinde, cepheden tasvir edilen kadın figürü sol göğüs altına yerleştirdiği küçük boyuttaki yuvarlak nesneyi sağ eliyle tutmuş, yukarıda bahsi geçen İsrail örneklerinden farklı olarak sol kol vücut hizasında aşağıya uzatılmıştır. Boynunda, göğsün ortasına kadar inen büyük boyuttaki madalyonlu kolyesi ile oldukça süslüdür ve bu yönüyle de TK.2 ile benzerdir.

S. Paz'ın, İsrail örneklerini değerlendirdiği plakalar dışında bu tipe ait olabilecek üç örnek Kıbrıs'ta bulunmuştur¹⁰³. Arkaik Dönem adak buluntusu olan ilk örnekte¹⁰⁴ davul çalan pişmiş toprak kadın figürünün sadece belden yukarısı korunmuştur. Kalıp üretimi olan figür, Kıbrıs'ta Salamis Krallığı'nda faaliyet gösteren koroplastik atölyesine atfedilmiştir. Giyimli olarak tasvir edilen figür, başında derin dikey çizgilerle süslenmiş yüksek kabarık bir başlık taşımaktadır. Çizgisel saçları omuz üzerine düşürülmüş olan figür, büyük bir kolye, daha küçük boncuklu bir kolye, bir bilezik ve sarkıtlı küpeleriyle oldukça süslü tasvir edilmiştir. Kalıplı yüzü iyi korunmuş, badem şeklindeki iri gözlerde göz kapakları belli edilmiştir. Figürün sol eli, göğsünde tuttuğu yuvarlak nesneyi alttan desteklerken, sağ kolu davulun derisine vurmak için gövdesi boyunca uzanmaktadır. Figür parmaklarıyla diske dokunurken yuvarlak nesnenin tabanını vücuduna dik tutmuştur. E. W. Averett, bu pozdaki figürlerin davul ya da *tympanon* çalan figürlere iyi bir referans olduğu; bunların Achna'daki şehir dışı kutsal alanında kalıp olarak üretilen figürlere çok benzediği görüşündedir¹⁰⁵. 1882'de keşfedilen ve doğurganlıkla ilişkili olduğu düşünülen bu kutsal alan, Arkaik Dönem'den Roma Dönemi'ne kadar kullanımda olan bir tanrıçaya adanmış basit, açık hava tapınağı şeklindedir¹⁰⁶. Buraya adanan hediyelerin çoğunluğu kadının kültteki rolünü yansıtan ve TK.1 numaralı plakayı anlatırken de genişçe yer verdiğimiz her

⁹² Ferron 1969, 19.

⁹³ Paz 2007, 36-38, fig. 2.1, 2.2, 2.3.

⁹⁴ Paz 2007, 36-38, fig. 2.1 (2-9, 11-13), fig. 2.2 (1-11), fig. 2.3 (1-7). Benzer şekilde Ürdün Tell es-Saidiyeh örneği için bk. Serim 2000, lev. LVIII d (MÖ 6. yüzyıl), lev. LVIII e (MÖ 9.-8. yüzyıl); Topcu 2010, lev. 5, fig. 5 (MÖ 9.-8. yüzyıl).

⁹⁵ Paz 2007, 36, fig. 2.1 (1, 10).

⁹⁶ Paz 2007, 36-37, fig. 2.1 (1, 2, 6, 7, 8, 13); fig. 2.2 (1, 2, 5, 7, 9, 10, 11).

⁹⁷ Paz 2007, 36-38, fig. 2.1 (2, 8, 12); fig. 2.2 (4, 5); fig. 2.3(1).

⁹⁸ Paz 2007, 36-38, fig. 2.1 (11); fig. 2.2 (1, 9, 10); fig. 2.3 (7).

⁹⁹ Paz 2007, 36-38, fig. 2.1 (11); fig. 2.2 (1, 7, 10); fig. 2.3 (4).

¹⁰⁰ Paz 2007, fig. 2.1 (3). Nakhai 2014, 183. Kenan'ın hamile plakaları için ayrıca bk. Nakhai 2015, fig. 7.

¹⁰¹ Meyers 1987, 118-119; Paz 2007, 36-38, fig. 2.1 (2, 4-6, 8, 12-13), fig. 2.2 (1, 4-5, 8), 2.3 (1, 2, 4-5); Riley 2014, 25-26.

¹⁰² Çelik ve Kiraz 2007, 110.

¹⁰³ Averett 2002/2004, fig. 1 (MÖ 600-480); Çelik ve Kiraz 2007, 155 (MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreği); Ulbrich 2016, fig. 3.3.

¹⁰⁴ Averett 2002/2004, fig. 1.

¹⁰⁵ Averett 2002/2004, 15.

¹⁰⁶ Averett 2002/2004, 19.

iki eliyle göğüslerini tutan Astarte figürleridir. Averett, bu bulgular ışığında kadın davulcuların Kıbrıs kültürlerinde kadın, doğurganlık ve yeniden doğuşla ilgili olduğu sonucuna varmıştır¹⁰⁷. Atölyeler tarafından farklı tekniklerle üretilen ve ada genelinde geniş bir yayılım alanı bulan davul çalan kadın figürlerinin tanrıçalarla ilişkilendirilenleri kutsal alanların çoğuna adak olarak konulmuş, mezarlara ise hediye olarak bırakılmıştır¹⁰⁸.

İkinci örnek, Kıbrıs'tan Cesnola koleksiyonuna ait açık krem rengi kireç taşından yapılmış tef çalan kadın heykelciği torsosudur. Parça niteliğinde olan eserin sadece göğüs kısmı korunmuştur. MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilen eserde cepheden ayakta betimlenen kadın figürü *khiton* ve *hymation* giyimlidir¹⁰⁹. Göğüs ortasına gelecek şekilde sol eliyle tuttuğu tefi sağ eliyle çalarken tasvir edilmiştir. İsrail örneklerinde olduğu gibi figürün her iki bileğinde halka bilezik, boynunda ise tek sıra uzun ve yassı boncuklardan oluşan bir kolye vardır. Açık renkte krem astarlı elbisenin detayları yer yer kırmızı renkte boyalıdır¹¹⁰.

Üçüncü örnek, Kıbrıs'ın davulcu figürlerinin en erken örneğidir¹¹¹. Figür, sol göğsünün üzerinde büyük olasılıkla bir el davulu olan disk şeklindeki bir nesneyi tutan Geç Tunç Çağı'nın "kuş yüzü" kadını temsil etmektedir. Genellikle doğurganlık ve cinselliğe işaret eden bu tasvirlerde kadınlar ya bebekleri tutarken ya emzirirken ya da ellerini göğüslerinin üzerine koyarken betimlenmişlerdir. Çoğunlukla doğurganlık tanrıçası kültüyle ilişkilendirilen bu tipte davulun varlığı, enstrümanın kadın ve doğurganlıkla yakından ilişkili olduğunu düşündürmektedir¹¹².

Figür 5a-d: Kartaca'da bulunan kadın plakaları (Ferron 1969, fig. 1-2)

¹⁰⁷ Averett 2002/2004, 19.

¹⁰⁸ Averett 2002/2004, 15-16, 18-19.

¹⁰⁹ Çelik ve Kiraz 2007, 155.

¹¹⁰ Çelik ve Kiraz 2007, 155.

¹¹¹ Averett 2002/2004, fig. 2 (MÖ 1400-1230).

¹¹² Averett 2002/2004, 16.

İsrail ve Kıbrıs'ta sıkça rastlanan davul çalan kadın figürleri bir Fenike kolonisi olan Kartaca'da da karşımıza çıkmaktadır ancak İsrail ya da Kıbrıs'ta olduğu gibi sayıca fazla değildir. Kartaca mezarlarında bulunan örnekler¹¹³ (fig. 5a-d) tip olarak TK.2 ile de oldukça benzerdir. Köken olarak Fenikelilere atfedilen Kartaca figürleri dörtgen kaide üzerinde ayakta betimlenmiş, Mısır örneklerini anımsatacak şekilde göğüs ve alt bölgesini gizleyen, bileklerini ve ayaklarını açıkta bırakan, beli kemerle sıkılmış dar bir tuniğe sarılmış gibidir. Alnı çevreleyen bant şeklindeki saçlar bir taç ile sınırlandırılmış; ağız köşelerinin çok belirgin çöküntüsü yüze gülen bir ifade kazandırmıştır. Göz detayı, tacı ya da başlığı, kemer ve tunik üzerindeki dikey bant şeklinde yerleştirilmiş sekiz yapraklı rozet motiflerinin tümü kırmızı boya ile verilmiştir¹¹⁴ (fig. 5b). Figürlerin üst kısımlarına açılmış asma delikleri¹¹⁵ ise onların bir yere asılmak üzere tasarlandığını göstermektedir. Mezarda ele geçen buluntuların durumuna göre bir amulet olarak koruyucu işleviyle ölünün boynuna asılmış olması gerektiği şeklinde yorumlanmıştır¹¹⁶.

Davul çalan kadın figürlerinin kimlik statüleri konusunda araştırmacılar tarafından ortaya konan net bir sonuç yoktur ancak bu konuda farklı yorumlar yapılmıştır. Arkeolojik bağlamlarına göre anlamları değişebilen¹¹⁷ bu tip figürler mezar buluntusu olarak kullanımları nedeniyle *apotropeik* yani koruyucu olarak yorumlanmıştır. J. Ferron başta olmak üzere birçok araştırmacı, Kartaca mezar buluntusu bu figürlerin davul çalan basit bir müzisyen olmadığını, onların dişi bir tanrı olarak görülmesi gerektiğini ve bu tanrının da ölülerin koruyucusu olan Astarte olabileceğini düşünmektedir¹¹⁸. H. B. Safar'a göre, Kartaca *nekropolis* buluntusu davul çalan kadın figürü, koruyucu unvanı olan bir tanrıçaya adanmıştır, çünkü davulun çıkardığı ses kötü ruhları uzaklaştırarak arındırıcı bir etki yaratmaktadır¹¹⁹. İbiza'daki dört ayrı yerleşimde bulunan enstrüman (çift flüt ve davul) çalan 18 adet kadın figüründen 10'u davul çalan kadın tipolojisini içermektedir. El davulu çalan figürlerden ikisi dışında diğerleri İbiza'nın güneyindeki Puig des Molins *nekropolisinde* bulunmuştur ancak çok eski kazı buluntuları olması sebebiyle bunların hangi gömüye ait oldukları belli değildir¹²⁰. Kalıp yapımı davul çalan kadın figürleri MÖ 5. ve 3. yüzyıllar arasına tarihlendirilmiş olup, bunların çoğunluğu Hellenistik Dönem'de üretilmiştir¹²¹. Figürler, davulun boyutuna ve davulu tutuş şekillerine göre iki gruba ayrılmıştır. Bunlardan sekizi küçük bir tamburu vücutlarının önünde ve ona dik olarak tutarken (fig. 6-7), diğer ikisi daha büyük bir tamburu vücutlarına temas etmeyecek şekilde yanda tutmaktadır¹²². Arkeolojik kanıtların yetersizliğinden, İbiza'daki bu kadınların bir tanrıçayı mı yoksa gerçek kadınları mı temsil ettiği netlik kazanmamıştır. Ancak bazı figürlerin üst kısımlarında yer alan asma delikleri, yukarıda bahsi geçen Kartaca örneğinde olduğu gibi amulet olarak yorumlanmış, ölü hediyesi olarak kullanılan bu figürlerin kötü ruhları kovmak için mezarlarda tercih edildiği ve Fenike tanrıçası Astarte'yi temsil ettiği öne sürülmüştür¹²³. Kadın müzisyenlerin rahibe olduklarını gösteren doğrudan bir referans, Kartaca

¹¹³ Ferron 1969, fig. 1.1-2; fig. 2.1-2; fig. 3.1, 4-6, 8, 10; Cherif 1988, fig. 4-5, 7; Fantar 1989, fig. 2.

¹¹⁴ Ferron 1969, fig. 1.2. Figürlerin kıyafeti hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Cherif 1988, 9-10, fig. 4-5, 7.

¹¹⁵ Ferron 1969, fig. 1-2; fig. 3.2-3.

¹¹⁶ Ferron 1969, 12-13, 15, 17, 25.

¹¹⁷ Paz 2007, 117-118.

¹¹⁸ Ferron 1969, 23, 25; Vogüé 1890, 11, tav. 1; Gsell 1920, 67. İhtar/Astarte'nin tüm Doğu dünyasında cazibesini ve elindeki tefi kullanarak bir "canavar terbiyecisi" olarak kabul edildiğini anlatan mitoloji için bk. Ferron 1969, 29-30.

¹¹⁹ Safar 1982, 270. Kartaca'da bulunan örnekler için ayrıca bk. Merlin 1920, 80; Ferron 1969, fig. 6.3.

¹²⁰ Bertran ve Ventura 2012, 395-397, tab. 1; Ferron 1969, fig. 7.

¹²¹ Bertran ve Ventura 2012, 395.

¹²² Bertran ve Ventura 2012, 396-397, fig. 3-4.

¹²³ Ferron 1969, 23; Safar 1982, 270; Bertran ve Ventura 2012, 397-398.

mezarlarında bulunan ve 'Astarte'nin müşterisi' olarak tercüme edilen iki yazıta dayandırılmıştır¹²⁴.

Davul çalan kadın figürlerinin mezar dışı kullanımları konusunda çoğu araştırmacının ortak fikri, bu figürlerin bir tanrıçayı temsil etmesi gerektiği, eğer tanrıça değilse bile kültle bağlantılı figürler ya da tapınak müzisyenleri olmasının muhtemel olduğu yönündedir¹²⁵. Araştırmacıların bu figürlerin kült amaçlı olduğunu öne sürmelerinin nedeni ise bu tip figürlerin genelde ev içi veya kutsal mekânlarda *in situ* olarak bulunmalarındadır. Ev içi kullanıma örnek olarak İsrail/Aphek'te dört odalı bir evde ve İsrail/Tel Ira'da bir kamu binasının odasında bulunan figürler gösterilmiştir¹²⁶. Kült bağlamında gösterilen örneklerden biri olan ve MÖ 8.-9. yüzyıla tarihlenen İsrail/Kuzey Tel el-Farah figürü ise, Tel el-Farah Tapınağı'nda, tam ya da parça halinde bulunan 27 insan figürüyle birlikte açığa çıkmıştır¹²⁷. İsrail'in davul çalan kadın figürlerini kapsamlı bir şekilde çalışın S. Paz, plaka şeklinde temsil edilen figürleri kült bağlamında davul çalan rahibeler olarak tanımlamıştır¹²⁸. Bir grup araştırmacı ise bu kültün doğurganlıkla ilgili olduğunu öne sürmüştür¹²⁹. Plakaları tanrıça Astarte ile ilişkilendiren A. J. Amr, davulun kökeni hakkında Gilgamiş Destanı'nda geçen bir efsaneyi aktararak, varsayımını güçlendirmektedir¹³⁰. P. Beck, yuvarlak nesneye sahip figürler ile çocuk tutan kadın figürleri¹³¹ arasında gördüğü bağlantı nedeniyle onları doğurganlık kültüyle ilişkilendirmiştir¹³². S. Paz'a göre hamile tasvir edilen ve cinsel organları tamamen açıkta olan figürler de doğurganlık ilişkisini pekiştirmektedir¹³³. MÖ 3. binden kalma bazı Mezopotamya metinleri de tapınak davulunun ve kadın davulcuların doğurganlık ve bereket ile olan ilişkisine kaynaklık etmektedir¹³⁴.

Figür 6: İbiza'da bulunan plakalar (Ferron 1969, fig. 7)

Figür 7: İbiza plakaları (Bertran et al. 2011, fig. 3)

¹²⁴ Paz 2007, 86; Bertran ve Ventura 2012, 404.

¹²⁵ Riley 2014, 27.

¹²⁶ Amr 1980, 120.

¹²⁷ Paz 2007, 12, 97, 118-119; Riley 2014, 26-29.

¹²⁸ Paz 2007, 94.

¹²⁹ Ziegler 1977, 203-214 (Mısır); Amr 1980, 118-124; Beck 1990, 89; Dasen 1993, 78 (Mısır); Paz 2007, 94-95; Bertran et al. 2011, 84.

¹³⁰ Amr 1980, 118-124.

¹³¹ Paz 2007, fig. 2.1 (3).

¹³² Beck 1990, 89.

¹³³ Paz 2007, 94-95, fig. 6.2 (1-3).

¹³⁴ Bu konu hakkında detaylı bilgi için bk. Paz 2007, 95.

Bir Mısır geleneği davulun icadını Thoth'a atfetmektedir ancak ellerinde davullarla tasvir edilen tanrılar sadece Bes ve Anubis'tir¹³⁵. Evin koruyucusu olan tanrı Bes, yeni doğan ile anneleri arasındaki ölüm oranının yüksek olduğu geleneksel bir toplumda hamilelik ve doğum sırasında kadınların koruyucusu ve yardımcısı olarak önemli bir görev üstlenmiştir¹³⁶. Bes figürü görünüşe göre doğurganlığı sağlamak için erotik sahnelerde de davul çalmaktadır. Asıl rolü cenaze törenlerinde olan Anubis ise Mısır sanatında yeniden doğuşla bağlantılıdır¹³⁷. S. Paz, bu yorumlardan hareketle plakaların doğurganlık kültüründe davul çalan rahibe geleneğini yansıttığını ve doğurganlık genelde tanrıçalarla ilişkilendirildiğinden, söz konusu kadınların tapındığı bir tanrıça kültüyle ilişkili olduğunu düşünmektedir¹³⁸. Bazı araştırmacılara göre kadın figürlerinin doğrudan tanrıçalarla özdeşleştirilmesi fikri, böyle bir denkliği kesin olarak teyit edecek bir kanıt olmadığı sürece sorgulanması yönündedir ve onlara göre bu tip kadınlar, tanrıyı memnun etmek adına da bir şeyler taşıyor olabilirler¹³⁹.

Arkeolojik buluntular ve Eski Ahit'te yazılan metinler, davul çalmanın her zaman kültle bağlantılı bir eylem olması gerektiğini, bu faaliyetin çeşitli ortamlarda da performans sergileyen kadınlara ayrılmış bir müzik türü olduğunu göstermektedir¹⁴⁰. Bu tema Klasik¹⁴¹ ve Hellenistik Dönem'de devam etmiş ve klasik öncesi Yunanistan'da davullar çift flüt, lir ve zillerle birlikte çalınmıştır¹⁴². Antik Yunan ve Roma kültürlerinde davul kullanılmış, Kybele, Kouretes, Demeter, Rhea ve Dionysos kültürlerinin tümü kadın, doğurganlık ve yeniden doğuş ile ilişkilendirilmiştir¹⁴³. Lagina Hekate Tapınağı *naos* buluntusu Tanagra'lı kadın tipindeki "tambur tutan kadın" figürü, Hellenistik Dönem için güzel bir örnek teşkil etmektedir¹⁴⁴. Farklı dönemlere ait eserlerin bir arada bulunduğu *naosun* en erken buluntularından biri olan giyimli kadın figürü, sağ elini doksan derece dirsekten bükmüş ve eliyle kulpundan bir *tympanon* tutar şekilde betimlenmiştir. İbiza¹⁴⁵ örneğinde olduğu gibi tamburin ile temas halinde değildir. Bu figürünün ikonografik anlamda yakın benzerleri Priene¹⁴⁶ ve Tanagra'dan¹⁴⁷ bilinmektedir. Bir kült faaliyetine işaret ettiği düşünülen Lagina *naos* buluntusu kadın figürünün kimliği hakkında net bir yorum yapılamamış olsa da bunun Kybele ya da Kybele'ye asimile olmuş bir tanrıçaya sunulan adak olabileceği ya da Lagina Hekate Kutsal Alanı'nda yapılan festivallerde dans eden kadınlar tarafından adanmış olabileceği önerilmiştir¹⁴⁸. Nitekim bu tip figürlerin kutsal alanlara bırakılmadan önce bir tür ritüel performansta da kullanılmış olabileceği göz ardı edilmemelidir.

¹³⁵ Manniche 1975, 5; Ziegler 1977, 210; Paz 2007, 96.

¹³⁶ Abdi 2002, 133.

¹³⁷ Paz 2007, 96. Bes'in koruyucu yönüyle ilgili ayrıca bk. Nakhai 2014, 173.

¹³⁸ Paz 2007, 94-97. Ayrıca bk. Averett 2002/2004, 15, 21.

¹³⁹ Picazo 2000, 29; Masvidal 2006, 37; Aranegui 2008, 205-224; Bertran ve Gascó 2011, 89.

¹⁴⁰ Paz 2007, 89; Bertran ve Ventura 2012, 397.

¹⁴¹ Müziğin canlı bir anlatımının verildiği Ferrara'da bulunan MÖ yaklaşık 440'a tarihlenen kırmızı figürlü bir Attika kraterinde Phrygia filütü, ziller, tef ve dans bir arada betimlenmiştir (Roller 1999, 155-157, fig. 44).

¹⁴² Doubleday 1999, 108; Anderson 1994, 123.

¹⁴³ Anderson 1994, 185; Doubleday 1999, 108; Landels 1999, 6, 21, 26, 81, fig. 2c. 11-12; Averett 2002/2004, 23. Ayrıca bk. Kıbrıslı Aphrodite, Phrygia Kybelesi, Hellenli Demeter ve Suriyeli Atargatis de davul ile tasvir edilmiştir (Ferron 1969, 23, 32-33).

¹⁴⁴ Durnagözü 2020, kat. no. 153 (MÖ 3. yüzyıl).

¹⁴⁵ Bertran ve Ventura 2012, 396-397, fig. 4.

¹⁴⁶ Rumscheid 2006, taf. 58, 2, kat. no. 133.

¹⁴⁷ Winter 1903 (II), taf. 12.6; taf. 25.2; Graepler 1994, 54, abb. 10; Jeammet 2003, 35, fig. 5 (Louvre Müzesi, MÖ 330-200).

¹⁴⁸ Durnagözü 2020, 479.

Bir diğer irdelenmesi gereken konu ise müzik aleti ile belirli bir cinsiyet arasındaki bağlantıdır. İbiza'da bulunan müzikal performans sergileyen 18 figürün yalnızca ikisi erkektir ve bunlar da kaval çalan satyr tiplmesine aittir¹⁴⁹; el davulu çalanların tümü ise kadındır (fig. 6-7) ancak mevcut durum bu çalgının sadece kadınlar tarafından çalındığını göstermemektedir. Bir diğer olasılık ise vurmali çalgıların ağırlıklı olarak dans ile ilişkilendirilmesinden ve cenaze törenleri ya da yas ayinlerinde ağıt yakmanın yine kadınlarla ilişkili olmasından dolayı davulun doğurganlıkla ve doğurganlık ritüelleri olabilecek şeylerle bağlantılı bir müzik aleti olarak kadınlarla ilişkilendirilmesi gerektiği yönündedir¹⁵⁰. P. Beck de Demir Çağı'na ait elinde davul tutan yaklaşık 30 figürü değerlendirdiği çalışmasında, bu figürlerin cinsiyetinin kadın olduğunu söylemektedir¹⁵¹. Nitekim bu tablo sadece İbiza figürleri için değil, Demir Çağı II İsrail figürleri için de geçerlidir¹⁵².

Figür 8a: Kilis/Oylum Höyük MÖ 600-330 (Topcu 2010, lev. 5, fig. 1); 8b: İtalya/Sardinya, MÖ 6. yüzyılın sonu-5. yüzyıl başı (Caporusso 1976, pl. XLI, fig. 62); 8c: İtalya/Sardinya, MÖ 6. yüzyıl (Pla Orquin 2017, 320, fig. 412); 8d: Kıbrıs/MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreği (Çelik ve Kiraz 2007, 155).

TK.2 numaralı davul çalan kadın plaka, S. Paz'ın önerdiği kategoriler içinde Filistin ve Ürdün'de bulunan A tipi örneklerle çok yakın paralellikler sunmasına rağmen, hiçbirisiyle tam olarak benzer değildir. TK.2 numaralı plakanın teknik ve ikonografik bağlamda tam benzeri Kilis/Oylum Höyük'te¹⁵³ bulunmuştur (fig. 8a). Oylum Höyük dışında ikonografik anlamda benzerleri İtalya/Tharros¹⁵⁴ ve Kuzey Suriye/Til Barsip¹⁵⁵; yakın benzerleri İtalya/Sardinya¹⁵⁶ (fig. 8b-c), Ürdün/Tell es-Saidiyeh¹⁵⁷ ve Tunus/Sicca Veneria (El Kef)¹⁵⁸

¹⁴⁹ Bertran ve Ventura 2012, 404.

¹⁵⁰ Paz 2007, 86; Bertran ve Ventura 2012, 404, tab. 1.

¹⁵¹ Nakhai 2014, 171.

¹⁵² Bertran ve Ventura 2012, 404.

¹⁵³ Serim 2000, lev. V; Topcu 2010, lev. 5, fig. 1-2 (yüzey buluntusu, MÖ 600-330).

¹⁵⁴ Serim 2000, lev. LVIIIc (kireç taşı, MÖ 475); Topcu 2010, lev. 5, fig. 4 (MÖ 600-330).

¹⁵⁵ Serim 2000, lev. XVe; Topcu 2010, lev. 5, fig. 3 (MÖ 330-30).

¹⁵⁶ Winter 1903 (I), taf. 17.6; Caporusso 1976, 60, pl. XLI, fig. 62 (kalıplı teknik, sadece ön yüz, içi boş, MÖ 6. yüzyıl sonu-5. yüzyıl başı); Serim 2000, lev. LVIIIc (kireç taşı, MÖ 475); Topcu 2010, lev. 5, fig. 4 (MÖ 600-330); Pla Orquin 2017, 320, fig. 411 (mermer lahit üzerinde), fig. 412 (pişmiş toprak).

gibi merkezlerden takip edilebilmektedir. Ancak, TK.2 numaralı plaka sözü edilen bu örneklerle genel kompozisyon bakımından benzer olmasına rağmen detaylarda bazı farklılıklar olduğu hemen göze çarpmaktadır. Bu da söz konusu figürlerin geniş kapsamlı dağılımları göz önüne alındığında, yerel uygulamalara asimile olduklarını göstermektedir¹⁵⁹. Örneğin İtalya/Sardinya'da bulunan figürinlerde¹⁶⁰ (fig. 8b-c) Arkaik Dönem modasına göre üç sıra örgü şeklinde omuzlara dökülen bukleler Hellen etkisindedir ve TK.2'de görülmemektedir. Kuzey Suriye Til Barsip¹⁶¹ örneğinde figürün giydiği kıyafet TK.2 ve diğer örneklerin düz sade kıyafetlerinden ayrılarak baklava motifi şeklinde desenli yapılmıştır ve ikonografik bağlamda benzer olan Sardinya¹⁶² örneğinden (fig. 8b) üretim tekniği açısından ayrılmaktadır. Kalıp tekniği ile ön yüz olarak üretilen Sardinya örneği içi boş olarak üretilmiştir. Yukarıdaki verilere göre antik Yakın Doğu'nun davul çalan kadın figürlerinin farklı merkezlerden takip edilmesi, bu müzikal geleneğin İsrail'e özgü olmadığını açıkça göstermektedir. C. Meyers'in¹⁶³ görüşüne göre bu tip kadın figürleri Kenanlılar arasında ortaya çıkmış, Fenikeliler ile İsraililer arasında varlığını sürdürmüş ve Fenikeliler onları tüm bölgeye yaymışlardır¹⁶⁴.

TK.2 numaralı plaka parçası ikonografik olarak birçok örnekle benzer olsa da plaka şeklindeki görüntüsüyle teknik olarak sadece Oylum Höyük (fig. 8a) buluntusuyla benzerdir ve bu örnek referans alınarak TK.2 numaralı plakaya bir tamamlama önerisi getirilmiştir. Burada ortaya çıkan sonuç ise TK.2'nin de TK.1 gibi Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki bir yerleşmeden gelen Kuzey Suriye kökenli bir eser olabileceği yönündedir. Şanlıurfa, Mardin ve Adıyaman başta olmak üzere Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki müzelerde¹⁶⁵ ve Hatay Müzesinde bu tip eserlerin sayıca fazla olması, bu etkileşimi açıkça ortaya koymaktadır. TK.2 ile aynı tip figürlerdeki teknik ve üslup farklılıkları, bunların yerel uygulamalara asimile olduklarını göstermektedir. TK.2 numaralı plaka parçası, benzerlerine göre TK.1 numaralı plaka parçası (fig. 1a-b) ile aynı tarihten olmalıdır, dolayısıyla Geç Demir Çağı'na tarihlendirilmiştir.

Astarte'nin İkonografisi ve Araştırma Tarihçesi

Adının en eski kanıtları MÖ 3. binyılın ortalarında Ebla metinlerinde bulunmuştur¹⁶⁶. Arkeolojik ve epigrafik belgeler ışığında Astarte, kendisini tüm Sami pantheonlarında çeşitli isimler altında çok eski bir tanrıça olarak sunmaktadır. Kültü, Suriye-Filistin ve doğu-batıdaki diğer tüm kentlerde (Tire, Sidon, Mozia, Eryx, Malta vb.) Astarte adıyla geniş bir coğrafyaya yayılmıştır¹⁶⁷. Nitekim Sümerlerin İnanna diye adlandırdıkları aşk ve bereket tanrıçası¹⁶⁸, Akkadlar ve sonrası Sami kavimlerde İştâr¹⁶⁹ olmuş, oradan Filistin'e geçerek

¹⁵⁷ Serim 2000, lev. LVIII d (MÖ 6. yüzyıl), lev. LVIII e (MÖ 9.-8. yüzyıl); Topcu 2010, lev. 5, fig. 5 (MÖ 9.-8. yüzyıl).

¹⁵⁸ Fantar 1989, fig. 2.

¹⁵⁹ Paz 2007, 102.

¹⁶⁰ Winter 1903 (I), taf. 17.6; Caporusso 1976, 60, pl. XLI, fig. 62; Serim 2000, lev. LVIII c; Topcu 2010, lev. 5, fig. 4; Pla Orquin 2017, 320, fig. 411-412.

¹⁶¹ Serim 2000, lev. XVe; Topcu 2010, lev. 5, fig. 3 (MÖ 330-30).

¹⁶² Caporusso 1976, 60, pl. XLI, fig. 62.

¹⁶³ Meyers 1991, 22.

¹⁶⁴ Meyers 1991, 22; Paz 2007, 102.

¹⁶⁵ Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki müzelerde bulunan figürin ve idoller hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Topcu 2010, Yücel 2017; Serim 2000.

¹⁶⁶ Astarte antik Suriye bölgesinde kesinlikle Ebla'nın en önemli tanrıçası değildir ve yerel kültür içinde hızla önem kazanacaktır; bk. Bonnet ve Delforge 1999, 258.

¹⁶⁷ Fantar 1989, 4, fig. 1-3; Karageorghis 1999, 1; Bonnet ve Delforge 1999, 259; Cornelius 2004, 21-39, 1; Marantidou 2009, 174.

¹⁶⁸ Rotté 2012, 15.

¹⁶⁹ Bonnet ve Delforge 1999, 249, 259.

Kenan'ın bereket tanrıçası Astarte (İsrailcesi Aşeret, Aştorah, Aşera)¹⁷⁰, Antik Yunan'da Aphrodite¹⁷¹ ve Roma'da Venüs isimleri altında varlığını sürdürmüştür¹⁷². Bu isimler, belirli bir figürün tipinin birden fazla tanrı/tanrıçayı temsil edebileceği ve anlamlarının döneme ve bölgeye bağlı olarak değişebileceğini göstermektedir¹⁷³. Nitekim tek tanrılı dinlere kadar olan süreçte, hemen hemen her kültürün inanışlarında ana tanrıçanın özelliklerini taşıyan birer tanrıçanın bulunduğu bilinmektedir¹⁷⁴.

“Astarte plakaları” ya da “Astarte levhaları” olarak adlandırılan bu figürlerin Mezopotamya ve Suriye’de MÖ 3. binde görülmeye başlaması ve seri üretime bağlı olarak yayılımı, kalıpla üretim tekniğinin Mezopotamya’da ortaya çıktığını göstermektedir¹⁷⁵. Demir Çağı’ndan Pers Dönemi’ne kadar belgelenen, ayakta ve cepheden betimlenmiş kalıp yapımı pişmiş toprak kadın figürleri, 1949’da P. J. Riis tarafından çıplak ve giysili olmak üzere iki alt tipte ele alınmış ve üslup farklılıkları belirlenmeye çalışılmıştır¹⁷⁶. En erken örneklerini Babil’de Akkad Dönemi’nden (MÖ 2334-2154) bildiğimiz göğüslerini tutan çıplak kadın figürlerinin üretimi Orta Tunç Çağı’nda Suriye-Filistin Bölgesi’ne geçmiş¹⁷⁷, Geç Tunç Çağı’nda da Levant Bölgesi’nde oldukça yaygınlaşarak, Güney Levant’ın hem kabartmalarında hem de heykelciklerinde görülmeye başlamıştır¹⁷⁸. Antik Mısır’da da Astarte kültürünün varlığını doğrulayan adak sunuları ve tapınaklar keşfedilmiş¹⁷⁹, Memphis’te bir tapınağı bulunan Astarte, Mısır’da savaşçı karakterini vurgulayan “*atların hanımı*” ve “*savaş arabalarının hanımı*” unvanlarıyla anılmış¹⁸⁰ ve örneklerin bazılarında tanrıça çıplak, birkaç büyük kolye ile süslenmiş, yüksek bir saç modeli ile at üzerinde otururken betimlenmiştir¹⁸¹.

Yaşanan etkileşimle birlikte MÖ 15. yüzyılda Suriye’den Kıbrıs’a aktarılan çıplak Astarte betimleri, Geç Tunç Çağı’nda Kıbrıs’ın yerli kültürleri arasına girmiştir. Arkeolojik bulgular bu dönemde Kıbrıs adasında erotikleştirilmiş dişi bir tanrıçanın (Aphrodite) ortaya çıktığını göstermektedir. Tip, Levant’ta ve Kıbrıs’ta Tunç Çağı’nda bilinmesine rağmen Ege’de çıplak kadın figürü son derece sıra dışıdır¹⁸². Tunç Çağı’nın düşüşünü takip eden Karanlık Çağlar boyunca erotikleştirilmiş tanrıça betimleri Kıbrıs’tan Ege adalarına, özellikle de Girit’e, oradan Yunanistan’a aktarılmış ve tanrıça Aphrodite adıyla Grek pantheonundaki yerini almıştır¹⁸³.

¹⁷⁰ Yahudi Tanrıçası Aşera hakkında ayrıntılı bilgi ve kimliği üzerine yapılan tartışmalar için bk. Sugimoto 2014, 141-166, fig. 1; Batuk ve Köroğlu 2016, 19-36, res. 1-2.

¹⁷¹ Levi 1987, 72; Larson 2007, 114, 116; Ulbrich 2016, 293.

¹⁷² Çığ 2005, 29.

¹⁷³ Sugimoto 2014, 144. Smyrna’nın doğulu Aphrodite figürinleri için bk. Rous ve Şakar 2021, 77-92, fig. 14-19.

¹⁷⁴ Black ve Green 2017, 112-115; Çığ 2005, 27-28; Bottéro 1987, 220, 241.

¹⁷⁵ Paz 2007, 57; Nakhai 2014, 180, fig. 12.

¹⁷⁶ Riss 1949, 70; Michele Daviau 2014, 3; D’Amore 2015, 261.

¹⁷⁷ Lyonnet 2005, 133.

¹⁷⁸ Sharp *et al.* 2015, 66, fig. 4. Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde müzelerde bulunan çıplak ve parça durumundaki Astarte figürleri için bk. Yücel 2017, 126, kat. no. 78-98.

¹⁷⁹ Rotté 2012, 15.

¹⁸⁰ Astarte’nin at üzerindeki görüntüsü ve ayrıntılı bilgi için bk. Tazawa 2014, 106, fig. 3-4.

¹⁸¹ Ferron 1969, 30.

¹⁸² Marantidou 2009, 174; Böhm 1990.

¹⁸³ Marantidou 2009, 174, fig. 5a; Budin 2014, 195. Kıbrıs’ın kutsal alan ve mezarlarında pişmiş topraktan yapılmış çıplak kadın figürleri genellikle yerel büyük tanrıçalardan birinin ve onların doğurganlık ve cinsellik yönlerinin temsili olarak veya en azından birine atıfta bulunarak yorumlanmıştır. Homeros döneminde, belki de Geç Tunç Çağı’nda, Yunanlılar Yakın Doğu ve Kıbrıs’ta bu tür tanrıçaları Aphrodite ile özdeşleştirmişlerdir. Bununla birlikte Yakın Doğu’dan farklı olarak “kollarını kaldırmış tanrıça”nın ortaya çıktığı Tunç Çağı’nın sonunda, göğüslerini destekleyen çıplak ve (sözde) giyinmiş kadınlar Kıbrıs ikonografisinde tamamen ortadan kalkar. MÖ 8. yüzyılın sonuna kadar Kıbrıs adasının her yerindeki kutsal alanlardan gelen tek tanrıça temsili Yakın Doğu tipi

Geç Tunç Çağı'nda geniş çapta üretilen Astarte plakaları, Erken ve Orta Demir Çağı'nda da üretilmeye devam etmiştir¹⁸⁴. Tip zamanla evrimleşmiş, Doğu'nun bereket tanrıçalarının ikonografisini kullanan çıplak kadın figürleri Geometrik Dönem'den beri antik Yunan kentlerinde de farklı stil ve formlarda devam etmiştir. Özellikle Hellenistik ve Roma dönemlerinde doğulu Aphrodite'nin oturarak veya bazen ayakta, çıplak veya giyinik çeşitli varyantları Myrina'dan¹⁸⁵ bilinmektedir. Ayrıca Smyrna'nın benzer doğulu Aphrodite başları da doğunun aşk ve bereket tanrıçası Astarte'nin çeşitli varyantlarındaki ikonografisinden türemişlerdir¹⁸⁶.

Yakın Doğu'da uzunca bir süre üretilmesi ve buna bağlı olarak bazı ayrıntıların değişmesinden kaynaklı farklı Astarte plakası tipleri bilinmektedir. Bunlardan biri kollarının pozisyonunun değiştiği örneklerdir. Bazı örneklerde ayakta duran kadın figürleri için popüler bir pozisyon olan kolları vücudunun her iki yanına uzanırken, bazı örneklerde de kadının cinselliğine ve doğurganlık¹⁸⁷ yönüne vurgu yaparak, anaç yönünü temsil eden şekliyle el(ler)iyile bir veya iki göğsünü tutar şekilde tasvir edilmiştir. Saçlar da değişiklik göstermektedir; çok kısa olan saç şekli bazen kulak altına getirilmiş bazen de omuz üzerine düşürülmüştür. Bazı örneklerde ise kadınlar takılarıyla tasvir edilmişlerdir¹⁸⁸.

Pers/Akhaimenid İmparatorluğu (MÖ 545/539-333) Dönemi ile birlikte figürlerin üretiminde teknolojik ve ikonografik anlamda bazı yenilikler ortaya çıkmış; bu dönemde hem figüre ait detaylar daha iyi verilmeye başlanmış hem de seri üretime imkân sağlayan taş ya da metalden tek parçalı negatif kalıp üretimine geçilmiştir¹⁸⁹. Böylece, çıplak olarak üretilen Astarte figürlerinin yanı sıra giyinik tipteki figürlerin seri üretimi de bu dönemde bir yenilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Akhaimenid İmparatorluğu Dönemi'nde oldukça geniş bir coğrafyada üretilen Astarte plakalarının üretimi Hellenistik Dönem'de de devam etmiştir¹⁹⁰.

Ephesos Artemis Tapınağı'nda bulunan pişmiş toprak figürinler, giyinik tipler konusunda en güzel örnekler arasındadır. Ephesos Artemisi olarak bilinen Arkaik Dönem

---

Astarte figürleri olmuştur. Kısa sürede yerel kireçtaşının yanı sıra pişmiş topraktan yapılmış varyantları adanın tüm şehirlerine yayılmıştır, çoğu ise Fenike varlığının olduğu bölgelerde bulunmuştur. Söz konusu figürlerin kimlikleri tartışmalıdır; bazıları rahibe olarak yorumlanırken, bir kısım figürde görülen her iki göğsü bastırma hareketi Astarte'nin kadın cinselliği ve doğurganlığı yönüne vurgu yapmaktadır (Ulbrich 2016, 293-294). Aphrodite'nin evi ve denizden doğduğu yer olan Kıbrıs'taki kutsal alanının kökenlerinin Yunan mı, Kıbrıslı mı yoksa Fenikeli mi olduğu konusundaki tartışmalar ve Aphrodite-Astarte etkileşimi hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Bonnet ve Delforge 1999, 249-251, 261-264; Larson 2007, 114-115.

¹⁸⁴ Kamış 2005, 17; Yücel 2017, 125. Güney Levant'tan Demir Çağı kadın figürleri hakkında yapılan bazı araştırmalar, Asherah, Astarte, Anat gibi dişi tanrıyı ve bunların bulunduğu yapıları kült yapıları olarak tanımlamaya çalışmıştır, bk. D'Amore 2015, 278.

¹⁸⁵ Mollard-Besques 1963, tav. 9a-d; 11a-c; Burn ve Higgins 2001, pl. 50, fig. 2279; pl. 51, fig. 2280-2284; Rous ve Şakar 2021, fig. 1, 2, 6-12.

¹⁸⁶ Rous ve Şakar 2021, 77-92, fig. 14-19, 36-38.

¹⁸⁷ Bir kalıp aracılığıyla seri olarak üretilen, en alt sınıftaki vatandaşların bile rahatlıkla sahip olabilecekleri Astarte figürinleri ikonografik olarak insana dişi cinselliği ve doğurganlık bahşeden bir tanrıça için uygun adaklardı (Ulbrich 2016, 299).

¹⁸⁸ Kıbrıs'ta Tunç Çağı'nda ortaya çıkan bu tip üç farklı el hareketi ile Arkaik Dönem'de Fenike sanatının etkisi altında yeniden ortaya çıkmıştır. Elleri göğüslerinin üzerinde, elleri göğüslerinin altında ve elleri göğüsleri gösteren Arkaik Kıbrıs sanatında, Kıbrıslı sanatçıların doğal olarak çıplaklıktan hoşlanmamaları nedeniyle, bol dökümlü giysiye sahip kadın figürleri daha yaygın olmuş, kısa üst tunik altında uzun tunik, zengin Kıbrıs takıları, uzun saç ve kulak başlıkları ile Kıbrıs stilinde temsil edilmişlerdir (Marantidou 2009, 171, 174; Rotté 2012, 13; Ulbrich 2020, 224, fig. 10 (MÖ 7.-6. yüzyıl)).

¹⁸⁹ Kamış 2005, 17; Yücel 2017, 125.

¹⁹⁰ Riss 1949, 69; Lyonnet 2005, 133; Kamış 2005, 17-18; Yücel 2017, 124-125. Çiçek taşıyan Astarte plakaları için bk. Yücel 2017, kat. no. 82, lev. LXXXI, çiz. 39b (Adıyaman Müzesi, uzun *khitonlu*, satın alma, Pers Dönemi). Yalçıklı ve Tekinalp 2004, şek. 9.2 (Mezraa-Teleilat Höyük, Demir Çağı). Pers Dönemi'ndeki Astarte plakaları hakkındaki tartışma için ayrıca bk. Nishiyama ve Yoshizawa 1997.

pişmiş toprak figürinler, kolları aşağıda, elleri kasıkları üzerinde birbirine kavuşan giyimli kadınlardan oluşmaktadır¹⁹¹. Figürlerin giysisi, geniş bir kemerle sıkılmış uzun bir elbise ya da *khiton* ile omuzları ve kollarının yarısını kaplayan bir pelerinden oluşmaktadır. Üçgen yüz, iki ya da üç sıra boncuk şeklindeki bir saçla sınırlanmış, başın arkası işlenmeden düz bırakılmıştır¹⁹². Ephesos Artemis Kutsal Alanı'nda 11 örnekle temsil edilen bu tipi, R. A. Higgins, Ephesos'a özgü olarak yorumlamıştır ancak Milet'te ve Zeytintepé'deki Oikous Aphrodite Kutsal Alanı'nda da pek çok örneği bulunmuştur¹⁹³. Ephesos'un Artemis figürinleri teknik ve ikonografik bağlamda Yakın Doğu'nun Tunç Çağı'ndan beri bilinen Astarte figürlerine benzemektedir¹⁹⁴.

Mezopotamya inanç sisteminin diğer toplumları etkilemesi ve Akdeniz'deki çok geniş dağılımı, denizci bir millet olan Fenikeliler aracılığıyla olmuş¹⁹⁵, Fenikeli gemiciler, büyük önem verdikleri tanrıça Astarte'nin koloni kentlerinde yayılmasına vesile olmuşlardır. Böylece Fenike dilindeki adıyla Astarte geniş bir yayılım ve tapınım alanı bulmuş, özellikle Doğu Levant'ta ortaya çıkan Astarte plakaları, geç dönem ayakta duran çıplak kadın figürlerinin gelişmesinde rol oynamıştır¹⁹⁶.

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada değerlendirmeye alınan pişmiş toprak plakalardaki kadın betimlerinin teknik ve ikonografik karşılaştırmalar sonucu Yakın Doğu'nun tanrıça ikonografisi içinde yerini alan Astarte kültürü ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda Astarte ile ilgili çok sayıda tip ilişkilendirilmiştir. Bu tiplerden biri olan ve konumuzun da ağırlıklı noktasını oluşturan kadın betimli plakalar teknik olarak düz bir sırta sahip tek parçalı kalıp ile üretilmişlerdir. MÖ 7. yüzyılda önden kalıplanmış bu tipteki yüksek kabartma figürler üretmek oldukça popüler olmuş ve Hellenistik Dönem'e kadar üretimleri devam etmiştir. Çıplak ve giyimli kadınların tasvir edildiği bu plakalar, Yakın Doğu'dan bilinen Suriye ve Fenikeli Astarte ikonografisinin temsillerini oluşturmaktadır. Bu temanın Anadolu'da görülmesi ise Yakın Doğu ile arasında meydana gelen kültürel temasların bir sonucudur. Tartışılan buluntuların Anadolu'da sayıca yoğun olduğu bölge Mezopotamya etkisinde olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'dir. Bölgenin inanç sistemini anlamak için de Mezopotamya dini inancını irdelemek gerekir. Mezopotamya toplumunda birçok tanrı ve tanrıça, aynı atribüt ve özellikleriyle farklı kültürlerde farklı ad altında yer bulmuş ve bunlardan biri Astarte adıyla Fenikelilere geçmiş, Fenikeli gemiciler ve tüccarlar, büyük önem verdikleri tanrıça Astarte'yi kurdukları koloni kentlerine beraberlerinde götürmüşlerdir. Böylece, sonrasında Aphrodite'ye evrilecek olan Fenikeli Astarte çok uzun bir dönem boyunca geniş bir coğrafyaya yayılarak, Güneydoğu Anadolu, Kuzey Suriye ve komşu bölgelere ulaşmıştır.

Pers/Akhaimenid Dönemi (MÖ 545/539-333)¹⁹⁷ öncesine kadar çıplak olarak tasvir edilen Astarte plakalarının bu dönemden sonra bir yenilik olarak giyimli örnekleri de

¹⁹¹ Higgins 1954, pl. 71, fig. 529-531, 534-535, 540; Dewailly ve Muss 2008a, fig. 76a-b; Dewailly ve Muss 2008b, 318, fig. 4; Dewailly ve Muss 2015, fig. 8-12.

¹⁹² Dewailly ve Muss 2015, 497-498.

¹⁹³ Dewailly ve Muss 2008b, 318.

¹⁹⁴ Higgins 1954, pl. 71, fig. 529-531, 534-535, 540; Dewailly ve Muss 2008a, fig. 76a-b; Dewailly ve Muss 2008b, 318, fig. 4; Dewailly ve Muss 2015, 497-498, fig. 8-12.

¹⁹⁵ Fantar 1989, 6-7. Ayrıca bk. Kenan'da Astarte figürleri oldukça popülerdir, doğurganlık ya da üreme süreci Qudshu, Qedeshet, Astarte, Athirat, Asherah veya Elat olan tanrıçalar tarafından korunmaktadır (Nakhai 2015, 343, 352).

¹⁹⁶ Rotté 2012, 15; Michele Daviau 2014, 6; Bulba 2019, 138; Rous ve Şakar 2021, 77. Farklı bir görüş için bk. Sugimoto 2008, 85.

¹⁹⁷ Elayi 1992, 306.

üretilmeye başlanmış ve bu plakaların Pers-Akhaimenid Dönemi'nin önemli bir buluntu grubunu oluşturan süvari figürlerinin yayılım alanı ile paralellik gösterdiği tespit edilmiştir¹⁹⁸. Akkad Dönemi'nin sonundan Hellenistik Dönem içlerine kadar kullanımı devam eden¹⁹⁹ kalıp üretimi giyimli Astarte plakalarının, Anadolu ve Anadolu dışındaki buluntu merkezlerinde ele geçmiş buluntular içinde TK.1'e (fig. 1a-b) benzeyen örnekler mevcuttur. Kuzey Suriye kültürünü yansıtan TK.1 numaralı plaka ile Mezraa Teleilat (fig. 2b-c), Karkamış yakınlarında Suriye sınırına yakın bir konumda bulunan Tal Khalid, Tell Mardikh, Ebla ve Smyrna dışında (fig. 2a), Mardin (fig. 2e) ve Adıyaman (fig. 2f) müzelerinde bulunan plakalar arasında üretim tekniği ve üslup özellikleri bakımından hiçbir fark yoktur ve her biri bir kalıp aracılığıyla seri olarak üretilebilen bölgesel sanatın ürünlerini temsil etmektedir. Bunlardan kazı buluntusu Mezraa-Teleilat örnekleri dışındaki örneklerin bazılarının arkeolojik bağlamları sorunludur. Mezraa-Teleilat buluntusu 38 adet Astarte plakası ve kontekstindeki Pers kültürünü simgeleyen 61 adet atlı figürden oluşan buluntu grubu, Geç Demir Çağı Astarte plakaları ve tarihi konusunda çok önemli veriler sunmuştur. Özellikle Suriye'nin kuzeydoğu bölgesi boyunca yürütülen erken ve yakın tarihli kazılarda ele geçen çok sayıda giyimli Astarte plakasının İran motifi olan Persli süvari figürleriyle (fig. 3) beraber genellikle Akhaimenid Dönemi'nin Hellenistik tabakalarından geldiği görülmektedir. Suriye üzerindeki Pers egemenliğinin bir kanıtı olarak kabul edilen ve farklı iki teknikte üretilen giyimli Astarte plakaları ve Persli süvari figürlerinin üslup özellikleri yine Akhaimenid/Pers Dönemi'ni yansıtmaktadır²⁰⁰. Üslubundan dolayı TK.1 numaralı Astarte plakasının da Pers/Akhaimenid Dönemi (MÖ 545/539-333) içinde değerlendirilmesi uygun görülmüştür.

Davul çalan kadın ikonografisini içeren TK.2 numaralı plaka (fig. 4a-c) ile aynı tipe giren örnekleri iki kategoride değerlendirmek mümkündür. Yukarıda da örnekleri verildiği gibi Demir Çağı II Dönemi'ne tarihlendirilen İsrail ve Kıbrıs buluntuları dışında, TK.2 ile de dönemsel ve ikonografik olarak benzerlik gösteren MÖ 7.-6. yüzyıla tarihlenen örnekler Til Barsip, Tharros; yakın benzerleri ise Tell es-Saidiyeh, Lindos, Sardinya (fig. 8b-c), İbiza (fig. 6-7), Sicca Veneria (El Kef) ve bir Fenike kolonisi olan Kartaca'dan (fig. 5a-d) takip edilebilmektedir. Birçok yakın benzerlerine rağmen TK.2 numaralı figür ikonografik ve üslupsal olarak sadece Oylum Höyük (fig. 8a) buluntusuyla benzerdir. TK.1 numaralı plaka (fig. 1a-b) ile aynı dönem içerisinde değerlendirilen TK.2 numaralı plakanın, MÖ 4.-3. yüzyıl aralığına tarihlenen Hellen özellikleri gösteren daha geç örnekleri ise Attika, İtalya, Kartaca ve yine Kıbrıs'ta ele geçmiştir. Davulun boyutu ve onu tutuş şekilleri de dönemlere göre değişkenlik göstermektedir. Bu bağlamda erken dönem örneklerinde davul daha küçük boyutta olup, istisnalar dışında ya göğsün ortasına gelecek şekilde ya da sol göğse yakın bir konumdadır. Hellenistik Dönem örneklerinde ise istisnalar dışında²⁰¹ (Kıbrıs/MÖ 4. yüzyıl/kireçtaşı) daha büyük boyuttaki davul ya da tamburinler sol kol üzerinden yana açılıp kenardan desteklenirken, sağ el tamburün üzerindedir. Tanagra, Priene ve Lagina *naos* buluntusu bazı örnekler de ise kadın figürü tamburine temas etmeden farklı açılarla onu kulpundan tutmaktadır. Buna göre Hellenistik Dönem'e ait figürlerin doğu geleneğini yansıtan erken dönem örneklerine göre üslup açısından daha çeşitli olduğu söylenebilir.

TK.2 numaralı plaka gibi, Suriye bağlantılı, elinde yuvarlak nesne tutan, ayakta tasvir edilmiş plakalar Demir Çağı II Dönemi'nde Levant Bölgesi'nde oldukça yaygındır. Benzer buluntular Kıbrıs'tan da takip edilebilmiş, doğurganlık ve cinsellik ile ilişkilendirilen davul

¹⁹⁸ Kamış 2005, 2; Özhanlı 2007, 278-291.

¹⁹⁹ Lyonnet 2005, 133.

²⁰⁰ Lyonnet 2005, 132.

²⁰¹ Çelik ve Kiraz 2007, 155.

çalan kadın figürlerinin en erkeni olan “kuş yüzlü” kadın figürleri Geç Tunç Çağı’na tarihlendirilmiştir. Birçok araştırmacının da ortaya koyduğu gibi arkeolojik verilerin yetersizliğinden dolayı el davulu çalan kadın figürlerinin bir tanrıçayı mı yoksa gerçek kadınları mı temsil ettiği netlik kazanmamıştır. Diğer koroplastik eserde olduğu gibi davul çalan bu kadınların da buldukları arkeolojik bağlamlar kimlik belirlemede ve yorumlamada oldukça önemlidir ve ihtiyatlı olunmalıdır. Araştırmacıların ortaya koyduğu bulgular, vurmali çalgılardan olan el davullarının Doğu Akdeniz’de kadın, doğurganlık, doğum ve yeniden doğuş ile ilgili ritüellerde öncelikle kadınlar tarafından çalındığını ortaya koymuştur. İbiza’daki davul çalan kadın figürleri, ritüellerde kadın ve müzik arasındaki ilişkiyi açıkça ortaya koymuş ve bunlar cenaze bağlamında değerlendirilmiştir. Araştırmacılar, toplumda güçlü bir konuma sahip olan ve hayatın her aşamasında bakıcı rolünü elinde bulunduran bu kadınları, cenaze törenlerinde yas tutmak, ağıt yakmak ve dans etmek gibi bir tür müzikal ritüelle ilişkilendirmişlerdir²⁰². J. Ferron gibi bazı araştırmacılar Fenike Kartaca örneklerinden (fig. 5a-d) hareketle bu tip figürlerin İhtar/Astarte olabileceğine yönelik çeşitli kanıtlar sunmuş, Astarte’nin kimliği üzerine bazı değerlendirmeler yapmışlardır.

Müzeeye satın alma yoluyla kazandırılan TK.2 numaralı plaka parçasının arkeolojik bağlamı belli olmadığından, burada betimlenen kişinin kimliği ve plakanın ne amaçla kullanım gördüğü ile ilgili net bir şey söylemek pek mümkün değildir ancak elde edilen veriler doğrultusunda bu konuda önerilerde bulunulabilir. Yapılan değerlendirmeler ışığında Geç Demir Çağı’na tarihlendirilen TK.2 numaralı plaka parçasıyla ilgili ilk öneri, eğer bu bir mezar buluntusuysa, Kartaca örneklerinde olduğu gibi davulun çıkardığı sesin kötü ruhları uzaklaştırıcı etkisinden dolayı bunun koruyucu bir tanrıçaya adanmış olabileceği yönündedir. İkinci öneri, eğer bu bir mezar buluntusu değilse ve kutsal bir mekânda ele geçiyse, burada betimlenen kişinin sade giysisiyle tanrıçadan ziyade rahibe ya da kült ayininin katılımcıları olabileceği yönündedir. Ayrıca doğurganlık kültü göz önünde bulundurulduğunda, TK.2 numaralı plaka parçasının davul çalan rahibe geleneğini yansıttığı ve tanrıça Astarte ile ilişkili olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Bu düşünce doğrultusunda söz konusu plaka parçası, Arkaik Dönem’de olasılıkla bir kadın tarafından doğurganlıkla ilgili bir tanrıçaya adanan adak hediyesi de olabilir.

---

²⁰² Bertran ve Ventura 2012, 403-404.

Bibliyografya

- Abdi, K. 2002. "Notes on the Iranianization of Bes in the Achaemenid Empire." *Ars Orientalis* 32: 133-162.
- Alanyalı, H.S. 2002. "Philoxenos ve İskender Mozaiği." *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 1 (3): 13-30.
- Almagor, E. 2021. "The Horse and the Lion in Achaemenid Persia: Representations of a Duality." *Arts* 10 (41): 1-33.
- Amiran, R. 1967. "A Note on Figurines with Disks." *Eretz-Israel* 5: 52-54. (İbranice); 71 (İngilizce Özet).
- Amr, A.J. 1980. "A Study of the Clay Figurines and Zoomorphic Vessels of Trans-Jordan during the Iron Age, with Special Reference to their Symbolism and Function." Ph.D. diss., Universty of London.
- Anderson, W.D. 1994. *Music and Musicians in Ancient Greece*. Ithaca/London: Cornel Universty Press.
- Aranegui, C. 2008. "La prevalencia de las representaciones femeninas: el caso de la Cultura Ibérica." *Arqueología del género. 1er encuentro internacional en la UAM*. Eds. L. Prados ve C. Ruiz, 205-224. Madrid: Spain.
- Atik, Ş. 2007. "Boncuk: İnanç ve Güç (Göz Boncukları ve Amuletler)." *Boncuk: İnanç, Güç ve Güzellik*, 200-240. İstanbul: İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü.
- Averett, E.W. 2002/2004. "Drumming for the Divine: a Female Tympanon Player in the Museum of Art and Archaeology." *MVSE. Annual of the Museum of Art and Archaeology* 36 (39): 15-28.
- Bartlett, M.T. 1968. *Figurines et Reliefs en Terre Cuite de la Mésopotamie Antique* (Bibliothèque Archéologique et Historique, 85). Paris: Geuthner.
- Batuk, C. ve M. Köroğlu. 2016. "Bir Yahudi Tanrıçası Olarak Aşera." *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41: 19-36.
- Bayram, G. 2018. "Güneydoğu Anadolu'nun Neolitik Çağ Totemleri ve Ritüel Nesneleri." *Amisos* 3 (4): 67-89.
- Beck, P. 1990. "A Figurine from Tel 'Ira." *Eretz-Israel* 21: 87-93.
- Bertran, M.L. ve C.A. Gascó. 2011. "Terracotas Púnicas Representando a Mujeres: Nuevos Códigos de Lectura Para Su Interpretación." *SAGVNTVM (P.L.A.V.)* 43 (2011): 83-94.
- Bertran, M.L. ve A.G. Ventura. 2012. "Music, gender and rituals in the Ancient Mediterranean: revisiting the Punic evidence." *World Archaeology* 44 (3): 393-408.
- Bilgiç, E. 1982. "Atatürk, Fakültemiz ve Kürsümüz, Sumerlilerin Tarih, Kültür ve Medeniyetleri." *Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan*: 75-121.
- Black, J. ve A. Green. 2017. *Mezopotamya Mitoloji Sözlüğü. Tanrılar İfritler Semboller*. İstanbul: Köprü Kitapları.
- Bliss, F.J. ve R.A.S. Macalister. 1902. *Excavations in Palestine, During the Years 1898-1900*. Palestine Exploration: Fund.
- Boardman, J. 2013. *Yunan Heykeli: Arkaik Dönem*. Çev. Y. Ersoy. İstanbul: Homer Yayınları.

- Bonnet, C. ve V.P. Delforge. 1999. "Deux déesses en interaction: Astarté et Aphrodite dans le monde égéen. In *Les syncrétismes religieux.*" *Colleduque de Rome*, Eds. C. Bonnet ve A. Motte, 249-73. Roma: İtalya.
- Bossert, T.H. 1951. *AltSyrien, Kunst und Handwerk in Cypren, Syrien, Palästina, Transjordanien und Arabien von den Anfängen bis zum völligen Aufgehen in der Griechisch-Römischen Kultur.* Unter Mitarbeit von Rudolf Naumann. Die ältesten Kulturen des Mittelmeerkreises. 3., Tübingen: E. Wasmuth.
- Bottéro, J. 1987. *Mezopotamya Yazı, Akıl ve Tanrılar.* Çev. M. E. Özcan ve A. Er. Ankara: Dost Kitabevi.
- Böhm, S. 1990. *Die 'nackte Göttin'. Zur Ikonographie und Deutung unbekleideter weiblicher Figuren in der frühgriechischen Kunst.* Mainz: Philipp von Zabern.
- Braun, J. 2002. *Music in Ancient Israel/Palestine: Archaeological, Written, and Comparative Sources.* Çev. D. Stott. W. Grand Rapids: William B. Eerdmans.
- Budin L.S. 2014. "Before Kypris was Aphrodite." *Transformation of a Goddess: Ishtar - Astarte - Aphrodite*, Ed. D. Sugimoto., 195-216. Fribourg: Academic and Gottingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Bulba, M. 2019. "Kaunos Demeter Kutsal Alanı: Terakota Buluntular." *Cedrus 7*: 123-167.
- Burn, L. ve R.A. Higgins. 2001. *Catalogue of Greek Terracottas in the British Museum.* Vol. III. London: British Museum Press.
- Caporusso, D. 1976. *Coroplastica Arcaica e Classica Nelle Civiche Raccolte Archeologiche: Magna Graecia, Sicilia, e Sardegna.* Vol. I. Ripartizione culture e spettacolo.
- Cherif, M.Z. 1988. "Le Costume de la femme à Carthage à partir des figurines en terre cuite." *Africa 10*: 7-24.
- Cornelius, S. 2004. "A Preliminary Typology for the Female Plaque Figurines and their Value for the Religion of Ancient Palestine and Jordan." *Journal of Northwest Semitic Languages 30* (1): 21-39.
- Çelik, G.B. ve M. Kiraz. 2007. "Maden ve Hulliyat Eserleri Koleksiyonu; Boncuk, Sarkaç, Amulet ve Heykelcikleri." *Boncuk: İnanç, Güç ve Güzellik*, 20-198. İstanbul: İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü.
- Çığ, M.İ. 2005. *Bereket Kültü ve Mabet Fahışeliği.* İstanbul: Kaynak Yayınları.
- D'Amore, P. 2015. "Iron Age Clay Figurines: A point of view from Tell Afis." *From the Treasures of Syria. Essays on Art and Archaeology in Honour of Stefania Mazzoni*, Eds. P. Ciafardoni ve D. Giannesi, 261-286. Leiden: Netherland Institute fort he Near East.
- Dasen, V. 1993. *Dwarfs in Ancient Egypt and Greece.* Oxford: Clarendon Press.
- Davidson, G.R. 1952. *The Minor Objects Corinth XII.* Result of Excavations Conducted by the American Scholl of Classical Studies at Athena, 12.
- Dewailly, M. ve U. Muss. 2008a. "Tonfiguren aus dem Artemision von Ephesos." *Die Archäologie der ephesischen Artemis: Gestalt und Ritual eines Heiligtums*, Ed. U. Muss, 117-124. Almanya: Phoibos Verlag.
- Dewailly, M. ve U. Muss. 2008b. "Efes Artemisionu'nda Bulunan Pişmiş Toprak Figürinler." *Efes Artemisionu-Bir Tanrıçanın Kutsal Mekanı*, Ed. W. Seipel, 317-330. Viyana: Phoibos Verlag.

- Dewailly, M. ve U. Muss. 2015. "L'Artémision d'Éphèse. Les offrandes en terre cuite de l'époque archaïque." *Figurines de terre cuite en Méditerranée Grecque et Romaine II, Iconographie et contextes*, Eds. A. Muller ve E. Laflı, 493-510. Lille: Presses Universitaires du Septentrion.
- Dizaji, P.G. 2021. "Pers Kadın Giyim Tarzının Tarihi Bağlamda İncelenmesi." *Sanat ve İnsan Dergisi, Journal of Art and Human* 5 (2): 578-598.
- Doubleday, V. 1999. "The Frame Drum in the Middle East: Women, Musical Instruments and Power." *Ethnomusicology* 43 (1): 101-134.
- Durnagözü, N. 2020. "Stratonikeia Koroplastığı." Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi.
- Elayi, J. 1992. "La Présence Grecque Dans Les Cités Phéniciennes Sous L'empire Perse Achéménide." *Revue des Études Grecques*, 305-327.
- Elayi, J. ve A.G. Elayi. 2011. Un nouveau trésor d'Arwad du IVe siècle av. J.-C. In: *Revue numismatique, 6e série - Tome 167*: 403-421.
- Erarslan, F. 1997. "Adıyaman Müzesinden Bir Grup Terracotta Figürin." Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi.
- Fantar, M.H. 1989. "Ashtart." *Encyclopédie Berbère* 7: 1-7.
- Ferron, J. 1969. "Les statuettes au tympanon des hypogées puniques." *Antiquité's Africaines* 3: 11-33.
- French, D. 1984. "Tille Höyük 1983." *Kazı Sonuçları Toplantısı VI*: 245-258.
- Glueck, N. 1940. *The Other Side of the Jordan*. New Haven: American School of Oriental Research.
- Graepler, D. 1994. "Kunstgenuß im Jenseits?, Zur Funktion und Bedeutung hellenistischer Terrakotten als Grabbeigabe." *Bürgerwelten Hellenistische Tonfiguren und Nachschöpfungen im 19. Jh., Staatliche Museen zu Berlin, Philipp von Zabern*: Berlin, 43-58.
- Gsell, S. 1920. *Histoire ancienne de l'Afrique du Nord*. Tome 1, Paris: Hachette.
- Gürbüz, E.D. 2019. "Pişmiş Toprak Figürinler ve Anıtsal Heykeller: Bağımsız mı Takipçi mi?" *Cedrus* 7: 299-331.
- Herbert, K. 1959. "Terracotta Figurines at Bowdoin College." *CJ* 55 (3): 98-111.
- Higgins, R.A. 1954. *Catalogue of The Terracottas in the Department of Greek and Roman Antiquities British Museum*. Vol. I. Greek: 730-330 B.C., Londra: British Museum.
- Higgins, R.A. 1969. *Greek Terracotta Figurines*. Londra: Trustees of the British Museum.
- Jeammet, V. 2003. "Le costume grec à travers les figurines en terre cuite. Reflet d'une société démocratique ? ", François Chausson éd., *Costume et société dans l'Antiquité et le haut Moyen Age*. Editions Picard, 2003, 25-35.
- Kamış, Y. 2005. "Geç Demir Çağı Mezraa-Teleilat Pişmiş Toprak Astarte Levhaları ve Pers Atlı Figürinleri: Arkeolojik ve Kültürel Bir Değerlendirme." Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi.
- Karageorghis, J. 1999. "Female costume in ancient Cyprus (5000 B.C.-3rd century A.D.)." *Female Costume in Cyprus from Antiquity to the Present Day*, Ed. H.L. Louki, 5-12. Nicosia: Cyprus.

- Karul, N. 2003. "Mezraa Teleilat Yerleşmesi ve "AB" Yapısı." *Ufuk Esin'e Armağan: Köyden Kente Yakınoğu'da İlk Yerleşimler 2*, Eds. M. Özdoğan, H. Hauptmann ve N. Başgelen, 525-532. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Katzy, E. ve H. Gries. 2019. "Tell Halaf (Northeast Syria) in the Achaemenid Period. A Case-Study." *Zeitschrift für Orient-Archäologie* 12: 205-225.
- Kletter, R. ve K. Saarelainen. 2011. "Judean Drummers." *ZDPV* 127 (1): 11-28.
- Landels, J.G. 1999. *Music in Ancient Greece Rome*. London: Routledge.
- Lapp, P. 1964. "The 1963 Excavation at Ta'anek." *BASOR* 173: 39-41.
- Larson, J. 2007. *Ancient Greek Cults: A Guide*. London: Routledge.
- Levi, P. 1987. *İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Eski Yunan*. Çev. N. Erdilek. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lyonnet, B. 2005. "L'archéologie de l'empire achéménide: nouvelles recherches." *La Présence Achéménide en Syrie du Nord- Est, in Actes du Colloque Organisé au Collège de France par le 'Réseau international d'études et de Recherches achéménides'*, Eds. R. Briant ve R. Boucharlat, 129-150. (GDR 2538 CNRS), 21-22 Novembre 2003, France.
- Macalister, R.A.S. 1912. *The Excavations of Gezer*. Vol. I-II, London.
- Manniche, L. 1975. *Ancient Egyptian Musical Instruments*. Münchener Ägyptologische Studien 34. Munich: Deutscher Kunstverlag.
- Marantidou, P. 2009. The standing draped female figure in the Archaic art of Cyprus and the Eastern Aegean: A Comparative Study. 171-188.
- Masvidal, C. 2006. "La imatge de les dones en la Prehistòria a través de les igures femenines paleolítiques i neolítiques." *Les dones en la Prehistòria*: 37-50.
- McCown, C.C. 1947. *Tell En-Naşbeh: Excavated under the Direction of the Late William Frederic Badé, I. Archaeological and Historical Results*. The Palestinian Institute of Pacific School of Religion: Berkeley.
- Merker, G.S. 2003. "Corinthian Terracotta Figurines. The Development of an Industry." *Corinth: Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens* 20: 233-245.
- Merlin, A. 1920. *Monuments et mémoires, Fondation Eugène Piot XXIV*, Leroux.
- Meyers, C.I. 1987. "A Terracotta at the Harvard Semitic Museum and Disc-holding Female Figures Reconsidered." *Israel Exploration Journal* 37 2/(3): 116-122.
- Meyers, C.I. 1991. "Of Drums and Damsels. Women's Performance in Ancient Israel." *BibAr* 54: 16-27.
- Micale, M.G. 2014. "The Coroplastic Art of the Persian Tell Mardikh/Ebla: Some Notes on Iconography and Context." *Proceedings of the 8th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East, Vol. I. Harrassowitz Verlag Wiesbaden*, Eds. P. Bieliński, M. Gawlikowski, R. Koliński, D. Ławecka, A. Sołtysiak and Z. Wygnańska, 693-705.
- Michele-Daviau, P.M. 2014. "The Coroplastics of Transjordan Forming Techniques and Iconographic Traditions in The Iron Age." *Occasional Papers in Coroplastic Studies* 1 (2014): 1-12.

- Miller-Ammerman, R. 1991. "The Naked Standing Goddess: A Group of Archaic Terracotta Figurines from the Sanctuary in the localitá Santa Venera at Paestum." *AJA* 95: 203-230.
- Mollard-Besques, S. 1954. *Catalogue Raisonné des Figurines et Reliefs et Terre-Cuite Grecs, Étrusques et Romains, I. Époques Préhellenique Géométrique, Archaïque et Classique: Réunion des musées nationaux.*
- Mollard-Besques, S. 1963. *Catalogue Raisonné des Figurines et Reliefs en Terre-Cuite Grecs et Romains II Myrina.* Musée du Louvre et Collections des Universités de France: Press des Musées Nationaux.
- Moorey, P.R.S. 2000. "Iran and the West: The Case of the Terracotta 'Persian' Riders in the Achaemenid Empire." *Variatio Delectat, Iran und der Westen, Alter Orient und Altes Testament, Band 272*: 469-486.
- Moorey, P.R.S. 2002. "Novelty and tradition in Achaemenid Syria: The case of the clay 'Astarte' plaques." *Iranica Antiqua* 37: 203-218.
- Nakhai, B.A. 2014. "Mother-and-Child Figurines in the Levant from the Late Bronze Age through the Persian Period." *Material Culture Matters: Essays on the Archaeology of the Southern Levant in Honor of Seymour Gitin*, Eds. J. Spencer, R. Mullins, A. Brody ve I.L. Winona, 165-198. Eisenbrauns: Penn State University
- Nakhai, B.A. 2015. "Plaque Figurines and the Relationship between Canaanite and Egyptian Women in the Late Bronze II." *Celebrate Her for the Fruit of Her Hands: Essays in Honor of Carol L. Meyers*, Eds. S. Ackerman, C.E. Carter ve B.A. Nakhai, 333-362. Winona Lake: Indiana.
- Nishiyama, S. ve S. Yoshizawa. 1997. "Who Worshipped the Clay Goddess? The Late First Millennium BC Terracotta Figurines from Tell Mastuma, Northwest Syria." *Bulletin of the Ancient Orient Museum* 18: 73-98.
- Özhanlı, M. 2007. "Alanya Arkeoloji Müzesindeki Pers Süvari Figürinleri." *Seres* 07 (4): 278-291.
- Paksoy, G. 2007. *Anadolu'da Pişen Toprak.* İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Rezan Has Müzesi.
- Pamir, H. 2014. "Asi Deltası ve Asi Vadisi Yüzey Araştırmaları." *Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Kazı ve Araştırmaları*, Eds. A. Özfirat ve N. Coşkun, 177-215. Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Yayın No. 51.
- Paz, S. 2007. *Drums, Women, and Goddesses: Drumming and Gender in Iron Age II Israel.* Orbis Biblicus et Orientalis.
- Picazo, M. 2000. "Imaginary Goddesses or Real Women: Female representations in the Ancient Mediterranean." *Diosas. Imágenes femeninas del Mediterráneo de la prehistoria al mundo romano* (VV.AA., Eds.), Barcelona, 22-34.
- Pla Orquin, R. 2017. "Il mondo femminile e l'infanzia." Ed. M. Guirguis. *La Sardegna Fenicia e Punica. Storia e materiali* (Corpora delle Antichità della Sardegna), Nuoro, 317-325.
- Riley, S.K. 2014. "The Hand Drum and Israelite Women's Musical Tradition." *Studia Antiqua* 13 (1): 23-47.
- Riis, P.J. 1949. "The Syrian Astarte Plaques and Their Western Connections." *Berytus* 9: 69-90.
- Roller, L.E. 1999. *Ana Tanrıça'nın İzinde. Anadolu Kybele Kültü.* Çev. B. Avunç. İstanbul: Homer Kitabevi.

- Rotté, E. 2012. "Egyptian Plaque Terracottas of Standing Nude Women from the Late Period: Egyptian Heritage or Foreign Influences, Newsletter of the Coroplastic Studies Interest." *Group 7*: 13-16.
- Rous, I.H. ve G. Şakar. 2021. "Les figurines d'Aphrodite orientale de Smyrne: anciennes et nouvelles découvertes." *Anatolia Antiqua* 29: 77-92.
- Rumscheid, F. 2006. *Die Figurlichen Terrakotten von Priene, Fundkontexte, Ikonographie und Funktion in Wohnhäusern und Heiligtümern im Licht antiker Parallelbefunde. Priene I.* Wiesbaden: Reichert.
- Safar, H.B. 1982. *Les Tombes Punique de Carthage. Topographie, Structures, Inscriptions et Rites Funéraires.* Paris: Etudes d'Antiquité's Africaines.
- Serim, F. 2000. "M.Ö. I. Binyıl Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu Pişmiş Toprak Figürinleri." Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi.
- Sharp, C., C. McKinny ve I. Shai. 2015. "The Late Bronze Age Figurines from Tel Burna." *Strata* 33: 61-76.
- Sugimoto, D.T. 2008. *Female Figurines with a Disk from the Southern Levant and the Formation of Monotheism.* Tokyo: Keio University Press.
- Sugimoto, D.T. 2014. "The Judean Pillar Figurines and the "Queen of Heaven." *Transformation of a Goddess: Ishtar - Astarte - Aphrodite.* Ed. D. Sugimoto. Fribourg: Academic and Gottingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 141-166.
- Şenyurt, S.Y. 2006. "Mezra Teleilat: Orta Fırat'ı Yönetenler." *ArkeoAtlas* 5: 182-183.
- Tazawa, K. 2014. "Astarte in New Kingdom Egypt: Reconsideration of Her Role and Function." *Transformation of a Goddess: Ishtar - Astarte - Aphrodite.* Ed. D. Sugimoto. Fribourg: Academic and Gottingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 103-124.
- Topcu, Y.S. 2010. "Oylumhöyük Terrakotta Figürinleri." Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi.
- Tosun, M. 2022. "Pers Akhemenid Dönemi'nde Anadolu: Bölgeler Arası Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme." *Oannes* 4 (2): 379-416.
- Tuplin, C. 2010. "All the King's Horses. In Search of Achaemenid Persian Cavalry." In *New Perspectives on Ancient Warfare.* Eds. G. Fagan ve M. Trundle, 100-182. Leiden: Brill.
- Ulbrich, A. 2016. "Near Eastern and Egyptian Iconography for the Anthropomorphic Representation of Female Deities in Cypriote Iron Age Sanctuaries." *Proceedings of the 2nd International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East. Vol. 1, ICAANE 2:* 289-303.
- Ulbrich, A. 2021. "Adoption and Adaptation of Greek Iconography in Cypriot Votive Sculpture of the Late Archaic and Classical Periods." *Κυπριακά - Forschungen zum Antiken Zypern Studies on Ancient Cyprus* 5: 221-244.
- Vella, C.N. 1998. *Ritual, Landscape and Territory. Phoenician and Punic Non-Funerary Religious Sites in the Mediterranean: An Analysis of the Archaeological Evidence, Volume II* Illustrations Ph. D. diss., University of Bristol.
- Vogüe, M. 1890. "Nécropole punique de Byrsa (1889)." *RA* 1890: 8-15.
- Whitley, A.J.M. 2018. "Near Eastern art in the Iron Age Mediterranean." *A Companion to Ancient Near Eastern Art, Blackwell Companions to the Ancient World,* Ed. C. Ann, 585-

612. USA: Wiley-Blackwell.

Winter, F. 1903. *Die Typen der Figürlichen Terrakotten I-II*. Berlin ve Stutgardt: Verlag von W. Spemann.

Yalçıklı, D. 2016. "MÖ III. Bin Yılın İkinci Yarısında Mezraa Höyük'te Açığa Çıkan İki Yapı." *TÜBA-AR* 19: 23-45.

Yalçıklı, D. ve V.M. Tekinalp. 2004. "2001 Excavations at Mezraa Höyük/2001 Mezraa Höyük Kazıları." *İlusu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2001 Yılı Çalışmaları*, Eds. N. Tuna, J. Greenhalgh ve J. Velibeyoğlu, 139-160. ODTÜ: Ankara.

Yücel, Ç. 2017. "Diyarbakır, Şanlıurfa, Mardin ve Adıyaman Müzelerindeki Geç Neolitik Çağ'dan Helenistik Dönem'e Kadar Figürin ve İdoller." Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi.

Yücel, Ç. 2018. "Diyarbakır Müzesi'nden Bir Grup Pers Süvari Figürini." *Social Science Studies* 6 (2): 42-56.

Ziegler, C. 1977. "Tambours conservés au Musée du Louvre." *RdÉ* 29: 203-214.

Arkhaia Anatolika

e-ISSN: 2651-4664

arkhaiaanatolika.org
Arkhaia Anatolika 6 (2023) 65-81
DOI: 10.32949/Arkhaia.2023.58

Araştırma Makalesi

Gaye Çarmıklı Koleksiyonu ve Sadberk Hanım Müzesi'nden Doğuran Kadın Amuletleri

Çilem UYGUN*

Melih ARSLAN**

Öz

* Doç. Dr. Çilem Uygun, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Hatay/Türkiye
E-mail: cilemuygun@mku.edu.tr
Orcid id: 0000-0002-7818-0641

** Melih Arslan, Arkeolog-Numismat, Emekli Müze Müdürü, Marmaris/Türkiye.
E-mail: arslanmelih06@hotmail.com
Orcid id: 0000-0002-2152-1564

Sorumlu Yazar: Doç. Dr. Çilem Uygun, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Hatay/Türkiye
E-mail: cilemuygun@mku.edu.tr

Geliş Tarihi: 08.03.2023
Kabul Tarihi: 14.08.2023
Online Yayın Tarihi: 01.10.2023

Makale Künyesi: Uygun, Ç. ve M. Arslan. 2023. "Gaye Çarmıklı Koleksiyonu ve Sadberk Hanım Müzesi'nden Doğuran Kadın Amuletleri". *Arkhaia Anatolika* 6: 65-81.
<https://doi.org/10.32949/Arkhaia.2023.58>.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Yazarların Katkı Oranları Beyanı: Yazarlar, çalışmanın tasarlanması; veri toplanması; veri analizi; makalenin yazımı; makalenin gönderimi ve revizyonu aşmalarında Ç.U. %60 ve M.A. %40 oranında katkı sunmuşlardır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) olarak lisanslıdır.

• Dergide yayınlanan makalelerin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)ına aittir.

Camdan yapılmış, kalıpta şekillendirilmiş, çömelir pozisyonda ve iki eli genital bölgesinde olan çıplak bir kadın figürünün betimlendiği amuletler, Hellenistik ve Roma dönemlerinde Mısır, Levant ve Kuzey Afrika kıyılarındaki antik kentlerde yoğunlaşan bir buluntu grubudur. Amulet amaçlı kullanılan bu eser grubu Anadolu'da Gaye Çarmıklı Koleksiyonu ile Sadberk Hanım Müzesi'nde bulunan üç örnekle bilinir. Özgün ve az tanınır ikonografisiyle dikkat çeken eserlerden sadece birinin buluntu yeri bilinmektedir. Amulet-1, Lydia Bölgesi sınırları içerisinde giren Manisa ili, Sarıgöl ilçesi, Dindarlı köyünde ele geçmiştir. Buluntu kontekstine ilişkin kesin veri olmaması nedeniyle amuletler yayınlanmış az sayıda örnek doğrultusunda analogi yöntemiyle tarihlendirilmiştir. En erken örnekleri MÖ 4. yüzyıla tarihlenen amuletler Hellenistik Dönem yoğun olmak üzere Roma Dönemi'ne kadar üretilmeye devam etmiştir. Kalıp birlikteliğini düşündürecek kadar benzer olan Amulet-1 ve Amulet-2 Mısır orijinli British Museum örneğine benzerliği nedeniyle MÖ 2. yüzyıl sonu ile 1. yüzyıla tarihlenmiştir. Biçimsel farklılıkları gözlemlenen Amulet-3 için ise Geç Hellenistik Dönem tarihlenmesi önerilmektedir.

Çömelen (squat) pozisyonda çıplak kadın figürlerinin Mısır'da ele geçen terracotta örnekleri araştırmacılar tarafından tanrıça Demeter mitosunda anılan "Baubo" figürüyle özdeşleştirilmiş ve günümüze kadar da bu adlandırma tartışmalı ikonografisine karşın geçerliliğini korumuştur. Kadının doğurganlığını arttıran, aynı zamanda anne ve çocuğu koruyarak toplumsal işgücünü sürdürülebilir kıldığına inanılan bu figürler Prehistorik Dönem "ana tanrıçalarına" benzer betimleme şablonuyla her kültürün yerel bereket tanrıçası ile ilişkilendirilmiştir. Bu süreçte Demeter-Persephone kültürünün kadın ve doğumla bağlantısı nedeniyle "Baubo" tanımı önerilmiş, ardından Isis-Aphrodite, Omphale ve Kotys gibi yeni tanımlar da geçerlilik kazanmıştır. Aslında figürlerin ikonografik içeriği "Baubo" olarak adlandırılan figürlerden çok daha erken bir sürece giderken, amuletlerin doğum ve sonrasına dair üstlendiği koruyuculuk fonksiyonu günümüz geleneklerini anımsatacak kadar da günceldir.

Anahtar Kelimeler: Amulet, Pandantif, Doğum, Demeter, Baubo, Ana Tanrıça, Cam.

Arkhaia Anatolika

e-ISSN: 2651-4664

arkhaiaanatolika.org
Arkhaia Anatolika 6 (2023) 65-81
DOI: 10.32949/Arkhaia.2023.58

Research Article

The Amulets for Woman Giving Birth in the Gaye Çarmıklı Collection and Sadberk Hanım Museum

Çilem UYGUN*

Melih ARSLAN**

* Assoc. Prof. Dr. Çilem Uygun, Hatay Mustafa Kemal University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Archaeology, Hatay/Türkiye.
E-mail: cilemuygun@mku.edu.tr
Orcid id: 0000-0002-7818-0641

** Melih Arslan, Archaeologist-Numismatist, Museum Director (Retired), Marmaris/Türkiye.
E-mail: arslanmelih06@hotmail.com
Orcid id: 0000-0002-2152-1564

Corresponding Author: Assoc. Prof. Dr. Çilem Uygun, Hatay Mustafa Kemal University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Archaeology, Hatay/Türkiye.
E-mail: cilemuygun@mku.edu.tr

Received Date: 08.03.2023

Acceptance Date: 14.08.2023

Online Publication Date: 01.10.2023

Citation: Uygun, Ç. ve M. Arslan. 2023. "The Amulets for Woman Giving Birth in the Gaye Çarmıklı Collection and Sadberk Hanım Museum". *Arkhaia Anatolika* 6: 65-81.
<https://doi.org/10.32949/Arkhaia.2023.58>.

Conflicts of Interest: No conflict of interest has been declared.

Author Contribution: The authors, designing the study; data collection; data analysis; writing the article; contributed to the submission and revision of the article (Ç.U. 60% and M.A. 40%).

Copyright & License: Authors retain copyright of their work and their articles are licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

• The scientific and legal propriety of the articles published in the journal belongs exclusively to the author(s).

Abstract

The amulets of mold-made glass depicted a nude squatting fat female figure, with both hands placed in her genital area are a group of finds that are concentrated in ancient cities on the Egyptian, Levant and North African coasts during the Hellenistic and Roman Periods. This group of artefacts used for amulets is known in Anatolia. There are three examples from the Gaye Çarmıklı Collection and the Sadberk Hanım Museum. Only one of the amulets, which attract attention for its original and little-known iconography, is known where it was found.

Amulet-1 found in the Dindarlı village of Manisa, where the ancient Lydia region is located. Due to lack of the certain find-context it was dated by analogy method based on the few published samples. The earliest examples of amulets are dated to the 4th century BC and they continued to be more intensively in the Hellenistic Period until the Roman Period. Amulet-1 and 2, which are so similar as to suggest that they may have been made from the same mould, have been dated to the end of the 2nd and 1st century BC on the basis of their similarity to the British Museum's Egyptian sample. A Late Hellenistic date is suggested for the Amulet-3, whose stylistic differences are observed.

The terracotta samples of nude squatting fat female figures found in Egypt were identified by the researchers with the "Baubo", which mentioned in the myth of the goddess Demeter, and this definition has preserved its validity despite its controversial iconography. These figures, which are believed to increase the fertility of women and make the social workforce sustainable by protecting the mother and child at the same time, have been associated with the local fertility goddess of each culture with a depiction pattern similar to the Prehistoric Period "Mother Goddesses". In this process, the definition of "Baubo" was recommended because of the connection of the cult of Demeter-Persephone with women and childbirth, and then the new identification as Isis-Aphrodite, Omphale and Kotys acquired currency. In fact, while the iconographic content of the figures goes much earlier than the figures called "Baubo", the protective function undertaken by the amulets for birth and afterward is as up-to-date as reminiscent of today's traditions.

Keywords: Amulet, Pendant, Birth, Demeter, Baubo, Mother Goddesses, Glass.

Giriş

Bu çalışmada, Gaye Çarmıklı Koleksiyonu ile Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonu'nda yer alan, çömelir pozisyonda, doğum öncesi anda betimlenen kadın figürlerinden oluşan üç amulet grubu ele alınacaktır. Yükseklikleri ortalama 20 mm olan figürinlerin baş kısmına eklenen askı halkasından da anlaşıldığı üzere, boyunda taşınan veya kutsal alanlarda ipe asılarak tanrıçaya sunulan bu amuletler yapım tekniği, tipoloji, stil ve ikonografik açıdan irdelenecektir. Amaç, arkeoloji literatüründe az sayıda yayınla bilinen, genelde de Levant Bölgesi ve Kuzey Afrika'da üretildiği öngörülen bu amuletlerin Anadolu'da bulunan örneklerini tanıtmak, böylece üretim ve ticaret alanlarına dair yeni yorumlar ortaya koymaktır.

Amulet-1: Ankara Etnografya Müze Müdürlüğüne bağlı Gaye Çarmıklı Koleksiyonu'nda yer alan amulet, antik dönemde Lydia Bölgesi sınırları içerisinde kalan Apollonos Hieron yakınında (Manisa ili, Sarıgöl ilçesi, Dindarlı köyünde) bulunmuştur. Opak beyaz renkli camdan yapılan kadın figürü başının üzerine eklenen askı halkasındaki kırık dışında oldukça iyi korunmuştur¹. Eserin yüksekliği 22 mm, genişliği 12 mm, kalınlığı ise 8 mm'dir. İnce bir çizgiyle vurgulanan zemin üzerine çömelen kadın figürü cepheden betimlenmiş, saç ve yüz uzuvları detaylandırılmamıştır (fig. 1). Yuvarlak formu, birbirine yakın ve çukur verilen göz, küçük burun, etli yanak ve oval çene ile yüz sonlanır. Kulak hizasında başlayan ve geriye doğru çıkıntı yapan kısım saç topuzunu andırır. Kısa ve geniş boyun, dar ve yuvarlak omuzla birleşir. Boynun her iki kenarından omuz hizasına kadar düz devam eden kısım, üretim esnasında kalıptan taşan fazlalıktır.

Kollar dirsekten bükülerek kasıklara baskı uygularcasına karnı kavrar. Çömelme hareketine bağlı olarak dizler her iki yana doğru açılmış, bitişik vaziyetteki bacaklar profilden, ayaklar ise hafif $\frac{3}{4}$ cepheden betimlenmiştir. Kalça sağlam bir şekilde zemin çizgisine otururken, vulvanın doğum için açılmaya başladığı dikey ince bir çizgi şeklinde betimlenmesinden anlaşılır. El ve ayaklarda, vücudun genelinde olduğu gibi parmaklar detaylı olarak işlenmemiştir. Figürün göğüsleri hamileliği vurgularcasına iri ve dolgundur. Göğsün altında bükülme hareketinden kaynaklı göbük üzerine yığılan yağ katmanları yatay çizgilerle gösterilmiştir. Benzer şekilde geniş göbük deliği de derin işlenerek figürün genelindeki plastik stil devam ettirilmiştir.

Figür 1: Gaye Çarmıklı Koleksiyonu cam amulet (Gaye Çarmıklı Koleksiyonu Arşivi).

¹ Koleksiyon env. no. 176.

Amulet-2: Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonu'nda yer alan eserin buluntu yeri bilinmemektedir². Kehribar renkli yarı opak cam hamurundan yapılan amulet 22 mm yüksekliğinde, 12 mm genişliğindedir (fig. 2). Sağlam olarak günümüze ulaşan figürün yüzünde iri gözle tezat oluşturacak biçimde küçük burun ve dudak profili izlenir. Amulet-1'de olduğu gibi omuzlar dar, göğüsler iri, karın şiş, göbek deliği geniş verilmiş olup, elleriyle kasık bölgesine bastırmaktadır. Profilden verilen bacaklar genital bölgeyi açıkta bırakacak şekilde yanlara doğru açılır. Sadberk Hanım Müzesi örneğinin gerek ölçü gerekse yüz ve vücut detaylarının Gaye Çarmıklı Koleksiyonu amuleti ile benzerliği kalıp birlikteliğini düşündürür.

Figür 2: Sadberk Hanım Müzesi cam amulet (*Sadberk Hanım Müzesi Arşivi*).

Amulet-3: Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonu'nda bulunan bu amuletin de ne yazık ki buluntu yeri bilinmemektedir³. Lacivert, opak camdan yapılan figürün 19 mm yüksekliğinde, 11 mm genişliğinde olup, saç ve yüz uzuvlarının verilmesi açısından diğer iki örnekten oldukça farklıdır (fig. 3). Ortadan ikiye ayrılan saç, kalın bir rulo halinde alnın iki yanını çevreleyerek ensede topuz yapar. Yuvarlak yüz konturu içinde iri gözler, çıkık elmacık kemikleri, düz dudak kenarları belirgindir. Her iki eliyle kasık bölgesine bastıran figür dar omuzları, iri göğüsleri, geniş göbek deliği ve yana açılan bacaklarıyla diğer amuletlerle benzerdir. Renk dışında bu eseri farklı kılan bir diğer özellik de MS 2. yüzyıla ait bir halka küpeye takılı olmasıdır⁴. Bu tip küpelere genelde altın telden yapılan dikey sarkaçlar takılmakta, doğuran kadın amuletleri ise Mısır'da ele geçen lahit kapağı üzerindeki portreden de anlaşıldığı üzere boyuna asılmaktaydı⁵. Özetle, Sadberk Hanım Müzesi örneği MS 2. yüzyıl küpesine sarkaç olarak eklenmiş ve günümüzde de bu şekilde teşhir edilmektedir.

Tipoloji, Stil ve Atölye

Literatür araştırmaları, amulet amaçlı kullanılan çömelen hamile kadın pandantiflerinin Mısır, Suriye ve Kartaca'ya kadar uzanan geniş alanda şaşırtıcı derecede az sayıda örnekle temsil edildiğini ortaya koymuştur. Demeter ile ilgili mitolojik anlatımlar

² Müze env. no. SHM 8655- HK. 4126.

³ Müze env. no. SHM 15092-ARK.10.60.

⁴ Naumann 1980, 42, taf. 17, kat. no. 75.

⁵ Nifosi 2019, 103, fig. 3.21a.

çerçevesinde adı geçen Baubo karakteriyle özdeşleştirilen söz konusu amuletlerle ilgili ilk araştırma St. J. Simpson tarafından 2004 yılında, Merv antik kenti kazılarında ele geçen bir örnek üzerinden yapılmıştır⁶. 2015 yılında bu kez C. Beer, Akdeniz kültür bölgesinde yoğunlaşan bu amulet grubunun örneklerini bir araya toplamıştır⁷. Kazı buluntusu olarak ele geçen veya müze koleksiyonlarında yer alan 25 örnek yazar tarafından “Tip-Varyasyon, Renk ve Dağılım” başlıkları altında ele alınmıştır. Yazar makalesinde, bu kadın figürlerinin tanrıça Demeter’i neşelendirmek için eteğini kaldıran ve cinsel organını tanrıçaya gösteren “Baubo” tipolojisinden farklı olduğunu belirtmesine rağmen, genel kanaat doğrultusunda literatürde kabul gördüğü şekliyle bu adlandırmayı kullanmaya devam etmesi, ikonografi bölümünde detaylıca ele alacağımız “Baubo” tartışmasının da önünü açmıştır. Beer’in makalesinde değerlendirilen amuletlerin ortak özelliği, camdan ve kalıp tekniğinde yapılmalarıdır. Üretim aşamasında genelde kobalt mavisi, yarı saydam koyu grimsi mavi, saydam açık mavi ya da saydam yeşil gibi vurgulu renklerin yanı sıra, saydam sarımsı-beyaz ile opak sarı ve opak beyaz gibi daha doğal renklerdeki cam hamuru tercih edilmiştir. Makalede değerlendirdiğimiz pendantsiflerden Gaye Çarmıklı Koleksiyonu’ndaki örnek saydam sarımsı/beyazımsı rengiyle doğal olarak tanımlanan gruba girerken, kehribar ve lacivert renkli Sadberk Hanım Müzesi örnekleri yarı değerli taşların taklitleri (amber ve lapis lazuli) olarak tanımlanır. Beer, yayınında hamur renklerinin istatistiğine dayanarak İbiza ve Fenike-Pön *Nekropolis*i’nde ele geçen örneklerde farklı tonlarda da olsa mavi cam hamurunun tercih edildiğini belirtmesine rağmen Mısır ve Delos örneklerinde de mavi tonlarının görülmesi, kanaatimizce coğrafyaya göre bir renk sınırlamasından söz etmenin çok da doğru olmayacağını ortaya koymuştur⁸. Mavi cam hamurunun tercih edilmesinde, Tunç Çağı’ndan itibaren sevilerek kullanılan ve zahmetli yapım tekniğiyle dikkat çeken fayansı daha ucuz ve kolay bir teknikle taklit etme isteği de rol oynamış olmalıdır. Bu bağlamda, Kartaca koloni yerleşimleri Mallorca ve Puig des Molins⁹ *nekropolis*lerinde bulunan ve MÖ 4. yüzyılın birinci çeyreğine tarihlenen örnekler, çarpıcı kobalt mavisi rengiyle Roma İmparatorluk Dönemi içlerine kadar talep gören Mısır fayanslarının Geç Klasik Dönem taklitleri olarak değerlendirilebilir¹⁰.

Detaydan uzak ancak bir o kadar da plastik betimlenen kadın figürlerinin yapımında farklı renkte cam hamurlarının tercih edilmesine ek olarak saç, yüz, göğüs ve göbek deliğinin verilmişindeki farklılıklar, kalıp çeşitliliğine de işaret etmektedir. Özellikle türban ya da *kekryphalos* benzeri bir saç aksesuarıyla çeşitlenen saç modelleri, ana şablonu zenginleştiren küçük dokunuşlardır¹¹. Bu amuletler için başlangıçta Fenike ya da Levant

Figür 3: Sadberk Hanım Müzesi cam amulet
(Sadberk Hanım Müzesi Arşivi).

⁶ Simpson 2004, 227-234.

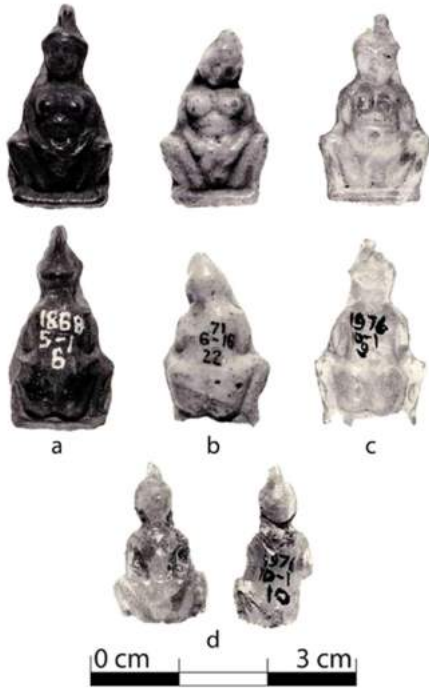
⁷ Beer 2015, 339-349.

⁸ Beer 2015, 342-344.

⁹ Izquierdo-Peraile ve Prados-Torreira 2004, 166, fig. 5.

¹⁰ Beer 2015, 342.

¹¹ Beer 2015, 341.

Figür 4: British Museum Koleksiyonu cam amuletleri (Simpson 2004, 231, fig. 6a-b)

açından en yoğun grup ise Londra British Museum Koleksiyonu'nda yer alır (fig. 4). Cezayir yakınlarındaki *Gunugus Nekropolis'i*'nde MÖ 3.-2. yüzyıl kontekstinde ele geçen amuletlerden üretimin Hellenistik Dönem içinde de devam ettiği anlaşılır¹⁵. Türkmenistan'daki Merv¹⁶ antik kentinde bulunan örnek Geç Hellenistik Dönem'de amuletlerin yayılım alanının doğu sınırını belirlerken, Meroë *Nekropolis'i* (Sudan) örneği ise Erken Roma İmparatorluk sürecine kadar kullanımın devam ettiğini belgeler¹⁷. Mısır kültüründeki bu süreklilik MÖ 4.-1. yüzyıl arasına tarihlenen örneklerin daha soyut biçimi olarak MS 3. yüzyıla kadar devam eder. Biçime ek olarak ham maddesi de değişen fayans ya da yarı değerli taştan yapılmaya başlayan bu kadın figürinleri Baubo yerine "Omphale" olarak tanımlanır.

Ülkemiz sınırları içerisinde tespit edilen bu amuletlerden bir tanesi Gaye Çarmıklı Koleksiyonu'nda, iki tanesi Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonu'nda olmak üzere şimdilik üç örnekle temsil edilmektedir. Kalıp birlikteliğini düşündürecek derecede hem ölçü hem de yüz detayları açısından benzer olan Amulet-1 ve Amulet-2 derin ve detaysız göz konturu, yuvarlak ve dolgun verilen göğüs biçimlendirmesi ile British Museum'da sergilenen ve Geç

Bölgesi çıkış noktası olarak kabul edilmiş, ancak sonradan Mısır'da bulunan benzer tipte terracottaların protip olabileceği önerilmiştir¹². Terracotta öncüllerinin tipolojik sınıflandırmasına göre cam amuletler "Dunand Tip 2¹³" grubuna girmekte olup, bunlar terracotta örneklerle kıyasla daha katı bir şablonda betimlenmişlerdir. Beer, yayınında amuletleri sadece askı halkalarının eklenti yerlerine göre iki farklı tipte gruplamıştır¹⁴. Makalede değerlendirdiğimiz amuletlerin tamamı, başın üzerinde bulunan askı halkası nedeniyle Beer'in birinci grubuna girmektedir.

Tarihlendirme

Çömeliir pozisyonda, doğum yaparken betimlenen cam kadın amuletleri bilimsel kazılarda ele geçen örnekler doğrultusunda MÖ 4. yüzyıl başlarından önceye tarihlenmez. Hibe ve satın alma yoluyla Avrupa ve Amerika'daki müzelerin koleksiyonlarına dahil edilen örnekler ise buluntu kontekstlerinin bilinmemesi nedeniyle tipolojik çeşitliliği belgelemenin ötesine gidemez. Sayısal

¹² Beer 2015, 340. Beer, bu terracottaları F. Dunand'ın iki tipe ayırdığını, ikinci tipte bulunan daha karikatürize stilde betimlenen örneklerin aslında üç grupta toplanması gerektiğini önerir. Birinci tipte sandalyede, ayakları birbirine değecek şekilde oturan ve dua eden kadınlar yer alır ve bunlar "Doğuma Önderlik Eden" sıfatına sahip tanrıça Isis'e dua eder. İkinci grupta ise, makale konusunu oluşturan amuletler ile benzer duruş ve gestustaki terracottalar yer alır. Çömelen ya da *squat* pozisyonundaki kadınlar elleri kasık bölgesinde, vulvası vurgulanmış, başında da kalınca bir çelenkle betimlenir. Beer tarafından önerilen üçüncü grupta ise başında geriye doğru kaymış türban benzeri bir başlık bulunan şişman çıplak kadın figürünün bacaklarının ayrıık, dizlerinin bükük, göğüslerinin yuvarlak ve vulvasının vurgulu işlenmesi makalede ele aldığımız tipte örtüşür.

¹³ Dunand 1979, 100.

¹⁴ Beer 2015, 341-342.

¹⁵ Gauckler 1915, 414, pl. CCLXIX, 3.

¹⁶ Simpson 2004, 228, fig. 2.

¹⁷ Dunham 1963, 118, 122, no. 193, fig. 92g.

Hellenistik Dönem'e (MÖ 2.- 1. yüzyıl) tarihlenen Mısır orijinli örnekle son derecede benzerdir¹⁸ (fig. 4a). Bu benzerlikten her iki pandantifin de MÖ 2. yüzyıl sonu ile 1. yüzyıl arasına tarihlenmesi gerektiği sonucuna ulaşılır. Saç modeliyle diğerlerinden ayrılan Amulet-3 ise farklı bir atölye/kalıp ürünü olarak aynı dönem içerisine tarihlenmelidir.

MÖ 4. yüzyıldan MÖ 1. yüzyıla kadar uzanan 300 yıllık üretim sürecinde batıda İspanya, Ege Denizi, kuzeyde Karadeniz kıyıları, güneyde Mısır ve Levant kıyıları ve doğuda Mezopotamya'dan Türkmenistan'a kadar uzanan geniş bir alana yayılan bu cam amuletlerin nerede üretildiği araştırmacılar tarafından sorgulanan bir diğer başlıktır (fig. 5). Hellenistik ve Roma dönemleri içerisinde Akdeniz ticaretinin etkisiyle geniş bir alana yayılan bu malzeme grubu, yerel tanrıçalarla kolaylıkla özdeşleştirebilecek evrensel ikonografisinin de etkisiyle başka kültür bölgelerinde de üretildi mi? Buluntuların dağılım istatistiğine baktığımızda, Fenike kolonilerinin yer aldığı Kuzey Afrika'daki cam atölyeleri Geometrik Dönem sonuna kadar uzanan köklü amulet üretim süreçleriyle Doğu Akdeniz atölyelerine iyi bir alternatif olma potansiyeline sahiptir. Makalede incelenen amuletlerden yalnızca birinin buluntu yerinin bilinmesi, atölye tespitini zorlaştırmakla birlikte, Lidya Bölgesi'ni bu buluntu grubunun yayılım alanı içerisine dahil eder. Diğer yandan İonia'da Priene, Magnesia ve Erythrai merkezli Baubo kültünün Lidya Bölgesi'ndeki varlığı, Doğu Akdeniz orijinli farklı bir betimleme şablonuyla da olsa belgelenir¹⁹. Ephesos'ta Yarikkaya Demeter/Persephone Kutsal Alanı'nda ele geçen pişmiş toprak amulet, bu ikonografinin bölgede farklı bir materyalden ancak ortak amaç doğrultusunda üretildiğini pekiştirirken, eserin F. Alanyalı tarafından Demeter/Persephone kültüyle ilişkili yorumlanması daha önce de belirttiğimiz gibi buluntu yerine bağlı olarak yerel tanrıçanın/tanrıçaların ikonografiye dahil edilme sürecinin doğal sonucudur²⁰. Anadolu'da çömelen kadın terracottalarının Troia, Klazomenai ve Tarsus gibi merkezlerde ele geçmesi, Hellenistik Dönem'de söz konusu ikonografinin Anadolu'nun genelinde bilinir olduğunu göstermesi açısından da önemlidir²¹. Atina Agorası'nda bulunan, MÖ 5. yüzyıl başlarına tarihlenen ve "Baubo" olarak tanımlanan terracotta figürin, Yunanistan'da bu sürecin Klasik Dönem'e kadar uzandığının kanıtıdır²². Levant kıyılarında amuletlerle aynı ikonografide ve aynı zaman dilimi içerisinde terracotta figürinlerin²³ ele geçmesi, bölge için önerilen merkezi atölye görüşünü kuvvetlendirmekle birlikte, yayınlanmış eser sayısının azlığı kesin bir sonuca varmayı güçleştirir. Müze ve özel koleksiyonlardaki eserlerin erişilebilen dijital fotoğraflarından, aslında yayınlandıktan daha fazla sayıda örnek olduğu anlaşılır ancak eserlerin buluntu yerlerine dahil verilerin olmayışı ne yazık ki atölye konusuna katkı sağlayamamaktadır²⁴.

Diğer yandan Tralleis'te ele geçen çömelen kadın figürü kemik amulet yayıncılarının önerdiği MS 3.-4. yüzyıl tarihi doğru kabul edildiği takdirde, bu ikonografinin en geç örneğini oluşturur²⁵. Dolgu içerisinde ele geçen diğer kemik objelerin MS 1. yüzyıl ile 7. yüzyıl arasına ait olması ne yazık ki kemik figür için önerilen tarihi sorgulamayı mümkün kılar²⁶. Figürün duruş pozisyonuna ek olarak detaydan uzak işlenen yüz uzuvları, şiş karın ve dikey bir çizgiyle vurgulanan vulvasıyla cam pandantiflere benzemesine rağmen,

¹⁸ Simpson 2004, 231, fig. 6a-b.

¹⁹ Karataş 2019, 180.

²⁰ Soykal-Alanyalı 2005a, 295-300; Soykal-Alanyalı 2005b, 319-326.

²¹ LIMC III.1, 88-89, no. 3 (Klazomanai); no. 6 (Troia); no. 7 (Tarsus).

²² Nicholls 1995, 441-442, pl. 106, Agora T 2358 +T 2378.

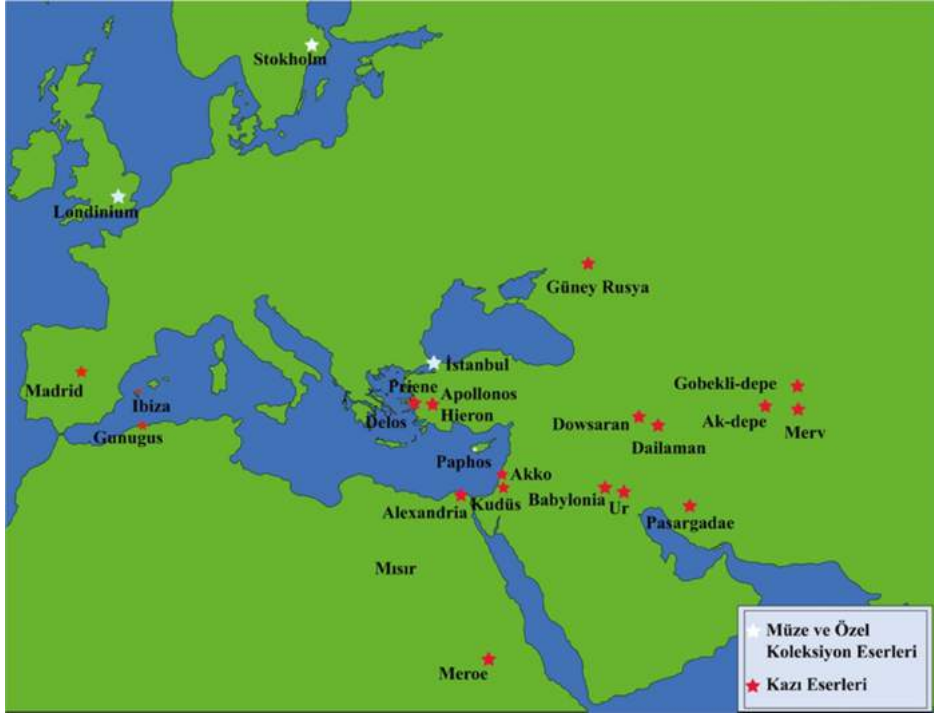
²³ Castiglione 2019, 362, 364, fig. 25.3.

²⁴ Budapeşte Müzesindeki Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen çömelen Baubo için bk. Museum of Fine Arts, Budapest. 2022; Paros Müzesi örneği için bk. Wikimedia Commons. 2022; Londra Freud Müzesi örneği için bk. Freud Museum London. 2022.

²⁵ Ünal *et al.* 2021, 274, 286, cat. no. 21.

²⁶ Ünal *et al.* 2021, 270.

kollarının olmayışı ve üst gövdesinin giysili oluşuyla farklıdır. Stilize anlatıma bağlı oluşan bu farklılıklara karşın amuletin Hellenistik Dönem sonu ile MS 1. yüzyıla tarihlenen Mısır'dan karnelyan bir örnekle benzerlik göstermesi, Tralleis kemik kadın figürünü için önerilen tarihin MS 1.-2. yüzyıla, yani Erken Roma İmparatorluk Dönemi'ne çekilmesi gerektiğini düşündürür²⁷.

Figür 5: Bugüne kadar bulunmuş cam amuletlerin dağılımını gösterir harita (Çizim: Tuğba Teze).

İkonografi

Çömelir (*squat*) pozisyonda, doğum yaparken betimlenen çıplak kadın amuletlerinin 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Mısır'da ele geçen örnekleri "Baubo" veya "Pseudo-Baubo"²⁸ olarak tanımlanmış ve günümüze kadar da bu tanımlama -bazı yayınlarda sorgulansa da- kabul görmüştür²⁹. Sayıları giderek artan arkeolojik araştırmalardan elde edilen bulgular çıplak, iri göğüslü, şiş karınlı çömelir pozisyonda kadın betimlemesinin Baubo olarak tanımlanan Klasik Dönem tarihli amuletlerden çok daha erkene uzandığını ortaya koymuştur. R. V. Nicholls, Atina Agorası'nda ele geçen benzer biçimde betimlenmiş terracotta figürinlerin Hellenistik Dönem'in *groteks* anlatımını hatırlatan abartılı yüz uzuvlarını çıkış noktası kabul ederek, söz konusu kadın betimlemeleri için önerilen "Baubo" tanımlamasını sorgulayan ilk kişidir³⁰.

Amuletlerle ilişkili görülen Baubo kimdir? Baubo, MÖ 7. ve 6. yüzyıllarda kaleme alınan Homerik Demeter İlahisi'nde adı geçen Iambe figürü ile özdeşleştirilen bir karakterdir³¹. Pan ile Echo'nun kızı olan Iambe, Eleusis kralının hizmetindeyken, yaptığı müstehcen dans ve şakalarla Demeter'i güldürerek yas sürecinden çıkartır ve böylece bir anlamda toprağın bereketinin geri dönmesine katkı sağlar³². Baubo'nun bir başka kimliği de

²⁷ Nifosi 2019, 102-103, fig. 3.21b.

²⁸ Nifosi 2019, 98.

²⁹ LIMC III.1, 87-90.

³⁰ Nicholls 1995, 441-442.

³¹ Karataş 2019, 180.

³² LIMC III.1, 87-90, LIMC III.2, 67-68; Kerényi 2012, 75.

Figür 6: Priene buluntusu Baubo
(Raeder 1984, 85, abb. 23b)

Demeter'in insanlığa tarımı öğretmesi için yetiştirdiği Triptolemos'un annesi olmasıdır³³. Özde Eleusis gizem dininin önemli karakterlerinden biri olarak kabul edebileceğimiz Baubo, tarım ve bereket ile ilişkili olup, en yaygın görsel anlatımı da mitolojide vurgulandığı biçimde eteğini kaldırarak cinsel bölgesini gösterdiği versiyonudur³⁴ (fig. 6). Karın boşluğuna eklenen baş ile karikatürize edilen bu figürinlerle, kökeni MÖ 2. bine kadar uzanan Yakın Doğu kültürlerine ait *anasyrma* gestusu Hellenistik Dönem Yunan görsel sanatına taşınır³⁵. Mısır'da tanrıça Hathor'un babası Ra'yı neşelendirmek için aynı gestusu yaparak onu kahkahalara boğması, bölgede bu hareketin en depresif duygu durumuna sahip ilahi karakteri bile normalleştirecek güçte dini bir eylem olarak kabul görmesinde etkili olmuştur³⁶.

MÖ 4. yüzyıl başlarından Roma Dönemi'ne kadar uzanan süreçte Baubo betimlemeleri çeşitlenir. Bacaklarını ayırır pozisyonda bir yaban domuzu üzerine ya da doğrudan yere oturan şiş karınlı kadınlar da Baubo olarak tanımlanır³⁷ (fig. 7). Hellenistik Dönem'in sonlarında Herakles'in de ikonografiye dahil edilmesiyle, Roma Dönemi'nde daha da yaygınlaşacak olan Baubo'nun Omphale'ye dönüşüm süreci başlamış olur³⁸.

Aslında doğum esnasında betimlenen kadın anlatımları Baubo ve Omphale'den çok daha erkene uzanan köklü bir geçmişe sahiptir. Kadının kendi bedeninden başka bir bedeni çıkarması, insan anatomisinin işleyiş biçiminin henüz anlamlandırılmadığı Prehistorik Dönem kültürleri için kelimenin tam anlamıyla mucize olarak algılanmıştır. Doğum eylemiyle soyun devamlılığını sağlayan kadına duyulan saygının göstergesi olan "ana tanrıça" kavramı inançta eril tanrıların, yeryüzünde ise eril yöneticilerin güç kazandığı süreçte Prehistorik Dönem'deki kadar olmasa da önemini korumayı başarmıştır³⁹. Şiş karında bebeğini güvende tutan, iri göğüsleriyle onu besleyecek sütü sağlayan kadın bedeni, tarımın gelişmesiyle insan yaşamında önemli bir öge haline gelen toprak ile özdeşleştirilmiştir. Türk-Altay mitolojisinin dilimize bir yansıması olan "Toprak Ana" tanımlaması, Prehistorik algının sürekliliğini göstermesi açısından önemlidir⁴⁰.

Proto-Neolitik Dönem'in orta evresinde Göbekli Tepe'de taş üzerine kazınan kadın betimlemesi, çağının kadın imgelemindeki çeşitliliği yansıtmaya ek olarak, makalede değerlendirdiğimiz amuletlerdeki ikonografinin en erken örneği olmasıyla da önemlidir⁴¹.

³³ Grimal 2012, 116.

³⁴ LIMC III.2, 67-68, Baubo I a, e, f.

³⁵ Lebesse 2009, 529-530, fig. 7-9. *Anasyrma* gestusu Orientalizan Dönem'de Girit kültürü aracılığıyla Yunan sanatına geçer, Aphrodite ve Hermaphrodit betimlemeleriyle Roma Dönemi'ne kadar varlığını sürdürür.

³⁶ Nifosi 2019, 98.

³⁷ LIMC III.2, 67-68, Baubo 2-4.

³⁸ LIMC III.1, 88; LIMC III.2, 67-68, Baubo 9.

³⁹ Yaman 2020, 5-14, lev. 1-7. Günümüz sosyolojik yapısında bile kadına ayrı bir saygınlık kazandıran "ana" sıfatı Antik Dönem'de *oikos* ile sınırlı yaşam sürmek zorunda kalan kadına ne yazık ki Prehistorik Dönem'deki hemcinsleri kadar itibar ve güç sağlayamamıştır. Venüs olarak tanımlanan ilk kadın betimlemelerinin çıplak, iri göğüslü, şiş karınlı ve geniş kalçalı fiziği Neolitik Dönem'e de yansımış; Tunç Çağ'ında ise değişen estetik anlayışla kadın artık daha zayıf ve hatta soyut çizgilerle "idol" olarak tasavvur edilmiştir.

⁴⁰ Akçam ve Köse 2022, 389-396.

⁴¹ Bilgi 2012, 44, R3.

Çömelmiş pozisyonundaki kadın sağ kolunu dirsekten bükerek karnına doğru uzatır, sol kolu da yine dirsekten bükülü ancak yukarı doğru açılmaktadır. Doğum sahnesi olarak yorumlanan bu anlatımda kadının vulvasından iki parça sarkmaktadır. Dikkatli bakıldığında, kadının ayaklarına benzeyen bu eklentiler ters pozisyonda doğan bir bebeğin ayakları olarak da yorumlanabilir. Yüzde ise sadece göz/kaş ve burun detayına yer verilmiş, ağız işlenmemiştir. Yatay ve eğik kısa çizgileri kaş olarak yorumladığımızda, günümüzden 10 bin yıl öncesine ait bu betimlemede doğum esnasında çekilen acının ifade edilmeye çalışıldığını söylemek yanlış olmaz. İlginç olan husus, aynı mimik özelliklerinin konumuzu oluşturan amuletler için de geçerli olmasıdır. Anatomik başarının ötesinde, duygu durum anlatımlarının *pathos*la en üst noktaya ulaştığı Hellenistik Dönem'e tarihlenen amuletlerde yüzün detaylandırılmasına gerek duyulmamış, olasılıkla kadını kimliklendirmekten çok doğum eylemi ön plana çıkartılmak istenmiştir. Göbekli Tepe'deki kadın figürü, Orta Anadolu Neolitik'te Çatalhöyük'te ele geçen ve her iki yanında leopar/dişi aslanların eşlik ettiği, tahta oturur vaziyette ve de doğum anında betimlenen kadın anlatımıyla ilahi bir karaktere yani "ana tanrıça"ya dönüşmüştür⁴². Doğum öncesi çömelmiş pozisyonda betimlenen kadın figürleri Göbekli Tepe sonrasında MÖ 7. binde Doğu Avrupa Neolitik Dönem yerleşmelerinde görülür⁴³. Anadolu'da ise aynı ikonografi çağdaş süreçte Çatalhöyük ve Hacılar figürleriyle farklı bir duruş pozisyonuyla da olsa betimlenir⁴⁴.

Hamile kadın anlatımları zamanla yerini çocuğunu emziren ya da taşıyan kadınlara bırakır. Doğum yapan kadın betimlemeleriyle aynı düşünceden köklendiği için bu tiplerin de kronolojik gelişimine değinmemiz gerekir. Literatürde *kourotrophos* olarak tanımlanan bu ikonografi, çömelmiş kadınlar gibi Anadolu Neolitik'te Çatalhöyük'te karşımıza çıkar⁴⁵. MÖ 14. yüzyıla tarihlenen altın kolye sarkacında, Hitit tanrıçası kucığında çocuğuyla Çatalhöyük ana tanrıçasını andıran biçimde aslan pençeleriyle süslü kolçaklı bir tahta oturur şekilde betimlenir⁴⁶. Mısır'da ise MÖ 15. yüzyıl kadınları tanrı ya da firavun olarak tanımlanan karakterleri taşıyan kadınlar betimlenir⁴⁷. Aslında çocuk taşıyan kadın figürleri için süregelen en önemli tartışma da tam olarak bu noktada yoğunlaşır. Demir Çağı'nda başlayan ve Roma Dönemi'ne kadar devam eden *kourotrophos* betimlemelerinin bir tanrıçayı mı yoksa ölümlü bir kadını mı temsil ettikleri belli değildir. Kesin olan husus, bu figürinleri sipariş eden kitlenin hamile ya da çocuklu kadınlar olduğu, bu zor süreçte ilahi bir güç aracılığıyla hem kendilerini hem de çocuklarını korumayı hedefledikleridir. Bu bağlamda Yunanistan⁴⁸ ve Anadolu'da⁴⁹ Demeter-Persephone gibi kadın ve bununla ilintili olarak doğum ile ilgili tanrıçaların kült merkezlerinde bulunan terracottalar içerisinde *kourotrophos* ikonografisi yoğunluk gösterir ve Anadolu'da yerli ana tanrıçalarla özdeşleştirilen Artemis, Aphrodite ve Demeter'in görsel anlatımlarında sıklıkla kullanılır⁵⁰.

Figür 7: Mısır'dan boğa üzerinde Baubo, Greko-Roma Dönemi (Nifosi 2022, 182, fig. 5).

⁴² Bilgi 2012, 101, R182.

⁴³ Soykal-Alanyalı 2005a, 297.

⁴⁴ Bilgi 2012, 99-101, R176-182.

⁴⁵ Bilgi 2012, 76-77, R8, 101, R189-190.

⁴⁶ Bilgi 2012, 422-423, R1138.

⁴⁷ Aldred 1980, 157-158, fig. 119-120.

⁴⁸ Hadzisteliou-Price 1978, 1-58.

⁴⁹ Halikarnassos, Kos, Priene, Theangela için bk. Schipporeit 2017, 25; Kaunos için bk. Bulba 2019, 130-134, lev. 4.

⁵⁰ Ephesos Tetragonos Agorası kuyu buluntusu için bk. Alanyalı 2016, res. 2; Şahin 2013, 88.

Görülen odur ki Yunan mitolojisinin resmi sıfatlı doğum tanrıçası olan Eileithyia Anadolu’da daha geri planda kalmış, olasılıkla da “bereket” sıfatı taşıyan yerel tanrıçalara entegre olmuştur⁵¹.

Kourotrophos betimlemelerinde öne çıkan bir diğer sahne de emziren kadın ikonografisi olup, kökeni Mısır ile Mezopotamya’da MÖ 4. bine kadar uzanır. Bu ikonografi Anadolu’da ise en erken MÖ 3. bin yıl sonuna tarihlenen Horoztepe figürininde görülür ve Geç Hitit Karatepe kabartmalarında da devam eder⁵². Aile betimlemelerinin ön plana çıktığı Geç Hitit stelleri aynı zamanda *kourotrophos* ikonografisini kendine özgü anlatım biçimiyle yorumlayan yerli Anadolu örnekleri olarak ayrı bir öneme sahiptir⁵³. Klasik Dönem içerisinde hem çocuk emziren hem de çocuk taşıyan *kourotrophos* figürinleri İonia’da kutsal alanlara ek olarak *nekropolis*lerde⁵⁴ ele geçmeye devam eder. Figürinlerden de açıkça gözlemlendiği üzere, Arkaik Dönem’de Anadolu’nun ana tanrıçası Kybele Yunan inancına girmiş, Hellenistik Dönem’e kadar da başta Rhea ve Demeter olmak üzere mevcut tanrıçaların bereket, doğum ve hayvanların hakimi (*potnia theron*) gibi sıfatlarında algılanarak, onların kişilikleriyle özdeşleştirilmiştir⁵⁵. Roma inanç sisteminde ise ana tanrıça, Kybele kimliğiyle MÖ 3. yüzyıl sonunda pantheondaki yerini almış, hızlı bir biçimde inşa edilen tapınaklar ve düzenlenen festivallerle organize bir kült sisteminin sahibi olmuştur⁵⁶.

Doğum anında veya çocuk taşırken betimlenen kadın figürinlerinin kronolojik özeti sonrasında çıplak, çömelmiş ve elleri kasık bölgesini bastırırken betimlenen kadın figürinlerinin ele geçtikleri coğrafyalarda nasıl yorumlandığını, hangi tanrıça veya mitolojik karakterlerle özdeşleştirildiğini anlamaya çalışacağız. Metropolitan Müzesi Koleksiyonu’nda karnelyan taşından yapılmış çömelen çıplak kadın figürü, Herakles’i köle olarak yanında tutan Lydia kraliçesi/prensesi Omphale olarak tanımlanmıştır⁵⁷ (fig. 8). Figürün yüzü birbirini kesen çizgilerle dört parçaya bölünmüş ve boş alanlara oldukça stilize biçimde göz, burun, dudak ve çene işlenmiştir. Yüzdeki soyut işçiliği tamamlar şekilde kolları da belli belirsiz işlenmiş, karın ve vulva ise vurgulanmıştır. Eser, A. Nifosi tarafından Geç Hellenistik-Erken Roma Dönemi’ne tarihlendirilmiştir. 12 mm yüksekliğindeki figürün askı halkası olup olmadığı mevcut fotoğraf ve tanımlamadan bilinmemekle birlikte, aynı müzede yer alan fayanstana bir başka çömelen kadın figürünün arkasında askı halkasının bulunması, her iki örneğin de amulet amaçlı boyunda taşındığını kanıtlar⁵⁸ (fig. 9). İkonografi ve stil olarak karnelyan örnekten farklı olan ikinci figürin de diğeri gibi Mısır kökenli olarak tanımlanmış fakat Roma Dönemi’ne tarihlendirilmiştir. İki figür arasındaki en önemli fark, fayans örneğinin her iki elinde Herakles’in sopasını tutmasıdır. Yüz ve vücut detayları daha

⁵¹ Yunan pantheonunun bakire avcı tanrıçası Artemis’in doğum ile ilişkili *Eulokhos*, *Okylokheia* (çabuk doğuran), *Mogostokos* (doğum sancılarını azaltan), *Soodina* (doğum sancularından kurtaran), *Lysizonos* (doğum yapanlara yardım eden) gibi çok sayıda sıfatlarının olması ilk başta şaşırtıcı gelmekle birlikte, annesi Leto’nun doğumuna yardım etmesiyle başlayan mitolojik süreç tanrıçanın Anadolu topraklarında kanıksanmayan “anaç” kimliğinin Yunan inanç sistemi içerisine de girdiğini gösterir. Artemis’in sıfatları için bk. Şahin 2013, 88; Erhat 1989, 60-67 (Artemis).

⁵² Özhanlı ve Aktaş 2007, 141, res. 5, 143, res. 7. *Kourotrophos* kelimesi hem çocuk taşıyan hem de emziren kadın figürlerine karşılık gelir.

⁵³ Orthmann 1971, 526, 528, taf. 46, Maraş B19; taf. 48, Maraş D4.

⁵⁴ Fırat 2009, 171-176; Yunanistan’da Olynthos’da da mezarlarda *kourotrophos* figürinleri ele geçmiştir, bk. Soykal-Alanyalı 2002, 174.

⁵⁵ Doğançcı 2020, 288. Kybele’nin *potnia theron* sıfatının Artemis için de kullanılması tanrıçanın Anadolu’nun yerel ana tanrıçasıyla özleştirildiği şeklinde yorumlanmıştır, bk. Işın ve Sancaktar 2021, 170. Artemis *potnia theron* betimlemeleri Anadolu’da Roma Dönemi içerisinde de devam etmiştir, bk. Işın ve Sancaktar 2021, 177, fig. 6-10; Arslan ve Delikan 2021, 159-167.

⁵⁶ Doğançcı 2020, 294-306.

⁵⁷ Nifosi 2019, 102-103, fig. 3.21b. Herakles-Omphale için bk. Grimal 2012, 560-561.

⁵⁸ Nifosi 2022, 183, fig. 6.

dolgun ve doğala yakın verilmesi, ikinci örneğin Augustus Dönemi'ne tarihlenmesi gerektiğini düşündürür. İlginç olan husus, Herakles'in arınma sürecinin bir parçası olan Lydia kraliçesinin toprak ana ile özdeşleşerek Herakles ile yaptığı "kutsal evlilik/*hieros gamos*" ile bereket ve doğurganlık vasfı kazanması ve bu sayede de kadınlar tarafından amulet olarak tercih edilmesidir⁵⁹. Özde Anadolu kültür tarihinde Prehistorik Dönem'den itibaren öne çıkan kadın ve bereket ilişkisi, Yunan mitolojisinde kahraman Herakles ile "Barbar" kraliçenin evliliğiyle Hellenistik Dönem görsel sanatlarında yer bulmuş ve önemini Roma Dönemi'ne kadar da korumuştur⁶⁰.

Figür 8: Karnelyan taşından Baubo-Omphale amulet, Geç Hellenistik-Erken Roma Dönemi, Metropolitan Müzesi (Nifosi 2019, 103 fig. 3.21b).

Figür 9: Baubo-Omphale amulet, Roma Dönemi, Metropolitan Müzesi (Nifosi 2022, 183, fig. 6).

Doğum esnasında çömelen, çıplak kadın figürlerinin doğurganlığı ve yeniden dirilişi simgeleyen Omphale karakteri dışında Trak tanrıçası Kottyto/Kotys ile de özdeşleştirilmesi, farklı coğrafyalarda benzer algı olduğunu göstermesi açısından önemlidir⁶¹.

Terracotta ve cam amuletler dışında Mısır'da kehanet kültüründe kullanılan *astragaller* üzerinde de benzer kadın figürlerinin görülmesi, bu şablonun bireysel koruyuculuk görevinin çok daha ötesine geçerek, sistemli kültürlerin ritüel objelerine de yansıdığı şeklinde yorumlanabilir. Metropolitan ve Basel Müzelerinde yer alan ve Geç Hellenistik ile Erken Roma Dönemi'ne tarihlenen *astragaller* üzerindeki çömelen kadın figürlerinin doğum/bereket tanrıçası sıfatını taşıyan Isis-Aphrodite'nin yanı sıra Eros ile Phryg başlığı takan erkek figürüyle betimlenmesi, amuletlerdeki bereket ikonografisini destekler⁶². Diğer yandan Mısır orijinli *astragaller*deki kadınların "Baubo/Isis-Aphrodite" üçlemesinde verilmesi, bu figürlerin Omphale ve Kottys adlandırmalarıyla sınırlı kalmayıp daha da çeşitlenebileceğinin göstergesidir.

Doğurganlık, bereket ve koruma sağladığına inanılan bu kadın betimlemeleri farklı coğrafyalarda benzer sıfatları kültürlerinde barındıran yerel tanrıçalarla özdeşleşerek, Prehistorik Dönem'deki "ana tanrıça" kimliğine çıplak, dolgun göğüslü, geniş kalçalı anatomisiyle geri dönmüştür. Kanaatimiz, çömelen pozisyonda, doğum esnasında

⁵⁹ Suhr 1953, 262.

⁶⁰ Dasen 2008, 265-281.

⁶¹ Grandjouan 1961, 24, cat. no. 617-637.

⁶² Nifosi 2022, 178, fig. 1.

betimlenen kadınları tanımlayan “Baubo” adlandırmasının, bu tip figürleri pratik biçimde ifade ettiği için literatürde kullanılmaya devam edeceği yönündedir. Özde bu figürler, en yalın haliyle kadını ve bebeğini koruyan daha kapsamlı biçimiyle ise aileye ve topluluğa bereket sağlayan en ilahi güç olan ana tanrıçanın gücünü bünyesinde toplayan amulet karakterleridir. Kadının doğurganlığını arttıran, aynı zamanda anne ve çocuğu koruyarak toplumsal işgücünü sürdürülebilir kılmayı sağladığına inanılan figürlerin ait oldukları kültürün yerel bereket tanrıçası ile ilişkilendirilmesi bu görüşü destekler. Nitekim bu mantık çerçevesinde Demeter-Persephone kültünün kadın ve doğum ile olan bağlantısı nedeniyle “Baubo” tanımlaması önerilmiş, sonrasında Isis-Aphrodite, Omphale ve Kotys’e kadar çeşitlenen farklı adlandırmalar birbirini takip etmiştir.

Aslında figürlerin ikonografik içeriği “Baubo” betimlemelerinden çok daha erken bir sürece giderken, amuletlerin doğum ve sonrasına dair üstlendiği koruyuculuk fonksiyonu günümüz geleneklerini anımsatacak kadar da günceldir. Geleneğin kökeni Mezopotamya’da Lamashtu⁶³ demonu, Ege Dünyası’nda Lamia, Gello ve Striges’e kadar uzanır⁶⁴. Erken Bizans Dönemi’nde ise Gyllou, Obyzouth, Lilith ve Alabasria isminde kadın karakterlerin pagan kültürlerinde olduğu gibi anne ve bebeğe zarar verdiğiğine inanılmış ve tedbir amaçlı bronz ya da kurşun madalyonlar muska olarak kullanılmıştır⁶⁵. Adlandırmaları ait oldukları kültürlerle göre değişkenlik gösteren *demon*larla mücadelede Mezopotamya inancında büyü plakaları ve fibulalar *apotropeik* içerikleriyle ön plana çıkmış, Anadolu Demir Çağı fibulalarında da benzer ikonografinin devam ettiği güncel araştırmalarla belgelenmiştir⁶⁶.

Antik Dönem kaynaklarında hamile kadınların tapınak ve kutsal alanlara girebilmeleri, onların toplum içinde temiz kabul edildiklerinin göstergesi, doğum yapan kadınların ise arınma ritüellerine maruz kalmaları “kirli” yani saf olmamaları nedeniyle tehlikede olduklarının göstergesidir. Öyle ki doğum esnasında temas edilen giysi veya aksesuarların doğum tanrıçalarına (Artemis) adak olarak sunulması⁶⁷, kadının doğum sonrası *demon*ların kolay hedefi haline gelmesi *apotropeik* objelere olan gereksinimi arttırmış olmalıdır. Bu aşamada tılsım ve büyü konusunda geniş bir birikimi olan Mısır ve Levant kültürleri çok çeşitli amulet formlarıyla batı pazarına girmiştir. Demir Çağı’nda kolonizasyon süreci, Hellenistik Dönem’de ise *Panhellenizm* akımı doğu ve batı kültürlerinin etkileşim sürecinin sürekliliğini tetiklemiştir. Roma Dönemi gemmelerinde doğum sonrası ellerinde tuttıkları kaptaki su ile temizlenen kadın figürlerine ait betimlemeler, inanç zincirinin devamlılığını ortaya koyması açısından önemlidir⁶⁸.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Gaye Çarmıklı Koleksiyonu ile Sadberk Hanım Müzesi’nde bulunan çömelir halde, çıplak kadın figürünü şeklindeki üç cam amuleti konu alan bu çalışmayla arkeoloji literatüründe az sayıda yayımla tanınan özgün amulet grubu ilk kez Anadolu menşeli buluntularla biçimsel ve fonksiyonel açıdan değerlendirilmiştir. Helenistik Dönem’den itibaren Mısır, Levant ve Kuzey Afrika kıyılarındaki antik kentlerde üretilmeye başlayan ve doğuda Türkmenistan, batıda İspanya’ya kadar geniş bir alana yayılan amuletler Roma Dönemi’ne kadar kullanılmıştır. Bu uzun süreçte anatomik detaylarda küçük değişiklikler gözlemlenmekle

⁶³ Black ve Green 2003, 142; Götting 2011, 439, Köse 2017, 176.

⁶⁴ Anne ve bebeğe zarar vereceğine inanılan dişi *demon*ların arasında Lamia ve Gello öne çıkmaktadır, bk. Fabiano 2012, 662; Köse 2017, 176.

⁶⁵ Köroğlu 2016, 139.

⁶⁶ Erdan *et al.* 2020, 132-141.

⁶⁷ Alanyalı 2016, 5, res. 3. Doğumun bu denli kirli sayılmasının nedeni bebeğin kanla dünyaya gelişinin ölümle bir tutulmasıdır. Zira ölüm de doğum gibi arınmayı gerektiren bir süreçtir, bk. Fabiano 2012, 663.

⁶⁸ Nifosi 2019, 105, fig. 3.23.

birlikte çıplaklık, çömelme hareketi ve hamile olma figürinlerin temel özellikleridir. Amuletlerde doğum sancılarının başlamasıyla kasıklarına baskı uygulayarak süreci hızlandırmaya çalışan kadın anlatımı esastır. Yüksekliği 20 mm'yi geçmeyen bu figürinler başta cam olmak üzere yarı değerli taş, pişmiş toprak ve kemikten yapılmış ve üst kısımdaki askı halkasından da anlaşıldığı üzere ipe asılarak boyunda taşınmıştır. Yayınlanmış az sayıdaki amuletin istatistik verileri doğrultusunda Mısır, Levant ve Kuzey Afrika kıyıları üretim merkezi olarak önerilmiştir.

Yayımlanma alanına paralel olarak üretim bölgesinin de bu denli geniş olması amuletlerin çok kimlikli yorumlanmasında etkili olur. Örneğin Yunanistan'da ele geçen amuletler Demeter'i yas sürecinden çıkartan "Baubo", Trakya'da bulunanlar doğum ve bereket tanrıçası "Kottys" ve Mısır'daki örnekler ise hem Baubo hem de Lidya'nın mitolojik kraliçesi "Omphale" olarak tanımlanmıştır. İkonografi için bu kadar farklı kimlik önerisinin olmasının nedeni, kadın figürinlerinin herhangi bir atribüt taşımamalarıdır. Amuletlerde ilahi kimliğin vurgulanmayıp doğum eyleminin ön plana çıkarılması, bu objelerin anne ve çocuğu doğum esnasında ya da sonrasında koruyan *apotropeik* bir güce sahip oluşuyla açıklanabilir. Kadın, doğum öncesi ve doğum sonrası hem kendini hem de bebeğini tehlikelerden korumak istemiş bu yönde de tanrıçalara adaklar adanmış ve onların koruyuculuğunu sürekli olarak boynunda taşıdığı amuletinde hissetmek istemiştir. Doğum pozisyonunda ya da kucağında çocukla betimlenen kadın figürlerinden oluşan terracotta ya da cam amuletlerin kadını hem doğum esnasında hem de lohusalık evresinde koruduğuna inanılmış olmalıdır. Mısır'da MS 54-68 yıllarına tarihlenen bir lahit kapağı üzerindeki kadın portresinin boynunda benzer bir amuleti taşıması bu görüşü destekler⁶⁹. Genelde çocuğunu kaybetmiş veya asla çocuk sahibi olamamış kadın *demonların* başta bebeğe, sonrasında da anneye zarar verdiği inancının günümüzde lohusa kadınlar için hala kabul gören "alkarısı/alkarası" tarafından rahatsız edilmek anlamına gelen "al basması" durumuna karşılık gelmesi, antik dönemden modern dünyaya uzanan inanç devamlılığına konumuz dahilinde güzel bir örnektir. Hatta kelimenin, Erken Bizans Dönemi batıl inanç sisteminde aynı özellikleri taşıyan kötü kadın karakterlerinden biri olan Alabasdra ile filolojik benzerlik göstermesi, bu geleneğin de Anadolu'ya miras kalan çok sayıdaki kültürel değerlerden biri olduğunu düşündürür. Zira günümüzde hala lohusalara kırmızı kurdele, bıçak ve iğne gibi objelere yüklenen *apotropeik* anlamlarla korunmaya çalışılır⁷⁰. Sonuç olarak, MÖ 2.-1. yüzyıl arasında Levant kıyılarında yaygın olan amulet grubunun ülkemizde yayınlanmış ilk örnekleri olma özelliği taşıyan pandantifler, doğum öncesi ve sonrasında kendini korumak isteyen kadınlar tarafından *apotropeik*/muska amaçlı kullanılmış olmalıdır.

Özetle, bu amuletlerin ne tür kaygıları gidermek için kullanıldığı Euripides'in tragedyasının baş karakteri olan Medea'nın sözlerinden net bir şekilde anlaşılır;

"Tek başıma doğum yapmaktansa kendimi üç defa savaş alanında bulmayı tercih ederim"⁷¹.

Teşekkür

Makaleye konu olan cam pandantiflerin bilimsel değerlendirmesi için izin veren Sayın Gaye Çarmıklı'ya ve Sadberk Hanım Müzesi Müdürlüğü'ne teşekkür ederiz.

⁶⁹ Nifosi 2019, 103, fig. 3.21a.

⁷⁰ Özgen 2018, 210.

⁷¹ Fabiano 2012, 659.

Bibliyografya

- Akçam, H. ve S. Köse. 2022. "Mitolojik Ana Tasavvuru Bağlamında Toprak." *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 15(38): 389-396.
- Alanyalı, F. 2016. "Efes'te Kourotrophos Tanrıçalarının İzinde." *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16:1-7.
- Aldred, C. 1980. *Egyptian Art, in the Days of the Pharaohs: 3100-320 BC*. London: Thames and Hudson.
- Arslan, M. ve B. Delikan. 2021. "Two Metal Plaques with Artemis Potnia Theron from Ankara." *Greek, Roman, and Byzantine Bronzes from Anatolia and Neighbouring Regions*, Ed. E. Laflı, *Bar International Series* 3038: 159-167.
- Beer, C. 2015. "Baubo Amulets Around the Mediterranean Some Remarks." *Cahiers du Centre d'Etudes Chypriotes* 45(1): 339-349.
- Bilgi, Ö. 2012. *Anadolu'da İnsan Görüntüleri, Klasik Çağ Öncesi*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Black, J. ve A. Green. 2003. *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü*. Çev. N. Hasgül. İstanbul: Aram Yayıncılık.
- Bulba, M. 2019. "Kaunos Demeter Kutsal Alanı: Terakota Buluntuları." *Cedrus* VII: 123-167.
- Castiglione, M. 2019. "From Alexandria to Tyros: The Egyptian Character of the Hellenistic Figurines from Kharayeb." *Hellenistic and Roman Terracottas*. Eds. G. Papantoniou, D. Michaelides ve M. Dikomitou-Eliadou, 359-370. Leiden: Brill.
- Dasen, V. 2008. "Le secret d' Omphale." *Revue Archéologique* 2008/2(46): 265-281.
- Doğancı, K. 2020. "Roma Dininde Anadolu Kökenli Bir Tanrıça: Magna Mater." *Prehisteryodan Günümüze Kadın*, Ed. M. Hakman, 285-311. İstanbul: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Dunand, F. 1979. *Religion populaire en Egypte romaine. Les terres cuites isiaques du Musée du Caire. Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire romain*, Volume: 76. Leiden: Brill.
- Dunham, D. 1963. *The Royal Cemeteries of Kush, V. The West and South Cemeteries at Meroë*. Boston: Museum of Fine Arts.
- Erdan, E., G. T. Toprak ve E. Sıdal-Gökdağ. 2020. "Doğum ve Koruyuculukla İlişkili Fibula-İğne Kullanımı." *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi* 27: 129-150.
- Erhat, A. 1989. *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Fabiano, D. 2012. "Ritüellerden Mitlere Yunanistan'da Doğum." *Antik Yunan*, Ed. U. Eco, Çev. L. Tonguç-Basmacı, 659-664. İstanbul: Alfa/Tarih Yayınları.
- Fırat, M. 2009. "İzmir Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Terrakotta Figürin." *Colloquium Anatolicum Anadolu Sohbetleri* VIII: 171-198.
- Gauckler, P. 1915. *Nécropoles puniques de Carthage. Carnet de fouilles, I-II*, Libraire des Archives, nationales et de la societe de l'Ecole des Chartes.
- Götting, E. 2011. "Exportschlager Dämon? Zur Verbreitung altorientalischer Lamaštu-Amulette." *Exportschlager: Kultureller Austausch, wirtschaftliche Beziehungen und*

- transnationale Entwicklungen in der antiken Welt*, Eds. J. Göbel ve T. Zech, 437-456. München: Herbert Utz Verlag.
- Grandjouan, C. 1961. *Terracottas and Plastic Lamps of the Roman Period*. The Athenian Agora VI. American School of Classical Studies at Athens.
- Grimal, P. 2012. *Mitoloji Sözlüğü Yunan ve Roma*. Çev. S. Tomgüç. İstanbul: Kabalcı.
- Hadzisteliou-Price, T. 1978. *Cults and Representations of the Greek Nursing Deities*. Leiden: Brill.
- Işın, G. ve H. Sancaktar. 2021. "Arykanda – Arif Kale'den Hayvanlar Eşliğindeki Tanrıça Heykelciği." *Olba XXIX*: 167-188.
- Izquierdo-Peraile, I. ve L. Prados-Torreira. 2004. "Espacios funerarios y religiosos en la cultura ibérica: lecturas desde el género en Arqueología." *Revista de Prehistoria y Arqueología de la Universidad de Sevilla* 13: 155-180.
- Karataş, A. M. S. 2019. "Personified Vulva, Ritual Obscenity, and Baubo." *Journal of Greek Archaeology* 4: 180-203.
- Kerényi, C. 2012. *Eleusis – Anne Kızın Arketip İmgesi*. Çev. T. Bayraktar-Yaşar. İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Köroğlu, G. 2016. "Olba Kazısında Ele Geçen Erken Bizans Dönemine Ait Bir Tılsım." *Seleucia VI*: 137-160.
- Köse, O. E. 2017. "Doğum Sonrası Bazı Kültürel Uygulamalar ve Arkeoloji." *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(1): 171-185.
- Lebessi, A. 2009. "The Erotic Goddess of the Syme Sanctuary, Crete." *AJA* 113(4): 521-545.
- LIMC III.1-2: *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*, Zürich: Artemis Verlag.
- Nauman, F. 1980. *Antiker Schmuck, Vollständiger Katalog der Sammlung und der Sonderausstellung vom 31.5 bis 31. 8.1980*. Dresden: Staatliche Kunstsammlungen.
- Nicholls, R. V. 1995. "The Stele-Goddess Workshop: Terracottas from Well U 13:1 in the Athenian Agora." *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 64(4): 405-492.
- Nifosi, A. 2019. *Becoming a Woman and Mother in Greco Roman Egypt. Women's Bodies, Society and Domestic Space*. Oxfordshire: Routledge.
- Nifosi, A. 2022. "The Throw of Isis-Aphrodite: A Rare Decorated Knucklebone from the Metropolitan Museum of New York." *JEA* 108(1-2): 177-189.
- Orthmann, W. 1971. *Untersuchungen zur Späthethitischen Kunst*. Bonn: Rudolf Habelt Verlag.
- Özgen, M. 2018. "Biçki Dikiş Malzemeleri Etrafında Oluşan Halk Kültürü Uygulamaları." *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*: 200-226.
- Özhanlı, M. ve Ş. Aktaş. 2007. "Silifke Müzesi'nden Emziren Kadın Figürini." *CALBİS Baki Öğün'e Armağan Melanges Offerts À Baki Öğün*, Eds. C. Işık., Z. Çizmeli-Öğün ve B. Varkıvaç, 132-148, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Raeder, J. 1984. *Priene: Funde aus einer griechischen Stadt im Berliner Antikenmuseum*. Berlin: Gebr. Mann.
- Schipporeit, S. Th. 2017. "Bildgehalt und Ritualbezug griechischer Votivterrakotten in kleinasiatischen Heiligtümern der Demeter und der Artemis." *Basileus Uluslararası "Anadolu'da Demeter ve Diğer Ana Tanrıça Kültürleri Sempozyumu Kaunos Kazı Evi* 25-28

Haziran 2014, Eds. M. Doyran., B. Özen-Kleine., U. Çörtük ve S. Özen, 19-36. İstanbul: Bilgin Kültür Sanat.

Simpson, St. J. 2004. "Baubo' at Merv, *Parthica Incontri di Culture Nel Mondo*." *Antico* 6: 227-234.

Soykal-Alanyalı, F. 2002. "Ephesos'da Bulunmuş Olan Bir Terrakotta Figürin Işığında Kourotrophi." *II. Uluslararası Katılımlı Seramik, Cam, Emaye, Sır ve Boya Semineri, Bildiriler Kitabı, 17-30 Haziran 2002*: 169-176.

Soykal-Alanyalı, F. 2005a. "Efes'te Bulunmuş Bir Terrakotta Adak Figürünü Işığında Doğumun Kült Hayatındaki Yeri ve Önemi." *III. Uluslararası Katılımlı Seramik, Cam, Emaye, Sır ve Boya Semineri, Bildiriler Kitabı, 17-19 Ekim 2005*: 295-305.

Soykal-Alanyalı, F. 2005b. "Überlegungen zu dem Kult von Demeter und Kore im sogenannten Felsspaltempel in Ephesos." *Synergia. Festschrift für Friedrich Krinzingler*, Eds. B. Brandt., V. Gassner ve S. Ladstätter, 319-326. Wien: Phoibos Verlag.

Suhr, E. G. 1953. "Herakles and Omphale", *AJA* 57(4): 251-263.

Şahin, N. 2013. *Antik Dönemde Anadolu'da Kadın*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

Ünal, C., İ. Özcihan ve M. Toy. 2021. "A Group of Roman and Late Antique Bone Objects Found in Ancient Tralleis." *Adalya* 24: 269-296.

Yaman, İ. D. 2020. "Paleolitik Çağ Sanatında Kadın Heykelcikleri." *Prehistoryadan Günümüze Kadın*, Ed. M. Hakman, 3-22. İstanbul: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Web Sayfası

Museum of Fine Arts, Budapest. 2022. Terracotta Baubo Figure. Erişim tarihi: 15.12.2022. <https://www.mfab.hu/artworks/terracotta-baubo-figure/>

Wikimedia Commons. 2022. Small terracotta Baubo, AM Paros, 143980.jpg. Erişim tarihi: 15.12.2022. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Small_terracotta_Baubo,_AM_Paros,_143980.jpg

Freud Museum London. 2022. Figure of Baubo. Erişim tarihi: 15.12.2022 <https://www.freud.org.uk/collections/objects/3868/>

Arkhaia Anatolika

e-ISSN: 2651-4664

arkhaiaanatolika.org
Arkhaia Anatolika 6 (2023) 82-95
DOI: 10.32949/Arkhaia.2023.59

Araştırma Makalesi

Burdur Müzesi'nden Cam Taşlı Altın Yüzük

Ayşegül SOSLU*

Öz

* Dr. Ayşegül Soslu, Burdur/Türkiye.
E-mail: atemel203a@gmail.com
Orcid id: 0000-0002-1104-1145

Sorumlu Yazar: Dr. Ayşegül Soslu,
Burdur/Türkiye.
E-mail: atemel203a@gmail.com

Geliş Tarihi: 06.08.2023
Kabul Tarihi: 04.12.2023
Online Yayın Tarihi: 31.12.2023

Makale Künyesi: Soslu, A. 2023. "Burdur Müzesi'nden Cam Taşlı Altın Yüzük." *Arkhaia Anatolika* 6: 82-95.
<https://doi.org/10.32949/Arkhaia.2023.59>

Çıkar Çatışması Beyanı: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) olarak lisanslıdır.

• Dergide yayınlanan makalelerin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)ına aittir.

Takı grubunda önemli bir yere sahip olan yüzükleri binlerce yıldır erkekler, kadınlar ve çocuklar süs eşyası olarak severek kullanmaktadır. Bunlar altın, gümüş, kurşun, demir ve bronz gibi farklı metallerin yanı sıra fildişi, fayans, kemik, cam ve doğal taşlardan yapılmıştır. Tarihsel olarak altın yüzükler Hellenistik Dönem'de yönetici, yüksek memur ve askeri statü sahibi kişi ve gruplar tarafından kullanılırken, Erken Roma Dönemi'nde toplumda statüsü olmayan kişilerin de altın yüzük takmaya başladığı tespit edilmiştir. Geç Roma Dönemi'nde toplumun her kesiminin yaygın olarak değerli metallerden yapılmış yüzükler taktığı bilinmektedir. Bu değerli metallerden yapılmış yüzük takmanın artık bir statü göstergesi olmadığını göstermektedir.

Bu çalışmanın konusunu Burdur Müzesi'nde bulunan altın bir yüzük oluşturmaktadır. Yüzük müzeye satın alma yolu ile kazandırılmıştır. Döküm tekniğinde yapılmış olup, tamamı korunmuştur. Yüzüğün formu "D" kesitlidir. Yüzük taşı oval biçimli bir camdır; kaş kısmı dışbükey profilli, iç yüzeyi düzdür. Üzerinde kanatlı bir tanrıça (Nike) tasvir edilmiştir. Çalışmanın amacı, yüzük taşı üzerindeki tasvirin kimliğini ve ikonografisini tanımlamak, yüzüğü takan kişinin statüsünü tespit edebilmek ve yüzüğün ait olduğu dönemi belirlemektir.

Burdur Müzesi örneğinin değerlendirilmesinde öncelikle formu üzerinde durulmuştur. Daha sonra yüzük taşı üzerindeki tanrıçanın tasviri ve kompozisyonu ikonografik açıdan ele alınmıştır. Son olarak Nike tasvirli yüzüklerin Burdur Müzesi örneğiyle benzerlikleri ve farklılıkları araştırılmıştır. Bu yaklaşımlar dikkate alınarak Burdur Müzesi örneği için tarih önerisinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hellenistik Dönem, antik takı, altın yüzük, yüzük taşı, kanatlı tanrıça, Nike, Victoria.

Arkhaia Anatolika

e-ISSN: 2651-4664

arkhaiaanatolika.org
Arkhaia Anatolika 6 (2023) 82-95
DOI: 10.32949/Arkhaia.2023.59

Research Article

A Gold Ring with Glass Stone from Burdur Museum

Ayşegül SOSLU*

Abstract

* Dr. Ayşegül Soslu, Burdur/Türkiye.
E-mail: atemel203a@gmail.com
Orcid id: 0000-0002-1104-1145

Corresponding Author: Dr. Ayşegül Soslu,
Burdur/Türkiye.
E-mail: atemel203a@gmail.com

Received Date: 06.08.2023
Acceptance Date: 04.12.2023
Online Publication Date: 31.12.2023

Citation: Fındık, E. F. 2023. "A Gold Ring with Glass Stone from Burdur Museum." *Arkhaia Anatolika* 6: 82-95.
<https://doi.org/10.32949/Arkhaia.2023.59>

Conflicts of Interest: No conflict of interest has been declared.

Copyright & License: Authors retain copyright of their work and their articles are licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

• The scientific and legal propriety of the articles published in the journal belongs exclusively to the author(s).

For thousands of years, men, women, and children have fondly utilized rings as decorative items. These are made of different metals such as gold, silver, lead, iron and bronze, as well as ivory, tiles, bone, glass and natural stones. Historically gold rings were only used by administrators, high-ranking officials, upper class citizens, and groups with military status. During the Hellenistic Period, it has been determined that people without status in society began to wear gold rings in the Early Roman Period. It is known that in the Late Roman Period, all segments of Roman society commonly wore rings made of precious metals. This shows that wearing rings made of precious metals was no longer a sign of status.

The subject of this study is a gold ring in Burdur Museum. The ring was obtained by the museum through purchase. It was made by lost wax casting and is completely preserved. The form of the ring is a "D" in cross section. The ring stone is an oval-shaped glass cabochon; the bezel of ring is convex and the seat of the stone is flat. A winged goddess (Nike) is engraved on it. The aim of the study is to define the identity and iconography depicted on the ring stone, to determine the status of the person wearing the ring and to determine the period to which the ring belongs.

While evaluating the Burdur Museum example, the focus was primarily on form. Then, the depiction and composition of the goddess on the ring stone were discussed by iconographical way. Finally, the differences and similarities of the rings depicting Nike with the Burdur Museum sample were investigated. Taking these approaches in to consideration, a date proposal was made for the Burdur Museum example.

Keywords: Hellenistic Period, ancient jewellery, gold ring, ring stone, winged goddess, Nike, Victoria.

Giriş

Tarihsel süreci insanlık tarihi kadar eski olan takılar, çeşitli malzeme ve tekniklerle farklı biçimlerde yapılabilen, vücudun çeşitli yerlerine takılabilen objelerdir. Takılar arasında önemli bir grubu oluşturan yüzükler erkek, kadın ve çocuklar tarafından binlerce yıl boyunca süs amaçlı kullanılmıştır. Farklı materyaller kullanılarak üretilen yüzüklerin aynı şekilde form çeşitliliği de oldukça fazladır.

Arkeolojik kazılardan, altın, gümüş, bronz, kurşun ve demir gibi farklı metallerin yanı sıra kemik, fayans, fildişi, doğal taşlar ve camdan yapılmış çok sayıda yüzük ele geçmiştir. MÖ 2. binde ilk yüzük örnekleri, Kültepe'deki bir mezarda tespit edilmiştir¹. Geometrik Dönem'e (MÖ 900-700) ait yüzükler, kazıma çizgilerle bezenmiş ancak bu tipteki yüzükler dönemin sonuna doğru yavaş yavaş kaybolmaya başlamıştır. Bu dönemde özellikle bronzdan ve demirden üretilmiş, basit halka formu çok sayıda yüzük ile karşılaşılmıştır². MÖ 7.-5. yüzyıllar arasında yüzükler ince halkalı ve yuvarlak kesitliken, yüzük kaşı ince yaprak biçimlidir³. MÖ 4. yüzyılda yüzüklerin boyutları büyümeye başlamıştır⁴. Hellenistik Dönem'de ortaya çıkan "D" kesitli yüzük halkası, Roma Dönemi'nde yaygınlık kazanmıştır⁵. Hatta ilginç bir şekilde bu dönemde erkeklerin yüzük takması kadınlara göre oldukça fazladır⁶. MS 1. yüzyıldan itibaren azat edilmiş kölelerin altın yüzük takmaya başladıkları bilinmektedir⁷. MS 3.-4. yüzyıllarda Romalıların çok daha yaygın bir şekilde değerli metallerden yapılan yüzükleri taktıkları belirlenmiştir⁸. Yüzükler Hellenistik Dönem'de olduğu gibi Roma Dönemi'nde de askeri erk tarafından kullanılmış olup, özellikle Romalı askerler, ait oldukları lejyonun adının yazılı olduğu altın, bronz veya demirden yapılmış yüzükleri takmışlardır⁹.

Yüzüklerin genişletilen üst bölümü yüzük kaşdır. MÖ 7. yüzyıldan MÖ 4. yüzyılın sonuna dek yüzük kaşlarında scarabe kullanımı yaygındır. MÖ 5. yüzyılda kullanılan scarabe tarzında yapılmış yüzüklerin taşları oval ve yuvarlak gövdelidir¹⁰. Buna karşın Hellenistik Dönem'de kaş yuvasına jasper taşı, akik, fayans, garnet, karnelyan, kuvars, mor yakut, kalsedon ve cam gibi değerli taşlar yerleştirilerek, bu bölüm kabartma veya oyma, mühür, motif ya da figürlerle bezenmiştir¹¹. MÖ 4.-1. yüzyıllar arasındaki yüzük taşları dışbükey, yuvarlak, dikdörtgen ve oval formu¹²; MS 1.-2. yüzyıllar arasında düz veya dışbükey kavisli¹³; MS 2.-3. yüzyıllar arasında yuvarlak ve dairesel gövdeli¹⁴; MS 4.-7. yüzyıllar arasında ise dışbükey gövdelidir¹⁵.

¹ Zimmermann 2016, 8, 10, fig. 19. Yüzüklerin taşları obsidyen ve lapis-lazuliden yapılmıştır. Kültepe'deki metal yüzük halkalarının kaba bir biçimde işlendiği yüzük taşları ile dekore edildikleri de görülmektedir, bk. Spier 1992, 17, no. 13.

² Spier 1992, 17.

³ Williams ve Golden 1994, 50.

⁴ Williams ve Golden 1994, 95, no. 48, 105, no. 58-59, 205, no. 136, 211, no. 143, 253, no. 194-196. Yüzük halkaları yuvarlak kesitlidir. Kaş halkanın üzerine monte edilmektedir; insan ve bitki betimi fazladır, bk. Çelikbaş 2018, 1053. Bu dönemde değerli/yarı değerli doğal taşlardan yapılmış yüzükler yaygınlaşmıştır, bk. Marshall 1907, 231; Lightfoot ve Arslan 1992, 234; Whitehouse 2003, 64.

⁵ Marshall 1907, 231; Lightfoot ve Arslan 1992, 234; Whitehouse 2003, 64.

⁶ Lindhagen 2015, 24-26.

⁷ Plin. nat. XXXIII, 8.

⁸ Lindhagen 2015, 23-24.

⁹ Popovic 2010, 56-57; Lindhagen 2015, 24-26; Crummy *et al.* 2016, 13-15; Milovanović 2018, 135.

¹⁰ Marshall 1907, 9; Walter 1926, 64-65.

¹¹ Spier 1992, 1; Tonkova 1997a, 20, fig. 9.

¹² Plin. nat. XXXVII, 109; King 1866, IV, 9; Gray 1983, 195; Spier 1992, 145; Tonkova ve Bojkova 2015, 73.

¹³ Aparaschivei ve Chiriac 2018, 97; Marshall 1907, 31; Walter 1926, 322-350; Fossing 1929, 31.

¹⁴ Marshall 1907, 31; Fossing 1929, 31; Walter 1926, 120-121; Maaskant-Kleibrink 1978, 86; Spier 1992, 124; Hamat 2014, 75.

¹⁵ Richter 1956, 63-86.

Yüzük taşlarında tanrı/tanrıça, insan ve gündelik yaşamdan sahneler ile hayvan figürleri tasvir edilmiştir¹⁶. Bu tasvirler arasında en yaygın olanı tanrı/tanrıça figürleridir. Oyma tekniğiyle yapılmış bu tip taşların kullanıcıları ile özdeşleşerek, sahibinin markası/imzası haline geldiği bilinmektedir¹⁷. İşlevine göre bu yüzükler *apotropeik* amaçlı da kullanılmışlardır¹⁸.

Bu çalışmada, 2008 yılında "Gezilir Görülmeye Değer Müze"¹⁹ ödülünü alan Burdur Müzesi koleksiyonundan bir adet altın yüzük ele alınmıştır. Satın alma yoluyla müzeye kazandırılmış olan bu eserin buluntu yeri ve kontekstine ait herhangi bir kayıtlı bilgi yoktur. Bu nedenle ilk olarak yüzüğün tipolojik çalışması yapılmış, daha sonra eser analoji ve stil kritiği açısından benzer örnekleriyle karşılaştırılarak, ait olduğu dönem belirlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda arkeolojik kazı çalışmaları sonucu müze ve özel koleksiyonlara kazandırılmış olan örneklerden de yararlanılmıştır.

Burdur Müzesi'nde Sergilenen Yüzük

Eser, Burdur Müzesi'ne 28/07/1977 tarihinde satın alma yolu ile kazandırılmıştır. Aynı müzede K.103.66.77 envanter numarasıyla sergilenmektedir. Yüzük, takı yapımında en çok tercih edilen malzeme olan altından üretilmiştir²⁰. Döküm tekniğinde yapılan²¹ eser sağlam durumdadır. Yüzük halkası "D" kesitlidir ve halka yukarıya doğru yükselerek yuvarlak bir omuz ile kaşa bağlanmıştır. Yüzük, 2,55 cm yüksekliğinde, 2 cm genişliğindedir.

Burdur Müzesi'nde korunan altın yüzük, matlaşmış yarı saydam koyu kırmızı renkli cam bir taşta sahiptir. 1,3 cm genişliğinde, 1,6 cm uzunluğundaki oval yüzük taşı dışbükey formlu, kalın cidarlıdır. Dışbükey kavisli üst yüzeyinde *intaglio* (kazıma) yöntemi ile yapılmış kanatlı bir tanrıça betimi yer almaktadır. Profilden ve ayakta betimlenen figürün gövdesi sola doğru yönelmiştir. Ayakların konumundan ve elbise kıvrımlarının duruşundan, tanrıçanın uçar pozisyonda betimlendiği anlaşılmaktadır. Sol ayak ileride iken

¹⁶ Fossing 1929, pl. I, no. 2-3; Dági 2013, 88, fig. 3. Yalın takı formlarının çeşitliliği artmıştır. MÖ 5. yüzyıl yüzüklerinde insan ve hayvan figürlerine yer verilmiştir, bk. Deighton 2016, 45.

¹⁷ Ignjatović 2017, 94-95.

¹⁸ Arslan ve Yeğin 2021, 117.

¹⁹ Sop *et al.* 2019, 3889-3910.

²⁰ Bu konuda Yaşlı Plinius, altın yüzüklerin kökenine ilişkin önemli mitolojik ve tarihsel olaylardan söz etmiştir. Yüzük takanın bir suç işlediğini söylemekle başlar. Takılan halka, mitolojik kahraman Prometheus'u kayaya bağlayan zincirin bir simgesidir. Antik yazarın bildiği ilk altın yüzük, Kral Midas'ın gömülü taşı tersyüz ettiğinde sahibini görünmez yapan yüzüktür. Ayrıca Roma'daki Capitol Tepesi'nde bulunan ve yüzüksüz olan Romulus'un heykelinden söz etmiştir, bk. Plin. *nat.* XXXIII, 4; XXXVII, 1; Lindhagen 2015, 22. Grek mitolojisine göre Prometheus, tanrıların iradesi dışında insanları çamurdan yaratan ve onlara ateşi öğrettiği kişidir. Ceza olarak, her günün ve her olayın sonsuza dek tekrarlandığı ölümler diyarı Hades'te bir kayaya bağlandı. Her gün bir kartal gelip Prometheus'un karaciğerini, cehennem gibi dayanılmaz bir acı içinde defalarca gagaladı. Kartal, en önde gelen tanrı Zeus'a aitti. Bu nedenle yüzük, Yaşlı Plinius'a göre bir süs değil, bir zincirdi. Başlangıçta demirden yapılmıştı ve savaşçı cesaretinin ve dayanıklılığının bir ifadesiydi (Erhat 2011, 254-257). Altın yüzükler ilk olarak Kıta Yunanistan'da kullanılmıştır. Atina'da mühür yüzüklerin kullanımı MÖ 7. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Kanun koyuculardan Solon (MÖ 638-558) ve Filozof Diogenes (MÖ 412-323) tarafından oymacıların, kimlik görevi gören mühür yüzüklerin üretim kalıplarına bakmaları yasaklanmıştır. Bu durumu, okuma-yazma oranı düşük bir toplumda mühür yüzükler oymacılarca farklı amaçlar için kullanılabilir, bk. Diog. Laert. II, 57; Lindhagen 2015, 22-23. Roma Dönemi'nde bu tür yüzüklerin bir evin dolabında saklanması yaygın olduğu bilinmektedir, bk. Plin. *nat.* XXXIII, 6.

²¹ Yüzüklerin üretimlerinde formlara göre ince metal levha, tel, çekiçleme ve döküm gibi farklı teknikler kullanılmaktadır. Döküm, eritilen madenlerin istenen biçimde hazırlanmış kalıplara dökülerek doldurulmasıdır. Bu teknik ile kolye, küpe, bilezik, amulet, iğne, fibula ve yüzük gibi takılar üretilmektedir. Kalıplar tek parçadan yapıldığı gibi iki ya da üç parçadan meydana gelen çoklu kalıplar da vardır. Bunlar birbirlerine çengeller aracılığı ile tutturularak da kullanılabilirdi. Kalıplar arasındaki boşluğa eritilmiş metal akıtılıyordu. Reçine ve kilden yapılan iç kalıplar genellikle takının içinde kalabiliyordu (Yıldırım 1989, 8) ya da Cire-Perdue (Balmumu tekniği) ile açılan küçük delikten akıtılarak boşaltılabiliyordu, bk. Davey 2009, 147-152.

sağ ayak uçuşan elbise kıvrımları arasında kalmıştır. Üzerinde, kıvrımları yumuşak bir şekilde akan *khiton* vardır. Uçar pozisyonda verilmesinden dolayı elbise kıvrımları sol ayak üzerine dökülmektedir. Sırtından çıkan kanatlar başın arkasından geriye doğru hafif açık devam etmektedir. Başını sola doğru çevirmiş; baş çok hafif yukarı kalkıktır. Yüz yapısındaki en dikkat çekici özellik, figürün burnunun diğer uzuvlarına göre büyük yapılmasıdır. Kaş ve göz yapısı tam olarak seçilememektedir. Göz kısmı hafif çukur bırakılarak yüzeysel işlenmiş, dudaklar da yine hafif belirginleştirilmiş, çene yuvarlak verilmiştir. Başındaki şua tacı üzerindeki ışın motifleri, başın üst kısmını kapatmıştır. Boyun uzun ve incedir. İleriye doğru uzattığı sol elinde defne çelengi, sağ elinde ise sağ omzunun üzerine dayadığı bir palmye dalı tutmaktadır. Burdur Müzesi'nde korunan yüzük taşının üzerine işlenen bu kanatlı tanrıça betimi Nike'dir.

Yüzüğün Formu

Yüzükler parmağın alt bölümünü kavrayan halka ile üst kısmında yüzük kaşı ve omuz ile birlikte üç bölümden meydana gelmektedir. Yüzük halkalarının kesiti dairesel, yarım daire (D), kare ve ince bant biçimlidir²². Burdur Müzesi'nde korunan altın yüzük halkası "D" kesitlidir. Bu forma sahip yüzükler MÖ 3. yüzyılın ortalarından itibaren yapılmaya başlanmış ve üretimleri uzun süre devam etmiştir. Kaş yuvaları geniş oval biçimlidir; üzerinde tanrı/tanrıça betimlerine oldukça fazla yer verilmiştir. Ayrıca, bu dönem yüzüklerinde kaş bölümüne figürler *intaglio* (kazıma) yöntemi ile işlenmektedir²³. MÖ 2. yüzyıl başlarında oval ve dışa taşkın olarak yapılan kaş yuvasının kenarı dairesel formu halka ile birleşmiştir. Halka boşluğu dairesel olan yüzüklerde omuzlar dikey devam etmektedir. Yüksek oval kaş yuvasına dışbükey profilli taş yerleştirilmektedir. Bazı yüzüklerde omuz içbükey profilli olarak yükselmektedir²⁴. MÖ 2. yüzyılın 2. yarısında yüzüklerde omuzlar içe doğru daha meyilli yapılmış ve yüzük taşı küçülmeye başlamıştır²⁵. MÖ 1. yüzyılda kaş yüksekliği azalmış omuzlar ise yuvarlak biçimli işlenmiştir²⁶. Roma Dönemi'nde geniş halka formu ve oval taşlı yüzükler üretilmeye başlansa da Hellenistik Dönem'de görülen "D" kesitli yüzük halkasına sahip örneklerin kullanımı devam etmiştir²⁷. MS 2. yüzyılda yüzük halkası yukarıya doğru kalınlaşmış, halka boşluğu ve kaş yüzeyi yuvarlak biçim almaya başlamıştır. Bu yüzyılda yapılan yüzük taşları kaş yuvasına yarı gömülü biçimde yerleştirilmiştir²⁸. MS 3. yüzyılda yuvarlak halka yerine, omuzları yukarıya kalkık ve daha ince halkalı yüzükler yapılmış, bu örneklerde kaş yuvası

Figür 1: Burdur Müzesi'nde korunan yüzük (A. Soslu)

²² Marshall 1907, 233.

²³ Williams ve Golden 1994, 198, no. 133.

²⁴ Higgins 1961, 53d-f.

²⁵ Higgins 1961, 61d.

²⁶ Cristea 2022, 102.

²⁷ Marshall 1907, 231; Lightfoot ve Arslan 1992, 234; Whitehouse 2003, 64.

²⁸ Bu tip örnekler için bk. Zrinka 2002, 149, no. 4; Facsady ve Verebes 2009, 994, fig. 1, 1a-IIa.

düz verilmiştir²⁹. Geç Roma Dönemi'nde ince halkalı, konik kaşlı, dışı çokgen, içi yuvarlak halkalı olan yüzükler ile masif halkanın üzerine dörtgen bir kaşın yerleştirildiği yüzükler de üretilmiştir³⁰. Bu form gelişimi, "D" kesitli, yüksek omuzlu ve oval kaş bölümü olan Burdur Müzesi örneğinin form açısından MÖ 3. yüzyıl ile MÖ 1. yüzyıl aralığına ait olabileceğini göstermektedir.

Burdur Müzesi örneğinin benzerleri, Türkiye'deki müzeler ve özel koleksiyonlarda az sayıdaki örnekle temsil edilmektedir. Çünkü bu tip yüzükler arkeolojik kazı çalışmaları ile yüzey araştırmalarında çok sık bulunan bir grup değildir. Burdur Müzesi'nde korunan altın yüzüğün formu bakımından benzerleri daha çok yurt dışındaki müzeler ile özel koleksiyonlarda yer almaktadır.

Form açısından Burdur Müzesi örneğiyle karşılaştırılabilecek eserler arasında, Chicago Doğu Enstitüsü Müzesi³¹, Taranto Ulusal Arkeoloji Müzesi³² ile Robinson Grek Takı Koleksiyonu'nda³³ yer alan ve MÖ 3. yüzyıla tarihlendirilen yüzükler bulunmaktadır. Metropolitan Sanat Müzesi'nde³⁴ korunan yüzüğün Melos Adası'ndan müzeye kazandırıldığı ve MÖ 3. yüzyıl veya MÖ 2. yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir³⁵. Yüzük halkalarının "D" kesitli işlenmesi, halkaların yüksek bir omuz ile kaşa bağlanması ve yüzük kaşlarının oval verilmesi, Burdur Müzesi eseri ile benzerlikler gösterirken; yüzük halkalarının daha kalın, omuzlarının daha dik bir şekilde yüzük kaşına bağlanması ve yüzük kaşlarının daha büyük yapılması bakımından da farklılıklara sahiptir.

Apollonia Nekropolü'nde³⁶ ele geçen altın yüzük ile Taranto Ulusal Arkeoloji Müzesi³⁷, J. Paul Getty Müzesi³⁸ ve British Müzesi'nde³⁹ korunan altın yüzükler MÖ 3.-2. yüzyıllara tarihlendirilmiştir. Söz konusu eserler, "D" kesitli halkaların yüksek bir omuz ile kaşa bağlanması, kaş bölümlerinin oval ve büyük olması gibi özellikleri bakımından Burdur Müzesi örneği ile yakın benzerliğe sahiptir.

Amisos'ta 1995'te tespit edilen bir mezarda yapılan kurtarma kazısında, MÖ geç 2. yüzyıl-erken 1. yüzyıla tarihlendirilen altın yüzük ele geçmiştir⁴⁰. Yüzük halkasının "D" kesitli olması, halkanın yüksek bir omuz ile kaşa bağlanması, yüzük kaşının oval ve büyük yapılması bakımından Burdur Müzesi örneğiyle yakın benzerliklere sahip olan Amisos örneği, omuzların yuvarlak biçimli ve içbükey profilli olarak yükselmesi, kaş yüksekliğinin azalması ile yüzük taşının daha küçük olması bakımından da Burdur Müzesi örneğinden ayrılmaktadır.

Patara'da 43 nolu mezarda bulunan ve MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilen yüzük⁴¹, formu bakımından Burdur Müzesi örneğiyle karşılaştırılabilir. Yüzük halkası "D" kesitlidir; yukarıya doğru yükselerek yuvarlak bir omuz ile kaşa bağlanmıştır. Yüzük kaşı oval

²⁹ Bu dönemde çift halkalı yüzükler ile yılanbaşı yüzüklerle de karşılaşılmaktadır, bk. Higgins 1961, 62a-d.

³⁰ Deighton 2016, 45.

³¹ Kraeling 1955, 253, no. 1. Chicago'da bulunan yüzüğün Doğu Akdeniz (Suriye) üretimi olduğu ifade edilmektedir.

³² Juliiis 1984, 296, no. 226.

³³ Robinson 1949, pl.44, no. 30.

³⁴ Oliver 1966, no. 19.

³⁵ Oliver 1966, 279.

³⁶ Tonkova 1997b, 101, pl. V, no. 6.

³⁷ Juliiis 1984, 298, no. 233; 299, no. 234.

³⁸ Spier 1992, 77, no. 164. Yüzük taşının merkezine ayakta duran erkek figürü işlenmiştir, bk. Pfrommer 2001, 35, no. 24a.

³⁹ Marshall 1907, 71, pl. XII, no. 385. Yüzük taşının merkezine atlı savaşıcı figürü işlenmiştir.

⁴⁰ Şirin ve Yiğitpaşa 2021, 211, res. 39, no. 39.

⁴¹ Uygun 2000, 50-52, lev. 12a.Y13.

biçimlidir; yuvaya oturan taş (yüzük taşının merkezine ayakta duran kanatlı tanrıça figürü işlenmiştir) dışbükey kavimsli olması bakımından benzerlik göstermektedir. Burdur Müzesi örneğine göre kaş yüksekliğinin azalması, omuzların içe doğru daha meyilli verilmesi ve yüzük taşının daha küçük olması bakımından da farklılıklara sahiptir.

Akyurt-Kalaba Tümülüsü'nde⁴² ve Metropolitan Sanat Müzesi'nde⁴³ bulunan yüzükler MS 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Yüzükler halka formu ve "D" kesitli işlenmiş olması bakımından Burdur Müzesi örneğiyle karşılaştırılabilir. Yüzük halkaları yukarıya doğru yükselerek yuvarlak bir omuz ile kaşa bağlanmıştır. Her iki yüzük de omuzlarının içe doğru daha basık verilmesi, yüzük taşlarının daha küçük olması ve yüzük taşında cameo tekniğinin uygulanması gibi özellikleri bakımından da Burdur Müzesi örneğine göre farklılık göstermektedir.

Yüzük Taşının Formu

Yüzüklerin genişletilen üst bölümü yüzük kaşdır. Bu bölüm kabartma veya oyma, mühür, motif ya da figürlerle bezenmektedir⁴⁴. Genel olarak yüzük kaşında, yüzük taşının (*gemma-gem*) tutturulacağı bir montür bulunmaktadır; montürün içine farklı formlarda yüzük taşı yerleştirilmektedir⁴⁵. Değerli ya da yarı değerli taş üzerine *intaglio*⁴⁶ tekniğinde işlenen bu örnekler Grekçe "λιθοιέγγει λομμένοι"⁴⁷; Latince *gemma* olarak anılmaktadır⁴⁸. Yüzük taşı olarak karnelyan, garnet, fayans, mor yakut, kuvars, akik, jasper taşı, kalsedon ve cam yaygın kullanılmıştır⁴⁹. Üzerinde tanrı/tanrıça betimleri, insan ve gündelik hayattan sahneler ile hayvan betimleri yer almaktadır⁵⁰. Oyma tekniğinde yapılmış bu tip takılar kullanıcıları ile özdeşleşerek, sahibinin markası/imzası haline gelmiştir. Böylelikle kullanıcılar, mülkünü işaretleyebilmiş, yüzüklerini takas veya ticarete bir araç olarak kullanabilmişlerdir⁵¹. Bu nedenle yüzükler kıyafetlerde ya da bilek etrafına veya bir halkaya takılı olarak boyuna asılarak da kullanılmışlardır⁵². Mühür işlevine ek olarak *apotropeik* amaçlı taşınan objeler⁵³ arasında yüzükler de yer almaktadır. Bu takı grubu Geç Roma Dönemi ve sonrasında uzun süre varlığını koruyarak, değerli ya da yarı değerli taşlardan dönemin modasına uygun bezemelerle süslenmiş ve kullanıcıların beğenisine sunulmuştur⁵⁴.

MÖ 7.-6. yüzyılda ana form olarak kullanılan scarabe tarzında yapılmış yüzüklerin yüzük taşları kare, yuvarlak ve oval biçimlidir⁵⁵. MÖ 5. yüzyılda kullanılan scarabe tarzında yapılmış yüzüklerin taşları oval ve yuvarlak gövdelidir⁵⁶. MÖ 4. yüzyılın sonunda

⁴² Arslan ve Metin 2014, 153, no. 1.

⁴³ Allen 2019, 19, fig. 11.

⁴⁴ Facsady ve Verebes 2009, 996, fig. 6,8.

⁴⁵ Bingöl 1999, 35.

⁴⁶ Murray 1988, 25.

⁴⁷ Murray 1988, 9.

⁴⁸ Fossing 1929, 18.

⁴⁹ Murray 1988, 11.

⁵⁰ Fossing 1929, pl. I, no. 2-3; pl. I, no. 4-12; pl. I, no. 13-16; 32, pl. I, no. 17-11; 22, pl. I, no. 23-29; 34, pl. I, no. 30-37; 72, pl. V, no. 337-346; 73, pl. V, no. 347-356; 95, pl. VII, no. 529-537; 115, pl. IX, no. 679-685.

⁵¹ Ignjatović 2017, 94-95.

⁵² Gray 1983, 191; Gołyźniak 2020, 1.

⁵³ Soslu 2023, 517-524; Soslu ve Soslu 2023, 71-86.

⁵⁴ Arslan ve Yeğin 2021, 117.

⁵⁵ Marshall 1907, 8, no. 38; Fossing 1929, 29; Murray 1988, 5-6; Spier 1992, 1, fig. 1. Jasper ve karnelyan yaygın kullanılan taşlardır, bk. Walter 1926, 52-62. Bu örneklerde genellikle hayvan (kanatlı boğa, yunus, kuş, at, geyik, aslan) betimi bulunmaktadır; az da olsa insan betimi, portre, savaş sahnesi, günlük hayattan sahneler ve av sahnesi görülmektedir, bk. Fossing 1929, pl. I, no. 2-3. Yüzük taşlarının teknik bakımdan işlenmesi oldukça zordur. İlk örnekler elde şekillendirilmiş, daha sonraları ince ve kalın uçlu matkaplar kullanılmıştır. Bu yapım aşamasında işlenen figürlerin üzerinde büyüteç kullanılıp kullanılmadığı hala kesin değildir, bk. Lafli 2012, 134.

⁵⁶ Marshall 1907, 9, no. 41; Walter 1926, 64-65. Karnelyan, akik ve kalsedon yaygın kullanılan taşlardır; bu taşlar

scarabelerin kendi içinde üç gruba ayrılarak gelişimlerini tamamladığı ve yerini Hellenistik Dönem'in taş yuvasına yerleştirilen yüzük taşlarına bıraktığı görülmektedir⁵⁷. MÖ 4.-1. yüzyıllar arasındaki yüzük taşları dikdörtgen, oval, yuvarlak veya dışbükey kavilidir⁵⁸. Roma Dönemi'nde kolay işlenebilen doğal taşlar tercih edilmiştir⁵⁹. MS 1.-2. yüzyıl arasında düz veya dışbükey kavilidir⁶⁰; MS 2.-3. yüzyıllar arasında yuvarlak ve dairesel⁶¹; MS 4.-7. yüzyıllar arasında ise dışbükey gövdeli yüzük taşları daha yaygın kullanılmıştır⁶². Burdur Müzesi'nde korunan yüzüğün taşı oval biçimlidir; kaş kısmı dışbükey profilli, iç yüzeyi düzdür. Yüzük taşının formu dikkate alındığında, bu örneğin MÖ 4.-1. yüzyıllar arasındaki bir zaman dilimine ait olması gerektiği anlaşılmaktadır. Daha net bir tarih için yüzük ve yüzük taşının formunun yanı sıra yüzük taşı üzerindeki betimin de detaylıca ele alınması gerekir.

Nike Betimi

Çalışma konumuzu oluşturan Burdur Müzesi örneğinin yüzük taşı üzerinde yer alan kanatlı tanrıça, Grek panteonunda Nike, Roma panteonunda Victoria olarak adlandırılan zafer tanrıçasıdır. Nike ve Victoria betimlerinin görüldüğü eserlerin değerlendirildiği çalışmalarda, bu iki tanrıçanın birbiriyle ilişkili, farklı veya ayırt edici özelliklerinden söz edilmemiştir⁶³. Burdur Müzesi örneğinin değerlendirilmesinde, yüzük taşlarındaki Nike betimleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Kronolojiye bağlı kalınarak yapılan incelemede, Nike betiminin stilistik özellikleri üzerinde durulmuş, bunların Burdur Müzesi örneği ile benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konmuştur. Söz konusu özellikler göz önünde bulundurularak, Burdur Müzesi örneği için tarih önerisinde bulunulmuştur.

Nike betimleri MÖ 6. yüzyıldan⁶⁴ itibaren scarabeler üzerinde, MÖ 5. yüzyılda⁶⁵ ise altından yapılmış yüzüklerin kaş bölümünde yer almaktadır. MÖ 5.-4. yüzyıl⁶⁶ örneklerinde tanrıça Nike'nin kanatları uzamış; bacaklarında giysi bulunmaktadır. İki elinde büyük bir çelenk tutan betimlerinde Nike'nin kanatları aşağıya doğru inmiş, dar bir alanı kaplar şekildedir. MÖ 4. yüzyılda⁶⁷ hatlar oldukça keskindir. Bu dönemde değerli taşlar üzerinde de Nike betimleri görülmektedir ve bu betimlerin bir kısmında Nike tanrı ve tanrıçalarla

---

üzerine sakallı erkek başı, kadın başı, av sahnesi, günlük hayattan sahneler, at, köpek, sfenks, grifon ve panter gibi betimler işlenmiştir, bk. Fossing 1929, pl. I, no. 4-12; Murray 1988, pl. D-E.

⁵⁷ Spier 1992, 1, fig. 2.

⁵⁸ Marshall 1907, 11, no. 50; 12, no. 55; Walter 1926, 69-73; Fossing 1929, 22, pl. I, 23-29; 34, pl. I. 30-37; Maaskant-Kleibrink 1978, 39, no. 193a, 135, no. 809; Murray 1988, pl. F-G; Spier 1992, 109, no. 274; Lafli 2012, 145, no. 125; Lindhagen 2015, 36, fig. 7; Cravinho 2017, pl. 2, no. 22.

⁵⁹ Plin. *nat.* XXXVII, 109; King 1866, IV, 9; Gray 1983, 195; Spier 1992, 145.

⁶⁰ Marshall 1907, 31, no. 186; Walter 1926, 322-350; Fossing 1929, 94, pl. VII, no. 528; 150, pl. XII, no. 940-943; 160, pl. XIII, no. 1030-1032; 181, pl. XV, no. 1235-1240; 185, pl. XV, no. 1273-1276; 210, pl. XVIII, no. 1541-1543; 215, pl. XVIII, no. 1587-1588; Aparaschivei ve Chiriac 2018, 97, fig. 5-6, 98, fig. 7-8; 99, fig. 9a.

⁶¹ Marshall 1907, 31, no. 188; Walter 1926, 120-121; Fossing 1929, 31; Maaskant-Kleibrink 1978, 86, no. 463; 87, no. 464; 162, no. 1027, 166, no. 1064; Spier 1992, 124, no. 327; 142, kat. no. 394, 152, kat. no. 426; Lafli 2012, 134; Hamat 2014, 75, pl. I, no. 1-4, 6; Cravinho 2017, pl. 4, no. 51.

⁶² Fossing 1929, no. 1656-1856; 236, pl. XX, no. 1747-1756; 242, pl. XX, no. 1804-1813; 243, pl. XXI, no. 1817-1821; Richter 1956, 63-86.

⁶³ MÖ 5. yüzyıl Nike figürleri için bk. Osborne 1912, 322, pl. IX, 12; Maaskant-Kleibrink 1978, 81, no. 22; MÖ 3.-2. yüzyıl Nike figürleri için bk. Maaskant-Kleibrink 1978, 82, no. 24; Lindhagen 2015, 25, fig. 1; MÖ 1. yüzyıl Nike figürleri için bk. Golyźniak 2022, 73, no. 28; Uygun 2000, 36-40, lev. 8b.Y9; MS 1.-2. yüzyıl Nike figürleri için bk. Maaskant-Kleibrink 1978, 291, no. 832; 291, no. 862a-b; 222, no. 537; 282, no. 790a-b; 281, no. 785a-b; 291, no. 831b; Spier 1992, 136, no. 370; 109, no. 274; 121, no. 316; Cravinho 2017, 194, pl. 2, no. 26; 194, pl. 2, no. 27; Golyźniak 2022, 86, no. 41.

⁶⁴ Osborne 1912, 308, pl. V, 7.

⁶⁵ Maaskant-Kleibrink 1978, 81, no. 22.

⁶⁶ Osborne 1912, 323, pl. IX, 13; Puma 2013, 288, fig. 7. 107.

⁶⁷ Spier 1992, 37, no. 60.

birlikte ikili kompozisyonlar oluşturmaktadır. MÖ 3.-1. yüzyıllarda⁶⁸ değerli taşlar üzerine çıplak olarak işlenen betimlerinde Nike'nin bacaklarının etrafına sarılı bir *hymation* veya büyük katlamalı bir *khiton* giydiği görülmektedir. Bir eliyle kalkan üzerine yazı yazarken ya da bir eliyle çelenk, diğer eliyle palmiye dalı tutarken betimlenen örnekleri de mevcuttur.

Burdur Müzesi örneğiyle benzer Nike betimine sahip yüzük taşları Patara'da (43 nolu mezar)⁶⁹ ve Taranto Ulusal Arkeoloji Müzesi'nde⁷⁰ tespit edilmiştir. Genel kompozisyonun yanı sıra detayları bakımından da Burdur Müzesi örneğiyle yakın benzerliklere sahip olan bu iki eserde figür yüzük taşının merkezine yerleştirilmiştir. Hatları daha yumuşak, yuvarlatılarak verilmiştir. Figürlerde baş büyük ve hafif yukarı kalkıktır. Burun diğer uzuvlara göre oldukça büyüktür ve gözler yüzeyseldir. Dudaklar düz ve çene yuvarlatılmıştır. Figürlerin altında şua tacı bulunmaktadır. Boyunları kısa ve kalındır. Uçma hareketinden dolayı bir ayakları ileride, diğer ayakları geride verilmiştir. Her iki figür de kalça altına dek inen uzun kanatlıdır. Taranto Ulusal Arkeoloji Müzesi'nde korunan yüzük taşı MÖ 2. yüzyıla⁷¹; Patara'da ele geçen yüzük taşı MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

Nike betiminin görüldüğü bir diğer örnek Tiflis'te, Natsvlishvili Aile Koleksiyonu'nda bulunan ve MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilen yüzüktür⁷³. Yüzük taşında yer alan Nike betimi merkeze tek olarak yerleştirilmiştir. Baş büyük ve hafif yukarı kalkıktır. Burun diğer uzuvlara göre daha büyüktür ve gözler yüzeysel verilmiştir. Figürün altında şua tacı bulunmaktadır. Boyun kısa ve kalındır. Uçma hareketinden dolayı bir ayak ileride, diğer ayak geridedir. Kıvrımları yumuşak bir şekilde akan *khiton* giyimlidir. Bir elinde çelenk, diğer elinde palmiye dalı tutmaktadır. Tiflis örneği, Nike'nin çenesinin hafif öne doğru ve keskin verilmesi ile uzun kanatlarının ayak bileğine dek inmesi gibi özellikleri bakımından Burdur Müzesi eserinden ayrılmaktadır.

MS 1.-2. yüzyılda kalsedon, jasper, karnelyan ve akik gibi değerli taşlar üzerinde⁷⁴ Nike betimi oldukça yaygındır. Nike, yüzük taşının merkezine yerleştirilmiş tek figürlü sahnelerin yanı sıra tanrı ve tanrıçalar ile birlikte ikili kompozisyondan oluşan sahnelerde de görülmektedir. MS 1. yüzyıla ait iki yüzük taşında uçar pozisyonda Nike betimlenmiştir. Bunlardan biri Lahey Kraliyet Madeni Para Kabin'i'nde bulunan Değerli Taşlar

Figür 2: Yüzük taşının üzerinde yer alan Nike betimi (A. Soslu)

⁶⁸ Maaskant-Kleibrink 1978, 82, no. 24; Spier 1992, 69, no. 141; Gólyźniak 2022, 73, no. 28.

⁶⁹ Uygun 2000, 36-40, lev. 8b.Y9.

⁷⁰ Juliis 1984, 299, no. 237.

⁷¹ Juliis 1984, 299, no. 237.

⁷² Uygun 2000, 36-40, lev. 8b.Y9.

⁷³ Gólyźniak 2022, 73, no. 28. MÖ 1. yüzyıla ait yüzük taşının Mısır veya Levant kökenli bir atölyede, üretildiği düşünülmektedir. Doğu Akdeniz'deki ticari aktivasyon için bk. Soslu 2022, 259-297.

⁷⁴ Osborne 1912, 351, pl. XVIII, 22; 359, pl. XXI, 17; 364, pl. XXIII, 24; 366, pl. XXIV, 14; 366, pl. XXIV, 15; 369, pl. XXV, 9; Maaskant-Kleibrink 1978, 291, no. 832; 291, no. 862a-b.

Katalogu'nda⁷⁵ diğeri ise J. Paul Getty Müzesi'nde⁷⁶ korunmaktadır. Söz konusu eserlerde Nike'nin yüzük taşının tam merkezine, uçar pozisyonda işlenmesi, tanrıçanın sola doğru hareket halinde verilmesi, *khiton* giyimli olması ile bir elinde çelenk, diğer elinde palmye dalı tutması gibi özellikleri bakımından Burdur Müzesi örneğiyle yakın benzerliklere sahiptir. Buna karşın, Nike'nin daha uzun ve ince boyunlu olması, çenenin daha keskin profilli verilmesi, *khitonun* diz altında sonlanması ve kanatlarının daha geniş işlenmesi bakımından da farklılık görülmektedir. MS 2. yüzyılda üretilen yüzüklerde değerli taşlar daha fazla tercih edilmiştir. Bu yüzyılda cam, karnelyan ve jasper kullanımı yaygındır. Nike figürü tekli veya tanrı/tanrıçalar ile birlikte ikili kompozisyonlarda görülmektedir. Yalnızca büstünün yapıldığı örnekler de mevcuttur⁷⁷. J. Paul Getty Müzesi'nde⁷⁸ korunan bu yüzyıla ait bir yüzük taşının merkezinde, uçar pozisyonda betimlenmiş, bir elinde çelenk, diğer elinde palmye dalı tutan kanatlı tanrıça betimi yer almaktadır. Söz konusu örnek genel kompozisyonu bakımından Burdur Müzesi örneğiyle benzer olmasına karşın, Nike'nin başının büyük, boyununun daha kalın ve çenesinin yuvarlatılmış olması bakımından detaylandırmada farklılara sahiptir.

Sonuç

Burdur Müzesi altın yüzüğün form ve kompozisyon açısından benzerleri, Türkiye'de Apollonia Nekropolü, Amisos (mezar), Patara (mezar) ve Akyurt-Kalaba Tümülüsü'nde ele geçmiştir. Bu tip yüzük formları İtalya, Gürcistan, ABD ve Hollanda'da ise daha çok müze ve özel koleksiyonlarda karşımıza çıkmaktadır.

Burdur Müzesi örneğinin form bakımından en yakın örnekleri Apollonia'da, Taranto Ulusal Arkeoloji Müzesi'nde, British Müzesi'nde ve J. Paul Getty Müzesi'nde korunan altın yüzüklerdir. Yüzükler halka formludur; halkaları "D" kesitlidir. Yüzük halkaları yüksek bir omuz ile kaşa bağlanmıştır. Kaş bölümleri oval ve büyüktür; taşların merkezine *intaglio* (kazıma) tekniği ile figür işlenmiştir. Yüzükler, MÖ 3.-2. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

Değerlendirilen örnekler içinde form ve genel kompozisyon bakımından benzerliklerin yanı sıra Nike figürünün detayları bakımından da benzer olan yüzükler Patara'daki 43 nolu mezarda bulunan örnek ile Taranto Ulusal Arkeoloji Müzesi'nde korunan örnektir. Her iki yüzükte de figürün vücut konturları yumuşak, baş büyük ve yukarı kalkık verilmiş, boyun bodur ve kalın, burun büyük, gözler yüzeysel, dudaklar düz ve çene yuvarlak işlenmiştir. Ayrıca, figürün hareketinden kaynaklı olarak uçuşan elbise kıvrımları ile kalça altına kadar inen uzun kanatların betimlenişi bakımından da yakın benzerlikler söz konusudur. Taranto Ulusal Arkeoloji Müzesi'nde korunan yüzük taşı MÖ 2. yüzyıla ait iken; Patara'daki 43 nolu mezarda bulunan yüzük taşı, buluntu kontekstinden ve betiminden dolayı MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Ancak, altın objeler her zaman ele geçtiği kontekstle uyumlu olmayabilir; değerli objelerin miras yolu ile aktarıldıkları da göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir.

Burdur Müzesi örneğinin yüzük halkası, omuz yapısı, yüzük kaşı formu, yüzük kaşına yerleştirilen taşta *intaglio* (kazıma) tekniğinin uygulanmasının yanı sıra Nike figürünün detayları da dikkate alındığında, Burdur Müzesi yüzüğünün MÖ 3.-2. yüzyıllara ait olduğu anlaşılmaktadır.

Altın yüzükler Hellenistik Dönem'de tüccarlar ve askerler tarafından, özellikle de askeri grupların atlı ve şövalye sınıfı tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Bu grupların

⁷⁵ Maaskant-Kleibrink 1978, 222, no. 537.

⁷⁶ Spier 1992, 121, no. 316.

⁷⁷ Richter 1956, 117, pl. 49, no. 188; Spier 1992, 125, no. 341; 136, no. 371.

⁷⁸ Spier 1992, 136, no. 371.

kullandıkları yüzüklerin betimlerinde, bilhassa tanrı/tanrıça figürleri bulunmaktadır. Buradaki figürlerin ikonografik özellikleri, kullanıcıların veya takan kişilerin kişisel teolojik inançlarının yanı sıra mesleki uğraşlarının da anlaşılmasında ve belirlenmesinde büyük bir öneme sahiptir. Altın yüzük kullanımı, başlangıçta üst düzey yönetici grupları, kıdemli askerler gibi erk/statü sahibi sınıflar tarafından kullanılırken daha sonra azatlı kölelerin de kullandıkları bir takı grubu olmuştur. Burdur Müzesi örneğinin hem altın olması hem de yüzük taşında, sol elinde defne çelengi, sağ elinde palmiye dalı tutan uçan Nike figürünün bulunması, bu yüzüğün statü sahibi bir yönetici, yüksek memur veya rütbeli asker gibi toplumda yer edinmiş bir kişi tarafından kullanıldığını ve nitelikli/özel bir kullanım amacı olduğunu ortaya koymuştur. Burdur Müzesi yüzüğünün, önemli bir komutan/kıdemli bir asker tarafından kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Yüzüğün bir savaşta zafer kazanmış olan nitelikli bir askere hediye amaçlı takdimi de mümkündür. Dolayısıyla kullanıcıya iyi şans ve başarı getirmesinin yanı sıra koruyuculuk sağlaması amacıyla da kullanılmış olması olağan bir durumdur.

Teşekkür

Bu çalışma için gerekli izinleri veren Burdur Müzesi Müdürü Sn. Murat Kaleağasıoğlu'na çok teşekkür ederim. Eserin müze laboratuvarındaki teknik çalışmaları sırasında desteklerini esirgemeyen Uzman Arkeolog Uğur Biçer'e ve Doktorant Mustafa Çidem'e müteşekkirim.

Bibliyografya

Antik Kaynaklar

- Diog. Laert. = Diogenes Laertius, *Vitae Philosophorum*. Kullanılan tercüme: Hicks, R. D. 1925. *Diogenes Laertius, Lives of Eminent Philosophers*. The Loeb Classical Library 184. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Plin. *nat.* = Plinius, *Naturalis Historia*. Kullanılan metin ve tercüme: Rackham, H. R., W. H. S. Jones, D. E. Eichholz. 1947-1962. *Pliny, Natural History*, vols 1-10. The Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Modern Kaynaklar

- Allen, R. 2019. "Eye-Like Radiance: The Depiction of Gemstones in Roman Wall Painting." *Arts* 8 (20): 1-26.
- Aparaschivei, D. ve C. Chiriac. 2017. "Some Roman Engraved Gemstones of Ibida Fortress (Tulcea County)." *Archaeological Small Finds and Their Significance, Proceedings of the International Symposium from Deva-GeoagiuBăi, 23-25 Mart 2016*, Eds. C. Cristescu, A.C., Rîșcuta ve A.T. Marc, 91-106. Romanya: Editura Mega.
- Arslan M. ve M. Metin. 2014. "2012 Yılı Akyurt-Kalaba Tümülüsü Kurtarma Kazısı." *Anatolia* 40: 145-178.
- Arslan, M. ve Y. Yeğin. 2021. "Ankara'dan Isis ve Harpokrates Betimli Sihirli Yüzük Taşları ve Amuletler." *Seleucia* 11: 113-136.
- Bingöl, F.R.I. 1999. *Antik Takılar, Anadolu Medeniyetleri Müzesi*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Cravinho, G. 2017. "Roman Engraved Gems in the National Archaeological Museum in Lisbon." *Studies in Ancient Art and Civilization* 21: 173-245.
- Cristea, Ș. 2022. *Zeu Tangibili Gemele Și Cameele Antice Intre Utilitate Și Estetică / The Gods We can Touch Ancient Gems and Cameos between Utility and Aesthetics*. Romanya: Editura Mega.
- Crummy, N., M. Henig ve C. Ward. 2016. "A Hoard of Military Awards, Jewellery and Coins from Colchester." *Society for the Promotion of Roman Studies* 47: 1-29.
- Çelikbaş, E. 2018. "Tokat Müzesi Gümüş Yüzükleri." *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (ANARSAN Sempozyumu Özel Sayı) 2*: 1051-1065.
- Dági, M. 2013. "ΚΛΕΙΤΑΙ ΔΩΡΟΝ: Gold Jewellery from Tomb Z at Derveni." *Anodos. Studies of the Ancient World* 13: 85-103.
- Davey, C.J. 2009. "The early history of lost-wax casting." *Metallurgy and Civilisation: Eurasia and Beyond, Proceedings of the 6th International Conference on the Beginnings of the Use of Metals and Alloys (BUMA VI)*, Eds. J. Mei ve T. Rehren, 147-154. London: Archetype.
- Deighton, H.J. 2016. *Eski Roma Yaşantısında Bir Gün*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Erhat, A. 2011. *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Facsady, A.R. ve Verebes, A. 2009. "Analysis of Roman Bronze Finger Rings from Aquincum." *Materials and Manufacturing Processes* 24: 993-998.
- Fossing, P. 1929. *Catalogue of the Antique Engraved Gems and Cameos Thorvaldsen Museum*. Oxford: Oxford University Press.

- Gołyźniak, P. 2020. *Engraved Gems and Propaganda in the Roman Republic and under Augustus*. London: Archaeopress Publishing.
- Gołyźniak, P. 2022. *Engraved Gems from Tbilisi, Georgia. The Natsolishvili Family Collection*. Światowit Supplement Series C: Pontica et Caucasia. Volume III. Warsaw: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Gray, F.L. 1983. "Engraved Gems: a Historical Perspective." *Gem & Gemoloji*, Ed. R.T. Liddicost, 191-201. Los Angeles: Waverly.
- Hamat, A.C. 2014. "Dextrarum Iunctio and rings associated with the engagement discovered on the territory of roman Dacia." *Sargetia* 5: 61-76.
- Higgins, R.A. 1961. *Greek and Roman Jewellery*. Chanhassen: Butler & Tanner.
- Ignjatović, M. 2017. "Roman Jewellery in Belgrade: Jewelry of Precious metals, Semi Precious et Precious Stones from Antique Collection in the Belgrade City Museum." *Engraved gems and cameos from the Antiquities Collection of the Belgrade City Museum*, Eds. S. Krunic ve M. Ignjatović, 94-115. Belgrade: Belgrade City Museum Publishing.
- Juliis, E. 1984. *Gli ori di Taranto in età Ellenistica*. Milano: Arnoldo Mondadori.
- King, C.W. 1866. *The Handbook Engraved Gems*. London: Bell and Daldy.
- Krealing, C.H. 1955. "Hellenistic Gold Jewellery in Chicago." *Archaeological Institute of America* 8(4): 252-259.
- Lafli, E. 2012. "İzmir Müzesi'ndeki Intaglio ve Cameo Örnekleri: Ön Değerlendirme." *Arkeoloji ve Sanat* 140: 133-154.
- Lightfoot, C.S. ve M. Arslan. 1992. *Anadolu Antik Camları, Yüksel Erimtan Koleksiyonu*. İzmir: Ünal Offset.
- Lindhagen, M.P. 2015. "What's in a ring?." *Smykker: personlig pynt i kultur historisk lys*, Eds. M. Vedeler ve I.M. Rostad, 21-43. Trondheim: Museums for Laget.
- Maaskant-Kleibrink, M. 1978. *Catalogue of the Engraved Gems in the Royal Coin Cabinet the Hague I*. Washington: U.S. Government Publishing Office.
- Marshall, M.A. 1907. *Catalogue of the Finger Rings, Greek, Etruscan, and Roman, in the Departments of Antiquities, British Museum*. London: Order of the Trustees.
- Milovanović, B. 2018. "Jewelry as a Symbol of Prestige, Luxury and Power of the Viminacium Population." *Vivere Militare Est. From Populus to Emperors. Living on the Frontier. Volume II*. Eds. S. Golubović ve N. Mrđić, 101-141. Belgrade: DigitalArt Beograd.
- Murray, A.S. 1988. *A Catalogue of Engraved Gems British Museum*. London: William Clowes and Sons Press.
- Oliver, A. 1966. "Greek, Roman and Etruscan Jewelry." *The Metropolitan Museum of art Bulletin*: 270-284.
- Osborne, D. 1912. *Engraved Gems Signets, Talismans and Ornamental Intaglios, Ancient and Modern*. New York: Henry Holt and Company.
- Pfrommer, M. 2001. *Greek Gold from Hellenistic Egypt*. Los Angeles: Getty Publications.
- Popovic, I. 2010. "Gold and Silver Jewelry from Central Balkan Provinces of Roman Empire." *Histria Antiqua* 19: 55-64.

- Puma, R.D. 2013. *Etruscan Art in the Metropolitan Museum of Art*. London: Yale University Press.
- Richter, G.M.A. 1956. *The Metropolitan Museum of Art, Catalogue of Engraved Gems: Greek, Etruscan, and Roman*. Roma: L'Ermadi Bretschneider.
- Robinson, D.M. 1949. "The Robinson Collection of Greek Gems, Seals, Rings and Earrings." *Hesperia Supplements* 8: 305-323.
- Sop, S.A., M. Yeşiltaş ve S. Soslu. 2019. "Fiziksel Çevrenin Müze Ziyaretçileri Üzerine Etkisi, Burdur Müzesi Örneği." *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8(4): 3889-3910.
- Soslu, A. 2022. "Eskiçağ'da Deniz Ticaretinde Camın Meta Olarak Kullanımına Genel Bir Bakış." *Asobid Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11: 259-297.
- Soslu, S. 2023. "A Study of the Burdur Museum's Harpocrates Figure: Iconography, Egyptian and Greco-Roman Interaction and Theological Transformation." *Prof. Dr. Sebahattin Bayram Armağanı, Eskiçağ Tarihi Yazıları*, Eds. Y. Kılıç, R. Kuzuoğlu, S.A. Akkuş ve Ö. Kahya, 517-528. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Soslu, S. ve A. Soslu. 2023. "Burdur Müzesi'nden Bes Amuleti." *Arkeoloji Dergisi XXXI* (2): 71-94.
- Spier, M. 1992. *Ancient Gems and Finger Rings Catalogue of the Collections the J. Paul Getty Museum*. Los Angeles: Getty Publications.
- Şirin, O.A. ve D. Yiğitpaşa. 2021. "Yeni Veriler Işığında Amisos Altın Eserleri Üzerine Gözlemler." *Asobid Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10: 143-216.
- Tonkova, M. 1997a. "Hellenistic Jewellery from the Colonies on the West Black Sea Coast." *Archaeology in Bulgaria* I(1): 83-102.
- Tonkova, M. 1997b. "Traditions and Aegean Influences on the Jewellery of Thracia in Early Hellenistic Times." *Archaeology in Bulgaria* I (2): 18-31.
- Tonkova, M. ve A. Bojkova, 2015. "Les Produits de Luxe Grecs et Leur Circulation en Thrace." *L'epopee des Rois Tharces Splendeurs Archaeologiques de Bulgarie*, Ed. L. Dastani, 72-76. France: MLP.
- Uygun, Ç. 2000. *Patara Geç Hellenistik-Roma Dönemi Takıları*. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi.
- Walter, H.B. 1926. *Catalogue of the Engraved Gems and Cameos Greek, Etruscan and Roman in the British Museum*. Oxford: Oxford University Press.
- Whitehouse, D. 2003. *Roman Glass in the Corning Museum of Glass III*. Easthampton: Hudson Hills.
- Williams, D. ve J. Golden. 1994. *Greek Gold Jewellery of the Classical World*. London: British Museum Press.
- Yıldırım, R. 1989. *Urartu Takıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Zimmermann, T. 2016. "Ancient Jewellery in Turkey." *Encyclopaedia of the History of Science, Technology, and Medicine in Non-Western Cultures*, Ed. H. Selin, 1-15. New York: Springer.
- Zrinka, B. 2002. "Glass Rings." *Longae Saloniae I*, Ed. M. Emilio, 289-295. Split: Arheološki Muzej.

Arkhaia Anatolika

e-ISSN: 2651-4664

arkhaiaanatolika.org
Arkhaia Anatolika 6 (2023) 96-132
DOI: 10.32949/Arkhaia.2023.60

Araştırma Makalesi

Kızlar Hamamı Koyu Antik Liman Araştırmaları

Oktaý DUMANKAYA*

Atıla BAŞDEMİR**

Öz

* Doç. Dr. Oktaý Dumankaya, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kahramanmaraş/Türkiye.
E-mail: oktaydumankaya@gmail.com
Orcid id: 0000-0001-9007-0536

** Atıla Başdemir, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Kahramanmaraş/Türkiye.
E-mail: atilabasdemir@gmail.com
Orcid id: 0000-0003-0474-5539

Sorumlu Yazar: Doç. Dr. Oktaý Dumankaya, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kahramanmaraş/Türkiye.
E-mail: oktaydumankaya@gmail.com

Geliş Tarihi: 25.10.2023
Kabul Tarihi: 15.12.2023
Online Yayın Tarihi: 31.12.2023

Makale Künyesi: Dumankaya, O. ve A. Başdemir, 2023. "Kızlar Hamamı Koyu Antik Liman Araştırmaları." *Arkhaia Anatolika* 6: 96-132.
<https://doi.org/10.32949/Arkhaia.2023.60>.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Yazarların Katkı Oranları Beyanı: Yazarlar, çalışmanın tasarlanması; veri toplanması; veri analizi; makalenin yazımı; makalenin gönderimi ve revizyonu aşmalarında O.D. %65 ve A.B %35 oranında katkı sunmuşlardır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) olarak lisanslıdır.

• Dergide yayınlanan makalelerin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)ına aittir.

Makalenin konusunu, Mersin ili Silifke ilçesinde yer alan Kızlar Hamamı Koyu'nda tespit edilen kara ve sualtı kültür varlıkları oluşturmaktadır. Dağlık Kilikya'nın engebeli ve taşlık yapısı deniz ticaretinin ön plana çıkmasında etkili olmuştur. Kilikya Bölgesi'nin Kıbrıs ve Levant'a yakın konumda olması jeopolitik açıdan önemli avantajlar sağlamaktadır. Araştırma sahasında; hamam (?), sarnıçlar, bağlama delikleri, bağlama babaları, Antik taş ocağı, amphoralar, günlük kullanım kapları, çatı kiremitleri, taş çapa, çiftlik evi ve kilise tespit edilmiştir. Kıyı hattında ve sualtında tespit edilen arkeolojik buluntular, Kızlar Hamamı Koyu özelinde Dağlık Kilikya'nın kıyı bölgelerinin Kuzey Suriye ve Anadolu kıyı hattı deniz ticaretinde yoğun olarak kullanıldığına işaret etmektedir. Elde edilen bilgiler ışığında Dağlık Kilikya Bölgesi'nin MÖ 1. yüzyılda artan zeytinyağı ve şarap ticareti ile birlikte eş zamanlı olarak Kilikya Bölgesi kıyı hattında da yerleşimlerin artmaya başladığı bilinmektedir. Araştırma alanında kıyıda ve su altında tespit edilen arkeolojik buluntular, bu kırsal yerleşimin Kilikya genelinde olduğu gibi üretim ve deniz ticaretinde yoğun olarak kullanıldığına işaret etmektedir. Kızlar Hamamı Koyu'nun MÖ 1. yüzyıldan MS 7. yüzyıla kadar Kilikya Bölgesi'nin deniz ticaret zincirinin ve zahire üretim ihtiyacının bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. Dağlık Kilikya Bölgesi'nin kıyı şeridi boyunca çok sayıda girintili çıkıntılı koy bulunmasına rağmen, bu koyların çok azında sualtı kültür varlıkları belgelenmiştir. Ancak Kızlar Hamamı Koyu'nun diğer koylara kıyasla daha yoğun buluntu içerdiği tespit edilmiştir. Bu durumun nedeni, koyun denizcilğe uygun jeolojik yapısı ile açıklanabilir. Bu bağlamda, bu çalışma Kızlar Hamamı Koyu gibi aynı jeolojik yapıya sahip az sayıda benzer koyun araştırılması için teşvik edici olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kilikya, Kızlar Hamamı Koyu, antik liman, antik deniz ticareti, amphora.

Arkhaia Anatolika

e-ISSN: 2651-4664

arkhaiaanatolika.org
Arkhaia Anatolika 6 (2023) 96-132
DOI: 10.32949/Arkhaia.2023.60

Research Article

Ancient Harbour Research in Kızlar Hamamı Bay

Oktay DUMANKAYA*

Atila BAŞDEMİR**

Abstract

The subject of the article is the terrestrial and underwater cultural assets identified in Kızlar Hamamı Bay, located in the Silifke District of Mersin province. The rugged and stony nature of mountainous Cilicia has contributed to the prominence of maritime trade. The strategic location of the Cilicia region, close to Cyprus and the Levant, provides significant geopolitical advantages. In the research area; bath(?), bollards, mooring stones, amphoras, ceramics, daily-use containers, roof tiles, stone anchor, farmhouse, and church have been identified. The archaeological findings identified along the coastline and underwater, particularly in Kızlar Hamamı Bay, suggest the intensive utilization of the coastal areas of mountainous Cilicia in maritime trade along the Northern Syrian and Anatolian coastlines. In light of the gathered information, it is known that settlements along the coastline of the Cilicia region began to increase concurrently with the rising trade of olive oil and wine in the 1st century BC.

Archaeological evidence found on the shore and underwater in the research area indicates that this rural settlement was intensively used in production and maritime trade, as was the case throughout Cilicia. It is understood that Kızlar Hamamı Bay was a part of the maritime trade chain of Cilicia from the 1st century BC to the 7th century AD, as well as the need for agricultural production. Although there are many indented bays along the coastline of mountainous Cilicia, very few of these bays have documented underwater cultural assets. However, Kızlar Hamamı Bay was found to contain a higher concentration of finds compared to the other bays. The reason for this situation can be explained by the geological structure of the bay suitable for seafaring. In this context, this study will be an incentive for the research of a small number of similar bays with similar geological structures such as Kızlar Hamamı Bay.

Keywords: Cilicia, Kızlar Hamamı Bay, ancient harbour, ancient maritime trade, amphorae.

* Assoc. Prof. Dr. Oktay Dumankaya, Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Archaeology, Kahramanmaraş/Türkiye.
E-mail: oktaydumankaya@gmail.com
Orcid id: 0000-0001-9007-0536

** Atila Başdemir, Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Social Sciences Institute, Department of Archeology, Kahramanmaraş/Türkiye.
E-mail: atilabasdemir@gmail.com
Orcid id: 0000-0003-0474-5539

Corresponding Author: Assoc. Prof. Dr. Oktay Dumankaya, Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Archaeology, Kahramanmaraş/Türkiye.
E-mail: oktaydumankaya@gmail.com

Received Date: 25.10.2023

Acceptance Date: 15.12.2023

Online Publication Date: 31.12.2023

Citation: Dumankaya, O. ve A. Başdemir, 2023. "Ancient Harbour Research in Kızlar Hamamı Bay." *Arkhaia Anatolika* 6: 96-132.
<https://doi.org/10.32949/Arkhaia.2023.60>.

Conflicts of Interest: No conflict of interest has been declared.

Author Contribution: The authors, designing the study; data collection; data analysis; writing the article; contributed to the submission and revision of the article (O.D. 65% and A.B. 35%).

Copyright & License: Authors retain copyright of their work and their articles are licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

• The scientific and legal propriety of the articles published in the journal belongs exclusively to the author(s).

Giriş

Kilikya Bölgesi'nin Mısır, Kıbrıs, Mezopotamya ve Anadolu'yu birbirine bağlayan coğrafi konumu, tarih boyunca stratejik önemini korumasını sağlamış, bu konum, deniz ticaretinde Kilikya'yı doğal bir geçiş rotası haline getirmiştir. Bölgenin denize dik uzanan dağları kıyı hattı boyunca girintili çıkıntılı birçok doğal liman oluşturmuş, bu durum antik çağ gemilerini kötü hava koşullarına karşı korumuş ve bu özellikler pek çok liman kentinin kurulmasına olanak tanımıştır.

Kilikya Bölgesi liman ve liman kentleri açısından zengin olsa da antik liman araştırmaları ve sualtındaki kültür varlıklarına yönelik çalışmalar oldukça azdır. 2016 yılında Kızlar Hamamı Koyu'nda gerçekleştirilen Sualtı Arkeolojisine yönelik tüplü dalış (SCUBA) eğitimlerinde, MS 355-367 yılları arasına tarihlendirilen Centenionalis (AE3) sikkeleri tespit edilmiştir¹. Sikkelerin çevresinde birçok seramik ve amphora parçasının bulunması, bu sikkelerin grubunun bir batığa ait olduğuna işaret etmektedir². Gerek sualtında tespit edilen arkeolojik buluntular gerekse kıyı hattındaki liman yapılarına ait kalıntılar Kızlar Hamamı Koyu'nda detaylı bir araştırma yapılmasının gerekliliğini ortaya koymuş, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden alınan izinler doğrultusunda bölgede çalışmalar gerçekleştirilmiştir³.

Figür 1: Kızlar Hamamı Koyu

¹ Dumankaya ve Açar 2019. Dağlık Kilikya Bölgesi'nde MS 353-354 ve 359 tarihlerinde isyanların gerçekleşmesi, bu isyanlara MS 367-368'de yenisinin eklenmesi ve isyancı İsaoralıların Pamphylia ve Korykos'a kadar inerek bölgeyi yağmalamalarının kötüleşen Roma ekonomisinin daha da zayıflamasına neden olduğu bilinmektedir, bk. Ünal ve Girginer 2007, 252; Aşkın ve Kurt 2019, 234. Zira koyda tespit edilen MS 367 yılına tarihlendirilen Centenionalis (AE3) sikkeleri, bozulmuş ekonominin bir göstergesidir.

² Koyda, bir ya da daha fazla batık olduğu, *Receptum Nautarum* sözleşmesine göre söz konusu sikkelerin ticari bir gemide emanete alınan paralar olduğu düşünülmektedir, bk. Dumankaya ve Açar 2019, 5-6.

³ Bu makale, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (BAP) tarafından desteklenen 2021/3-15 YLS numaralı "Porto Calamie Limanı Çevresi Kıyı ve Sualtı Araştırmaları" isimli proje kapsamında hazırlanmıştır. Katkılarından dolayı KSÜ Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi'ne teşekkür ediyoruz. Araştırma, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 15.01.2021 tarih ve 1046341 sayılı izni ile yapılmıştır.

Liman Kalıntıları

Mersin ili, Silifke ilçesinin yaklaşık 20 km kadar kuzeydoğusunda de yer alan Kızlar Hamamı Koyu'nun girişi kuzeydoğuya bakmaktadır ve bu konum koyun Akdeniz'de etkili olan güney rüzgârlarına karşı korunaklı olmasına, dolayısıyla antik dönemde bir liman olarak seçilmesinde etkili olmuştur. Etkin rüzgârlara karşı korunaklı olması, limanın girişine dalgakıran ve mendirek yapılmasına gerek duyulmadan kullanılmasını sağlamıştır (fig. 1). Liman çevresinde temel seviyesinde korunmuş bir hamam(?) ile tatlı su havuzları görülmekteyken, limanı çevreleyen yamaçlarda ise çiftlik evi, işlikler, bir kilise ve *khamosorion* tipi mezarlar tespit edilmiştir (fig. 2).

Koyun güneyinde doğal girinti oluşturan bir cep bulunmaktadır. Bu alanda yaptığımız araştırmalarda, kıyı hattında anakayanın oyulması ile yapılmış 8 cm çapında halat deliğine sahip bir palamar bağlama halkası⁴ tespit edilmiştir (fig. 3). Kıyı hattına yanaşan antik gemiler, günümüzde de kullanılan demirleme-yanaşma tiplerinden *baştan kara* veya *kıçtan kara* yöntemleriyle palamar bağlama halkalarına bağlanarak sabitlenmiş olmalıdır. Koyun batısında bulunan başka bir palamar bağlama halkası, limanın dışında günümüzde faaliyet gösteren bir restoranın bahçe duvarında tespit edilmiştir. 70 cm uzunluğa, 11 cm delik çapına sahip palamar bağlama halkasında, diğer örnekte olduğu gibi yiv izleri görülebilmektedir (fig. 4). Koyun güney kıyı hattında, anakayaların silindirik olarak yükseltilmesiyle oluşturulmuş iki adet palamar bağlama babası (bollard stone) tespit edilmiştir. Bağlama babalarından ilkinin yüksekliği 50 cm, genişliği ise 37 cm'dir (fig. 5). Bağlama babasının üst kısmında olasılıkla kullanımdan kaynaklı olmayan bir kırık mevcuttur. Geniş yapısı sayesinde her türlü kalınlığa sahip halatın bağlanması için uygundur. İkinci bağlama babasının yüksekliği 50 cm genişliği ise 55 cm'dir (fig. 6). Her iki bağlama babasında da benzer şekilde ip sürtünmesinden kaynaklı izler görülebilmektedir.

Figür 2: Kızlar Hamamı Koyu'nda tespit edilen kültür varlıkları ve buluntular

Figür 3: Bağlama taşı

Antik Çağ limanlarında tespit edilen palamar bağlama halka veya babalarının genel bir standardı bulunmamaktadır. Bazı antik limanlarda rıhtım duvarlarına sabitlenmiş büyük blok sütun, trapez veya kare formda delikli blok taşlar kullanılmıştır. Bazılarında ise Kızlar Hamamı Koyu'nda tespit edilen palamar bağlama babalarına benzer şekilde anakayanın silindirik formda yontulmasıyla oluşturulmuş, mantar şeklindeki bağlama yeridir⁵. Kızlar

⁴ Literatürde "palamar bağlama halkası" olarak geçmekte olan ve İngilizce'de "mooring stone" olarak adlandırılan halka biçimli bağlama yerleridir. Söz konusu bu yerlerde blok taşlara veya anakayalara açılan delikler ya da taş bloklara sabitlenen metal halkalar kullanılmaktadır. Bir diğeri ise literatürde "palamar bağlama babası" veya "iskele babası" olarak geçmekte olan ve İngilizce'de "bollard" olarak adlandırılan taşların şekillendirilmesi ile oluşturulan yuvarlak formlu, mantar şeklindeki bağlama yeridir.

⁵ Örnekler için bk. Mengarelli 1900, 637-638, fig. 2; Testaguzza 1964, 173; Shaw 1972, 107, fig. 17; 108, 21-22;

Hamamı Koyu'nda tespit edilen palamar bağlama halka ve babalarının, kayalık sahilin dalgalara karşı en korunaklı yerinde olduğu ve kıyı hattının topografyasına uygun olarak konumlandırıldığı anlaşılmaktadır. Bağlama halkaları arasındaki mesafe 25 m'dir ve deniz seviyesinden ortalama 1-2 m yukarıdadır. Bağlama babaları ise güneye doğru girinti yapan koyun en uygun noktalarına konumlandırılmış ve aralarındaki mesafe 2,5 m ile sınırlandırılmıştır. Bağlama halkalarının yer aldığı kıyı hattı, rıhtım olarak kullanılabilmesi için tıraşlanarak, burada demirleyen teknelerin rahatlıkla yük indirip bindirmelerine uygun hale getirilmiştir. Ancak her ne kadar kıyı hattında düz bir zemin yer olsa da bu kıyı hattının denizle birleştiği kıyı çizgisinde girintili çıkıntılı kayalıklar da bulunmaktadır. Gemilerin yük indirip bindirmeleri için uygun olmayan bu hattın ticari amaçlarla kullanılabilmesi için ahşap bir iskeleye ihtiyaç duyulmuş olmalıdır.

Figür 4: Bağlama taşı

Figür 5: Bağlama babası

Figür 6: Bağlama babası

Antik limanlarda özellikle iskele, mendirek ve depo gibi yapılarda ahşap malzemeler kullanılabilir. Ancak ahşap gibi organik malzemeler zamanla yok olmaktadır ve bu durum arkeolojik kalıntıların tespit edilmesini zorlaştırmaktadır. Her ne kadar araştırmalarımızda iskeleye ait ahşap bir malzeme tespit edilememiş olsa da bağlama babalarının hemen önünde bulunan anakaya üzerine oyulmuş, ahşap kalasların oturduğu 18x18 cm genişliğinde, 20 cm derinliğindeki bir yuva, iskelenin varlığına işaret etmektedir (fig. 7). Karaya uzanan ahşap iskelenin sabitlenmesi için bu yuvalar açılmış ve gemilerin rahatça yük indirip bindirmelerine imkân tanınmış olmalıdır.

Koyun içinden başlayarak çıkışına kadar bütün kıyı hattı boyunca taş kesimi yapıldığını gösteren kama ve murç izleri tespit edilmiştir (fig. 8). Kıyı çizgisinden itibaren bütün kıyı hattı boyunca anakayanın tıraşlanmış olması ve sualtında düzgün kesilmiş taş blokların görülmesi, bu alanın uzun yıllar taş ocağı olarak kullanım gördüğüne işaret etmektedir (fig. 9-10). Antik Dönem'de gemi taşımacılığı, hem güvenlik açısından hemde tonajlı yüklerin taşınmasında kara taşımacılığına göre daha avantajlı idi. Zira Kilikya Bölgesi kıyı hattında ve Dağlık Kilikya'da yaygın olarak görülen kireç taşı yataklarının⁶ bölgede taş ocağı işletmeciliğinin gelişmesinde önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir⁷. Kızlar Hamamı Koyu'nda tespit edilen kalıntılar taş ocaklarından çıkartılan yarı işlenmiş blokların ticaretinin yapıldığına işaret eder.

Antik Çağ'da ticaret gemileri farklı taşıma kapasitelerine sahipti ve nadir örnekler olsa da 300 tondan fazla yük taşıyan gemiler de vardı⁸. Ancak sualtı arkeolojik kazı ve

Blackman 1973a, 355; Blackman 1973b, 121, fig. 12; Williams 1976, 73, 76, fig. 3; Kingsley 2004, 139; Theodoulou ve Memos 2007, 253; Doksanaltı ve Aslan 2013, 234, res. 8; Aslan 2013, 38, res. 11; Gündüz 2015, 116, fig. 14; Dumankaya 2015; 42, fig. 6-7; Büyüközer 2019, 220, fig. 6; Büyüközer *et al.* 2021, 85, fig. 9.

⁶ E. Erten ve M. Özyıldırım tarafından araştırma sahasına oldukça yakın Olba antik kentinde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında tespit edilen kireç taşı yataklarının Orta Miyosen Dönem'e tarihlendiği belirtilmektedir, bk. Erten ve Özyıldırım 2007, 34.

⁷ Bu durum, yerel halkın da taş işçiliği becerilerinin gelişmesini sağlamış, MS 5. ve 6. yüzyılda bölgeler arası inşaat projeleri için istihdam edilmelerine de katkı sunmuştur, bk. Varinlioğlu 2008, 83-84.

⁸ Rickman 1980, 264-264; Wilson 2009, 228; 2011, 38-39.

araştırma sonuçlarına göre MÖ 5. yüzyıl ile MS 12. yüzyıla kadar kullanılan ticaret gemileri çoğunlukla 75 tondan küçük, 7-40 m arasında değişen uzunluklara sahipti⁹ ve bu gemilerin suya batan kısmı (draft) 1 m'den 3 m'ye kadar değişiyordu¹⁰. Koyda bağlama halkaları ve bağlama babalarının bulunduğu demirleme noktasından 1 m'den başlayan derinlik, hafif bir eğimle 3 m'ye, sonrasında kademeli olarak 6-7 m derinliklere kadar inmektedir. Koyun bu özelliği Antik Çağ'da kullanım gören her tonajdaki geminin bu limana yaklaşmasına imkân verdiğini göstermektedir.

Figür 7: Ahşap kalas yuvası

Figür 8: Antik taş ocağı

Figür 9: Antik taş ocağının genel görünümü

Figür 10: Su altında tespit edilen blok

Limn Hamamı (?)

Kızlar Hamamı Koyu'nun batıya doğru girinti yapan ve derinlik olarak sığılaşan kıyı kesiminde bir yapı kalıntısı yer almaktadır¹¹ (fig. 11). Günümüzde sadece temel izleri görülebilen mimari kalıntının kesme taşlardan *isodomos* duvar örgü tekniği ile inşa edildiği anlaşılmaktadır. Çevresinde silme kenarlı büyük mimari blokların görüldüğü yapı, 15x7 m ölçülerine sahiptir. Ancak daha önce yapılan araştırmalarda 1990'lı yılların başında çekildiği tahmin edilen bir fotoğrafından¹² yapının, bugün yüzeyden görülemeyen, kuzey yönüne doğru genişleyecek şekilde birden fazla bölüme sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca fotoğraftan yapının otuz yıl önceki durumuna göre yakın zamanlarda birçok müdahaleye maruz kaldığı ve taşlarının sökülerek götürüldüğü anlaşılmaktadır¹³. Yapıya bitişik

⁹ Parker 1992, 26; Wilson *et al.* 2012, 382; Davey 2016, 37-38, tab. 1 (Arima-Krine).

¹⁰ Wilson 2011; Wilson *et al.* 2012, 379.

¹¹ Yapı, K 36° 26 00.87" D 34° 06 39.98" koordinatlarında yer almaktadır.

¹² Ünal ve Girginer 2007, 343.

¹³ J. Keil ve A. Wilhelm, Korasion Hamamı'nın taşlarının 1914-1925 yılları arasında sökülerek ikincil kullanım için gemilerle taşındığını belirtmektedir, bk. Keil ve Wilhelm 1931, 102-105. Söz konusu zamanda ve yakın dönemde Kızlar Hamamı Koyu için de aynı durum gerçekleşmiş olabilir.

konumda 4x2,3 m ebatlarında, anakayaya oyulmuş bir havuz (fig. 12) ve deniz kıyısına bakan kenarında 2,90 m uzunluğunda bir kanal bulunmaktadır. Ayrıca yapının 35 m kadar batısında anakayaya oyulmuş, ancak içi molozla dolduğundan kapasitesi tahmin edilemeyen bir kaynaktan beslendiğini düşündüğümüz başka bir havuz daha bulunmaktadır. Sualtı araştırmalarında ise bu yapıların yakınında kayalık zeminin altından, deniz tabanından doğrudan denize karışan bir tatlı su kaynağı tespit edilmiştir. Koyun adının *Kızlar Hamamı* olması, tatlı su kaynağı, kıyı hattında tespit edilen drenaj kanalı ve yamaçta yer alan tatlı su havuzu gibi unsurlar düşünüldüğünde, yapının bir hamam olabileceğini düşündürmektedir. Bununla birlikte yapının temel seviyesinde olması, bir hamam yapısında olması beklenen mekanların tespitini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle yapının hamam olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceğini belirleyebilmek için yakın çevrede yer alan diğer antik limanlar ve liman yapıları dikkate alınarak bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Figür 11: Hamam olduğu düşünülen yapı kalıntıları

Figür 12: Havuz

Kızlar Hamamı Koyu'na oldukça yakın Porto Calamie Antik Limanı olduğu düşünülen Narlıkuyu Koyu'nda¹⁴ günümüzde müze olarak kullanılan bir mozaikli hamam kalıntısı bulunmaktadır. Kızlar Hamamı Koyu yapı kalıntısına benzer şekilde bu yapı da liman havzasında yer almaktadır ve yine kıyı hattında bir tatlı su kaynağı bulunmaktadır. Araştırma sahasına oldukça yakın bir antik yerleşim olan ve MS 367-375 yılları arasında kurulduğu bilinen Korasion (Susanoğlu) Limanı'nda da bir hamam ve kıyı hattına bir sıra halinde uzanan depolar tespit edilmiştir¹⁵. Kilikya Bölgesi kıyı yerleşimlerinde antik liman hamamları hakkında en detaylı bilgiyi Kelenderis Antik Liman Hamamı'nda yapılan arkeolojik kazılardan öğrenmekteyiz¹⁶. Hamamda yapılan kazılar sonucunda yapının MS 3. yüzyılın başlarında inşa edildiği, çeşitli onarım ve değişikliklerle uzun yıllar faaliyet gösterdiği ve bir bölümünün depo olarak da kullanıldığı belirlenmiştir¹⁷. Benzer şekilde antik kıyı kentlerinden Elaiussa Sebaste¹⁸, Mylai¹⁹, Akkuyu²⁰ ve Holmi/Holmoi'de²¹ liman hamamları yer almaktadır ve bahsi geçen antik kent liman hamamlarının tamamı MS 4. yüzyıl ve sonrasına tarihlendirilmiştir.

Yukarıda verilen örnekler dikkate alındığında, Kilikya Bölgesi'ndeki koylarda MS 4. yüzyılda hamam yapılarının yaygın şekilde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu durum o dönemde Dağlık Kilikya'da imar faaliyetlerinin yoğunlaşması, üretimin gelişmesi ve yayılması ayrıca Doğu Akdeniz'deki siyasi istikrarın önemli ölçüde artmasıyla açıklanabilir²². Bölgede görülen antik liman hamamları, yerel halk kadar seyrüsefer halindeki denizciler için de önemli bir ihtiyaç olduğu²³, hatta bunların liman komplekslerinde yer almaları da denizcilere özel olarak yapılmış hamamlar olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Kızlar Hamamı Koyu'ndaki yapı kalıntısını tarihlendirebilecek herhangi bir buluntu tespit edilmemiş olsa da bölgedeki diğer liman hamamlarının MS 4. yüzyıla tarihlendirilmiş olması, Kızlar Hamamı Koyu'ndaki yapının da aynı tarihlerde inşa edilmiş olabileceğini akla getirmektedir.

Kaleliburun (İncirlibucak) Mevkii Kalıntıları

Kızlar Hamamı Koyu'nun çevresi son derece kayalık ve sarp olup, kentleşmeye uygun değildir. Ancak koyun yaslandığı sırtlarda yerleşime uygun geniş arazi bulunmamaktadır. Koyun güneyindeki Kaleliburun (İncirlibucak) Mevkii olarak adlandırılan sırtta MS 5. ve 6. yüzyıla tarihlendirilen çiftlik evi, şarap işlikleri, kaya mezarları ve bir kilisenin bulunması²⁴, antik liman çevresinde yerleşik bir hayatın olduğunu göstermektedir (fig. 13-14). Bu alanda K 36° 25 56.89" D 34° 06 48.45" koordinatlarında yer alan, hemen ön kısmında bir işliğin de görülebildiği bir çiftlik evi bulunmaktadır. Ortak avluya sahip yapı, bitişik nizamli odalardan oluşmakta ve bu özellikleriyle Kuzey Suriye ve Kilikya'da görülen konut-çiftlik evi mimarisıyla örtüşmektedir²⁵. Çiftlik evinin güney odalarında çok sayıda depolama ve günlük kullanım kaplarının yanı sıra amphora

¹⁴ Hild ve Hellenkemper 1990, 362-364.

¹⁵ Keil ve Wilhelm 1931, 102, 105; Diaz 2020, 353, 371, fig. 3.

¹⁶ Zoroğlu 1994, 31-32; Tekocak 2008, 136.

¹⁷ Zoroğlu 1991, 307; Tekocak 2008, 154.

¹⁸ Borgia ve Spanu 2003, 247-335; Ünal ve Girginer 2007, 464; Casagrande-Cicci 2013, 154, tab. 4; Casagrande-Cicci 2015, 44-46.

¹⁹ Hild ve Hellenkemper 1990, 362-364; Casagrande-Cicci 2013, 154, tab. 4; Casagrande-Cicci 2015, 44-46.

²⁰ Eyice 1981, 879, lev. 395, res. 21; lev. 399, res. 28; Casagrande-Cicci 2015, 44-46; Aydınoglu *et al.* 2019, 28.

²¹ Casagrande-Cicci 2013, 154, tab. 4; Casagrande-Cicci 2015, 48.

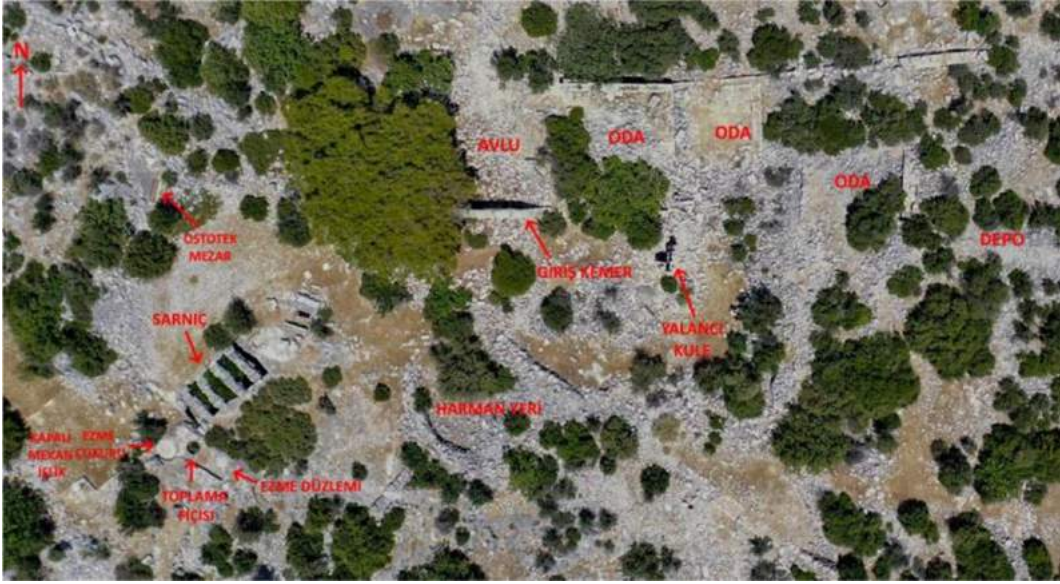
²² Bilir 2015, 15.

²³ Tekocak 2008, 154.

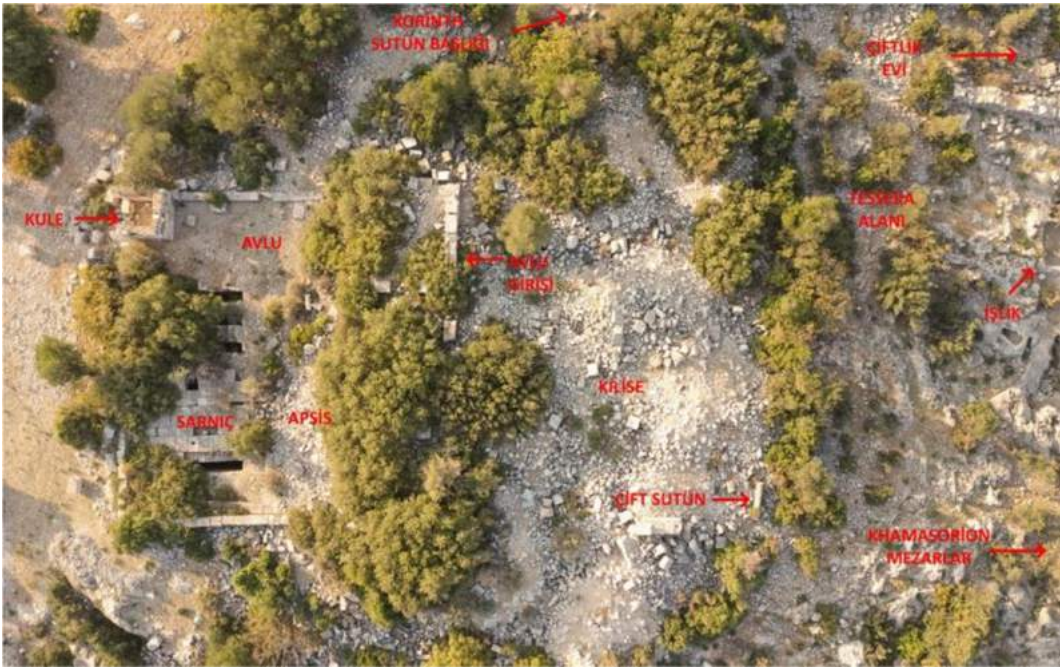
²⁴ Durugönül *et al.* 2010, 291-292.

²⁵ Eichner 2004, 74-78.

parçalarının varlığı, söz konusu yapının tarımsal üretim yeri ve işlenmiş ürünlerin depolandığı alan olarak kullanıldığını göstermektedir.

Figür 13: Çiftlik evi kalıntıları hava fotoğrafı

Figür 14: Kilise kalıntıları hava fotoğrafı

Figür 15: Soffit bezemeli çift sütun

Figür 16: Korinth sütun başlığı

Figür 17: Khamasorion mezar

Çiftlik evinin hemen kuzeydoğusunda kilise olarak tanımlanan 18,5x17,3 m ölçülerinde tahribata uğramış mimari bir yapının kalıntıları bulunmaktadır. Yapının yoğun bitki örtüsü ile kaplanmış doğu cephesinde, temel seviyesinde korunmuş apsise ait olduğu düşünülen iç bükey kavisli taşlar yer almaktadır. Yapının kuzey cephesinde yer alan çift sütun, bu cephede Kızlar Hamamı Koyu'na hâkim bir ikiz pencere olduğunu göstermektedir. Güneydoğu cephesinde ise avluya açılan bir kapı bulunmaktadır. Avlu içerisinde zemin seviyesinin altına inşa edilmiş yaklaşık 500 ton kapasiteli kapalı bir sarnıç ve avlunun güneydoğu köşesinde küçük bir kule mevcuttur. Kule, Kızlar Hamamı Koyu'nun girişini gözetleyecek şekilde konumlandırılmıştır. Yapı kalıntıları arasında bulunan çift sütun üzerindeki soffit bezeme (fig. 15) ile iki sıralı dört akanthus yapraklı korinth başlığının (fig. 16) stil özelliklerinden, yapının MS 5.-6. yüzyıllar arasında inşa edildiği düşünülmektedir²⁶. Çiftlik evi ve kilise çevresinde anakayaya oyulmuş serbest kapaklı bir *ostothek* mezar ile 4 adet *khamosorion* tipi mezar (fig. 17) bulunmaktadır. *Ostothek* mezarın kapağı silindirik olup, lahit kısmı anakayanın 20 cm derinliğe kadar oyularak işlenmesiyle yapılmıştır. Yapılan araştırmalarda, *ostothek* mezar geleneğinin bölgede MS 1. yüzyıldan sonra terk edildiği bilinmektedir²⁷. Alandaki *khamosorion* mezarların stil özellikleri ise Kilikya'nın diğer antik yerleşimlerinde görülen *khamosorion* mezar örneklerine benzemektedir. Klasik stile geri dönüş özelliklerini içeren koydaki *khamosorion* mezarların tarihlendirilmesi için MS 2.-3. yüzyıllar önerilmektedir²⁸. Bu bağlamda, Kaleliburun Mevkii'nin *ostothek* mezarın varlığı ile MS 1. yüzyıldan başlayarak, LR1 amphora parçalarının bulunması sayesinde MS 7. yüzyıla kadar yerleşim gördüğü söylenebilir. Kilise, çiftlik evi diğer kalıntıların limana yakın konumlandırılmış olmaları, burada liman ve hamamın (?) kullanılmasını sağlayan, yerel ürünlerin ticaretini yapan imtiyaz sahibi kişilere ait yapıların olduğunu düşündürmektedir.

Kızlar Hamamı Koyu Sualtı Araştırmaları

Kızlar Hamamı Koyu sualtı buluntularının çoğunluğu bağlama babası ve halkalarının yer aldığı demirleme alanında tespit edilmiştir. Kıyı şeridinde doğal girinti oluşturan bu alan, 6-8 m derinlik arasındadır. Bu alanda kayalık ve sert bir zemine sahip deniz tabanında yer alan arkeolojik buluntular, kumlara batmaması nedeniyle daha rahat gözlemlenebilmiştir. Kültür varlıklarının bulunduğu kayalık zeminden hemen sonra ince kumluk zemin başlamaktadır ve burada da arkeolojik kalıntıların yoğunluğu, kumluk zemin altında kalan batıkların olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Sualtında çok sayıda amphora parçası olmasına rağmen, form veren 21 adet parça tanımlanabilmiştir. Bunlar içerisinde; 9 adet LR1 B, 2 adet Gauloise Type 4, 2 adet LR4, 2 adet Zemer 41, 1'er adet LR2, Africana Tip 2B, Africana Tip 3A, Pompei 5, Agora G 198 ve Dressel 2-4 amphorası (fig. 18), depolama ve günlük kullanım kapları içerisinde pithos, çömlek, kâse ve tava gibi buluntular yer almaktadır (fig. 19).

Sualtında görülen çömlek, kâse, çanak ve tava gibi seramikler gemilerin mutfak bölümünün günlük kullanım kapları olmalıdır. Ancak mutfak kapları bir arada ve aynı derinliklerde tespit edilememiştir. Kapların farklı derinliklerde ve farklı yerlerde bulunmaları, süreç içerisinde dalgaların etkisi ve koya demirleyen modern tekne çapalarının deniz tabanını taramasıyla dağılmış olabileceklerini düşündürmektedir. Bahsi geçen kapların yer aldığı deniz tabanında tahmini çapı 1 m olan bir pithos gövde parçası vardır (fig. 20). Pithosa ait parçalar dar bir alana yayılmış durumdadır. Pithosların Antik Çağ gemilerinde

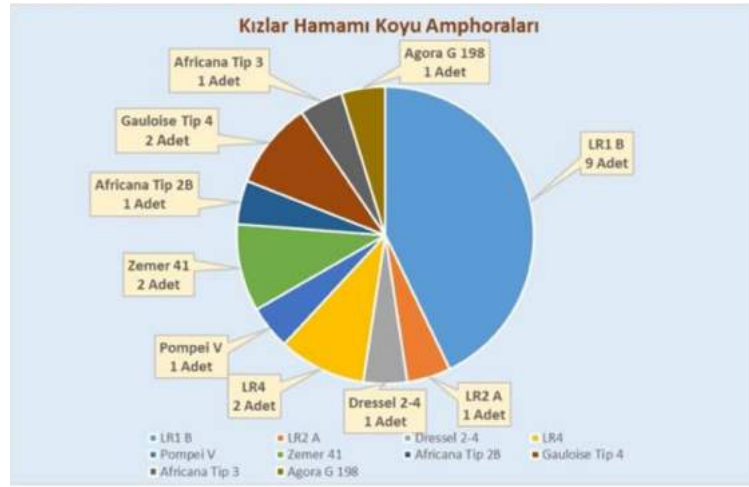
²⁶ Aydın 2013, 299.

²⁷ Toynbee 1971, 33-34.

²⁸ Machatschek 1967, 47.

ürünlerin taşınmasında kullanımı Tunç Çağı'na kadar geriye gitmektedir²⁹. Pithosların gemilerde sıvı veya katı gıda ürünlerinin taşınmasında kullanılmış olduğu bilinmekle birlikte ticari ürünler olarak çeşitli seramik kaplar ve kandillerin de muhafaza altına alınarak bu yolla taşındığı belgelenmiştir³⁰. Pithosa ait ağız parçalarında yer alan çizgisel kabartma, kazıma bezemelerinin benzerliği, bu parçaların aynı pithosa ait oldukları izlenimi vermektedir. Tek bir pithosun tespit edilmiş olması, bu pithosun ticari ürünlerin taşınmasından ziyade gemi mürettebatı veya yolcuların ihtiyaçlarını karşılayan ürünlerin muhafazasında kullanılmış olabileceğine işaret etmektedir. Araştırma sahasında tespit edilen ve literatürde *coarse ware* olarak adlandırılan çömlek, kâse, tava ve pithos parçaları kaba işçiliğe sahiptir ve sualtında tam form tahminleri yapılamamıştır. Bu seramiklerin tarihlendirmelerinde, sualtındaki diğer buluntular dikkate alınmıştır. Bu bağlamda *coarse ware* seramikleri MS 4.-7. yüzyılları arasına tarihlendirilmiştir.

Figür 18: Kızlar Hamamı Koyu'nda sualtında bulunan amphora formlarının yüzdesel dağılımı

Figür 19: Mutfak kapları

Figür 20: Pithos gövde parçası

Late Roman 1 Amphoraları (LRA 1) (kat. no. 1-9; lev. 1.1-9)

Kızlar Hamamı Koyu amphoraları içerisinde 9 adet LRA 1B amphorası bulunmaktadır (lev. 1.1-9). Bu grup, tespit edilen tüm amphora grupları arasında %43 oran ile en yoğun grubu oluşturmaktadır. Kızlar Hamamı Koyu'nda LRA 1B formundaki amphoraların oransal yüksekliğinin sebebi olarak, MS 440'tan sonra Vandal istilaları sonucunda Batı Akdeniz'de ticari ilişkilerinde tedarik zincirinin çökmesi ve bu nedenle

²⁹ Bass *et al.* 1989.

³⁰ Bass 1997, 155, 169.

Roma'nın tarımsal ürün ihtiyacını karşılayan *annona* siteminin Doğu Akdeniz'e kayması³¹ gösterilebilir. Tespit edilen amphoralar LRA 1'in alt formunu oluşturan LRA 1B formundadır. Araştırmada diğer alt formlar olan LRA 1A ve LRA 1C tipleri tespit edilememiştir. MS 560-630 yılları arasında yaşamış olan Sevillalı Piskopos Isidor Hispalensis'in "Etimoloji" adlı eserinde bu tipteki ilk amphoraların Suriye kökenli olduğundan söz edilmektedir. Benzer üretimin Kilikya'da da var olduğunu belirttiği eserinde "*seriola cilicises*" olarak tanımladığı amphora tiplerinin o yüzyılda yaygın olarak kullanılan LRA 1 amphora türü olduğu düşünülmektedir³². Son yıllarda yapılan araştırmalarda ise LRA 1 amphoralarının Kıbrıs, Kuzey Suriye, Kilikya Bölgesi, Rhodos ve Batı Anadolu'da da üretiminin olduğu ortaya çıkmıştır³³.

Kilikya Bölgesi'nde LRA 1 amphoralarının Elaiussa Sebaste, Kelenderis, Seleukeia Pieria, Anemurium, Soloi ve Tarsus'ta üretildiğine ilişkin kanıtlar bulunmuştur³⁴. LRA 1 grubu amphoralarının alt tipi olan LRA 1B'ler ise Doğu Akdeniz, İskenderiye, İspanya, İtalya, Güney Fransa, Britanya, Kartaca, Mısır, Libya, Atina, hatta İsviçre olmak üzere geniş bir coğrafyaya yayılmıştır³⁵. Özellikle Dağlık Kilikya sınırları içerisinde yer alan Elaiussa Sebaste'nin güneyinde LRA 1 amphoralarına ait 700'den fazla örnek kazılar sonucu ortaya çıkarılmıştır. Bütün ve bütüne yakın amphoraların geleneksel tipolojisi yapılmış, veriler ışığında Elaiussa Sebaste'nin MS 5. yüzyıldan başlayarak MS 7. yüzyılın ortalarında amphora üretiminde bir merkez olduğu anlaşılmıştır³⁶. Ayrıca araştırma sahasına yakın bir yerleşim olan Korykos'ta da LRA 1 amphoraları ile zeytinyağı ve şarap üretimine dair epigrafik ve mimari kalıntılar tespit edilmiştir. Ancak ne yazık ki Korykos'ta bu amphora tiplerinin üretildiğinin kanıtı olarak fırın, hatalı fırınlanmış amphoralar ya da üretime dair atık seramik tabakaları henüz tespit edilememiştir³⁷.

LRA 1B amphoraları Doğu Akdeniz'de zeytinyağı ve şarap ticaretinde kullanılmak amacıyla üretilmiştir³⁸. Zira Dağlık Kilikya bağ ve zeytin yetiştiriciliği için oldukça uygun iklim ve topografik özelliklere sahiptir. Bu nitelikler bölgede, zeytinyağı ve şarap üretiminin ve buna bağlı olarak amphora fırınlarının artmasına da katkı sunmuş olmalıdır. Nitekim Dağlık Kilikya'da amphora üretiminin MS 4. yüzyıldan sonra artış gösterdiği birçok yazıtın³⁹ yanı sıra şarap ve zeytinyağı işliklerinin artmasıyla görülebilmektedir⁴⁰.

Araştırma sahasında tespit edilen toplamda 9 adetten oluşan LRA 1B'ler içinde tam ve eksiksiz bir amphora tespit edilememiştir. Amphoraların hemen hemen tamamı kalker, yumuşakça ve deniz kabukluları ile kaplıdır. Sualtındaki LRA 1B amphoralarında kulplar oval kesitli olup, ortasından yiv geçmektedir ve hiçbir örnekte mühür izine rastlanmamıştır.

Koyda tespit edilen amphoralar içerisinde kat. no. 1 (lev. 1.1) LRA 1B amphorası ağız, boyun kulp ve omuzu en belirgin parça olup, 10,3 cm ile diğer amphoralar içinde en geniş

³¹ Elton 2003, 173-179.

³² Isid. *etym.* XX, VI, 6; "*Seriola est orcarum ordo directus vel vas fictile vini apud Syriam primum excogitatum; sicut Cilicises a Cilicia nuncupati, unde [et] primum advectae sunt*", bk. Barney *et al.* 2006, 400. *Seriola* düz tabanlı/kenarlı şarap fıçısı ya da ilk olarak Suriye'de üretilen seramik şarap kabıdır. Benzer şekilde Kilikyalıların ilk ihraç ettiği ve *cilicises* olarak adlandırdığı kaptır.

³³ Bonifay ve Raynaud 2007, 151, fig. 82; Pieri 2012, 32, fig. 2.4.

³⁴ LR 1 amphoralarının üretim ve yayılım alanı için bk. Reynolds 1993, 144-145; Pacetti 1995, 278-279, fig. 1; Şenol 2003, 84; Şenol 2009, 145; Pieri 2005, 80, fig. 38; Pieri 2012, 46; Schneider 2009, 179; Bilir 2014, 103.

³⁵ Bonifay ve Villedieu 1989, 22; Burrigato *et al.* 2007, 696, fig. 1; Alkaç 2012, 327; Duggan 2013, 243; Şenol ve Alkaç 2017, 838-842.

³⁶ Detaylı bilgi için bk. Kızıllarslanoğlu ve AYTEK 2018, 16-44.

³⁷ Opait 2004, 295, fig. 4; Alkaç 2012, 331.

³⁸ Steckner 1993, 68; Bonifay ve Pieri 1995, 108-109; Şenol 2009, 146; Tekocak ve Zoroğlu 2013, 117.

³⁹ Hild ve Hellenkemper 1990, 108.

⁴⁰ Reynolds 1993, 70-83; Elton 2003, 173-179.

ağız çapına sahip amphoradır. Silindirik boyuna sahip amphoranın hafif ovoid boynu doğrudan omuzla birleşmektedir⁴¹. Daha farklı tipolojik özellik gösteren kat. no. 2'nin (lev. 1.2) ise yuvarlatılmış ağız kenarı daha dışarı dönüktür⁴². Koyda bulunan en dar ağız çapına sahip (7,9 cm) amphoranın (kat. no. 3; lev. 1.3) bu tipolojisi ile LRA 1A formundan LRA 1B formuna geçiş özelliğine sahip erken bir örnek olduğu düşünülmektedir⁴³. Koyda bulunan LRA 1B amphoralarının ağız çaplarındaki değişikliklerin LRA 1A'lardan LRA 1B'lere geçişteki tipolojik değişimden kaynaklandığı söylenebilir⁴⁴. Kat. no. 4'te görülen LRA 1B amphorasının tabanındaki düğme dibin kaybolması da MS 6. yüzyılın ilk yarısı-MS 7. yüzyılda üretilen formların karakteristik özelliğidir (lev. 1.4). Ağız ve boyun kısmı hariç sadece gövde kısmı tüme yakın korunan kat. no. 5'in ise ovoid gövdeye sahip olması ve gövdenin yivlerle dekore edilmesi⁴⁵ nedeniyle MS 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmesi önerilmektedir (lev. 1.5). Kat. no. 6'nın düz dipli olduğu görülmektedir (lev. 1.6). Ağız ve boyundaki kısalığın belirgin olduğu kat. no. 7 ve 8'deki örneklerde (lev. 1.7-8) bu farklılığındaki sebebin tipolojik bir gelişimden ziyade, LRA 1'lerin geniş coğrafi alanda fazla sayıdaki atölye ve usta tarafından üretilmesi nedeniyle tam bir standartta olmamasından⁴⁶ kaynaklandığı düşünülmektedir. Ağız, boyun ve kulp bölümü korunan kat. no. 9 (lev. 1.9) amphorada hafif içeri bükülmüş kıvrımlı kulplar görülmektedir⁴⁷. "Pieri LR1 B" olarak adlandırılan bu formların MS 6. yüzyıl sonu-7. yüzyılın başlarında yaygın biçimde görülen tipolojik özellikler olduğu bilinmektedir⁴⁸.

LRA 1B amphoralarının morfolojik detaylarındaki farklılıklardan dolayı geniş bir coğrafyada üretildikleri göz önüne alınırsa⁴⁹, Kızlar Hamamı Koyu'nda bulunan amphoraların farklı tipolojik özelliklerde olması, koya gelen antik gemilerin farklı merkezlerden heterojen yükler taşımış olabilecekleleriyle açıklanabilir. LRA 1B amphoraları için halen genel olarak kabul edilmiş detaylı bir tipolojik sınıflandırma yapılmamış olsa da⁵⁰ son dönemlerde A. Kızırlanoğlu ve A.İ. Aytek tarafından Elaiussa Sebaste amphoraları üzerinde yapılan analizlere dayalı verilerle bazı tipolojik özelliklerin belirli yüzyıllarda (MS 6.-7. yüzyıllar) amphoraların karakteristik özelliği haline geldiği belirtilmektedir⁵¹.

Kızlar Hamamı Koyu'na yakın Olba antik kentinde bulunan ticari LRA 1B amphoraları MS 6. yüzyılın başından itibaren yoğunlaşmaya başlayıp, kentin varlığını sürdürdüğü MS 7. yüzyıla kadar kullanılmaya devam etmiştir⁵². Kızlar Hamamı Koyu'na en yakın antik kent olan Korykos hinterlandında kaldığı düşünüldüğünde⁵³, antik kentin yüzey araştırmalarında bulunan LRA 1 amphoralarının B formları da MS 6. yüzyılın başı ile 7. yüzyılın ortasına tarihlendirilebilir⁵⁴. Kızlar Hamamı Koyu gibi Dağlık Kilikya Bölgesi sınırları içerisinde kalan Kelenderis'te hamam kazısında bulunan LRA 1B amphoraları da

⁴¹ Benzer örnekler için bk. Bonifay ve Pieri 1995, 108-109, fig. 6, no. 44-46; Şenol ve Cankardeş-Şenol 2003, lev. 19, fig. 12; Reynolds 2005, 565, fig. 34; Şenol 2008, 131, fig. 9; Kızırlanoğlu ve Aytek 2018, 20, res. 3,5; Akkaş 2020, 196, fig. 10.33.

⁴² Dışa yuvarlatılmış ağız kenarının benzer örnekleri için bk. Tekocak ve Zoroğlu 2013, 140, fig. 32; Akkaş 2020, 196, fig. 10.30.

⁴³ Benzer örnek için bk. Demesticha 2014, 605, fig. 1.a.b.

⁴⁴ Bonifay ve Raynaud 2007, 150, fig. 81; Pieri 2012, 31, fig. 2.3.

⁴⁵ Benzer örneği için bk. Şenol *et al.* 2022, 140, fig. 102b.

⁴⁶ Kızırlanoğlu ve Aytek 2018, 26.

⁴⁷ Benzer örneği için bk. Öniz ve Karademir 2018, 166, fig. 7.

⁴⁸ Kızırlanoğlu ve Aytek 2018, 28.

⁴⁹ Kızırlanoğlu ve Aytek 2018, 23-29.

⁵⁰ Demesticha 2014, 600.

⁵¹ Kızırlanoğlu ve Aytek 2018, 26-29.

⁵² Erten 2014, 63-69.

⁵³ Albay 2020, 156.

⁵⁴ Alkaç 2012, 331.

MS 6.-7. yüzyıllara tarihlendirilmiştir⁵⁵. Zaten LRA 1B formunun en erken örnekleri MS 6. yüzyıldan önceye gitmemektedir⁵⁶. Bu veriler ışığında Kızlar Hamamı Koyu'nda bulunan LRA 1B amphoralarının da MS 6.-7. yüzyıllara tarihlendiği önerilebilir. LR 1B'lerin koyda tespit edilen diğer amphoralara göre oransal yoğunluğu ve anakarada tespit edilen yapıların tarihleri dikkate alındığında, MS 6.-7. yüzyıllarda Kızlar Hamamı Koyu limanının deniz ticaretinde daha etkin kullanıldığını söyleyebiliriz.

Late Roman 2 Amphorası (LRA 2) (kat. no. 10; lev. 1.10)

Late Roman Amphora 2 (LRA 2) olarak adlandırılan amphoralar Ege kökenli amphoralar içerisinde gruplandırılmaktadır⁵⁷. Ancak amphoraların yayılım alanı Doğu Akdeniz, Kıbrıs, Suriye, Mısır, Karadeniz ve Atina olmak üzere geniş bir coğrafyadır⁵⁸. Kökeni Ege olan bu amphora tipi⁵⁹ deniz ticaretiyle Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika kıyılarına kadar ulaşmıştır⁶⁰. Formun geniş coğrafyalarda yayılım göstermesi farklı isimlerle de anılmasına neden olmuştur. Bunlar arasında Beltran 71, Benghazi LRA 2, British Bi, Kartaca LRA 2, Keay LXV, Kuzmanov XIX, Peacock-Williams 43, Sabratha Tip 25 ve Scorpan 7A gösterilebilir⁶¹.

LRA 2 tipi amphora 3 alt grupta tanımlanmıştır⁶². İlk grubu oluşturan LRA 2A kırmızı renkte hamurlu ve düğme dipli amphoralardır. LRA 2B grubundaki amphoraların boyunları daha uzun, gövdeleri geniş hacimlidir. Hamur renkleri ise krem deve tüyü rengine dönüşür. LRA 2C grubunda ise MS 6. yüzyıla doğru düğme dipler kaybolur⁶³. Bu verilerle kat. no. 10'da yer alan amphora ağız kenarının LRA 2 grubuna ait olduğu hamur rengi nedeniyle LRA 2B alt tipolojisinde sınıflandırılabilirliği düşünülmektedir.

LRA 2, genel olarak 40-60 litre hacimlidir. 45 litre olarak üretimine başlanan amphoranın, içinde taşınan ürüne göre yaklaşık 90 litrelere kadar ulaştığı belirlenmiştir⁶⁴. Amphoranın geniş kapasitesi nedeniyle içerisinde tahıl taşındığı düşünülse de MS 7. yüzyıla ait Yassı Ada Batığı örneklerinde amphora içinde zeytin ve üzüm çekirdeği de bulunmuştur⁶⁵. Kızlar Hamamı Koyu'nda bulunan LRA 2 amphorasının başka bölgelerde tespit edilen örnekler ve o bölge ticaretinde yoğun olarak üretilen ürünler dikkate alındığında, bu amphoralarla zeytinyağı ve şarabın taşındığı söylenebilir. LRA 2 amphoralarının üretim ve kullanımı MS 4.-7. yüzyıllar arasına tarihlendirilmektedir⁶⁶. Bu bağlamda Kızlar Hamamı Koyu'nda bulunan LRA 2B amphorasının MS 4. yüzyıl sonu-MS 7. yüzyıl başı aralığına ait olabileceği söylenebilir.

Dressel 2-4 Amphorası (kat. no. 11; lev. 2.11)

Literatürde DR 2-4 amphoraları, Peacock-Williams 10, Augst 5, Pseudo-Koan, Ostia LI, Callender 2, Benghazi ER4, Lamboglia 5 ve Pompeii 3-8 isimleriyle de adlandırılmışlardır⁶⁷. DR 2-4 amphoralarının öncülü olarak Hellenistik Kos amphoraları

⁵⁵ Tekocak ve Zoroğlu 2013, 122.

⁵⁶ Şenol 2003, 83; Alkaç 2012, 327.

⁵⁷ Benzer örnekler için bk. Alpözen 1975, 13, lev. 6, no. 3, Sibella 2002, 12, fig. 15.

⁵⁸ Riley 1979, 205.

⁵⁹ Bonifay ve Raynaud 2007, 151, fig. 82.

⁶⁰ Bonifay ve Villedieu 1989, 25-26.

⁶¹ Kızırlarşanoğlu 2016, 205.

⁶² Riley 1982, 217-219; Pieri 2005, 85-93; Bonifay ve Raynaud 2007, 150.

⁶³ Opait 2004, fig. 7-10.

⁶⁴ Şenol 2009, 149.

⁶⁵ Bass 1982, 155-188.

⁶⁶ Williams 1982, 101-102.

⁶⁷ Şenol 2009, 136.

kabul görmektedir. Artan deniz ticaretine ve üretime paralel olarak bu amphoraların taşıma kapasitelerinin 26-39 lt seviyesine kadar arttırıldığı ve zamanla DR 2-4 amphoralarına dönüştüğü düşünülmektedir⁶⁸.

MÖ 1.-MS 1. yüzyıllarda DR 2-4 amphoraları en yaygın kullanılan şarap amphoralarıdır. DR 2-4 amphoralarının üretimine ilk kez İtalya'da MÖ 50 yılında başlanmış olup, MS 2. yüzyıl sonu- 3. yüzyıl başına kadar üretimi devam etmiştir. Dressel 2-4 amphoraları dışa çekik ağız kenarına, silindirik bir boyna, boyun omuz geçişinde ince bir yive, dikey ikiz kulplara, keskin açılı omuzlara ve sivri bir dibe sahiptir⁶⁹.

DR 2-4 formununun İtalya'da Campania Bölgesi'nde, İspanya'da, Fransa'da, İsviçre'nin batısında, İngiltere'de, Doğu Akdeniz'de Halikarnassos'ta, Kos'ta, Aigeai'de, Tunus'ta, Mısır'da ve daha birçok merkezde üretildiği bilinmektedir⁷⁰.

Araştırmamızda tespit edilen amphora, her ne kadar kalker, deniz kabukluları ve yumuşakçaları ile kaplı olsa da ovoidal, torba formu bir gövdeye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ovoidal form kaideye doğru daralarak içi dolu sivri bir dip ile sonlanmaktadır. Dibin gövdeyle birleşim yerinde kaba yivler yer almaktadır ve dibin ucunda ise dışa çekik bir kabartması bulunmaktadır. Dressel 2-4 amphorasının farklı alt formları bulunmaktadır ve dip kısmına doğru torba şeklini alan ovoidal form ve sivri dibe sahip Kızlar Hamamı Koyu'nda bulunan amphoranın benzer örnekleri Elaiusssa Sebaste'de tespit edilmiştir⁷¹. Ayrıca Gazipaşa Bıçkıcı Mevkiinde yer alan amphora fırın alanında⁷² tespit edilen örneklerle de örtüşmektedir. Yakın coğrafyada yer almaları, üretim yerinin Gazipaşa Bıçkıcı ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Benzer örneklerinden yola çıkarak söz konusu amphora MS 1. yüzyıl başı-MS 2. yüzyıl ortasına tarihlendirilebilir.

Late Roman 4 Amphoraları (LRA 4) (kat. no. 12-13; lev. 2.12-13)

Mısır'da yoğun bulunması nedeniyle önceleri Mısır kökenli olduğu düşünülen amphoranın Filistin'de üretilen amphora ve çömlekler arasında benzerlikleri görülmüş ve sonrasında LRA 4 formu için Gaza (Gazze) kökeni önerilmiştir⁷³. Amphoranın literatürdeki farklı isimleri; Riley LR 3, Gaza Amphoraları, Almagro 54, August 60, British B VI, Egloff 182, Keay LIV, Kuzmanov XIV, Peacock-Williams 48 olarak geçmektedir⁷⁴. Yaklaşık kapasiteleri 30 litre olan amphoralar boyunsuz uzun silindir gövdesi ile Roma amphoralarına göre tipolojik farklılık gösterir. Yaygın kullanımı MS 1. yüzyıl ve MS 7. yüzyıl arasında olduğundan, kronolojisine uygun olarak Roma amphora grupları içinde sınıflandırılmıştır⁷⁵.

Amphoralar, form gelişimine göre G. Majcherek tarafından dört alt grupta sınıflandırılmıştır⁷⁶. Majcherek çalışmasında Form 1 için MS 1.-3. yüzyıllar arasını önerilirken, Form 2 için MS 4.-5. yüzyıllar arasını, Form 3 için MS 5.-6. yüzyıllar arasını, Form 4 için MS 6.-7. yüzyıllar arasını önermektedir. Bu tip amphora ilk üretimlerinde geniş gövdeye sahipken, sonraki dönemlerde gövdeleri incelerek uzar⁷⁷. Ağız kenarları kısalmış ve dudak kalınlaşır. İlk üretimlerde gövdeye açılan bezeme yivler ağız kısmına yakınken,

⁶⁸ Şenol 2000, 130.

⁶⁹ Peacock ve Williams 1986, 107; Empereur ve Picon 1989, 137.

⁷⁰ Şenol 2009, 137.

⁷¹ Kızırlansanoğlu 2016, lev. 61, kat. no. 27; Kızırlansanoğlu 2019a, fig. 9a, kat. no. 15, fig. 10, kat. no. 17.

⁷² Rauh 2004, 329-336, fig. 5, 6, 9; Kızırlansanoğlu 2019b, 51.

⁷³ Riley 1975, 31.

⁷⁴ Kızırlansanoğlu 2016, 192.

⁷⁵ Majcherek 1995, 165.

⁷⁶ Majcherek 1995, 164.

⁷⁷ Bonifay ve Raynaud 2007, 150, fig. 81; Pieri 2012, fig. 2.5.

sonraki dönemlerde yiv bezemeler kulp hizasına daha sonra kulpların altına ve son form gelişiminde gövde ortasına kadar inmiştir. Bu tipolojik gelişim özellikleriyle Kızlar Hamamı Koyu'nda bulunan LRA 4 ağız-boyun parçası (kat. no. 12; lev. 2.12) ağız kısmının kısa ve dışa dönük kalın yapılması, yiv bezemelerinin kulpların hemen altından başlaması nedeniyle LRA 4 Form 3⁷⁸ grubuna dâhil edilebilir. LRA 4 Form 3 grubuna ait benzer örnekler Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi'nde⁷⁹, Silifke Müzesi'nde⁸⁰ ve Elaiussa Sebaste'de⁸¹ yer almaktadır. Hamur rengi sebebiyle Gaza civarından ithal edildiği muhtemel olan amphoranın MS 5. yüzyıl ortası ile MS 6. yüzyılın başına tarihlendiği önerilebilir.

Sualtında tespit edilen bir diğer LR 4 amphorasının korunan ağız-boyun parçası kırmızımsı hamur rengine sahiptir (kat. no. 13; lev. 2.13). Amphoranın yüzeyinin tamamen kalker, deniz kabukları ve yumuşakçalardan oluşan bir tabakayla kaplanmış olması, olası yiv bezemelerinin tespit edilmesini engellemiştir. Ancak iç kısmında yiv izleri görülebilmektedir. Amphora ağız kenarından itibaren geniş açıyla küreselleşen boyun formuna sahiptir ve kulak formu kuşlar doğrudan dik omza bağlanmaktadır. Bu nedenle kat. no. 13'te yer alan LR4 amphorası Majcherek (1995) Form 2 tipine⁸² dâhil edilmiştir. Suriye ve Filistin'de birçok kontekste tespit edilen bu form, MS 4. ve 5. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁸³. Benzer form örneğinin herhangi bir yerleşim merkezinde, MS 5. yüzyıl ortalarından sonraya tarihlendirilebilecek bir örneği tespit edilememiştir⁸⁴. Bu sebeple Kızlar Hamamı Koyu'nda bulunan ve Form 2'ye dâhil edilen amphoralar MS 4.-5. yüzyıllara tarihlendirilebilir.

Pompei V Amphorası (kat. no. 14; lev. 2.14)

Pompei V amphoralarının Roma Dönemi'nde Pompei, İskenderiye, Ege, Karadeniz ve Akdeniz'in birçok merkezinde bulunması ve geniş bir yayılım alanına sahip olmasına karşın diğer Roma Dönemi amphoralarına oranla daha az sayıda üretilmiştir⁸⁵. Kızlar Hamamı Koyu'nda sadece bir adet Pompei V amphorası tespit edilmiştir. Kilikya kökenli⁸⁶ amphora olmasına rağmen sadece bir adet tespit edilmiş olması, bölgede nadir bulunan örnekler arasında olduğunu göstermektedir. Üretimi MS 1. yüzyıldan itibaren başlayan amphoranın, Kilikya Bölgesi'nde yapılan yüzey araştırmalarında Yumurtalık yakınındaki Aigeai antik kentinin çevresinde üretildiği sonucuna varılmıştır⁸⁷. Pompei V amphoraları ile Kilikya şarabının taşındığı düşünülmektedir⁸⁸.

Amphora, düz bir ağza, konik, uzun ve hafif bombeli bir boyna, ağız kenarına yakın başlayan yivli, oval kesitli kulplara ve ovoid gövdeye sahiptir. Pompei V amphoraları farklı alt formlara sahiptir⁸⁹. Pompei V amphorasının MS 4. yüzyıldan itibaren üretimine başlanan LR 1 amphoralarının öncüsü olduğu önerilmiştir⁹⁰. MS 1.-2. yüzyıllarda üretildiği düşünülen amphora, 7-12 litre arasında değişen kapasiteye sahiptir⁹¹. Kilikya üretimleri genellikle

⁷⁸ Zemer 1977, 49-50. pl.18.

⁷⁹ Alpözen *et al.* 1995, 66.

⁸⁰ Alkaç 2013, 116.

⁸¹ Benzer örnekleri için bk. Kızırlarşanoğlu 2016, lev. 98, kat. no. 93; lev. 99, kat. no. 95.

⁸² Majcherek 1995, 172. pl. 3.2.

⁸³ Zemer 1977, 61, pl. 19, 52-53; Williams 1987, 236-237, pl. 4; Majcherek 1995, 167, pl. 5, pl. 9.2; Reynolds 2005, pl. 20, fig. 153.2; Reynolds 2010, fig. 4-h, Kızırlarşanoğlu 2016, lev. 95, kat. no. 82, lev. 97, kat. no. 89-90.

⁸⁴ Majcherek 1995, 167-18.

⁸⁵ Empereur ve Picon 1989, 237.

⁸⁶ Empereur ve Picon 1989, 240, fig. 20, 21; Şenol ve Kerem 2000, 95, 118, lev. 17, fig. 19.

⁸⁷ Empereur 1998, 395; Reynolds 2005, 565.

⁸⁸ Böttger 1992, 340.

⁸⁹ Şenol 2008, 145.

⁹⁰ Reynolds 2005, 565.

⁹¹ Şenol 2008, 113, 129, fig. 3.

kırmızı renkli, kum, kireç, mika içeren kaba, sert hamurlu ve devetüyü rengi astarlıdır⁹².

Kızlar Hamamı Koyu Pompei V amphora parçası 8,2 cm ağız çapına sahiptir (kat. no. 14; lev. 2.14). Kırmızı renkli kaba sert hamur ile yapılan amphoranın yüzyıllardır sualtında kalmasına rağmen halen üzerinde devetüyü astar izleri görülebilmektedir. Kilikya yerli üretimi olduğu düşünülen amphoranın MS 1. yüzyıla tarihlendirilen en erken örnekleri Stabia'da bulunmuş ve MS 2. yüzyıldan sonra bu form kaybolmaya başlamıştır⁹³.

Elaiussa Sebaste araştırmalarında ise Pompei V amphorasının V1 ve V2 olarak adlandırılan iki farklı renk ve formu tespit edilmiş, V1 tipolojisinde yer alan amphoranın daha geniş açılı kulplara sahip olduğu belirlenmiştir⁹⁴. Kızlar Hamamı Koyu'nda bulunan Pompei V amphora kulp parçasının Elaiussa Sebaste V1 örneği ile benzerlik göstermesi nedeniyle MS 1. yüzyılın ikinci yarısı veya MS 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilebilir. Kızlar Hamamı Koyu'nda Pompei V amphorasının bulunması, koyun kullanım tarihini MS 1. yüzyıla kadar geriye götürmesi açısından oldukça önemlidir.

Zemer 41 Amphoraları (kat. no. 15-16; lev. 2.15-16)

Kızlar Hamamı Koyu demirleme alanında gözlemlenen sivri dipli amphora tutamak parçalarının Zemer 41 amphorasına ait olduğu düşünülmektedir (kat. no. 15-16; lev. 2.15-16).

Zemer 41 amphoraları; Benghazi MRA 4, Williams Tip A (Anemurium A), Mau XXVII ve Pinched Handled olarak isimlendirilmiş olup, amphoranın en yaygın kullanılan adlarından biri de Agora G 199'dur⁹⁵. Kilikya Bölgesi'ne özgü amphora formlarından birisi olan Zemer 41'ler MS 1. yüzyıldan MS 4. yüzyıla kadar üretilerek, çoğunlukla Doğu Akdeniz olmakla birlikte, Batı Akdeniz dünyasına da ihraç edilmiştir⁹⁶. Zemer 41 amphoralarına Efes, Atina, Tomis, Benghazi ve Beyrut gibi Akdeniz'in diğer önemli antik ticaret merkezlerinde yapılan kazılarda da rastlanmıştır⁹⁷. Batı Dağlık Kilikya'da Anemurium antik kenti ile Bıçkıcı fırın alanında yapılan yüzey araştırmalarında elde edilen veriler doğrultusunda, bölgede Zemer 41 amphoralarının üretildiği bir fırının olabileceği değerlendirilmiştir⁹⁸.

Zemer 41'lerin Roma Dönemi'nde, özellikle MS 1.-2. yüzyılda büyük kapasiteli üretilmesi (40 litre), amphorayı uzak mesafeli deniz ticaretine uygun hale getirmiştir⁹⁹. Bu durum Kilikya'nın tarımsal ürün pazarının Akdeniz ticareti üzerindeki ağırlığını göstermektedir. Bu amphoralar içerisinde çoğunlukla şarap taşınmış olabilir. Kilikya kökenli Zemer 41'ler, açık pembemsi mikalı ve iyi fırınlanmış hamur özellikleri gösterirken, Kıbrıs üretimi olanların hamurları ise sarımsı krem devetüyü rengindedir ve hamurlarında mika bulunmamaktadır¹⁰⁰. Hamur renginden kat. no. 15'in Kilikya üretimi olduğu, kat. no. 16'nın ise sarımsı renginden dolayı Kıbrıs'tan ithal edildiği düşünülmektedir. Parçaların küçük olması nedeniyle Zemer 41'in alt formları ile ilişkilendirme yapılamamıştır. Tam tarihlendirme yapılamasa da bugüne kadar ele geçen örneklerin MS 1.-4. yüzyıl aralığında üretilmiş olması¹⁰¹, koyda bulunan her iki amphora parçasının da aynı döneme ait olabileceğini göstermektedir.

⁹² Jones 1950, 268.

⁹³ Şenol ve Kerem 2000, 95; Bilir 2017, 226, 252, şek. 4.

⁹⁴ Kızılarşanoğlu 2019a, 69, fig. 4.

⁹⁵ Şenol ve Cankardeş-Şenol 2003, 124, lev. 18, fig. 6; Bilir 2017, 222, 252, şek. 3.

⁹⁶ Ünal ve Girginer 2007, 320; Tekocak ve Zoroğlu 2013, 113-114.

⁹⁷ Hayes 2000, 285; Bezczy 2004, 87, 95, no. 35.

⁹⁸ Williams 1989, 91-95; Şenol 2008, 129, res. 1; Autret ve Rauh 2010, 121, fig. 7c.

⁹⁹ Reynolds 2005, 575, 588, fig.1, fig. 3.

¹⁰⁰ Bilir 2014, 94-95.

¹⁰¹ Tekocak ve Zoroğlu 2013, 113.

Kuzey Afrika Amphorası Africana Tip 2 (kat. no. 17; lev. 3.17)

Sualtında amphoranın dip kısmı görülebilmektedir (kat. no. 17; lev. 3.17). Kısa keskin dönüş yapan dip kısmına sahip olması ve dip kısmında bir düğme ile bitmesi nedeniyle muhtemelen Africana 2B ya da 2B/PseudoTripolitaine amphorasına ait bir parçadır. Roma İmparatorluk Dönemi'nde görülen ticari formlardan olan Africana Tip 2 amphoraları tüm Akdeniz Havzası'nda geniş yayılım göstermiştir. Bonifay çalışmasında, Africana Tip 2 amhoralarını kendi içinde 3 gruba ayırmıştır¹⁰². Bu çalışmada; Afrika Tip 2A, A1, A2 ve A3, 2B ve 2B/PseudoTripolitaine, 2C, C1, C2 ve C3 ve 2D, D1 ve D2 adlandırmalarıyla alt formların tanımlamaları yapılmıştır. Amphoralar üzerinde yapılan petrografik çalışmada kil özellikleri nedeniyle üretim yerinin Tunus olduğu düşünülmektedir. Bu formun geç tiplerinde tuzlanmış balık veya balık sosunun taşındığı kanıtlanmıştır. Amphoranın en erken formları MS 2. yüzyıla tarihlendirilmiş ve MS 4. yüzyıl ortalarında ihraç edilmiştir¹⁰³. Bu bağlamda, Kızlar Hamamı Koyu'nda tespit edilen amphoranın ithal ürün olduğu söylenebilir. Koyda bulunan amphora parçasının benzerleri Tarragona¹⁰⁴, Alexandria Greco-Roman Müzesi¹⁰⁵ ile Nabeul Müzesi'nde¹⁰⁶ yer almaktadır ve MS 3. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir. Bu bağlamda kat. no. 17'nin de MS 3. yüzyılın sonuna tarihlendiği önerilebilir.

Batı Akdeniz Amphorası Gauloise Tip 4? (kat. no. 18-19; lev. 3.18-19)

Kızlar Hamamı Koyu'nda tespit edilen amphora, dışa çekik ağız kenarı ve dar kısa boyun özellikleriyle çeşitli varyasyonları da olan Gauloise Tip 4 olarak değerlendirilmiştir (kat. no. 18; lev. 3.18). Gauloise 4 amphorasının Fransa'nın Narbonne çevresi yerel üretimi olduğu düşünülür¹⁰⁷. Yayılım alanı, Akdeniz'de Roma ve Ostia çevresi, Atina, Girit, Kıbrıs, Türkiye kıyıları, Mısır, İskenderiye ve Nil deltası olarak belirlenmiştir¹⁰⁸. MS 1.-3. yüzyıllar arasında üretildiği düşünülen Gauloise Tip 4 amphoralarıyla Galya şarapları Avrupa içlerine ve Akdeniz'in farklı bölgelerine taşınmıştır. Bir diğer amphora yakından incelendiğinde, geniş kulp üzerinde derin bir yive sahip olması, kısa boynu ve kırılmış ağız kenarının hemen altından kulp birleşiminin olması nedeniyle, Gauloise Tip 4 grubunda değerlendirilmiştir (kat. no. 19; lev. 3.19). Amphoraların Kızlar Hamamı Koyu'nda bulunması, bunların Kilikya Bölgesi'ne yerleşen Romalılar tarafından tercih edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Amphoranın alt versiyonlarında kulpların oval veya daha dik açıyla boyuna bağlanması şeklinde farklılıklar vardır. Kızlar Hamamı Koyu'nda bulunan amphoranın İspanya Denia'da bulunan benzerleri¹⁰⁹ esas alındığında, koydaki amphoraların MS 1. yüzyıl sonu ile 3. yüzyıl arasına tarihlendiği önerilebilir.

Kuzey Afrika Amphorası Africana Tip 3 (kat. no. 20; lev. 3.20)

Bu form Keay 25 amphoraları olarak da adlandırılmaktadır¹¹⁰. Üretim yeri Kuzey Afrika olarak belirlenmiş ve 29 alt tipi tespit edilmiştir¹¹¹. Ayrıca amphora Avrupa'nın güney kıyıları, Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika ağırlıklı bir bölgede dağılım gösterir. Amphoranın boyutu ve varyasyonuna göre bunların içinde zeytinyağı, şarap, garum (balık sosu) ya da

¹⁰² Bonifay 2004, 107-117; Akkaş 2020, 189.

¹⁰³ Akkaş 2020, 189, 191, fig. 8.19.

¹⁰⁴ Keay 1984, fig. 19, no. 3.

¹⁰⁵ Şenol 2018, kat. no. 188.

¹⁰⁶ Bonifay 2004, 110, fig. 59.1-2.

¹⁰⁷ Symonds 2003, 50.

¹⁰⁸ Peacock 1978, 49-51.

¹⁰⁹ Raynaud 1993, 31, lev. 1; Laubenheimer ve Gisbert-Santonia 2001, 35, fig. 3.10; 42, fig. 12.

¹¹⁰ Şenol 2009, 174-175.

¹¹¹ Keay 1984, 184.

kurutulmuş et taşındığı düşünülmektedir. Kızlar Hamamı Koyu'nda bulunan örnek, tutamağının içi dolu, uzun sivri orta kısmının bombeli bir yapıda olması nedeniyle Keay Tip 25B grubuna girebileceği düşünülmektedir. Benzer örnek olan Taşucu Müzesi'nde bulunan Africana Tip 3 (Keay 25) MS 3. yüzyılın sonu ile MS 5. yüzyılın ilk yarısı arasına tarihlendirilmiştir¹¹². Bu bağlamda, Kızlar Hamamı Koyu'nda bulunan amphora parçasının da MS 3.-5. yüzyıllar arasına tarihlendiği düşünülmektedir.

Kızlar Hamamı Koyu'nda Levant ve Mısır menşeli amphoraların da tespit edilmesi, koyun sadece Korykos'lular tarafından kullanılan yerel bir pazar olmanın ötesinde, deniz aşırı uzak mesafeli ticaret ağı için de kullanıldığını düşündürmektedir.

Agora G 198 (kat. no. 21; lev. 3.21)

Araştırmada tespit edilen bir kulp parçasının, Agora G 198 amphorasının gövde birleşim yerine ait bir parça olduğu düşünülmektedir (kat. no. 21; lev. 3.21). Agora G 198 amphoraları Pseudo Koan (Kos), Pompei 13 ve Benghazi ER 2 olarak da adlandırılmaktadır¹¹³. Amphoranın kökeni konusunda ortak görüş olmamakla birlikte, bunların Kilikya kökenli¹¹⁴ veya Ege kökenli¹¹⁵ olduğuna dair görüşler vardır. Agora G 198 amphoralarının oval ikiz kulpları mahmuzlu olup, diğer amphoralardan belirgin şekilde ayrılır¹¹⁶. İlk kez şarap taşımacılığı için kullanıldığı düşünülen amphoranın yayılım alanları Kuzey Afrika, Doğu Akdeniz ve Güney Avrupa'dır¹¹⁷. Atina Agorası¹¹⁸, İskenderiye¹¹⁹ ve Kekova Adası'nda¹²⁰ ele geçen benzer örnekleri MS 1. yüzyıl ile MS 2. yüzyıl aralığına tarihlendirilmiştir. Bu veriler doğrultusunda, Kızlar Hamamı Koyu'nda bulunan Agora G 198 amphora kulp parçasının da MS 1.- 2. yüzyıllar arasına tarihlendiği önerilebilir.

Taş Çapa (kat. no. 22; lev. 3.22)

Kızlar Hamamı Koyu demirleme alanında 8 metre derinlikte tespit edilen tek gözlü bir taş çapa da buluntular arasında yer almaktadır (kat. no. 22; lev. 3.22). Taş çapanın kenarlarında kırıklar vardırbu sebeple tam formu belirlenememiştir. Ancak yine de alttan yukarıya doğru daralan formda, üstte halat bağlama deliğine sahip ve yaklaşık 50 kilo ağırlığında küçük bir çapa olduğunu söyleyebiliriz. Çok büyük olmayan taş çapanın halat bağlama deliğinin 18 cm olması dikkat çekicidir. Taş çapaların Tunç Çağı'ndan itibaren kullanılmaya başlandığı bilinmektedir¹²¹. Ancak bu çapalar, kolay elde edilebilir ve düşük maliyetli olduğundan yüzyıllarca kullanılmıştır. Bu nedenle kontekst malzeme grubu içerisinde olmamaları veya üzerlerinde tarihlendirmeye imkân tanıyan herhangi bir motif (Haç vb.), şekil (gemi vb.) veya yazı olmaması durumunda tarihlendirmeleri oldukça zordur. Formu itibari ile Kilikya sınırları içerisinde benzer örnekler Gülnar Burnu'da¹²², Akkuyu kıyı hattında¹²³, Tisan Adası'nda (Aphrodisias)¹²⁴ ve Gazipaşa-Anamur arasında¹²⁵ tespit edilmiştir. Bahsi geçen örneklerde kontekst malzeme grubu içerisinde tespit

¹¹² Şenol 2009, 174.

¹¹³ Peacock ve Williams 1986, 107.

¹¹⁴ Empereur ve Picon 1989, 223.

¹¹⁵ Sciallano-Sibella 1991, 95.

¹¹⁶ Aslan 2015a, 335-336.

¹¹⁷ Riley 1979, 146, fig. 73.

¹¹⁸ Robinson 1959, 43, pl. 8,42.

¹¹⁹ Şenol 2000, 363.

¹²⁰ Aslan 2015a, 335 fig.1.16; fig.4.16.

¹²¹ Frost 1970; McCaslin 1980.

¹²² Öniz 2018, 100, fig. 38.

¹²³ Toskay *et al.* 2007, şek. 40.

¹²⁴ Zafer ve Aslan 2018, 16, fig. 3.

¹²⁵ Evrin *et al.* 2002, 257, fig. 3D.

edilmediklerinden, en erken kullanım tarihi olan Tunç Çağı'na tarihlendirilmişlerdir. Tespit ettiğimiz çapanın Tunç Çağı'na ait olması durumunda, Kızlar Hamamı Koyu'nun Tunç Çağı'nda bile demirleme alanı olarak kullanıldığı söylenebilir.

Çatı Kiremitleri (kat. no. 23; lev. 3.23)

Kızlar Hamamı Koyu içerisinde deniz tabanında farklı noktalara dağılmış durumda çatı kiremitleri tespit edilmiştir (kat. no. 23; lev. 3.23). Ancak çatı kiremiti taşıyan bir gemi kargosu yoğunluğu bulunmamaktadır. Çatı kiremitlerinin bulunduğu kıyı hattına yakın herhangi bir yapı kalıntısı yoktur. Bu nedenle buluntuların batıklara ait gemilerin çatı kaplamasında yer alan kiremitler olduğu düşünülmektedir. Dağılmış vaziyette tespit edilmiş olmaları ise dalgalar ve günümüz gemi çapalarının deniz tabanını taramasından kaynaklı olduğuna işaret etmektedir. Koyda tespit edilen çatı kiremitlerinin tüm bir örneği tespit edilemediğinden, ölçüleri belirlenememiştir. Çatı kiremitinin alt yüzeyi hafif içe doğru kavislidir. Yağmur suyunun alt kısma akışını engellemek ve kapama kiremiti/omurganın oturmasına imkân vermek için kiremitin yanında 3-4 cm genişliğinde, 2-3 cm yüksekliğindeki bir çerçeve yer almaktadır. Benzer çatı kiremiti örnekleri Knidos'ta¹²⁶, Yassı Ada Batığı'nda¹²⁷ ve Bozburun Kızılada Kiremit Batığı'nda¹²⁸ tespit edilmiştir. Ayrıca Salamis kazılarında çıkarılan bazı örneklerle form benzerliği göstermektedir¹²⁹. Benzer örnekleri dikate alındığında, söz konusu çatı kiremitleri oldukça geniş bir zaman aralığı olan MS 2.-7. yüzyıllar arasına tarihlendirilebilir. Ancak koyda daha önce ortaya çıkartılan sikkeler çatı kiremitlerine oldukça yakındır ve aynı batığa ait olma ihtimalleri kuvvetle muhtemeldir. Bu durumda çatı kiremitlerinin MS 4. yüzyıla tarihlendirilmesi uygun olacaktır.

Değerlendirme ve Sonuç

Kızlar Hamamı Koyu'nda günümüze kadar detaylı bir arkeolojik araştırma yapılmadığı için kıyı hattı ve sualtındaki kültür varlıklarına ilişkin literatürde çok az bilgi bulunmaktadır. R.L. Vann tarafından gerçekleştirilen "Dağlık Kilikya Antik Limanları Araştırması"nda¹³⁰ bile Narlıkuyu Koyu'ndan bahsedilmesine karşın Kızlar Hamamı Koyu'na değinilmemiştir. Çalışma alanındaki yapılan az sayıdaki araştırmalardan birinde G.W. Houston, Kızlar Hamamı Koyu'nun Kilikya Bölgesi'ndeki diğer doğal koylarda olduğu gibi mimari müdahaleye gerek olmadan kullanılabileceğini belirtmiştir¹³¹. Houston duruma; "Birçok eski Akdeniz limanında iskeleler, dalgakıranlar ve depolar gibi insan yapımı unsurlar bulunmaz ve gerektiği kadar değiştirilmiş veya tamamen doğal bırakılmış kıyı alanları, denizcilik faaliyetleri için genellikle yeterlidir" diyerek açıklama getirir. Kızlar Hamamı Koyu'nun doğal halde kullanımını mümkün kılan en önemli unsur, alanın güney rüzgarlarına karşı korunaklı bir konumda yer almasıdır. Ancak Korykos limanı güney rüzgârlarından korunaklı değildir. Bu durum Korykos limanının¹³² denizin sakin olduğu belirli zaman aralıklarında kullanılabilirdiğini göstermektedir. Benzer durum Narlıkuyu'nun kuzeyindeki Akisu Koyu için de söylenebilir. Koyun güneye bakan konumu nedeniyle gemiler için risk oluşturması, rüzgârın şiddetinin arttığı havalarda kaçınılmazdır.

¹²⁶ Knidos antik limanında kargosu tamamen kiremit olan bir batık olmak üzere, farklı dönemlere ait batıklarda benzer birçok çatı kiremiti tespit edilmiştir, bk. Bass 1973, 33; Pulak 1998, 307- 308; Aslan 2015b, 104, fig. 2-2, 6; 107, fig. 6.

¹²⁷ Van Doorninck 1982, 104.

¹²⁸ Yıldız 1984, 24; Özdaş 2008, 261-262.

¹²⁹ Coşkun 2007, 11, çiz. 2-4, 16; res. 2-4.

¹³⁰ Vann 1993, 36.

¹³¹ Houston 1988, 560-564.

¹³² Aşkın ve Durugönül 2015, 130.

Akisu'nun doğusunda yer alan Akkum Koyu da hâkim rüzgârların etkisi altındadır ve bu durum gemiler için daha az arzu edilir bir durumdur¹³³.

Kilikya coğrafyasının batı kesiminde yer alan Korakesion (Alanya)-Anemurium (Anamur) arası kıyı şeridi gemilere barınak sağlayabilecek yeterli koyları olmayan bir bölgedir. Oysa Seleukeia'dan (Silifke) doğuda Zephyrion'a (Modern Mersin) kadar uzanan kıyı şeridi ise doğal limanlar açısından zengindir¹³⁴. Bu bölge Antik Dönem'in koşulları gereği kıyı şeridine yakın seyir yapmak zorunda olan gemiler için uygun demirleme alanları sağlamıştır. Jeomorfolojik açıdan bakıldığında, Doğu Dağlık Kilikya Bölgesi'nde doğal liman olmaya en uygun yerlerin Boğsak (Portum Nesulium), Tisan (Aphrodisias) ve Kızlar Hamamı Koyu olduğu söylenebilir. Zira Doğu Dağlık Kilikya'da birçok doğal liman bulunmasına karşın söz konusu üç liman diğerlerine göre tehlike oluşturacak Akdeniz rüzgârlarına karşı çok daha korunaklıdır.

MS 3. yüzyıldan sonra artan üretim ve ticari ürün çeşitliliği, deniz ticaretinin gelişmesinde de etkili olmuştur. Ancak dönemin teknolojik koşullarının yetersizliği, kürekli ve yelkenli gemilerin çoğunluğunun açık denizde hareket etmesini mümkün kılmamıştır. Genellikle insan gücünden ziyade, hâkim rüzgârlar itici güç olarak kullanılmış ve kıyı hattı takibi yapılarak, güvenli doğal koylarda kötü hava koşullarından korunmaya çalışılmıştır. Özellikle Anadolu'nun güney ve batı sahillerinin deniz tabanı birden derinleşmekte, dolayısıyla gemilerin kıyılara oldukça yakın hareket etmelerine imkân tanıyarak, güvenli seyrüsefer yapmalarına olanak sağlamaktadır¹³⁵.

Kızlar Hamamı Mevkii'nin bir *emporium* (pazar yeri kurulmuş bir sahil) olabileceği düşünülürse¹³⁶, yerel ölçekte üretimi yapılan tarımsal ürünlerin komşu kıyı bölgelere hatta diğer uzak bölgelerin merkez limanlarına taşımak amacıyla hizmet vermiş bir liman olması gerekir. Ancak koyda sualtında Greko-İtalik amphoraların bulunması ve az sayıda Levant ve Kuzey Afrika kökenli amphoranın tespit edilmesi Kızlar Hamamı Koyu'nun doğrudan uzun mesafeli ticaretten daha çok bölgesel ürünlerin toplandığı bir liman olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Bu bağlamda, koyun hangi kentin idari alanında kaldığı sorusunda, Korykos antik kenti en kuvvetli seçenek olarak görülmektedir. Öncelikle Kızlar Hamamı Koyu daha geniş ve daha yoğun deniz bağlantılarıyla *polis* olduğu için merkezi bir limana sahip olan Korykos'a yakın bir konumdadır. Bu yakınlık, Korykos hinterlandına Kızlar Hamamı Koyu'nun deniz ticareti ağında bir temas noktası olmasını sağlamış olabilir. Koyun konumu nedeniyle Kızlar Hamamı'na daha yakın olan ve bugünkü Şeytan Deresi'nin batısında ve Narlıkuyu'nun kuzeyinde kalan alandan başlayarak Orfoz (Ertur) koyuna kadar olan kıyı hattından gelen ürünler, bölgeler arası ölçekte dağıtım için Kızlar Hamamı Koyu'na sevk edilip, buradan diğer bölgelere nakledilebilir. Yapılan araştırmalarda koyun batısında Dellek Mevkii'nde tespit edilen antik duvar yapısının, Korasion yerleşmesi ile kuzeydoğusunda kalan Korykos antik kenti arasında bir sınır ya da Korykos antik kentine geçişte güvenlik sağlayan bir kontrol noktası olduğu düşünülmektedir¹³⁷. Bu veriler ışığında Kızlar Hamamı Koyu, Korykos antik kenti sınırlarında kalmış olmalıdır.

Kilikya Bölgesi'nde deniz ticaretinin kökeni çok eski zamanlara dayanır. Tunç Çağı'nın ortalarında bile Mısır ve Fenikeli denizciler Kilikya Bölgesi limanlarına kereste ve maden tedariki için gelmiş olmalıdırlar. Zira tapınak, konut ve gemi yapımında zorunlu

¹³³ Albay 2020, 158.

¹³⁴ Vann 1997, 307-308.

¹³⁵ Pryor 2004, 38.

¹³⁶ Albay 2020, 156.

¹³⁷ Şahin 2010, 22.

lojistik ihtiyaç olan keresteler için MÖ 1832 yılında Mısırlılar'ın Kilikya Bölgesi'ni işgal ettikleri bilinmektedir¹³⁸. Ancak Kilikya Bölgesi'nde deniz aşırı ticaret Roma İmparatorluk Dönemi'nde ivme kazanır. Sualtında bulunan amphoraların MS 1.-7. yüzyıllara tarihlenmesi ile bu durum anlaşılabilir. Bu dönemde kırsal bölgelerde yerleşim sayısı artmış, bunun sonucu olarak Dağlık Kilikya'da tarımsal üretimde de artış meydana gelmiştir. Bölgede tarımsal üretime yönelik yapılaşma sayılarının 200'den fazla olduğu tahmin edilmektedir¹³⁹. Korykos hinterlandında da buna kanıt olabilecek çok sayıda epigrafik ve arkeolojik veri mevcuttur¹⁴⁰. Bu bağlamda bölgenin ihtiyaç fazlası tarımsal ürünleri deniz aşırı ticaretle ihraç edilmiş olmalıdır.

Tüm Kilikya Bölgesi'nin ticari yönden ikinci yükselişi MS 4.-5. yüzyıllar arasına rastlar. Kızlar Hamamı Koyu'nda çok sayıda LR 1 amphorasının bulunmasının sebebi, bu artan ticaret hacmi olmalıdır. Bu dönemde Hristiyanlıkla değişen toplum yapısı Kilikya'da oldukça büyük değişikliklere yol açmış *polis* yerleşimlerinin önemi azalmış, onlara bağlı *choraların* (kırsal kesimlerin) sayısında oldukça önemli bir artış olmuştur¹⁴¹. Bu değişim de Kilikya'nın doğal liman özelliğine sahip koylarında yerleşimlerin artmasında ve ticari ürünlerin yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Bu açıdan bakıldığında, kiliseler de cazip hale gelen tarımsal üretime dâhil olmuştur. Kızlar Hamamı Koyu'nda, yakın çevresinde cemaat oluşturabilecek düzeyde yerleşim gözlemlenmemesine rağmen koyun güney sırtında bir kilisenin yer almasının sebebi bu şekilde açıklanabilir. S. Durugönül, bu alandaki çiftlik evi ve kilisenin koyu kontrol etmek amacıyla da inşa edildiği düşüncesini; "*zaten konum olarak da bu mevki çok uygun bir koya hâkim bir noktada yer almaktadır ve bu da [koyun] liman özelliğini kuvvetlendirmektedir*" görüşüyle açıklamaktadır¹⁴².

Kızlar Hamamı Koyu Kilisesi her ne kadar MS 5. ve 6. yüzyıllara tarihlendirilse de¹⁴³ alanın ilk kullanım evresi daha erken dönemlere kadar gitmektedir. Bu tarih, çiftlik evinin hemen kuzeyinde yer alan ve kremasyon gömü için kullanıldığı düşünülen bir ostotheğin varlığı ile MS 1. yüzyıla kadar geriye çekilebilir¹⁴⁴. Zira kremasyon mezarlar bölgede MS 1. yüzyıldan sonra görülmez¹⁴⁵. Bu dönem Roma'nın ekonomik, ticari ve siyasi yönleriyle ön plana çıkan Doğu Akdeniz'de hâkimiyet sağladığı zamanla çağdaştır.

Kızlar Hamamı Koyu'nun MS 1. yüzyıldan itibaren görülen kültürel kalıntıları, alanın bu dönemden itibaren üretimi artırmak amacıyla iskân edildiğini düşündürmektedir. "*Kilikya'da tespit edilen amphora fırınları ve Akdeniz'in birçok bölgesine yayılmış Kilikya üretimi amphoralar, özellikle şarap ve zeytinyağı gibi tarımsal ürünlerin ticarileştirilerek ekonomiye kazandırılması*"¹⁴⁶, koy sırtlarında bulunan çok sayıda ezme düzlemlili işliklerin varlığını açıklamaktadır.

Kızlar Hamamı Koyu'nun daha ayrıntılı bilgilerine sualtı buluntularından ulaşabilmekteyiz. Araştırmada form veren 21 adet amphora incelendiğinde, kronolojik olarak MS 1.-7. yüzyıllar arasındaki dönem içerisinde dağılım gösterdiği görülmüştür. İstisnai olarak koyda bir taş çapa bulunması, koyun Tunç Çağı ve Klasik Dönem'de kullanıldığı ihtimalini de düşündürmektedir. Koyda tanımlanan amphoraların oransal

¹³⁸ Bilir 2014, 159.

¹³⁹ Kaplan 2011, 110.

¹⁴⁰ Aşkın 2010, 34.

¹⁴¹ Çakmak 2011, 167-181.

¹⁴² Durugönül *et al.* 2010, 291.

¹⁴³ Durugönül *et al.* 2010, 291-292.

¹⁴⁴ Antik yerleşimlerdeki çiftliklerin tarihlendirilmesinde mezarlar kriter olabilir. Olba çevresi çiftliklerinin bu yaklaşımla yeniden tarihlendirilmesi konusundaki çalışma için bk. Kaplan ve Kürüm 2022.

¹⁴⁵ Machatschek 1967, 16; Toynbee 1971, 33-34; Durukan 2009, 347.

¹⁴⁶ Autret ve Rauh 2010, 111; Bilir 2017, 219-253.

olarak %43'lük kısmı LR1 B amphoralarından oluşmaktadır. MS 4.-7. yüzyıllar arasında üretimi yapılan LR1 B amphoralarının oransal olarak çokluğu, söz konusu dönemde koyun deniz ticaretinde daha aktif şekilde kullanıldığını göstermektedir. Bu durumun gerekçesi, Erken Bizans Dönemi'nde devlet destekli-kontrollü bir üretim-tedarik sistemi olan *annonanın* getirdiği ticari yoğunluk olmalıdır. Aynı zamanda söz konusu dönemde kilisenin yükselişiyile Hristiyan cemaatlerin de bölgede üretime katıldığı söylenebilir.

Kızlar Hamamı Koyu'nda görülen amphora formlarının dağılım istatistiği, Anamur Arkeoloji Müzesi'nde bulunan 135 adet antik ticarî amphoraların tipolojik çeşitliliği ile benzerlik göstermektedir. Kızlar Hamamı Koyu'nda Geç Roma Dönemi amphoraları sayısal olarak analiz edildiğinde, Anamur Arkeoloji Müzesinde yapılan incelemelerdeki¹⁴⁷ oransal sonuçlar ile eş değerdir. Müzede incelenen 135 adet amphora içerisinde, 44 adet Geç Roma Dönemi amphorası olduğu tespit edilmiştir¹⁴⁸. Müze'de bulunan bu kadar geniş ölçekteki veri havuzundan Geç Roma Dönemi amphoralarının %32 oranla en yoğun bulunan grup olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu maddi kalıntılar, Roma Dönemi'nde Kilikya Bölgesi'nde LR 1 amphoraları ile geniş ölçekli ihracat yapıldığını göstermektedir¹⁴⁹. Geç Roma Dönemi için Kızlar Hamamı Koyu'nda da aynı durum geçerlidir.

Koyda bulunan ve MS 1.-4. yüzyıllar arasına tarihlenen Pompei V, Zemer 41 ve Agora G 198 amphoraları %28'lik bir oran ile ikincil yoğun gruptur. Bu veriden koyun o dönemde giderek artan deniz ticareti etkinliğine MS 1. yüzyıldan itibaren dâhil olduğu söylenebilir. Bu gelişmede MÖ 1. yüzyılda Roma'nın Kilikya'daki korsan sorununun çözmesi sonucu bölgenin istikrara kavuşması siyasi neden olarak gösterilebilir. Zaten sadece bir taş çapa dışında, koyun MS 1. yüzyıldan önceki dönemlerde yoğun kullanıldığını gösterecek arkeolojik bulgu tespit edilememiştir. Muhtemelen Kızlar Hamamı Koyu, MS 1.-4. yüzyıllar arasında seçkinlerin ya da veteran askerlerin kontrolünde organize ticaret sistemine dâhil edilmiştir.

Kilikya'nın yerel üretimi olan LR 1 ve Zemer 41 tipi amphoraların ilk öncül formlarının Kıbrıs adasında ortaya çıkması¹⁵⁰ ve bu formların ardıl olarak Kilikya yerel üretimlerinde görülmesi, Kıbrıs ile Dağlık Kilikya'nın yoğun ticari ilişkilerini kanıtlamaktadır. Kıbrıs-Kilikya etkileşiminin Neolitik Dönem'de bile var olduğu kabul edilirse¹⁵¹, bu bağlantının çağlar boyunca devam etmesi doğaldır. Zira Kıbrıs'ın bir ada olması, tüm ithal mal ihtiyacını ve ürün fazlası ihracatını zorunlu olarak deniz üzerinden yapmasını gerektirmiştir. Bu durum, deniz ticaretinde ihtiyaçtan doğan amphora form gelişimlerini çıkarmada Kıbrıs'ın öncül olmasına yol açmış olmalıdır. Kıbrıs adasındaki deniz taşımacılığında amphora form gelişimlerinin neredeyse eş zamanlı olarak Kilikya kıyılarında görülmesi, sıkı ticari ilişkilerin yanında sosyal ve kültürel bağların da Kıbrıs-Kilikya arasında var olduğunu düşündürmektedir. Koyda sualtında MS 7. yüzyıl sonrasına tarihlendirilebilecek bir kültür varlığı tespit edilmemiştir. Bu dönemden sonra Arap akınları nedeniyle tüm Kilikya Bölgesi'nde olduğu gibi¹⁵² Kızlar Hamamı Koyu'nda da ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel aktiviteler primatif olarak devam etmiş olsa bile koyun aktif deniz ticaretinden koptuğu söylenebilir.

Koyda sualtında tespit edilen *coarse ware* olarak adlandırılan günlük kullanım ve pişirme kaplarının gemi mürettebatının ihtiyaçlarına yönelik gemilerin mutfak bölümlerinde

¹⁴⁷ Zoroğlu *et al.* 2009, 34.

¹⁴⁸ Zoroğlu *et al.* 2009.

¹⁴⁹ Bilir 2015, 19.

¹⁵⁰ Riley 1982, 116; Alkaç 2012, 327; Bilir 2014, 95.

¹⁵¹ Şevketoğlu 2006, 117.

¹⁵² Kortanoğlu ve Kemirtlek 2021, 266.

kullanıldığı düşünülmektedir. Koyda yer alan batığın veya olası batıkların ölçülerini belirlemek şimdilik mümkün olmasa da araştırma alanında kökeni Afrika olan Africana Tip 2B, Africana Tip 3, Levant kökenli LR 4'ler ve Batı Akdeniz kökenli Gauloise Tip 4 bulunması, bu bölgelerle ticari ilişki kuran bir gemiye ait olduklarına işaret etmektedir.

Dağlık Kilikya Bölgesi MÖ 1. yüzyılda ön plana çıkan zeytinyağı ve şarap ticaretinde yer almaya başlamıştır¹⁵³. Kızlar Hamamı Koyu da muhtemelen aynı dönemde Olba ya da Korykos sakinlerince iskân edilmiştir. Sonuç olarak, tüm veriler bütünsellik içinde ele alındığında, Kızlar Hamamı Koyu'nun tarihsel, ekonomik ve siyasi geçmişi anlaşılabilir. Dağlık Kilikya'nın engebeli ve taşlık yapısı dezavantaj olsa da Kıbrıs ve Levant'a yakın konumda olması jeopolitik yapısının en önemli avantajı idi. Arkeolojik buluntular değerlendirildiğinde, Kızlar Hamamı Koyu sakinlerinin de deniz ticaretindeki bu avantajı iyi kullandığı görülmektedir.

Teşekkür

Amphora tipolojilerinin tanımlanmasında katkılarını esirgemeyen Doç. Dr. Erkan Alkaç'a ve Dr. Öğr. Üyesi H. Asena Kızıllarslanoğlu'na teşekkürü borç biliriz.

Katalog

(Katalogda kullanılan kısaltmalar; Y.: Yükseklik, D.Y.: Dip Yüksekliği, A.Ç.: Ağız Çapı, U.: Uzunluk, G.: Genişlik, K.: Kalınlık, Del. Ç.: Delik Çapı, C.: Cidar).

Kat. No.: 1 (Lev. 1.1)

Buluntu Adı: LR 1 B

Bulunduğu Yer: Kızlar Hamamı Koyu

Ölçüler: A.Ç.: 10,3 cm.

Tanım: Ağız-boyun parçasından oluşmaktadır. Bir kulp ve altında omuz kısmının küçük bir bölümü korunmuştur. Kulplar oval ve yivlidir.

Kat. No.: 2 (Lev. 1.2)

Buluntu Adı: LR 1 B

Bulunduğu Yer: Kızlar Hamamı Koyu

Ölçüler: Y.: 7,4 cm; A.Ç.: 8,4 cm.

Tanım: Amphoranın ağız kısmının bir parçasıdır. Ağız yuvarlatılmış ve dışa dönüktür. Ağız kenarı düz bant formunda kalınlaştırılmıştır.

Kat. No.: 3 (Lev. 1.3)

Buluntu Adı: LR 1 B

Bulunduğu Yer: Kızlar Hamamı Koyu

Ölçüler: Y.: 10,5 cm; A.Ç.: 7,9 cm? (ağız kısmı iyi durumda değil, bu nedenle tam ölçülemedi).

Tanım: Ağız-boyun parçasından oluşmaktadır. Kulplar kırılma da oval ve geniş kulplara sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Kat. No.: 4 (Lev. 1.4)

Buluntu Adı: LR 1 B

Bulunduğu Yer: Kızlar Hamamı Koyu

Ölçüler: D.Y.: 19,9 cm.

Tanım: Amphoranın yarı oval formunda dip kısmına ait bir parçadır.

Kat. No.: 5 (Lev. 1.5)

Buluntu Adı: LR 1 B

Bulunduğu Yer: Kızlar Hamamı Koyu

Ölçüler: Y.: 28,5 cm.

Tanım: Ovid gövdeli ve yiv bezemeli amphoranın gövde ve dip kısmına ait bir parçadır.

¹⁵³ Bölgenin antik tarımsal üretimi hakkında detaylı bilgi için bk. Aydınöğlu 2009.

Kat. No.: 6 (Lev. 1.6)
Buluntu Adı: LR 1 B
Bulunduğu Yer: Kızlar Hamamı Koyu
Ölçüler: Y.: 11,2 cm.
Tanım: LR1 amphoralardan dip kısmına aittir.

Kat. No.: 7 (Lev. 1.7)
Buluntu Adı: LR 1 B
Bulunduğu Yer: Kızlar Hamamı Koyu
Ölçüler: Y.: ~12 cm; A.Ç.: Yoğun tahribat nedeniyle net olmamakla birlikte tahmini 10 cm'dir.
Tanım: Ağız ve kısmi boyun parçasından oluşmaktadır.

Kat. No.: 8 (Lev. 1.8)
Buluntu Adı: LR 1 B
Bulunduğu Yer: Kızlar Hamamı Koyu
Ölçüler: Y.: 8 cm.
Tanım: Boyun ve kısmi kulp parçasından oluşmaktadır.

Kat. No.: 9 (Lev. 1.9)
Buluntu Adı: LR 1 B
Bulunduğu Yer: Kızlar Hamamı Koyu
Ölçüler: Y.: 17 cm; A.Ç.: 8,3 cm.
Tanım: Ağız-boyun korunmuş olup LR1 B amphoraların dışa yuvarlatılmış ağız formuna sahiptir. Oval kesitli kalın kupta bant yiv bulunmaktadır.

Kat. No.: 10 (Lev. 1.10)
Buluntu Adı: LR 2 B
Bulunduğu Yer: Kızlar Hamamı Koyu
Ölçüler: Y.: 11 cm; A.Ç.: 9 cm.
Tanım: Ağız-kısmi boyun parçasından oluşmaktadır. Dışa eğimli, hafif kalınlaştırılmış (2 cm cidar) huni biçiminde ağız kenarına sahiptir. Boyun kesin bir açı ile gövde ile birleşmektedir.

Kat. No.: 11 (Lev. 2.11)
Buluntu Adı: Dressel 2-4 Kilikya Amphorası
Bulunduğu Yer: Kızlar Hamamı Koyu
Ölçüler: Y.: 14 cm.
Tanım: Düğme dipli ve geniş küreselleşen bir dibe sahip olması nedeniyle Dressle 2-4 grubunda sınıflandırılacak bir amphora olduğunu düşünülebilir.

Kat. No.: 12 (Lev. 2.12)
Buluntu Adı: LR 4 Form 3
Bulunduğu Yer: Kızlar Hamamı Koyu
Ölçüler: Y.: 20 cm; A.Ç.: 8,8 cm.
Tanım: Ağız yuvarlak olup kısa, dışa dönük ve kalın yapılmıştır. Dik bir omuza sahip amphoranın oval kesitli, kulak formundaki kulpları omuzla boyun arasında yer almaktadır. Silindirik gövdeye sahip amphoranın kulbunun alt kısmında başlayan, gövdenin şişkin yerinde son bulan yivler yer almaktadır sahiptir.

Kat. No.: 13 (Lev. 2.13)
Buluntu Adı: LR4 Form 2
Bulunduğu Yer: Kızlar Hamamı Koyu
Ölçüler: Y.: 18 cm.
Tanım: Ağız yuvarlak olup kısa, dışa dönük ve kalın yapılmıştır. Kulak formlu kulplar dik omuz üzerinde yer almaktadır ve küresel gövde ile birleşmektedir. Amphoranı dış yüzeyinde yivler görülememektedir. İç kısmında yivler yer almaktadır.

Kat. No.: 14 (Lev. 2.14)
Buluntu Adı: Pompei V
Bulunduğu Yer: Kızlar Hamamı Koyu
Ölçüler: Y.: 13 cm; A.Ç.: 8,2 cm.
Tanım: Ağız-boyun ve kulp parçasından oluşmaktadır. Kulp hizası ağız kısmını geçmemektedir. Devetüyü astar izleri halen görülebilir durumdadır.

Kat. No.: 15 (Lev. 2.15)
Buluntu Adı: Zemer 41
Bulunduğu Yer: Kızlar Hamamı Koyu
Ölçüler: Y.: 12 cm.
Tanım: Parça Zemer 41 (Agora G 199) amphoranın dip tutamak kısmıdır.

Kat. No.: 16 (Lev. 2.16)
Buluntu Adı: Zemer 41
Bulunduğu Yer: Kızlar Hamamı Koyu
Ölçüler: Y.: 10,3 cm.
Tanım: Zemer 41 amphorasının dip kısmı olan parça sarımsı hamur renginden Kıbrıs'tan ithal edildiği düşünülebilecek bir parçadır.

Kat. No.: 17 (Lev. 3.17)
Buluntu Adı: Africana Tip 2B (Pseudo Tripolitan)?
Bulunduğu Yer: Kızlar Hamamı Koyu
Ölçüler: Alınamamıştır.
Tanım: Kısa keskin dönüş yapan dip kısma sahiptir. Tutamak dip kısımda bir düğme ile bitmektedir. Bu özellikleriyle Africana Tip 2B versiyonu olduğunu düşünmekteyiz

Kat. No.: 18 (Lev. 3.18)
Buluntu Adı: Gauloise Tip 4
Bulunduğu Yer: Kızlar Hamamı Koyu
Ölçüler: Y.: 21 cm; A.Ç.: 10,1 cm.
Tanım: Dar kısa boyunla, ağız kenarından başlayarak omuzun üstüne inen kulplara ve özellikle daha dışa çekik ve içe doğru daralan ağız kenarına sahiptir.

Kat. No.: 19 (Lev. 3.19)
Buluntu Adı: Gauloise Tip 4
Bulunduğu Yer: Kızlar Hamamı Koyu
Ölçüler: Alınamamıştır.
Tanım: Deniz canlıları nedeniyle kayaya kaynamıştır. Geniş ve derin yiv içeren kulplara sahiptir.

Kat. No.: 20 (Lev. 3.20)
Buluntu Adı: Africana Tip 3A
Bulunduğu Yer: Kızlar Hamamı Koyu
Ölçüler: Y.: 16,1 cm.
Tanım: İçi dolu, uzun sivri orta kısmı bombeli bir kaide parçasıdır.

Kat. No.: 21 (Lev. 3.21)
Buluntu Adı: Agora G 198
Bulunduğu Yer: Kızlar Hamamı Koyu
Ölçüler: Y.: 10,3 cm.
Tanım: Agora G 198 amphorasının gövde birleşim yerindeki kulp parçası.

Kat. No.: 22 (Lev. 3.22)
Buluntu Adı: Tek Delikli Hantal Taş Çapa
Bulunduğu Yer: Kızlar Hamamı Koyu
Ölçüler: U.: 65 cm; G.: 53 cm; K.: ~18 cm; Del. Ç.: 18 cm.
Tanım: Tek delikli ahşap çapanın yanal kırıkları bulunmaktadır. Ebatları itibarıyla kabaca formsuz işlendiği gözlenmektedir. Üst orta kısımda halat bağlama deliğine sahiptir.

Kat. No.: 23 (Lev. 3.23)
Buluntu Adı: Çatı Kiremiti
Bulunduğu Yer: Kızlar Hamamı Koyu
Ölçüler: U.: 53 cm; C.: 3 cm.
Tanım: Yağmur suyunun yanlara geçmesini önlemek ve kapama kiremiti/omurganın oturmasına kolaylık sağlamak amacıyla uzun kenarlarında ve üst kısımda içten bir çerçeve ile sınırlandırılmıştır. Çerçevenin bitiminde yüzeyel üçgen bir çıkıntıya yer verilmiştir.

Bibliyografya

Antik Kaynaklar

Isid. *etym.* = Isidore of Seville, *Etymologiarum sive originum libri*. Kullanılan tercüme: Barney, S.A., J.W. Lewis, J.A. Beach ve O. Berghof. 2006. *The Etymologies of Isidore of Seville*. Newyork: Cambridge University Press.

Modern Kaynaklar

- Akkaş, İ. 2020. "Parion Yamaç Hamamı Ticari Amphora Buluntuları (MÖ 1. yüzyıl - MS 7. yüzyıl)." *Arkhaia Anatolika* 3: 178-243. <https://doi.org/10.32949/Arkhaia.2021.34>
- Albay, A. 2020. "Settlement Patterns and Connectivity in Late Antique Rough Cilicia." Yüksek Lisans Tezi, Koç Üniversitesi.
- Alkaç, E. 2012. "Korykos (Kilikya) Yüzey Araştırmalarında Bulunan LR1 Amphoraları." *Olba* XX: 323-344.
- Alkaç, E. 2013. "Silifke Müzesi'nden Doğu Akdeniz Üretimi Amphoralar." *Cedrus* I: 107-124. <https://doi.org/10.13113/cedrus./20131680>
- Alpözen, O. 1975. "Bodrum Müzesi Ticari Amforaları." *Türk Arkeoloji Dergisi* XXII(2): 5-32.
- Alpözen, T.O., A.H. Özdaş ve B. Berkaya. 1995. *Commercial Amphoras of the Bodrum Museum of Underwater Archaeology, Maritime Trade of the Mediterranean in Ancient Times*. Bodrum: Bodrum Museum of Underwater Archaeology.
- Aslan, E. 2013. "Simena Limanı." *Stratonikeia'dan Lagina'ya Ahmet Adil Tırpan Armağanı*, Ed. B. Söğüt, 27-38. İstanbul: Ege Yayınları.
- Aslan, E. 2015a. "Kekova Adası 2012-2013 Yılı Sualtı Araştırmalarında Bulunan Amphoraların Tipolojik Değerlendirmesi." *Olba* XXIII: 321-370.
- Aslan, E. 2015b. "2014 Yılı Knidos Sualtı Araştırmaları'nda Elde Edilen İlk Bulguların Değerlendirmesi." *Mediterranean Journal of Humanities* 5(1): 101-123.
- Aşkın, E. 2010. "Antik Çağda Korykos'taki Zeytinyağı ve Şarap Üretimine Yönelik Yapılanmalar ve Bunların Yerleşim Düzenlemesi İçerisindeki Yeri." *Antik Çağda Anadolu'da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi Sempozyum Bildirileri*, Eds. Ü. Aydınoglu ve A. K. Şenol, 33-52. İstanbul: Ege Yayınları.
- Aşkın, E. ve S. Durugönül. 2015. "Korykos (Kızkalesi) Araştırmaları ve Kaya Kabartmaları." *Mersin Arkeolojik Kazıları ve Araştırmaları*, Ed. Ü. Aydınoglu, 128-147. Mersin: Mersin Valiliği.
- Aşkın, E. ve M. Kurt. 2019. "Ermenek Havzası'nda (Dağlık Kilikia) Antik Dönemde Tarımsal Üretim." *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 2: 230-247.
- Autret, C. ve N.K. Rauh. 2010. "Roman Amphora Production in Western Rough Cilicia." *Antik Çağda Anadolu'da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi Sempozyum Bildirileri*, Eds. Ü. Aydınoglu ve A. K. Şenol, 109-122. İstanbul: Ege Yayınları.
- Aydın, A. 2013. "Kalykadnos (Göksu) Kıyısındaki Seleukeia (Silifke) ve Çevresi: Erken Hristiyanlık-Bizans Dönemi Anıtları ve Tarihi-Coğrafyası." *Silifke Müzesi Taş Eserler Kataloğu. Heykeltraşlık ve Mimari Plastik Eserler*, Ed. S. Durugönül, 183-300. İstanbul: Bilnet Matbaacılık.

- Aydınoğlu, Ü. 2009. *Dağlık Kilikia Bölgesinde Antik Çağda Zeytinyağı ve Şarap Üretimi: Üretimin Arkeolojik Kanıtları*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Aydınoğlu, Ü., S. Ceylan, S. Bala, O. Özdemir ve F. Yanık. 2019. "2018 Excavations at the Ancient Harbor Settlement of Akkale (Erdemli/Mersin). Akkale (Erdemli/Mersin) Antik Liman Yerleşimi Kazısı 2018." *Anmed* 17: 27-31.
- Bass, G.F. 1973. "Undervater Survey-1973." *Türk Arkeoloji Dergisi* 22(2): 33-38.
- Bass, G.F. 1982. "The Pottery." *Yassı Ada, Volume I, A Seventh-Century Byzantine Shipwreck*, Eds. G. F. Bass ve F. H. van Dorninck, 155-188. Texas: A&M University Press.
- Bass, G.F. 1997. "Prolegomena to a Study of Maritime Traffic in Raw Materials to the Aegean During the Fourteenth and Thirteenth Centuries B.C." *TEXNH: Craftsmen, Craftswomen and Craftsmanship in the Aegean Bronze Age*, Eds. R. Laffineur ve P.P. Betancourt, 153-170. Austin: Aegaeum.
- Bass, G.F., C. Pulak, D. Collon ve J. Weinstein. 1989. "The Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun: 1986 Campaign." *AJA* 93(1): 1-29.
- Bezczky, T. 2004. "Early Roman Food Import in Ephesus: Amphorae from the Tetragonos Agora." *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean*, Ed. J. Eiring ve J. Lund, 85-97. Aarhus: Aarhus University Press.
- Bilir, A. 2014. "Roma Dönemi Doğu Akdeniz Deniz Ticaretinde Kıyı Kilikya Bölgesi'nin Yeri ve Önemi." Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi.
- Bilir, A. 2015. "Antik Çağ'da Korsanlığın Kilikya Ekonomisine Etkisi." 2. *Turgut Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Uluslararası Sempozyumu*, Eds. C. Yemişçi, T.E. Çakır, M.G. Beydiz ve C. Çoban, 12-23. Muğla: Bodrum Belediyesi Yayını.
- Bilir, A. 2017. "Roma İmparatorluk Dönemi ve Geç Antik Çağ'da Kilikya Bölgesi'nde Amphora Üretimi." *Prof. Dr. Recep Yıldırım'a Armağan*, Eds. P. Pınarcık, B. Gökçe, M.S. Erkek ve S.C. Kandal, 219-253. Ankara: Bilgin Kültür Sanat.
- Blackman, D. J. 1973a. "The Harbours of Phaselis." *International Journal of Nautical Archaeology* 2(2): 355-364.
- Blackman, D. J. 1973b. "Evidence of Sea Level Change in Ancient Harbours and Coastal Installations." *Marine Archaeology*, Ed. D. J. Blackman, Marine archaeology. Colston papers, vol 23: 114-117, London: Butterworth.
- Bonifay, M. 2004. *Études sur la céramique romaine tardive d'Afrique*. Oxford: Archaeopress.
- Bonifay, M. ve D. Pieri. 1995. "Amphores du Ve au VIIe s. à Marseille: nouvelles données sur la typologie et le contenu." *JRA* 8: 94-120.
- Bonifay, M. ve C. Raynaud. 2007. "Échanges et Consommation." *Gallia* 64: 93-161.
- Bonifay, M. ve F. Villedieu. 1989. "Importations d'amphores orientales en Gaule V°-VII° siècles)." *Recherches sur la céramique byzantine*, Eds. V. Déroche ve J.-M. Spieser. *BCH Suppl.* 18: 17-46.
- Borgia, E., ve M. Spanu. 2003. "Le Terme del Porto." *Elaiussa Sebaste II. Un porto tra Oriente e Occidente*, Ed. E. Equini-Schneider, 247-335. Roma: L'Erma Di Bretschneider.
- Böttger, B. 1992. "Die Kaiserzeitlichen und Spätantiken Amphoren aus dem Kerameikos." *AM* 107: 315-381.

- Burragato, F., M. Nezza, A.F. Ferrazzoli ve M. Ricci. 2007. "Late Roman 1 Amphora Types Produced at Elaiussa Sebaste." *LRCW 2*, Eds. M. Bonifay ve J.C. Trégliia, 689-700. Oxford: Archaeopress.
- Büyüközer, A. 2019. "Knidos Liman Duvarları". *Cedrus 7*: 215-237.
- Büyüközer, A., D.O. Tozluca ve A. Kadaifci. 2021. "Geç Klasik Dönemde Knidos Kenti ve Limanları." *Çağlar Boyunca Nehirler, Denizler ve Göller: Prehistoryadan Bizans Dönemi'ne*, Ed. O. Dumankaya, 73-113. Ankara: Doruk Yayınları.
- Casagrande-Cicci, E. 2013. "The Bathing Complexes of Anazarbos and the Baths of Cilicia." *Adalya XVI*: 141-166.
- Casagrande-Cicci, E. 2015. "The Bath Buildings throughout the Cilician shoreline. The cases of Akkale (Tirtar) and Mylai (Manastir) and the problems of their preservation and fruition. Can the archaeological relevance help in preserving the ancient remains?." *SOMA 2013: Time, Space and People: Proceedings of the 19th Symposium on Mediterranean Archaeology*, Eds. S. Fazlullin ve M.M. Antika, 41-53. Oxford: Archaeopress.
- Coşkun, A. 2007. "Salamis Kenti Çatı Kiremitleri Üzerine Bazı Gözlemler." *Anadolu/Anatolia 33*: 9-24. https://doi.org/10.1501/andl_0000000349.
- Çakmak, Ü. 2011. "Geç Antik Dönemde Cilicia ve İsaau'da Kilise Sayısının Artış Nedenleri Üzerine Bir Derleme." *Seleucia 1*: 157-181.
- Davey, C. J. 2016. "Large merchant ships in Roman times: the Spritsail legacy, Part II." *Buried History 52*: 35-44.
- Demesticha, S. 2014. "Late Roman Amphora Typology in Context." *LRCW 4*, Ed. N. Poulou-Papadimitriou, E. Nodarou ve V. Kilikoglou, 599-606. Oxford: Archaeopress.
- Diaz, J.C.C. 2020. "Korasion: Eine Unsichtbar Gewordene Kilikische Kleinstadt. (Korasion: Görünmez Hale Gelen Bir Kilikia Kasabası)." *Olba XXVIII*: 351-376.
- Doksanaltı, E.M. ve E. Aslan. 2013. "Karadeniz'de Antik Bir Ada Yerleşimi: Aretias-Khalkeritis Adası." *Stratonikeia'dan Lagina'ya Ahmet Adil Tirpan Armağanı*, Ed. B. Söğüt, 219-240. İstanbul: Ege Yayınları.
- Duggan, M. 2013. "A Late Roman 1 amphora recovered off Cawsand, Plymouth Sound." *Cornish Archaeology 52*: 239-245.
- Dumankaya, O. 2015. "Koyunbaba Ancient Stone Quarry Dock." *International Journal of Environment 2*: 40-47.
- Dumankaya, O. ve E. Açar. 2019. "Kızlar Hamamı Bay Underwater Hoard." *Arkeoloji ve Sanat Yayınları 62*: 1-32.
- Durugönül, S., M. Durukan, E. Aşkın ve D. Kaplan. 2010. "2008 Yılı Korykos (Kızkalesi) Yüzey Araştırması." *Araştırma Sonuçları Toplantısı 27(1)*: 289-296.
- Durukan, M. 2009. "Dağlık Kilikia'da Bulunan Tapınak Mezarların Kronolojisi." *Byzas 9*: 343-370.
- Eichner, I. 2004. "Dağlık Kilikya'daki Erken Bizans Konutları Yüzey Araştırması 2003." *Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri (Anmed) 2*: 74-78.
- Elton, H.W. 2003. "The Economy of Cilicia in Late Antiquity." *Olba VIII (Özel Sayı)*: 173-181.
- Empereur, J.Y. 1998. "Les Amphores completes du Musee d'Alexandrie: Importations et productions locales." *BCH Suppl. 33*: 393-399.

- Empereur, J.Y. ve M. Picon. 1989. "Les régions de production d'amphores impériales en Méditerranée orientale." *Amphores romaines et histoire économique, Dix ans de recherche. Actes du colloque de Sienne (22-24 mai 1986)*, 223-248. Rome: École Française de Rome.
- Erten, E. 2014. "Arkeolojik Veriler ve Tarihsel Olaylar Işığında Olba'da Yerleşimin Son Bulması." *Seleucia* 4: 57-72.
- Erten, E. ve M. Özyıldırım. 2007. "Olba Yüzey Araştırması-2006." *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü-Haberler* 23: 345-355.
- Evrin, V., G. Öke, A. Türkmenoğlu ve Ş. Demirci. 2002. "The Stone Anchors from the Mediterranean Coasts of Anatolia, Türkiye: Underwater Surveys and Archaeometrical Investigations." *The International Journal of Nautical Archaeology* 31(2): 254-267.
- Eyice, S. 1981. "Silifke ve çevresinde incelemeler: Elaiussa-Sebaste (=Ayaş) yakınında Akkale." *Türk Tarih Kongresi* 8, 865-886. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Frost, H. 1970. "Bronze-Age Stone-Anchors from the Eastern Mediterranean." *The Mariner's Mirror* 56(4): 377-394.
- Gündüz, S. 2015. "Bursa'nın Antik Deniz Limanları." *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8(1): 105-146.
- Hayes, J.W. 2000. "From Rome to Beirut and Beyond: Asia Minor and Eastern Mediterranean Trade Connections." *Rei Cretariae Romanæ Fautorum Acta* 36: 285-297.
- Hild, F. ve H. Hellenkemper. 1990. *Kilikien und Isaurien. Tabula Imperii Byzantini* 5, Wien: Verlag der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Houston, G.W. 1988. "Ports in Perspective: Some Comparative Materials on Roman Merchant Ships and Ports." *AJA* 92(4): 553-564.
- Jones, F.F. 1950. "The Pottery". *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus I. The Hellenistic and Roman Periods*, Ed. H. Goldman, 149-296. Princeton: Princeton University Press.
- Kaplan, D. 2011. "Doğu Dağlık Kilikia'da Roma İmparatorluk Döneminde İmar Hareketliliğinin ve Üretim Artışının Nedenleri." *Tüba-Ar* 14: 107-120.
- Kaplan, D. ve H. Kürüm. 2022. "Mezar ve Via; Olba Çiftlik Yerleşimlerinin Tarihlendirilmesi Üzerine Yeni Görüşler." *Arkhaia Anatolika* 5: 37-50.
- Keay, S.J. 1984. *Late Roman Amphorae in the Western Mediterranean: a typology and economic study. The Catalan evidence*. Oxford: Archaeopress.
- Keil, J. ve A. Wilhelm. 1931. *Denkmäler aus dem Rauhen Kilikien*. MAMA III. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kızırlansanoğlu, H.A. 2016. "Antik Çağ'da Elaiussa Sebaste'nin Amphora Üretimi ve Ticari İlişkileri." Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi.
- Kızırlansanoğlu, H.A. 2019a. "Kilikya Bölgesi Roma Dönemi Üretimi: Pompei V Amphorası ve Elaiussa Sebaste Buluntuları." *Seramika* 1: 54-71.
- Kızırlansanoğlu, H.A. 2019b. "Elaiussa Sebaste'den Kos Origin Sorunsallı Dressel (DR)2-4 Amphoraları." *Cevat Başaran'a 60. Yaş Armağanı*, Eds. V. Keleş, H. Kasapoğlu, H. E. Ergürer, E. Çelikbaş ve A. Yılmaz, 39-70. Ankara: Bilgin Kültür Sanat.
- Kızırlansanoğlu, H.A. ve A.İ. Aytek. 2018. "Elaiussa Sebaste Üretimi "Geç Roma 1" Amphoralarının Geleneksel Tipoloji Yöntemi ve Geometrik Morfometrik Analizlerle Değerlendirilmesi." *Masrop* 12(2): 16-44.

- Kingsley, S. A. 2004. *Barbarian Seas: Late Rome to Islam*. London: Periplus.
- Kortanoğlu, R.E. ve F.B. Kemirtlek. 2021. "Antik Kastabala Kenti Kuzey Kilise Üzerine Gözlemler: Uzam, Mekân ve Anlamsal Üretim Döngüsü." *Anadolu Araştırmaları Dergisi* (AN-AR) 23: 261-288.
- Laubenheimer, F. ve J.A. Gisbert-Santonia. 2001. "La standardisation des amphores Gauloise 4, des ateliers de Narbonnaise à la production de Denia (Espagne)." *20 ans de recherches à Sallèles d'Aude. Colloque des 27-28 septembre 1996 (Sallèles d'Aude)*, 33-50. Besançon: Institut des Sciences et Techniques de l'Antiquité.
- Machatschek, A. 1967. *Die Nekropolen und Grabmaler im Gebiet von Elaiussa Sebaste und Korykos im Rauhen Kilikien*. Graz: H. Böhlau.
- Majcherek, G. 1995. "Gazan Amphorae: Typology Reconsidered." *Hellenistic and Roman pottery in the eastern Mediterranean: Advances in scientific studies*, Eds. H. Meyza ve J. Mlynarczyk, 163-178. Warsaw: Research Center for Mediterranean Archaeology, Polish Academy of Sciences.
- McCaslin, D. E. 1980. *Stone Anchors in Antiquity: Coastal Settlements and Maritime Trade routes in the Eastern Mediterranean ca. 1600-1050 B.C. (Studies in Mediterranean Archaeology)*. Göteborg: P. Åströms.
- Mengarelli, R. 1900. "Terracina. Pietro di ormeccio, scolpita, rinvenuta presso il molo dell'antico porto." *Notizie degli Scavi di Antichità* 6: 635-638.
- Opait, A. 2004. "The Eastern Mediterranean Amphorae in the Province of Scythia." *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean*, Ed. J. Eiring ve J. Lund, 293-308. Aarhus: Aarhus University Press.
- Öniz, H. 2018. "2017 Yılı Antalya ve Mersin Arkeolojik Kıyı ve Sualtı Araştırmaları." *Tina Denizcilik Arkeolojisi Dergisi* 9: 92-101.
- Öniz, H. ve M. Karademir. 2018. "Antalya ve Mersin İli Kıyıları Sualtı Araştırmaları 2016.", *Amisos* 3(4): 152-166.
- Özdaş, H. 2008. "Akdeniz Bölgesi Sualtı Araştırması 2007 Yılı Çalışmaları." *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 26(3): 259-272.
- Pacetti, F. 1995. "Appunti su alcuni tipi di anfore orientali della prima età bizantina: centri di produzione, contenuti, cronologia e distribuzione." *Agricoltura e commerci nell'Italia antica*, 273-294. Roma: L'Erma di Bretschneider.
- Parker, A.J.T. 1992. *Ancient Shipwrecks of the Mediterranean and the Roman Provinces*. BAR-International Series 580. Oxford: Archaeopress.
- Peacock, D.P.S. 1978. "The Gallic wine problem in Rhine and Roman Britain." *Roman shipping and trade: England and the Rhine provinces CBA Research Report* 24: 49-51.
- Peacock, D.P.S. ve D.F. Williams. 1986. *Amphorae and the Roman Economy: An Introductory Guide*. London: Addison-Wesley Longman Series.
- Pieri, D. 2005. *Le commerce du vin oriental a l'époque Byzantine IV e-VII siècles*. Beyrouth: Institut Français d'Archeologie du Proche-Orient, Bibliotheque Archéologique et Histoire T. Press.
- Pieri, D. 2012. "Regional and Interregional Exchanges in the Eastern Mediterranean during the Early Byzantine Period. The Evidence of Amphorae." *Trade and Markets in*

- Byzantium* Ed. C. Morrisson, 27-49. Washington, DC: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Pryor, J.H. 2004. *Akdeniz'de Coğrafya, Teknoloji ve Savaş: Araplar, Bizanslılar, Batılular ve Türkler*. Çev. F. Tayanç ve T. Tayanç, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Pulak, C. 1998. "1996 Sualtı Araştırması." *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 15(1): 307-332.
- Rauh, N.K. 2004. "Pirated Knock-Offs: Cilician Imitations of Internationally Traded Amphoras." *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean*, Ed. J. Eiring ve J. Lund, 329-336. Aarhus: Aarhus University Press.
- Raynaud, C. 1993. "Amphores Gauloises." *Lattara* 6: 30-34.
- Reynolds, P. 1993. *Settlement and the Territory in the Vinalopo Valley (Alicante, Spain), AD. 400-700*. Oxford: Tempus Reparatum.
- Reynolds, P. 2005. "Levantine Amphorae from Cilicia to Gaza: A Typology and Analysis of Regional Production Trends from the 1st to 7th centuries." *LRCW* 1, Ed. J. Ma. Gurt i Esparraguera, J. Buxeda i Garrigós, M. A. Cau Ontiveros, 563-611. Oxford: Archaeopress.
- Reynolds, P. 2010. "Trade networks of the East, 3rd to 7th Centuries: the view from Beirut (Lebanon) and Butrint (Albania) (Fine Wares, Amphorae and Kitchenwares)." *LRCW* 3, Eds. S. Menchelli, S. Santoro, M. Pasquinucci ve G. Guiducci, 89-114. Oxford: Archaeopress.
- Rickman, G.E. 1980. "The Grain Trade under the Roman Empire." *Memoirs of the American Academy in Rome* 36: 261-275.
- Riley, J.A. 1975. "The Pottery from the First Session of Excavation in the Caesarea Hippodrome." *BASOR* 218: 25-63.
- Riley, J.A. 1979. "Typology of the Hellenistic and Roman Coarse Pottery of Berenice, Amphoras." *Libya Antiqua Suppl.* 5(2): 91-467.
- Riley, J.A. 1982. "New Light on Relations Between the Eastern Mediterranean and Carthage in the Vandal and Byzantine Periods: The Evidence from the University of Michigan Excavations." *Actes, Colloque Sur la Céramique Antique: Carthage, 23-24 Juin 1980*, 111-122. Carthage: Centre d'études et de documentation archéologique de Carthage (CEDAC).
- Robinson, H.S. 1959. *Pottery of the Roman Period: Chronology*. Agora 5. Princeton: The American School of Classical Studies at Athens.
- Schneider, E.E. 2009. "Elaiussa Sebaste - The 2007 Excavation and Conservation Season." *Kazı Sonuçları Toplantısı* 30(4): 177-190.
- Sciallano, M., ve P. Sibella. 1991. *Amphores Comment les Identifier?*. Saint Remy de Provence: Edisud Publication.
- Shaw W. J. 1972. "Greek and Roman Harbours Works." *A History of Seafaring Based on Underwater Archaeology*, Ed. G. F. Bass, 87-102. London: Thames and Huston.
- Sibella, P. 2002. "The George McGhee Amphora Collection at the Alanya Museum, Turkey." *INA Quarterly* 29(1): 3-19.
- Steckner, C. 1993. "Les amphores LR 1 et LR 2 en relation avec le pressoir du complexe ecclesiastique des thermes de Samos." *BCH Suppl.* 18: 57-71.

- Symonds, R.P. 2003. "Romano-British amphorae." *Journal of Roman Pottery Studies* 10: 50-59.
- Şahin, H. 2010. "Dağlık Kilikia Yerleşim Tarihi ve Epigrafya Araştırmaları 2008." *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 27(3): 17-28.
- Şenol, A.K. 2000. "İskenderiye Kazılarında Ele Geçen Amphoralar Işığında Kentin Roma Dönemi Şarap, Zeytinyağı, Salamura Balık ve Sosyal Ticareti." Doktora Tezi, Ege Üniversitesi.
- Şenol, A.K. 2003. *Marmaris Müzesi Ticari Amphoraları*. Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları 88.
- Şenol, A.K. 2008. "Cilician Commercial Relations with Egypt due to the New Evidence of Amphora Finds." *Olba* XVI: 109-131.
- Şenol, A.K. 2009. "AETAM'da Bulunan Amphoraların Tipolojisi". *AETAM'da (Arslan Eyce Taşucu Amphora Müzesi) Bulunan Ticari Amphoralar ve Akdeniz'de Ticaretin İzleri*, Ed. A.K. Şenol, 100-319. Mersin: Taşeli Matbaacılık.
- Şenol, A.K. 2018. *Commercial amphorae in the Graeco-Roman Museum of Alexandria*. Alexandria: Centre d'études alexandrines.
- Şenol, A.K. ve E. Alkaç. 2017. "A Rediscovery of a LR 1 Workshop in Cilicia and the Existence of LR 1 in Alexandria due to the New Evidence." *LRCW* 5, Ed. D. Dixneuf, 831-843. Alexandria: Centre d'Études Alexandrines.
- Şenol, A.K., ve G. Cankardeş-Şenol. 2003. "Commercial Ties of Cilicia by Means of Hellenistic and Roman Amphorae." *Olba* VII: 119-147.
- Şenol, A.K. ve F. Kerem. 2000. "İçel Müzesinde Bulunan Bir Grup Amphora." *Olba* III: 81-114.
- Şenol, A.K. ve Y. Sezgin ve G. Cankardeş-Şenol. 2022. *İzmir Arkeoloji Müzesi Ticari Amphoraları*, İstanbul: Ege Yayınları.
- Şevketoğlu, M. 2006. "M.Ö. 8. Binde Anadolu ve Kıbrıs İlişkileri: Akanthou Tatlısu Kurtarma Kazısı." *Anadolu/Anatolia* 3: 111-118.
- Tekocak, M. 2008. "Kelenderis Liman Hamamı." *Olba* XVI: 133-162.
- Tekocak, M., ve K.L. Zoroğlu. 2013. "Kelenderis'te Bulunan Bir Grup Roma Dönemi Ticari Amphorası ve Düşündürdükleri." *Olba* XXI: 109-140.
- Testaguzza, O. 1964. "The Port of Rome." *Archaeology* 17(3): 173-179.
- Teodoulou, T. ve C. Memos. 2007. "A Voyage to Ancient Greek Harbours on Board Limenoscope." *Water Supply* 7(1): 253-260.
- Toskay, Ç., V. Evrin, K. Bircan, M. Bircan ve V. Ertürk. 2007. "Kilikya Kıyıları Sualtı Arkeolojik Yüzey Araştırması - 2007: Büyükeceli - Beşparmak Adası - Akkuyu." *11. Sualtı Bilim ve Teknoloji Toplantısı 3-4 Kasım 2007, SBT* 7: 7-17.
- Toynbee, J.M.C. 1971. *Death and Burial in the Roman World*. London: Cornell University Press.
- Ünal, A. ve S. Girginer. 2007. *Kilikya-Çukurova İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemi'ne Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*. İstanbul: Homer Kitapevi.
- Van Doorninck, F.H. Jr. 1982. "The Galley." *Yassı Ada, Volume I, A Seventh-Century Byzantine Shipwreck*, Eds. G. F. Bass ve F. H. van Dorninck, 87-120. Texas: A&M University Press.

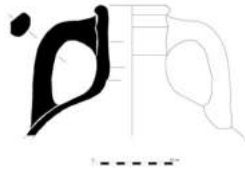
- Vann, R.L. 1993. "A Survey of Ancient Harbors in Rough Cilicia: The 1991 Preliminary Survey." *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 10: 29-40.
- Vann, R.L. 1997. "A Survey of Ancient Harbors in Rough Cilicia: The 1995 Season at Korykos." *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 14(1): 254-271.
- Varinlioğlu, G. 2008. "Rural Landscape and Built Environment at the end of Antiquity: Limestone Villages of Southeastern Isauria." Ph.D. diss., University of Pennsylvania.
- Williams P.F.C. 1976. "Roman Harbours." *International Journal of Nautical Archaeology* 5(1): 73-79.
- Williams, D. F. 1982. "The Petrology of Certain Byzantine Amphorae: Some Suggestions as to Origins." *Actes, Colloque Sur la Céramique Antique: Carthage, 23-24 Juin 1980*, 99-110. Carthage: Centre d'études et de documentation archéologique de Carthage (CEDAC).
- Williams, D. F., 1987. "Roman amphorae from Kourion." *Report of the Department of Antiquities, Cyprus* 32: 235-238.
- Williams, C. 1989. *Anemurium, The Roman and Early Byzantine Pottery*. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies.
- Wilson, A. 2009. "Approaches to Quantifying Roman Trade." *Quantifying The Roman Economy: Methods and Problems*, Eds. A. Bowman ve A. Wilson, 213-249. Oxford: Oxford University Press.
- Wilson, A. 2011. "Developments in Mediterranean shipping and maritime trade from the Hellenistic period to AD 1000." *Maritime Archaeology and Ancient Trade in the Mediterranean*, Eds. D. Robinson ve A. Wilson, 33-59. Oxford: Oxford Centre for Maritime Archaeology.
- Wilson, A. K. Schörle ve C. Rice. 2012. "Roman Ports and Mediterranean Connectivity." *Rome, Portus and the Mediterranean*, Ed. S.J. Keay, 367-392. Archaeological Monographs of the British School at Rome, Vol. 21. London: British School at Rome.
- Yıldız, Y. 1984. "1983 Sualtı Batık Gemi Araştırmaları." *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2: 21-29.
- Zafer, A. ve A. Aslan. 2018. "Bronze Age Stone Anchors by the Cilicia Coast, Turkey-2015." *SOMA 2015: Time, Space and People: Proceedings of the 19th Symposium on Mediterranean Archaeology*, Ed. M. Aslan, 13-18. Oxford: Archaeopress.
- Zemer, A. 1977. *Storage Jars in Ancient Sea Trade*. Haifa: National Maritime Museum.
- Zoroğlu, K.L. 1991. "Kelenderis 1990 Yılı Kazısı." *Kazı Sonuçları Toplantısı* 13(1): 241-254.
- Zoroğlu, K.L. 1994. *Kelenderis I, Kaynaklar, Kalıntılar, Buluntular*. Ankara: Dönmez Ofset Basımevi.
- Zoroğlu, K.L., M. Dillon, D. Yakınlı ve N. Rauh. 2009. "Anamur Arkeoloji Müzesi'ndeki Amfora Araştırmaları Raporu." *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 26(2): 33-50.

Levha 1

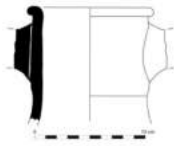
1

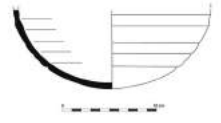
2

3

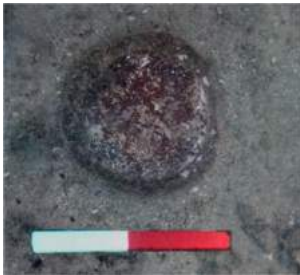
4

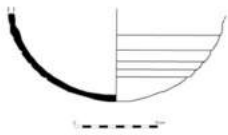
5

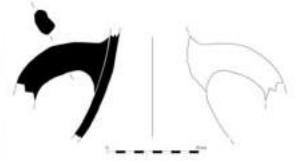
6

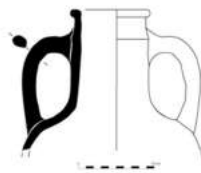
7

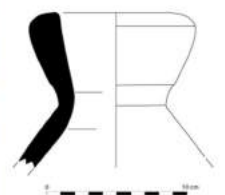
8

9

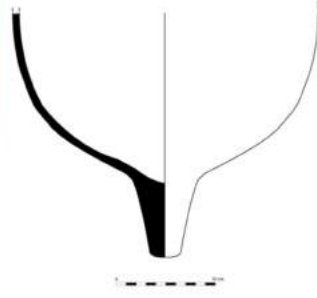
10

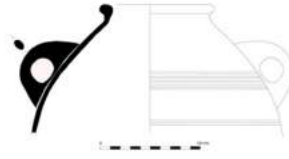
Levha 2

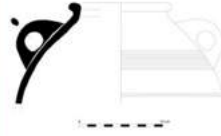
11

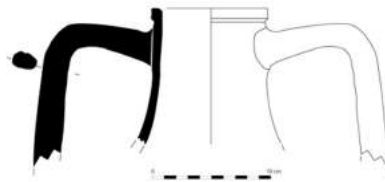
12

13

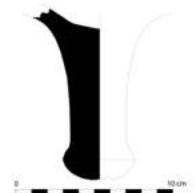
14

15

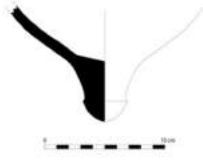
16

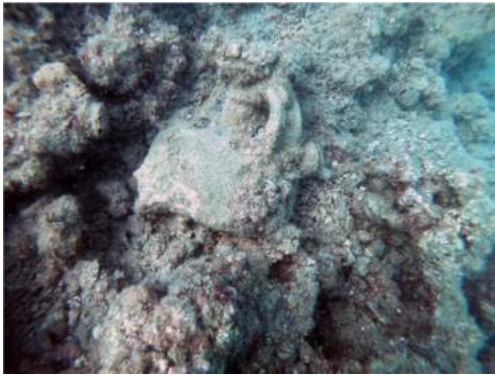
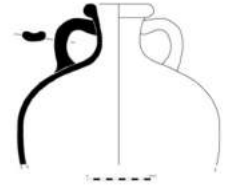
Levha 3

17

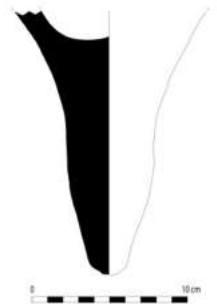
18

19

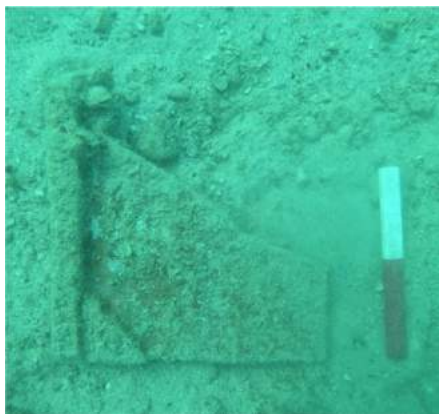
20

21

22

23

Arkhaia Anatolika

e-ISSN: 2651-4664

arkhaiaanatolika.org
Arkhaia Anatolika 6 (2023) 133-150
DOI: 10.32949/Arkhaia.2023.61

Araştırma Makalesi

Tyana'da 2003-2017 Yılları Arasında Bulunan Hellenistik Dönem Unguentariumları

Tuğba KILIÇ*

Öz

Tyana antik kenti, Kappadokia Bölgesi'nden Kilikia Kapıları'na giden bir yol güzergâhı üzerinde yer almaktadır. Bugün, Niğde ilinin Bor ilçesine bağlı Kemerhisar Kasabası'nda konumlanmaktadır. Bu makalenin konusu, Tyana antik kentinde yapılan yüzey araştırmaları ve kazılarda bulunan Hellenistik Dönem unguentariumlarıdır. Kentte, kubbe formunda ağız kenarlı ve iç gövdeli (fusiform) unguentariumlar olmak üzere iki tip tespit edilmiştir. Kubbe formunda ağız kenarlı tek örnek, MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısına aittir. Unguentariumların çoğunluğu ise iç gövdeli (fusiform) tiplerden oluşmaktadır. İç gövdeli unguentariumlardan tek parça MÖ 3.-2. yüzyıla aittir. Bunların dışındaki Tyana buluntusu unguentariumlar, genel olarak MÖ 2.-1. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

Unguentariumların yoğunluk gösterdiği MÖ 2.-1. yüzyıllarda Tyana antik kenti Yunan polisi kimliğini taşımıştır. MÖ 1. yüzyılda Kappadokia Bölgesi, Roma'nın desteğini kazanmıştır. Arkeolojik ve epigrafik veriler, Tyana'nın bu yüzyıllarda parlak bir süreç geçirdiğini göstermektedir. Bu çalışmada değerlendirilen unguentariumlar da bunu desteklemektedir.

Kentin Hellenistik Dönem'ine ait seramik buluntuları arasında yer alan bir kalıp, Tyana'da veya çevresinde bir seramik üretiminin olduğuna işaret etmektedir. Bunun yanında Geç Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen ithal kapların ve bunların taklitlerinin ele geçmesi, yerel üretimi desteklemektedir. Bu doğrultuda unguentariumların da yerel üretime ait tipler arasında yer alabileceği düşünülmektedir.

Tyana unguentariumları antik kentin nekropolis alanından ele geçmemiştir. Bunlar, kentin farklı noktalarında yapılan yüzey araştırmaları ile hamamda ve kilisede yapılan kazılarda bulunmuştur. Buna göre Tyana unguentariumlarının günlük yaşamda çeşitli amaçlar için kullanılmış olduğu düşünülebilir.

Anahtar Kelimeler: Tyana, Hellenistik seramik, unguentarium, iç gövdeli, fusiform.

* Tuğba Kılıç, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Karaman/Türkiye.
E-mail: tubakilic33@gmail.com
Orcid id: 0009-0000-5757-4185

Sorumlu Yazar: Tuğba Kılıç, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Karaman/Türkiye.
E-mail: tubakilic33@gmail.com

Geliş Tarihi: 10.11.2023
Kabul Tarihi: 15.12.2023
Online Yayın Tarihi: 31.12.2023

Makale Künyesi: Kılıç, T. 2023. "Tyana'da 2003-2017 Yılları Arasında Bulunan Hellenistik Dönem Unguentariumları." *Arkhaia Anatolika* 6: 133-150.
<https://doi.org/10.32949/Arkhaia.2023.61>

Çıkar Çatışması Beyanı: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) olarak lisanslıdır.

• Dergide yayınlanan makalelerin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)ına aittir.

Arkhaia Anatolika

e-ISSN: 2651-4664

arkhaiaanatolika.org
Arkhaia Anatolika 6 (2023) 133-150
DOI: 10.32949/Arkhaia.2023.61

Research Article

Hellenistic Unguentaria Found in Tyana between 2003 and 2017

Tuğba KILIÇ*

* Tuğba Kılıç, Karamanoğlu Mehmetbey University, Faculty of Letters, Department of Archaeology, Karaman/Türkiye.
E-mail: tubakilic33@gmail.com
Orcid id: 0009-0000-5757-4185

Corresponding Author: Karamanoğlu Mehmetbey University, Faculty of Letters, Department of Archaeology, Karaman/Türkiye.
E-mail: tubakilic33@gmail.com

Received Date: 10.11.2023
Acceptance Date: 15.12.2023
Online Publication Date: 31.12.2023

Citation: Kılıç, T. 2023. "Hellenistic Unguentaria Found in Tyana between 2003 and 2017." *Arkhaia Anatolika* 6: 133-150.
<https://doi.org/10.32949/Arkhaia.2023.61>

Conflicts of Interest: No conflict of interest has been declared.

Copyright & License: Authors retain copyright of their work and their articles are licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

• The scientific and legal propriety of the articles published in the journal belongs exclusively to the author(s).

Abstract

The ancient city of Tyana is positioned on a route that extends from the Cappadocia Region to the Cilician Gates. Today, this city is located in the Kemerhisar Town, Bor district of Niğde Province, Turkey. This article focuses on the unguentaria of the Hellenistic Period recovered from the surveys and excavations of Tyana. Two types of unguentaria were identified during these excavations: unguentaria with dome-like rims and spindle-shaped unguentaria. The only example of the unguentarium with dome-like rims dates back to the second half of the 3rd century BC. Most of the unguentaria are spindle-shaped (fusiform). The only example of the spindle-shaped unguentaria goes back to the 3rd-2nd century BC. Apart from these, other unguentaria found in Tyana are broadly dated to the 1st and 2nd century BC.

The 1st and 2nd century BC, when the unguentariums were very commonly available, the ancient city of Tyana emerged as a Greek polis. In the 1st century BC, the Cappadocia region gained the support of Rome. Based on various archaeological and epigraphic data, Tyana had its golden age around these centuries. Also, the unguentaria examined in this study support this argument.

A mold found among the ceramics belonging to the Hellenistic period of the city indicates that there used to be a pottery production in or around Tyana. Further, the uncovering of imported ceramics dated to the Late Hellenistic Period and their imitations supplements the existence of a local production. In this regard, it is thought that unguentaria may also be among the types of local production.

No unguentarium of Tyana was recovered from the necropolis area of the ancient city. These were found during the archaeological surveys of the ancient city and excavations in the bath and church. . Accordingly, it can be thought that Tyana unguentaria were used for various purposes in daily life.

Keywords: Tyana, Hellenistic pottery, unguentaria, spindle-shaped, fusiform.

Giriş

Tyana¹, Antik Dönem’de Kilikia Kapıları yol güzergâhı üzerinde yer alan önemli bir Kappadokia kentidir². Bugün Niğde ilinin Bor ilçesine bağlı Kemerhisar Kasabası merkezine lokalize edilmektedir³. Antik kent yarı engebeli, tarım için elverişli arazilerle çevrili bir höyük üzerine kurulmuştur⁴.

Tyana antik kentinde 2001-2013 yılları arasında İtalya Padua Üniversitesi Arkeoloji bölümü katılımıyla kazı çalışmaları yapılmıştır⁵. 2016 yılında Niğde Müze Müdürlüğü başkanlığında, Aksaray Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Osman Doğanay’ın bilimsel danışmanlığında yeni dönem kazıları başlatılmış⁶ ve bu çalışmalar 2019 yılında Cumhurbaşkanlığı kararnameli kazıya dönüştürülmüştür⁷.

Bu makalenin konusunu, Tyana antik kentinde yapılan yüzey araştırmaları ve kazılarda 2003-2017 yılları arasında bulunan Hellenistik Dönem unguentariumları oluşturmaktadır. Unguentariumlar, Tyana’nın Hellenistik Dönem seramiğinin önemli buluntu gruplarından biridir. Bu çalışma ile Tyana antik kentinin Hellenistik Dönemi’ne ait unguentariumlarının tipolojisini ve kronolojisini ortaya çıkarmak hedeflenmiştir. Bunların hangi amaçlarla kullanıldığını tespit etmek de çalışmanın önemli sorularından biridir. Bunun yanı sıra unguentariumların kentin tarihsel sürecindeki yerini açıklamak diğer önemli amacımızı oluşturmaktadır.

Tyana Unguentariumları

Unguentariumlar, Hellenistik ve Erken Roma dönemlerinde yaygın olarak kullanılan kaplar arasında yer almaktadır⁸. Günlük yaşamda bu kapların içerisine çeşitli kokulu yağlar, merhemler veya rahatlatıcılar konulmaktadır⁹. Günlük kullanımının¹⁰ yanı sıra yoğun olarak mezarlarda bulunmuşlardır¹¹. Mezarlarda ele geçen örneklerin işlevinin cenaze törenleriyle bağlantılı olduğu düşünülmüştür¹². Ancak en yaygın mezar buluntuları arasında sayılan unguentariumların¹³ cenaze bağlamındaki işlevi ve kronolojisi henüz kesin olarak belirlenememiştir¹⁴. Ayrıca bu kaplar adak eşyası olarak da kullanılmıştır¹⁵. Bunlarla birlikte, unguentariumların yerleşim alanlarında da tespit edilmesi oldukça önemlidir¹⁶.

Unguentariumlar genel itibariyle iki ana tipten oluşmaktadır. Birincisi iç gövdeli (*fusiform*), ikincisi yuvarlak gövdeli (*bulbous*) örneklerdir. Bunlara ek olarak üçüncü bir tip, kubbe formunda ağız kenarlı unguentariumlardır¹⁷. Tyana antik kentinde yapılan çalışmalarda iç gövdeli ve kubbe formunda ağız kenarlı unguentariumlar tespit edilmiştir.

¹ Bu çalışma, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Başkanlığı tarafından desteklenen Tyana kazıları kapsamında yapılmıştır.

² Hild ve Restle 1981, 298.

³ Hild ve Restle 1981, 298; Bununla birlikte arkeolojik çalışmalar sayesinde antik kentin sınırlarının, Kemerhisar Kasabası’nın doğusunda yer alan Bahçeli Kasabası’nı da kapsadığı anlaşılmıştır.

⁴ Berges ve Nollé 2000, 10.

⁵ Mondin 2012, 7; Doğanay 2019, 19.

⁶ Doğanay 2019, 19.

⁷ Doğanay 2019, 19-20.

⁸ Thompson 1934, 472-473; Anderson-Stojanović 1987, 105; Anderson-Stojanović 1992, 81.

⁹ Körsulu 2011, dn. 1.

¹⁰ Thompson 1934, 473-474.

¹¹ Thompson 1934, 472-473; Anderson-Stojanović 1987, 105; Anderson-Stojanović 1992, 81.

¹² Anderson-Stojanović 1987, 105.

¹³ Thompson 1934, 472-473; Anderson-Stojanović 1987, 105; Anderson-Stojanović 1992, 81.

¹⁴ Anderson-Stojanović 1987, 105.

¹⁵ Anderson-Stojanović 1987, 106.

¹⁶ Thompson 1934, 473.

¹⁷ Anderson-Stojanović 1987, 106-108; Hayes 1991, 68.

Antik kentin nekropolisi olduğu düşünülen alan, modern yerleşimin içinde yer almaktadır¹⁸. Buradaki mezarların tümü kenarları traşlı düz taşlarla çevrili basit teknikte yapılmıştır ancak günümüzde mezarlar oldukça tahrip olmuş durumdadır. Mezarlarla ilgili arkeolojik bir çalışma henüz yapılmadığından, bunların hangi dönemde/dönemlerde kullanıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır¹⁹. Dolayısıyla nekropolisi üzerine yeterli çalışmanın bulunmadığı Tyana'da bu çalışmaya konu olan unguentariumlar nekropolis buluntuları değildir. Bunlar kentin farklı noktalarında yapılan yüzey araştırmalarında, kentin hamamı ve kilisesinde yapılan kazılarda ele geçmiştir.

Tyana'da bulunan kubbe formunda ağız kenarlı unguentarium tek örnekle temsil edilmektedir. Kaidesinin tamamı, gövdesinin ise az bir bölümü korunmuştur. İğ gövdeli unguentariumlar toplam 19 adettir. Bunların ağız-boyun, boyun-gövde, gövde-ayak-kaide ve ayak-kaide kısımları korunmuştur.

Her iki tipe ait örneklerde genel itibariyle kahverengi, kırmızı, sarımsı kahverengi, kırmızımsı sarı ve az sayıda örnek gri renkte kile sahiptir. Katkı maddesi olarak taşçık, kireç, kum ve mika görülmektedir. Astarları krem, kırmızı, siyah-gri ve siyah renkleri arasında değişiklik göstermektedir. Bazı örnekler ise astarsız bırakılmıştır.

Kubbe Formunda Ağız Kenarlı Unguentarium

Kubbe formunda ağız kenarlı unguentariumlar, isminden de anlaşıldığı gibi ağız kenarı kubbe şeklindedir. Yüksek boyunlu, belirgin omuzlu ve kalp şeklinde gövdesi vardır. Kaidesi geniş tabanlı ve koniktir²⁰. Yükseklikleri genellikle 20-25 cm'dir ancak 40 cm veya daha fazla yüksekliğe sahip örneklerin varlığı da bilinmektedir²¹. Formun astarı genel olarak açık toprak renginden kırmızımsı açık kahverengi tonlarına kadar değişiklik göstermektedir²².

Kubbe formunda ağız kenarlı unguentariumdan Tyana'da tek örnek ele geçmiştir (lev. 1.1). Kaide ve gövde profili korunmuş olan eserin yüzeyinde krem renginde ince bir astarı vardır. Benzeri Nagidos'ta bulunmuş ve MÖ 3. yüzyılın 3. çeyreğine tarihlendirilmiştir²³. Kaunos'ta tabakalanmış dolguda bulunan en erken örneğin MÖ 3. yüzyılın son çeyreğinden öncesine tarihlendiği tespit edilmiştir²⁴. Benzer bir diğer örnek, Knidos'ta bulunmuş ve MÖ 3. yüzyılın üçüncü çeyreğine ya da biraz daha geç bir tarihe ait olduğu ifade edilmiştir²⁵. Smyrna'da bulunan benzer bir örnek MÖ 3. yüzyıla tarihlendirilmiştir²⁶. Genel bir tarihlendirme içeren Smyrna örneği yanında diğer merkezlere bakıldığında, Tyana'da tek örnek olan kubbe formunda ağız kenarlı unguentariumun MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendiği önerilebilir.

İğ Gövdeli (Fusiform) Unguentariumlar

İğ gövdeli (*fusiform*) unguentariumların Erken Hellenistik Dönem'den itibaren hemen hemen bütün yerleşim alanlarında ele geçtiği bilinmektedir. Bunların ince uzun bir boynu,

¹⁸ Burası Bor'dan Kemerhisar Kasabası'na gelen yolun batı kısmında bulunan Ayözmen Mevkii'nde yer alan Cumhuriyet Mahallesi'nin içindedir, bk. Berges 2002, 92.

¹⁹ Berges ve Nolle 2000, 91, 117-118.

²⁰ Hayes 1991, 68; Dotterweich 1999, 64; Rotroff 2006, 157-158.

²¹ Dotterweich 1999, 64.

²² Dotterweich 1999, 64.

²³ Körsulu 2011, 80, kat. no. 23-23a.

²⁴ Dotterweich 1999, 12, 32. Kaunos örneği MÖ 227-226'dan önceye tarihlendirilen tabakada ele geçmiştir, bk. Schmaltz 1991, 143.

²⁵ Dotterweich 1999, taf. 12-13, kat. no. 31.

²⁶ Ersoy 2020, 139, kat. no. 512.

yuvarlak gövdesi ve yine ince uzun bir ayak bölümü vardır. Kaideleri ufaktır. En erken örneklerinin gövdesi küre biçimine sahipken, geç döneme doğru gövdesi uzamış ve incelmıştır. Formun en geç örneklerinde ise tipler tam bir iğ biçimini almış ve bu nedenle kapasitesi de azaltılmıştır²⁷. Çeşitli varyasyonları bulunan unguentariumların boyutları da birbirlerinden farklıdır. Küçük unguentarium örneklerinin boyutu 4-5 cm yüksekliğindeyken, büyük boyutlu unguentarium örnekleri 20-30 cm arasında değişmektedir²⁸.

Unguentariumların astarı Attika'da parlak siyah renge sahiptir. Bununla birlikte Erken Hellenistik Dönem'den itibaren kapların büyük çoğunluğu ince gri renkli astar ile kaplanmıştır²⁹. Bezeme olarak bazı tiplerde basit şekilde yapılmış ince bantlar bulunmaktadır. Hellenistik Dönem'in popüler kaplarında görülen Batı Yamacı bezemesi nadir de olsa bazı örneklerde kullanılmıştır³⁰.

Tyana'da iğ gövdeli unguentariumların ağız-boyun, boyun-gövde ve kaide-gövde kısımları ele geçmiştir. Astarları krem, kırmızı, siyah-gri ve siyah arasında değişmektedir. Bazı örnekler ise astarsızdır.

İğ gövdeli tiplerin ilk örneğini oluşturan kat. no. 2'nin boyun ve gövde kısmı korunmuştur (lev. 1.2). Gövde profili kalınlaşarak aşağıya doğru inen Tyana örneği Dor antik kentinde bulunan ve tam profil veren bir unguentarium ile benzerdir³¹. Söz konusu kentte bu tiplerin genel kullanımının MÖ 3. ve 2. yüzyıl boyunca görüldüğü ifade edilmiştir. Tyana unguentariumuna benzer örnekler Paphos'ta MÖ 3.-2. yüzyıllara³², Pisidia-Antiocheia'sında MÖ 2. yüzyıla³³, Kelenderis'te MÖ 2. yüzyıla³⁴, Adana Müzesi'nde MÖ 3. yüzyılın sonu-MÖ 2. yüzyılın başlarına³⁵, Metropolis'te MÖ 2. yüzyılın 2. yarısına³⁶, Milet Müzesi'nde MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir³⁷. Buna göre Tyana örneğini MÖ 3.-2. yüzyıla tarihlendirmek mümkündür.

Kat. no. 3 (lev. 1.3), boyun, gövde ve tabana doğru uzanan ayak kısmı korunmuş bir örnektir. Gövdesi dardır ve bu haliyle tam bir iğ biçimini almıştır. Bu formun Dor'da genel kullanımının MÖ geç 3. yüzyıl ve MÖ 2. yüzyıl boyunca devam ettiği ifade edilmiştir³⁸. Benzer tiplerden Ashdod örneği, MÖ 2. yüzyılın ortasına³⁹, Patara'dan bir örnek MÖ 2. yüzyıla⁴⁰, Milet Müzesi'nde bir örnek ise MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir⁴¹. Bir başka benzer örnek Atina Agorası'nda MÖ 200-125 yılları arasına tarihlenen kontekstten ele geçmiştir⁴². Bu örnekler doğrultusunda kat. no. 3 MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Kat. no. 4 ve 5'in kaideden gövdeye geçiş kısmı korunmuştur (lev. 1.4-5). Bu tip unguentariumların Dor'da genel itibarıyla MÖ 3. ve 2. yüzyıl boyunca kullanımının

²⁷ Aström 1967, 188, fig. 1-2; Anderson-Stojanović 1987, 106-108.

²⁸ Anderson-Stojanović 1987, 106.

²⁹ Rotroff 1997, 176.

³⁰ Anderson-Stojanović 1987, 108; Rotroff 1997, fig. 72, 1171-1172.

³¹ Guz-Zilberstein 1995, 305, fig. 6.26; 21.

³² Giudice 1994, 241, 243, fig. 9.2.

³³ Arslan 2004, 225, fig. 6, lev. 37, no. 59.

³⁴ Zoroğlu 2000, 308, pl. 110, 11, no: 25.

³⁵ Nasıfoğlu 2021, 60, kat. no. U29.

³⁶ Gürler 1994, 187, çiz. 40, no. 144, lev. 30, no. 144.

³⁷ Yaşar 2010, 57, lev. V, U29.

³⁸ Guz-Zilberstein 1995, 306, fig. 6. 26; 40.

³⁹ Dothan 1971, 57, fig. 18, no. 7, 10.

⁴⁰ Dündar 2006, lev. XI, kat. no. U70.

⁴¹ Yaşar 2010, 59-60, lev. VI, U37.

⁴² Rotroff 2006, 295, fig. 65, no. 481.

olduğu belirtilmiştir⁴³. Olba-Şeytanderesi Vadisi kaya kült alanında bulunan benzer unguentariumun kaideden gövdeye yükselen kısmı korunmuş olup, MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir⁴⁴. Elaiussa Sebaste'de MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısına⁴⁵, Tarsus-Keşbükü'de MÖ 2. yüzyıla ait örnekler bulunmuştur⁴⁶. Tralleis nekropolisinde bulunan örneğin MÖ 2. yüzyıla ait olduğu belirtilmiştir⁴⁷. Stratonikeia-Akdağ mezar grubu malzemeleri arasında değerlendirilen benzer diğer örnek, MÖ 2. yüzyıla dahil edilmiştir⁴⁸. İzmir Müzesi'nde tam korunmuş olan ve MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen örneğin kaideden gövdeye geçiş kısmı Tyana unguentariumları ile benzerlik göstermektedir⁴⁹. Bu veriler ışığında Tyana örneklerinin MÖ 2. yüzyıla ait oldukları söylenebilir.

Ayak bölümü korunan kat. no. 6'nın tabanı keskin bir profile sahiptir (lev. 1.6). Benzer bir form Eretria'da bulunmuş ve MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁵⁰. Ephesos'ta bulunan benzer kaide örneği MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısına aittir⁵¹. Patara'da bulunan form, Ephesos malzemesinin tarihi ile paralel bir örnektir⁵². Bu veriler doğrultusunda kat. no. 6'nın MÖ 2. yüzyıla ait olduğu önerilebilir.

Kat. no. 7'nin ayak ve kaide kısmı korunmuştur (lev. 2.7). Kaidesi profilli, kaide çapı dar ve ayak kısmı doludur. Benzer bir form Metropolis'te bulunmuş ve MÖ 2. yüzyılın başına tarihlenmiştir⁵³. Bu tip unguentariumlar Stobi'de *fusiform* tipler arasında değerlendirilmiştir⁵⁴. Atina Agorası'nda bulunan yakın bir örneğin MÖ 150 yılından hemen önceye ait olduğu dile getirilmiştir⁵⁵. Benzer örnekler yardımıyla kat. no. 7 MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Kat. no. 8'in ağız ve boyun kısmı korunmuş, gövde kısmı ele geçmemiştir (lev. 2.8). Tyana örneğinin ağız ve boyun formuna benzeyen iki farklı örnek Atina Agorası ile Tarsus-Gözlükule Höyüğü'nde kontekt buluntusu olarak ele geçmiştir. Atina Agorası'nda bulunan benzer örneğin dışa çekik ve sarkıtılmış bir ağız, uzun boynu ve yuvarlak bir gövdesi vardır. Atina Agorası örneği, MÖ 100-50 yıllarına dahil edilmiştir⁵⁶. Tarsus-Gözlükule Höyüğü'nde bulunan unguentarium, Tyana örneğinin ağız formuyla benzerlik göstermektedir ancak Gözlükule örneğinin gövde kısmı kalp şekline benzemekte ve bu haliyle kapasitesinin de az bir hacme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu örnek, Tarsus-Gözlükule Höyüğü'nde Orta Hellenistik Dönem'e (MÖ geç 3.-erken 2. yüzyıl) tarihlendirilmiştir⁵⁷. Tyana'nın bu formu iki merkez örneğinin ağız yapısıyla benzerdir. Fakat bu iki önemli merkez örneklerinin gövde yapıları farklılık göstermektedir. Stobi'de mezar buluntusu olarak ele geçen yakın tipin MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısı veya MÖ 1. yüzyıla ait olabileceği aktarılmıştır⁵⁸. Ephesos'ta bulunan

⁴³ Guz-Zilberstein 1995, 305, fig. 6. 26; 14, 21.

⁴⁴ Akçay 2013, 20, kat. no. 2.

⁴⁵ Ferrazzoli 2013, 262, pl. 3, no. 9.

⁴⁶ Körsulu ve Kılıç 2021, 186, kat. no. 108.

⁴⁷ Civelek 2001, lev. XXX; U4.

⁴⁸ Civelek 2006, 65, çiz. 6.

⁴⁹ Günay-Tuluk 1999, 146, abb. 6, no. 36.

⁵⁰ Metzger 1969, taf. 29, 12.

⁵¹ Mitsopoulos-Leon 1991, 147-148, taf. 212, O19.

⁵² Dündar 2006, lev. XII, kat. no. U81.

⁵³ Gürler 1994, 182, lev. 27, çiz. 37, no. 131.

⁵⁴ Anderson-Stojanović 1992, 83, pl. 68, no. 574.

⁵⁵ Rotroff 2006, 296, fig. 66, no. 496.

⁵⁶ Rotroff 2006, 160, 299, pl. 57, fig. 68, no. 522.

⁵⁷ Jones 1950, 229, fig. 187, 225.

⁵⁸ Anderson-Stojanović 1992, 83, pl. 67, no. 566.

yakın bir benzerinin tipik Hellenistik Dönem unguentariumlarından olduğu söylenmiştir⁵⁹. Metropolis'te MÖ 2. yüzyılın ortalarına⁶⁰, Patara'da MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilen örnekler vardır⁶¹. Tralleis'te hafif dışa çıkan ağız kısmı ve uzun boyun yapısıyla Tyana unguentariumuna benzeyen örnek, MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir⁶². Tyana unguentariumu için Tarsus-Gözlükule Höyüğü malzemesi diğer kentlerle kıyaslandığında daha erken bir tarihe gitmektedir. Unguentariumların form gelişimi ve diğer merkez buluntuları dikkate alındığında, kat. no. 8'in MÖ 2.-1. yüzyıla ait olabileceği söylenebilir.

Kat. no. 9'un kaidesinin tamamı, gövdesinin ise bir bölümü korunmuştur (lev. 2.9). Diğer örnekler nazaran kapasitesinin biraz daha geniş olduğu, gövde formundan anlaşılmaktadır. Kat. no. 10-13'ün dip ve ayak kısımları korunmuştur (lev. 2.10-13). Korunan bölümlerinden bunların kat. no. 9 ile aynı forma sahip olduğu söylenebilir. Bu tip unguentariumlar Ashdod'da bulunmuş ve MÖ 2. yüzyılın ortasına tarihlendirilmiştir⁶³. Hama'daki örnekler, Ashdod örneklerinin tarihiyle paraleldir⁶⁴. Nagidos'ta bulunan unguentarium MÖ 2. yüzyılın ikinci çeyreğine dahil edilmiştir⁶⁵. Tarsus-Gözlükule Höyüğü'nde bulunan benzer form, Geç Hellenistik Dönem'e tarihlenen tabakada ele geçmiştir⁶⁶. Tyana unguentariumunun gövde kısmı ile benzer bir örnek Adana Müzesi'nde korunmakta olup, MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir⁶⁷. Tralleis'te MÖ 2. yüzyıla⁶⁸, Stratonikeia nekropolisinde MÖ 2. yüzyıl ortaları ile MÖ 1. yüzyıla⁶⁹, Smyrna'da MÖ 1. yüzyıla⁷⁰ tarihlendirilen benzer formlar vardır. Chios'ta mezar buluntusu olarak ele geçen örneğin MÖ 1. yüzyıla ait olduğu belirtilmiştir⁷¹. Eretria'da⁷² ve Gindaros'ta⁷³ MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilmiş benzer örnekler vardır. Salamis'ten yakın bir örnek, Hellenistik II evresine dahil edilmiştir⁷⁴. Yukarıda sözü edilen benzer örnekler yardımıyla kat. no. 9-13'ün MÖ 2. ve 1. yüzyıla ait olduğu söylenebilir.

Kat. no. 14'ün kaide ve gövdesi korunmuştur (lev. 2.14). Kat. no. 9'a nazaran daha az kapasiteye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kat. no. 15 ve 16'nın kaidesinin tamamı, gövdesinin ise az bir bölümü ele geçmiştir (lev. 3.15-16). Sözü edilen bu örneklerin kaideleri dardır. Bu tip unguentariumlar Kelenderis'te bulunmuş ve MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁷⁵. Olba'da bulunan, dip ve ayak kısmı korunmuş olan parça, MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısına aittir⁷⁶. Diocaesarea doğu nekropolisinde yapılan çalışmalarda, sikke buluntuları dikkate alınarak MÖ 164-27 yılları arasında tarihlendirilen kontekstte benzer bir örnek yer almaktadır⁷⁷. Elaiussa Sebaste'de bulunan unguentariumun MÖ geç 2. yüzyıl ile

⁵⁹ Gassner 1997, 99-100, taf. 28, no. 351.

⁶⁰ Gürler 1994, 185, çiz. 39, no. 139.

⁶¹ Dündar 2008, 110-111, lev. 7, no. U76.

⁶² Saraçoğlu 2011, 22, kat. no. 23.

⁶³ Dothan 1971, fig. 18, no. 9-10.

⁶⁴ Christensen ve Johansen 1971, 45, fig. 23, 198-199.

⁶⁵ Körsulu 2011, 75-76, res. 19-20.

⁶⁶ Jones 1950, Fig. 187, no. 233.

⁶⁷ Nasıfoğlu 2021, 60, kat. no. U30.

⁶⁸ Civelek 2001, lev. XXX, U4.

⁶⁹ Boysal ve Kadioğlu 1999, res. 4, çiz. 11.

⁷⁰ Ersoy 2020, 145, lev. 112, no. 545.

⁷¹ Anderson 1954, 162, fig. 18, no. 341-342.

⁷² Metzger 1969, taf. 29, 12.

⁷³ Kramer 2004, 214-215, taf. 100, no. 13.

⁷⁴ Diederichs 1980, pl. 3, 21.

⁷⁵ Zoroğlu 2000, 308, pl. 110, 11, no. 25.

⁷⁶ Akçay 2013, 21, kat. no. 4.

⁷⁷ Uygun 2022, 82, 106, no. III. 140.

erken 1. yüzyıla ait olduğu önerilmiştir⁷⁸. Metropolis'te MÖ 2. yüzyılın 2. yarısına tarihlendirilen bir örnek⁷⁹, Tyana unguentariumları ile benzerdir. Tarsus Donuktaş'ta bulunan benzer bir unguentarium MÖ 3. yüzyıl ile 2. yüzyılın başına tarihlendirilmiştir⁸⁰ ancak farklı merkezlerde bulunan benzer örnekler dikkate alındığında, bu erken bir tarihtir. Tralleis'te MÖ 2. yüzyılın ortasına⁸¹, Stratonikeia nekropolisinde ise MÖ 2. yüzyıl ortası-1. yüzyıla tarihlendirilen⁸² benzer örnekler bulunmuştur. Gövde kısmı korunan Gindaros örneği MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁸³. Amisos'ta bulunan ve üst gövde kısmı Tyana örneğine göre biraz daha şişkin olan unguentariumun MÖ 123–62 yılları arasına ait olduğu ifade edilmiştir⁸⁴. Atina Agorası'nda bulunan benzer bir tipin gri unguentariumlara benzediği ve MÖ 2. yüzyılın ikinci çeyreğine ya da bu tarihin sonrasına ait olduğu belirtilmiştir⁸⁵. Tyana buluntusuna göre daha şişkin bir gövde yapısına sahip olan Salamis örneği Hellenistik II evresine tarihlendirilmiştir⁸⁶. Sözü edilen bu örneklerden hareketle kat. no. 14-16 MÖ 2.-1. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Kaide ve ayak kısımları korunan kat. no. 17-19'un (lev. 3.17-19) benzerleri Tralleis'te bulunmuş olup, MÖ erken 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁸⁷. Tralleis örneği özellikle kaide profili bakımından Tyana unguentariumlarıyla benzerdir. Salamis'te bulunan benzer örneğin Hellenistik II evresine ait olduğu belirtilmiştir⁸⁸. Bu verilerden yola çıkarak, Tyana örneklerinin MÖ 2.-1. yüzyıla ait olduğu söylenebilir.

Kat. no. 20'nin ağız ve boyun kısmının tamamı, gövdesinin ise az bir bölümü ele geçmiştir (lev. 3.20). Dışa çekik, yuvarlatılmış ağız ve uzun boyun yapısına sahiptir. Boyun kısmında yivler bulunmaktadır. Kat. no. 20'nin tek benzer örneği İzmir Müzesi'nde tespit edilmiş olup, MÖ 1. yüzyılın başına tarihlendirilmiştir⁸⁹. Dolayısıyla bu tarih Tyana örneği için de kabul edilebilir.

Sonuç

Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda Tyana'da Hellenistik Dönem'in başından itibaren seramik buluntuların varlığı tespit edilmiştir. Bunlar Orta Anadolu boyalı seramikleriyle ilişkili Erken Hellenistik Dönem'den itibaren görülen çeşitli kâse ve tabaklardır⁹⁰. Bu döneme ait parçalar, bölgenin ve Tyana ile çevresinin yerel seramikleri hakkında bilgi vermektedir. Bunun dışında Hellenistik Dönem'in karakteristik gruplarından Megara kaseleri, ince cidarlı seramikler ve üzerindeki bezemenin MÖ 2. yüzyıl özelliği gösterdiği önerilen, palmiye bezemeli bir kalıp önemli verilerdendir⁹¹. Doğu Sigillata A grubu kaplar⁹² ve bunların bazı taklit örnekleri ise Geç Hellenistik Dönem'i temsil etmektedir⁹³.

⁷⁸ Ferrazzoli 2013, 262, pl. 3, no. 13.

⁷⁹ Gürler 1994, 187, çiz. 40, no. 143.

⁸⁰ Baylan 2001, 64, kat. no. 2.

⁸¹ Civelek 2001, 127, XXX, U29.

⁸² Boysal ve Kadıoğlu 1999, res. 4, çiz. 13.

⁸³ Kramer 2004, 214-215, taf. 100, no. 14.

⁸⁴ Kaya ve Temür 2021, 156, kat. no. 21.

⁸⁵ Rotroff 2006, 299, fig. 67, no. 518.

⁸⁶ Diederichs 1980, pl. 3, 21.

⁸⁷ Saraçoğlu 2011, 17, kat. no. 14; u14.

⁸⁸ Diederichs 1980, pl. 3, 21.

⁸⁹ Günay 1989, 55-56, çiz. xııa, kat. no. 47.

⁹⁰ Körsulu 2019, 99-101, fig. 1-3.

⁹¹ Mondin 2014, 35-41.

⁹² Mondin 2014, 37, fig. 1, no. 1-21; Körsulu 2019, 102, fig. 4.

⁹³ Körsulu 2019, 103, fig. 5.

Tyana'nın Hellenistik Dönemi'ne ait seramik buluntular arasında önemli bir yere sahip olan unguentariumlar MÖ 3. yüzyıldan başlayarak MÖ 1. yüzyıla kadar devam eden kullanımı göstermektedir. Tyana unguentariumları, tek örnekle temsil edilen kubbe formunda ağız kenarlı bir tip ile iç gövdeli tiplerde gelişimini göstermiştir ve bu örnekler kesintisiz bir kronoloji sunmaktadır. Tek örnekle temsil edilen kubbe formunda ağız kenarlı unguentarium (kat. no. 1; lev.1.1), MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir. İç gövdeli örneklerden kat. no. 2 ise (lev. 1.2) MÖ 3.-2. yüzyıla aittir. Bunların dışındaki Tyana buluntusu unguentariumlar (kat. no. 3-20; lev. 1-3) MÖ 2. yüzyıl ile 1. yüzyıla tarihlenmektedir.

Tyana antik kentinde MÖ 2. ve 1. yüzyıllarda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Seleukos Krallığı ile başlayan evliliklere dayalı ittifak politikası, Pergamon Krallığı ile zirveye ulaşmıştır⁹⁴. Kappadokia Kralı, kızı Stratonike'yi ilk önce II. Eumenes, onun ölümünün ardından II. Attalos ile evlendirmiş, böylece ilişkileri güçlendirmiştir. Pergamon ile devam eden iyi ilişkiler esnasında MÖ 163-130 yıllarında V. Ariarathes belli bir dönem (yönetim yıllarının başlarında) tahtını kaybetmiş, Pergamon Kralı II. Attalos sayesinde tahtını geri almıştır⁹⁵. Stratejik konuma sahip olan Tyana bu dönemde bir polis olarak organize edilmiş⁹⁶ ve bir kentte yer alması gereken kamu yapıları inşa edilmiştir⁹⁷. Bu dönemde kentte Grek panteonundaki tanrılar adına oyunlar ve festivaller düzenlenmiş⁹⁸ ve Tyana'da sikke basımı da düzenli hale gelmiştir⁹⁹. MÖ 1. yüzyılda Roma'nın desteğini alan yerel vasal krallar, VI. Mithridates'e karşı Roma'nın yanında yer almışlardır¹⁰⁰. MÖ 2. yüzyıldan itibaren kısa süreli olumsuz gelişen siyasi olaylara rağmen bölgede dolayısıyla Tyana'da sosyal ve ekonomik hayat zenginleştirilerek istikrarlı bir ortam oluşturulmuştur.

Kentte ele geçen seramik buluntuların yayılımı Hellenistik Dönem boyunca takip edilebilmektedir ancak bu çalışmada ele alınan unguentariumlar dışındaki grupların kronolojik dağılımı açık değildir¹⁰¹. Tyana'da bulunan unguentariumların genellikle MÖ 2. ve 1. yüzyıllarda yoğunluk göstermesi, bu yüzyıllarda kentte yaşanan parlak dönemi desteklemektedir.

Tyana'da gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar sırasında bir kalıbın tespit edilmesi, kentte veya çevresinde seramik üretimi yapılmış olabileceği fikrinin öne çıkmasını sağlamıştır. Ayrıca ele geçen ithal kapların yanında bunların taklitlerine de ulaşılması, bu fikri destekler niteliktedir. Çalışma konumuzu oluşturan unguentariumların yerel üretim olup olmadığını söylemek şimdilik mümkün değildir ancak kentte ya da yakın çevresinde var olduğu düşünülen yerel atölyelerde bu formların da üretilmiş olma ihtimali vardır.

Bu çalışmada ele alınan Tyana unguentariumları nekropolis buluntuları olmadığından, cenaze ritüelleriyle ilişkili bir kullanımdan söz etmek mümkün değildir. Bunlar, kentte yapılan yüzey araştırmalarında, kentin hamamında ve kilisesinde yapılan kazılarda ele geçmiştir. Buna göre söz konusu Tyana unguentariumları günlük yaşamda çeşitli amaçlar için kullanılmış olmalıdır.

⁹⁴ Cramer 1832, 108-109; Kappadokia Krallığı'nın siyasi evlilikler sayesinde kurmuş olduğu ittifaklar için Bkz.; Soslu 2017, 9-29; Speidel 2019, 121.

⁹⁵ Pol. XXXII, 249-253 vd., XXXIII, 269-271; Arslan 2007, 67, dn. 306; McShane 1964, 186-187; Allen 1983, 82; Gehrke 2014, 137.

⁹⁶ Strabon XII, II, 7.

⁹⁷ Berges 2002, 183; Bölükbaş 2020, 71-77, 104-107.

⁹⁸ Magie 1950, 493-494.

⁹⁹ Mørkholm 2000, 206.

¹⁰⁰ Str. XII, II, 11.

¹⁰¹ Söz konusu seramik buluntuların detaylı çalışması yayına hazırlanmaktadır.

Teşekkür

Tyana antik kentinde ele geçen malzeme grubunu çalışmama izin veren Tyana Kazı ve Araştırmaları Başkanı Prof. Dr. Osman Doğanay'a teşekkür ederim. Çalışmalarında yanımda olan ve beni destekleyen hocam Doç. Dr. Hatice Körsülü'ya ayrıca teşekkür ederim.

Katalog

(Katalogda kullanılan kısaltmalar; Y.: Yükseklik, A.Ç.: Ağız Çapı, K.Ç.: Kaide Çapı).

Kat. No.: 1 (Lev. 1.1)

Buluntu No.: TYN-411.

Buluntu Yılı ve Yeri: 2013, - .

Ölçüler: K.Ç.: 2,8 cm; Y.: 7,5 cm.

Tanım: HR: 7.5 YR 6/6 reddish yellow. KM: Az miktarda ince kireç ve taşık bulunmaktadır. Sıkı, düzgün, gözeneksiz ve iyi pişmiştir. Krem rengi astara sahiptir. Kaidesinin tamamı ile gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Düz diplidir. İnce cidara sahiptir.

Tarih: MÖ 3. yüzyılın 2. yarısı.

Kat. No.: 2 (Lev. 1.2)

Buluntu No.: TYN-406.

Buluntu Yılı ve Yeri: - .

Ölçüler: Y.: 5,9 cm.

Tanım: HR: 7.5 YR 5/6 brown. KM: Yoğun miktarda irili-ufaklı taş, az miktarda kireç, mika vardır. Orta, engebeli, az iri-ufak gözenekli ve iyi pişmiştir. Astarsızdır. Boyun ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Ovoid bir gövdesi vardır. Kalın cidarlıdır. Gövdesi aşağıya doğru kalınlaşarak inmektedir.

Tarih: MÖ 3.-2. yüzyıl.

Kat. No.: 3 (Lev. 1.3)

Buluntu No.: TYN-430.

Buluntu Yılı ve Yeri: 2008, - .

Ölçüler: Y.: 14 cm.

Tanım: HR: 7.5 YR 5/4 brown. KM: Yoğun miktarda irili-ufaklı taş, az kireç ve mika bulunmaktadır. Orta, engebeli, az iri gözenekli ve iyi pişmiştir. Astarsızdır. Boyun ve gövde kısmı korunmuştur. Kaideye doğru uzanan kısmın bir bölümü korunmuştur. Boyun kısmı uzun, gövdesi iç biçimlidir. İnce cidara sahiptir.

Tarih: MÖ 2. yüzyıl.

Kat. No.: 4 (Lev. 1.4)

Buluntu No.: TYN-407.

Buluntu Yılı ve Yeri: - .

Ölçüler: Y.: 9,4 cm.

Tanım: HR: 5 YR 6/4 light reddish brown. KM: Az ince taş, kireç ve mika vardır. Sıkı, düzgün, az ince gözenekli ve iyi pişmiştir. Dışı krem rengi, içi astarsızdır. Kaidesi korunamamış ancak kaideden gövdeye geçiş kısmı korunmuştur. Kalın cidarlıdır.

Tarih: MÖ 2. yüzyıl.

Kat. No.: 5 (Lev. 1.5)

Buluntu No.: TYN-409.

Buluntu Yılı ve Yeri: - .

Ölçüler: Y.: 9 cm.

Tanım: HR: 7.5 YR 4/1 dark gray. KM: İrili-ufaklı taş, kireç ve az mika bulunmaktadır. Kaba, engebeli, yoğun iri gözenekli, iyi pişmiştir. Astarsızdır. Kaidesi korunamamış ancak kaideden gövdeye geçiş kısmı korunmuştur. Kalın cidarlıdır.

Tarih: MÖ 2. yüzyıl.

Kat. No.: 6 (Lev. 1.6)

Buluntu No.: TYN-427.

Buluntu Yılı ve Yeri: 2009, - .

Ölçüler: K.Ç.: 3,1 cm; Y.: 4,6 cm.

Tanım: HR: 5 YR 6/4 light reddish brown. KM: Az miktarda iri-ufak taş, az kireç ve mika vardır. Sıkı, düzgün, az ince gözenekli ve iyi pişmiştir. Astarsızdır. Kaidesinin tamamı korunmuştur. İnce cidarlıdır.

Tarih: MÖ 2. yüzyıl.

Kat. No.: 7 (Lev. 2.7)

Buluntu No.: TYN-433.

Buluntu Yılı ve Yeri: 2003, Yüzey.

Ölçüler: K.Ç.: 5,1 cm; Y.: 3,8 cm.

Tanım: HR: 7.5 YR 6/4 light brown. KM: Az miktarda ince taş ve mika görülmektedir. Sıkı, düzgün, çok ince gözenekli ve iyi pişmiştir. Krem rengi astarlıdır. Kaidesinin tamamı korunmuştur. İnce cidarlıdır.

Tarih: MÖ 2. yüzyıl.

Kat. No.: 8 (Lev. 2.8)

Buluntu No.: TYN-435.

Buluntu Yılı ve Yeri: 2003, Yüzey.

Ölçüler: A.Ç.: 3,8 cm; Y.: 6 cm.

Tanım: HR: 7.5 YR 5/1 gray. KM: Yoğun miktarda ince taş, az kireç ve az mika görülmektedir. Kaba, engebeli, çok ince az gözenekli, iyi pişmiştir. Dışı, içte ağız kenarı kırmızı astarlıdır. Ağız ve boyun kısmı korunmuştur. Dışa çekik, köşeli bir ağız yapısına sahiptir. Boyun kısmı uzundur. İnce cidarlıdır.

Tarih: MÖ 2.-1. yüzyıl.

Kat. No.: 9 (Lev. 2.9)

Buluntu No.: TYN-434.

Buluntu Yılı ve Yeri: 2003, Yüzey.

Ölçüler: K.Ç.: 3,4 cm; Y.: 12,5 cm.

Tanım: HR: 5 YR 5/6 yellowish red. KM: Yoğun miktarda iri-ufak taş, kireç ve mika bulunmaktadır. Kaba, engebeli, yoğun iri gözenekli ve iyi pişmiştir. Astarsızdır. Kaide ve gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Düz diplidir. İnce cidarlıdır.

Tarih: MÖ 2.-1. yüzyıl.

Kat. No.: 10 (Lev. 2.10)

Buluntu No.: TYN-417.

Buluntu Yılı ve Yeri: 2003, Hamam.

Ölçüler: K.Ç.: 2,7 cm; Y.: 3,1 cm.

Tanım: HR: 7.5 YR 6/4 light brown. KM: Yoğun miktarda iri-ufak taş, az kireç ve mika bulunmaktadır. Orta engebeli, az ince gözenekli ve iyi pişmiştir. Krem rengi astarlıdır. Kaidesinin tamamı korunmuştur. Düz diplidir. İnce cidara sahiptir.

Tarih: MÖ 2.-1. yüzyıl.

Kat. No.: 11 (Lev. 2.11)

Buluntu No.: TYN-429.

Buluntu Yılı ve Yeri: 2003, Hamam.

Ölçüler: K.Ç.: 3,3 cm; Y.: 3,4 cm.

Tanım: HR: 5 YR 6/4 light reddish brown. KM: Yoğun miktarda iri-ufak taş, az kireç ve mika vardır. Kaba, engebeli, gözeneksiz ve iyi pişmiştir. Krem rengi astarlıdır. Kaidesinin tamamı korunmuştur. Düz diplidir. İnce cidara sahiptir.

Tarih: MÖ 2.-1. yüzyıl.

Kat. No.: 12 (Lev. 2.12)

Buluntu No.: TYN-415.

Buluntu Yılı ve Yeri: 2003, Hamam.

Ölçüler: K.Ç.: 3,3 cm; Y.: 2,3 cm.

Tanım: HR: 5 YR 5/6 yellowish red. KM: Yoğun miktarda iri-ufak taş, az miktarda kireç ve mika bulunmaktadır. Sıkı, düzgün, az ince gözenekli ve iyi pişmiştir. Astarsızdır. Kaidesinin tamamı korunmuştur. Düz diplidir. İnce cidara sahiptir.

Tarih: MÖ 2.-1. yüzyıl.

Kat. No.: 13 (Lev. 2.13)

Buluntu No.: TYN-413.

Buluntu Yılı ve Yeri: 2010, - .

Ölçüler: K.Ç.: 2,4 cm; Y.: 4 cm.

Tanım: HR: 7.5 YR 4/4 brown. KM: Yoğun miktarda iri-ufak taş, az miktarda kireç vardır. Sıkı, düzgün, gözeneksiz ve iyi pişmiştir. Mat siyah-gri astarlıdır. Kaidesinin tamamı korunmuştur. Düz diplidir. İnce cidara sahiptir.

Tarih: MÖ 2.-1. yüzyıl.

Kat. No.: 14 (Lev. 2.14)

Buluntu No.: TYN-432.

Buluntu Yılı ve Yeri: -

Ölçüler: K.Ç.: 2, 2 cm; Y.: 13 cm.

Tanım: HR: 5 YR 6/4 light reddish brown. KM: Yoğun miktarda iri-ufak taş, kireç ve mika vardır. Sıkı, düzgün, az ince gözenekli ve iyi pişmiştir. Krem rengi astar ile kaplıdır. Kaide ve gövdesinin tamamı korunmuştur. Düz diplidir. Gövdesi ovoid şeklindedir. İnce cidarlıdır.

Tarih: MÖ 2.-1. yüzyıl.

Kat. No.: 15 (Lev. 3.15)

Buluntu No.: TYN-405.

Buluntu Yılı ve Yeri: -

Ölçüler: K.Ç.: 2,5 cm; Y.: 6,5 cm.

Tanım: HR: 10 YR 7/4 very pale brown. KM: Az miktarda iri-ufak taş görülmektedir. Sıkı, düzgün, az ince gözenekli ve iyi pişmiştir. Dışı krem rengi astar ile kaplıdır. İçi astarsızdır. Kaidesinin tamamı, gövdesinin ise bir kısmı korunmuştur. Düz diplidir. İnce cidara sahiptir.

Tarih: MÖ 2.-1. yüzyıl.

Kat. No.: 16 (Lev. 3.16)

Buluntu No.: AAA4-3.

Buluntu Yılı ve Yeri: 2017, Kilise.

Ölçüler: K.Ç.: 3 cm; Y.: 6,4 cm.

Tanım: HR: 7.5 YR 7/4 pink. KM: Az miktarda taş, ince kum, ince kireç ve mika vardır. Sıkı, düzgün, az ince gözenekli ve iyi pişmiştir. Dışı krem rengi astar ile kaplıdır. İçi astarsızdır. Kaidesinin tamamı, gövdesinin ise bir kısmı korunmuştur. Düz diplidir. İnce cidara sahiptir.

Tarih: MÖ 2.-1. yüzyıl.

Kat. No.: 17 (Lev. 3.17)

Buluntu No.: TYN-414.

Buluntu Yılı ve Yeri: 2013, -

Ölçüler: K.Ç.: 3,5 cm; Y.: 4,7 cm.

Tanım: HR: 7.5 YR 4/4 brown. KM: Yoğun miktarda iri-ufak taş ve kireç görülmektedir. Sıkı, düzgün, gözeneksiz ve iyi pişmiştir. Mat siyah astara sahiptir. Kaidesinin tamamı korunmuştur. Düz diplidir. İnce cidara sahiptir.

Tarih: MÖ 2.-1. yüzyıl.

Kat. No.: 18 (Lev. 3.18)

Buluntu No.: TYN-431.

Buluntu Yılı ve Yeri: 2003, Yüzey.

Ölçüler: K.Ç.: 2,6 cm; Y.: 3,5 cm.

Tanım: HR: 7.5 YR 6/4 light brown. KM: Az miktarda çok ince kireç vardır. Sıkı, düzgün, gözeneksiz ve iyi pişmiştir. Kırmızı astar izleri görülmektedir. Kaidesinin tamamı korunmuştur. Düz diplidir. İnce cidara sahiptir.

Tarih: MÖ 2.-1. yüzyıl.

Kat. No.: 19 (Lev. 3.19)

Buluntu No.: TYN-428.

Buluntu Yılı ve Yeri: 2009, -

Ölçüler: K.Ç.: 1,8 cm; Y.: 2,5 cm.

Tanım: HR: 5 YR 5/6 yellowish red. KM: Az miktarda ince taş bulunmaktadır. Sıkı, düzgün, gözeneksiz ve iyi pişmiştir. Kırmızı astar izleri vardır. Kaidesinin tamamı korunmuştur. Düz diplidir. İnce cidara sahiptir.

Tarih: MÖ 2.-1. yüzyıl.

Kat. No.: 20 (Lev. 3.20)

Buluntu No.: TYN-422.

Buluntu Yılı ve Yeri: 2003, Hamam.

Ölçüler: A.Ç.: 3,6 cm; Y.: 11,7 cm.

Tanım: HR: 7.5 YR 6/6 reddish yellow. KM: Bol mika, az ince kireç ve az taş bulunmaktadır. Sıkı, düzgün, gözeneksiz ve iyi pişmiştir. İçi siyah astarla kaplıdır. Dışı kahverengi astarlı olup, ağız kısmında siyah renginde daldırma teknik kullanılmıştır. Ağız ve boyun kısmının tamamı korunmuştur. Gövdesinin bir bölümü korunmuştur. Dışa çekik, yuvarlatılmış bir ağıza sahiptir. Uzun bir boynu vardır. Boyun kısmında yivleri bulunmaktadır. İnce cidarlıdır.

Tarih: MÖ 1. yüzyılın başı.

Bibliyografya

Antik Kaynaklar

Pol. = Polybius, *Historiae*. Kullanılan tercüme: Paton, W.R. 1927. *The History of Polybius VI*. Cambridge: Oxford University Press.

Str. = Strabo, *Geographica*. Kullanılan tercüme: Pekman, A. 2000. *Strabon, Geographika. Antik Anadolu Coğrafyası, Kitap XII-XIII-XIV*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Modern Kaynaklar

Akçay, T. 2013. "Olba'da Şeytanderesi Vadisi'ndeki Kaya Kült Alanında Bulunan Unguentariae." *Selevcia III*: 9-29.

Allen, R.E. 1983. *The Attalid Kingdom*. Oxford: Oxford University Press.

Anderson, J. K. 1954. "Excavations at the Ridge of Kofina in Chios." *BSA* 49: 129-187.

Anderson-Stojanović, V. R. 1987. "The Chronology and Function of Ceramic Unguentaria." *AJA* 91: 105-122.

Anderson-Stojanović, V. R. 1992. *Stobi: The Hellenistic and Roman Pottery*. Result of the Joint American-Yugoslav Archaeological Investigations, 1970-1981, Vol. 1. Princeton: Princeton University Press.

Arslan, N. 2004. "Antioceia (Pisidya) Kazılarında Bulunan Seramikler." *Olba X*: 209-238.

Arslan, M. 2007. *Mithridates VI. Eupator: Roma'nın Büyük Düşmanı*. İstanbul: Odin Yayıncılık.

Aström, P. 1964. "Two Unguentaria and an Obol." *Opúsculo Atheniensia* 7: 187-190.

Baylan, E. 2001. "Çanak Çömlek Buluntuları." *Tarsus Donuktaş Kazı Raporu*, 57-67. İstanbul: TASK Vakfı.

Berges, D. 2002. "Tyana in Kappadokien. Von der hethitischen Residenz zur gräcorömischen Colonia." *AW* 33(2): 177-187.

Berges, D. ve J. Nolle, 2000. *Tyana I-II, Archäologisch-Historische Untersuchungen zum Südwestlichen Kappadokien*. Bonn: Habelt.

Boysal, Y. ve M. Kadioğlu, 1999. "1997 Yılı Stratonikeia Nekropol Çalışmaları." *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 20(2): 215-228.

Bölükbaş, M. 2020. "Bir Kappadokia Kenti: Tyana." Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi.

Christensen, A.P. ve C.F. Johansen, 1971. *Les poteries hellénistiques et les terres sigillées orientales*. Copenhagen: Nationalmuseets.

Civelek, A. 2001. "Tralleis Nekropolisi Buluntuları Işığında Hellenistik ve Roma Dönemi Seramiği." Doktora Tezi, Ege Üniversitesi.

Civelek, A. 2006. "Stratonikeia-Akdağ Nekropolisi'nden Bir Mezar." *Anadolu/Anatolia* 30: 55-73.

Cramer, J.A. 1832. *Description of Asia Minor*. Oxford: Oxford University Press.

Diederichs, C. 1980. *Céramiques hellénistiques, romaines et byzantines*. Paris: Diffusion de Boccard.

Doğanay, O. 2019. *Tyana Kazı ve Araştırmaları I*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

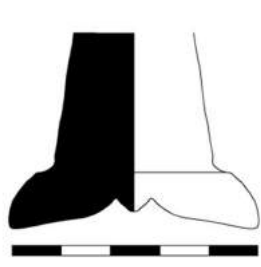
- Dothan, D. 1971. *Ashdod II-III: The Second and Third Seasons of Excavations: 1963, 1965, Soundings in 1967, vol. 1*. Jerusalem: Department of Antiquities and Museums.
- Dotterweich, U. 1999. *Unguentarien mit kuppelförmiger Mündung aus Knidos*. Möhnese: Bibliopolis.
- Dündar, E. 2006. "Hellenistik ve Roma Dönemleri Patara Unguentariumları." Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi.
- Dündar, E. 2008. *Patara Unguentariumları. Patara IV.1*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Ersoy, A. 2020. *Smyrna/İzmir Hellenistik Dönem Seramiği*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Ferrazzoli, A.F. 2003. "Ceramiche Sigillate Orientali." *Elaiussa Sebaste 2*, Ed. E. Schneider, 649-707. Roma: L'Erma di Bretschneider.
- Gassner, V. 1997. *Das Südtor der Tetragonos-Agora. Keramik und Kleinfunde. Ephesos XIII (1.1)*. Wien: Austrian Academy of Sciences Press.
- Gehrke, H.J. 2014. "Bir Antik Dönem Metropolünün Tarihçesi." *Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent: Pergamon*, Eds. F. Pirson ve A. Scholl, 122-143. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Giudice, F. 1994. *Report of the Department of Antiquities Cyprus*. Nicosia: Department of Antiquities, Cyprus.
- Guz-Zilberstein, B. 1995. "The Typology of the Hellenistic Coarse Ware and Selected Loci of the Hellenistic and Roman Periods." *Excavations at Dor, Final Report: Vol. 1B – Areas A and C: The Finds (Qedem Reports 2)*, Ed. E. Stern, 289-433. Jerusalem: Hebrew University of Jerusalem.
- Günay, G. 1989. "İzmir Müzesinde Bulunan Unguentariumlar." Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi.
- Günay-Tuluk, G. 1999. "Die Unguentarien im Museum von İzmir." *Anatolia Antiqua VII*: 127-166.
- Gürler, B. 1994. "Metropolis'in Hellenistik Dönem Seramiği." Doktora Tezi, Ege Üniversitesi.
- Hayes, J.W. 1991. *The Hellenistic and Roman Pottery*. Nicosia: Cyprus Printed by Imprinta.
- Hild, F. ve M. Restle, 1981. *Kappadokien (Kappadokia, Charsianon, Sebasteia und Lykandos)*. Tabula Imperii Byzantini II. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Jones, F.F. 1950. *Pottery. Excavations at Gözlü Kule, Tarsus I. The Hellenistic and Roman Periods*, Ed. H. Goldman, 149-296. Princeton: Princeton University Press.
- Kaya, B. ve A. Temür, 2021. "Amisos'tan Bir Grup Mezar Buluntusu: Unguentarium." *TÜBA-KED 23*: 141-160.
- Körsulu, H. 2011. "Nagidos Unguentariumları." *Tüba-Ar 14*: 69-86.
- Körsulu, H. 2019. "Tyana Yeni Dönem Kazıları Hellenistik ve Roma Seramikleri Üzerine İlk Gözlemler." *Tyana Kazı ve Araştırmaları I*, Ed. O. Doğanay, 97-106. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Körsulu, H. ve T. Kılıç, 2021. "Keşbükü Hellenistik ve Roma Dönemi Seramikleri." *Tarsus Araştırmaları II*, Ed. D. Kaplan, 101-190. Ankara: Bilgin Kültür Sanat.

- Kramer, N. 2004. *Gindaros: Geschichte und Archäologie einer Siedlung im nordwestlichen Syrien von hellenistischer bis in frühbyzantinische Zeit*. München: VML, Verlag Marie Leidorf.
- Magie, D. 1950. *Roman Rule in Asia Minor, Vol. 1*, New Jersey: Princeton University Press.
- Mcshane, R.B. 1964. *The Foreign Policy of the Attalids of Pergamun*. Urbana: Illionis University Press.
- Metzger, I.R. 1969. *Die Hellenistische Keramik in Eretrai*. Bern: A. Francke Verlag AG.
- Mitsopoulos-Leon, V. 1991. *Die Basilika am Staatmark in Ephesos, Kleinfunde 1, Keramik Hellenistischer und Römischer Zeit*, Ephesos IX (2.2). Wien: Verlag der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Mondin, C. 2012. "La ceramica tardoantica di Tyana (Cappadocia meridionale - Turchia). Tra continuità e discontinuità nell'entroterra anatolico." *Rei Cretariae Romanæ Fautorum Acta* 42: 7-14.
- Mondin, C. 2014. "Hellenistic and Roman Fine Wares from the Byzantine Contexts in Tyana/Kemerhisar (South Cappadocia)." *Rei Cretariae Romanæ Fautorum Acta* 43: 35-42.
- Mørkholm, O. 2000. *Erken Hellenistik Çağ Sikkeleri*. Çev. O. Tekin, İstanbul: Homer Kitabevi.
- Nasifoğlu, D. 2021. "Adana Müzesi'nden Bir Grup Pişmiş Toprak Unguentarium." Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi.
- Rotroff, S.I. 1997. *Hellenistic Pottery. Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material. Agora XXIX*. Princeton: The American School of Classical Studies at Athens.
- Rotroff, S. I. 2006. *Hellenistic Pottery: The Plain Ware. Agora XXXIII*. Princeton: The American School of Classical Studies at Athens.
- Saraçoğlu, A. 2011. "Hellenistic and Roman Unguentaria from the Necropolis of Tralleis." *Anadolu/Anatolia* 37: 1-42.
- Schmaltz, B. 1991. "Kaunos 1988/89." *Bulleten* 55: 121-207.
- Soslu, S. 2017. "Kappadokia Krallığı'nda Siyasi Evlilikler ile Kurulan İttifaklar." *Türk Arkeoloji Dergisi* 36: 9-29.
- Speidel, M.A. 2019. "Hellenistik Kappadokia Krallığı." *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu. Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri*, Ed. O. Tekin, 118-132. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Thompson, H.A. 1934. "Two Centuries of Hellenistic Pottery." *Hesperia* 3(4): 311-476.
- Uygun, Ç. 2022. "Diocaesarea Doğu Nekropolis Seramikleri." *Diocaesarea Araştırmaları I*, Ed. Ü. Aydınöglü, 71-107. Ankara: Bilgin Kültür ve Sanat.
- Yaşar, A. 2010. "Milet Müzesi'nde Bulunan Hellenistik ve Roma Dönemi Unguentariumları." Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi.
- Zoroğlu, L. 2000. "1998 Yılı Kelenderis Kazı Çalışmaları." *Kazı Sonuçları Toplantısı* 21(2), 323-336.

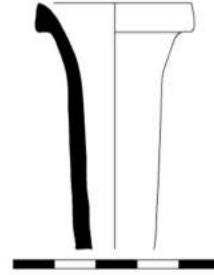
Levha 1

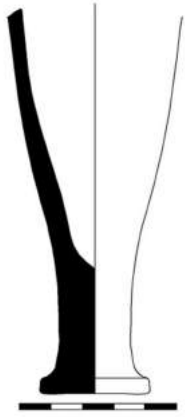
Levha 2

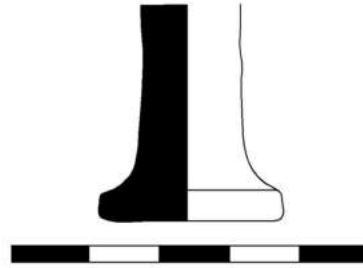
7

8

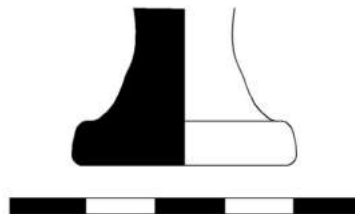
9

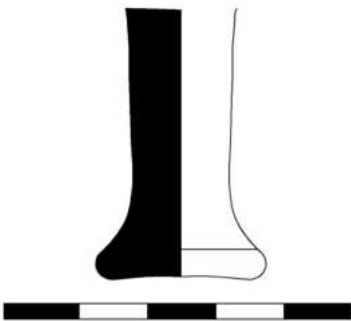
10

11

12

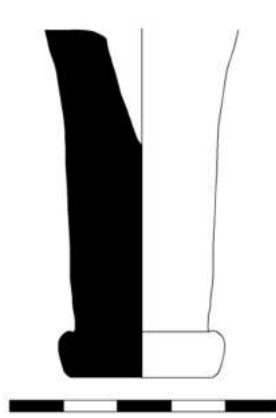
13

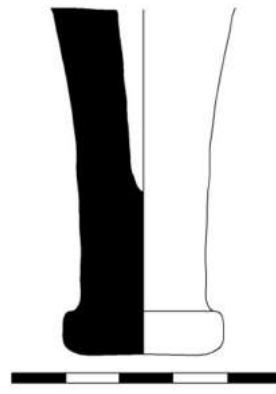
14

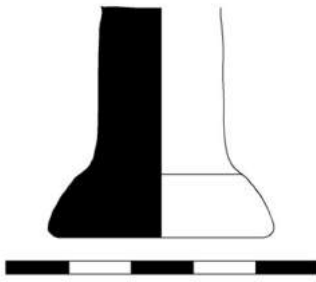
Levha 3

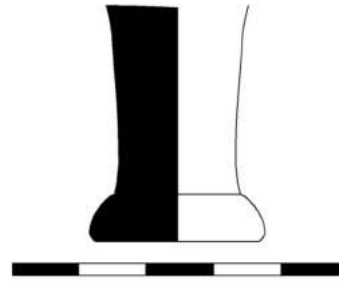
15

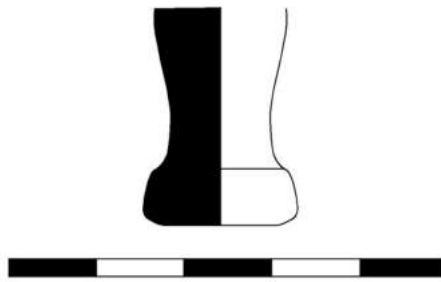
16

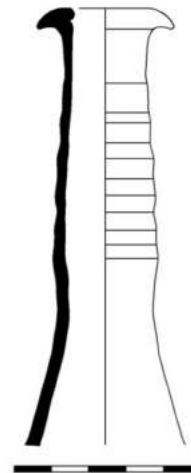
17

18

19

20

